

Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya

Volum

Rafael Aracil
Antoni Segura
(Editors)

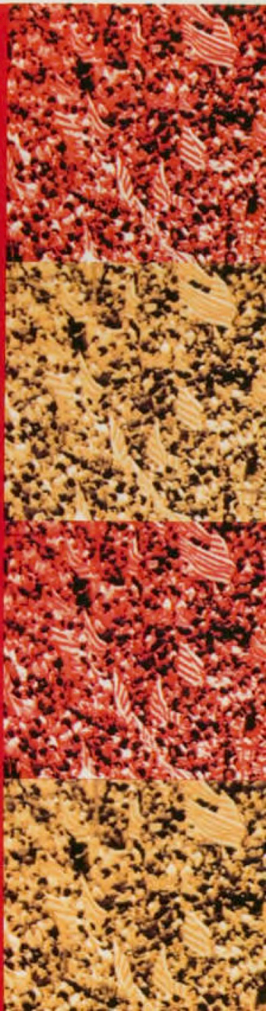
Sindicalisme, gènere i qüestió nacional

EDICIONS
UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Generalitat
de Catalunya

**Memòria
de la Transició
a Espanya i a
Catalunya**

Volum

II

**Sindicalisme, gènere
i qüestió nacional**

Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya

**Sindicalisme, gènere
i qüestió nacional**

Volum

Rafael Aracil
Antoni Segura
(Editors)

autors

Margarida Álvarez i Álvarez	Isabel Martínez
Enric Argullol	Carme Molinero
Judith Astelarra	Txema Montero
Kepa Aulestia	Mary Nash
Antoni Batista	Magda Oranich
Jordi Casassas Ymbert	Arnaldo Otegui
Antoni Castells	Empar Pineda
Àngel Castiñeira	Jordi Pomé
Joan Coscubiela	Antonio Rivera
Joseba Egibar	José Luis Uriz
Miguel López Oliver	Carme Valls
Ciriaco Hidalgo	Ramón Villares
José López Rabadán	Eulàlia Vintró

EDICIONS
UNIVERSITAT DE
BARCELONA

© Edicions de la Universitat de Barcelona, 2001

Adolf Florensa, s/n

08028 Barcelona

Tel.: 934 035 430

comercial.edicions@ub.edu

www.edicions.ub.edu

ISBN:

978-84-9168-707-8

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

ÍNDIX

Nota dels editors	9
<i>Antonio Ribera</i> . El sindicalismo español: de la dictadura a la transición ..	11
<i>Carme Molinero</i> . El moviment sindical a Catalunya durant la transició ..	31
Situació actual i perspectives del sindicalisme de classe (Taula rodona)	49
<i>Mary Nash</i> . Dones i transició a Catalunya: memòria i vivències	83
<i>Judith Astelarra</i> . Mujer y transición en España	105
Dona i democràcia: evolució i perspectives de les experiències individuals i col·lectives (Taula rodona)	139
<i>Antoni Batista</i> . La qüestió nacional a Euskadi	171
<i>Jordi Casassas Ymbert</i> . El catalanisme durant la transició	205
<i>Ramon Villares</i> . La cuestión nacional en Galicia	217
<i>Miguel Gómez Oliver</i> . Andalucía y la cuestión nacional	235
La reorganització autonòmica de l'Estat. Cap a un Estat plurinacional? (Taula rodona)	247
El procés de pacificació a Euskadi (I) (Taula rodona)	279
El procés de pacificació a Euskadi (II) (Taula rodona)	303

NOTA DELS EDITORS

El text que ara editem correspon a la transcripció de les intervencions, i del debat que es feia a cada sessió, del segon curs de lliure elecció sobre la *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya* que va tenir lloc a la seu del Centre d'Estudis Històrics Internacionals —és a dir, al Pavelló de la República, i a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona durant el primer semestre de l'any 2000. Algunes sessions del curs, pel seu interès especial (i mediàtic, també cal dir-ho), van ser obertes per a un públic no universitari.

Tal com afirmàvem a l'editorial del llibre publicat l'any passat (Rafael Aracil i Antoni Segura (ed.): *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya*. CEHI/Edicions Universitat de Barcelona/Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000, 450 pp.), l'objectiu d'aquests cursos —els participants dels quals han estat generalment protagonistes directes d'aquell procés— és encetar un marc de reflexió i debat que pugui fornir als nostres estudiants les claus interpretatives d'aquella important etapa del nostre passat recent, com també els elements d'anàlisi necessaris per completar la seva formació professional, cívica, social i política.

L'acollida del curs en la seva primera edició, en el curs acadèmic 1999-2000, va fer que el convertíssim en permanent. Així, aquest any 2001 en el qual publiquem el segon curs dedicat a *Sindicalisme, gènere i qüestió nacional*, ha tingut lloc també la seva tercera edició que ha tractat sobre *La reforma de l'exèrcit i de l'administració local*, que publicarem el proper any 2002. Po-

dem, doncs, afirmar que sembla que tenim assegurada la continuïtat d'aquest tipus de docència interuniversitària, almenys per un cert temps.

Això, naturalment, comptant amb la col·laboració i l'ajut, com ha estat fins ara, dels vicerectorats de Recerca, Docència i Estudiants i d'Activitats i Promoció Cultural de la Universitat de Barcelona, així com del Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya.

Finalment, volem agrair a tots els qui d'una forma o altra van intervenir en aquestes sessions, les facilitats que ens van donar i la cortesia que van tenir amb nosaltres a l'hora d'organitzar-les. Igualment, i sobretot, hem de fer constar la bona disposició dels participants a exposar els seus records i sotmetre's als debats, de vegades incòmodes, de les sessions.

RAFAEL ARACIL (director)/ANTONI SEGURA (vicedirector)
Centre d'Estudis Històrics Internacionals
Pavelló de la República
Maig de 2001

EL SINDICALISMO ESPAÑOL: DE LA DICTADURA A LA TRANSICIÓN

ANTONIO RIVERA

Universidad del País Vasco-Euskal Herriko Unibertsitatea

El movimiento obrero surgido de la última industrialización española, desde los años sesenta de esta centuria, y las organizaciones clandestinas o toleradas que le dieron forma, constituyen junto con otros movimientos y realidades de conflicto —como el movimiento vecinal, el estudiantil o la renacida cuestión nacional— sujetos protagonistas de primer orden en el proceso de transición a la democracia en España. Se puede afirmar, sin exageraciones, que los trabajadores conformaron en ese momento el núcleo más potente a la hora de cuestionar e imposibilitar la continuidad del franquismo sin Franco, igual que supusieron poco después el mayor acicate para las reformas y, luego, uno de los más sólidos baluartes de la estabilidad y continuidad de la democracia.

La nueva clase obrera surgida desde los años sesenta dio lugar a formas organizativas y conflictuales muy distintas de las que había desarrollado el movimiento obrero histórico o tradicional hasta la guerra civil. En ese tiempo del final del franquismo y de la transición a la democracia afloraron, reaparecieron, se consolidaron o entraron en crisis, en cada caso, las organizaciones históricas y las que habían ido surgiendo desde la segunda mitad de los cincuenta y los primeros años sesenta. De esa manera, el mapa sindical de la transición difería sustancialmente del de los años treinta, no sólo en el carácter de sus organizaciones principales sino también, y sobre todo, en el papel y expectativas de sus trabajadores miembros, así como en el marco de relaciones laborales que le daba soporte.

Un nuevo sindicalismo para una nueva clase obrera

A primeros de marzo de 1951 tuvo lugar en Barcelona una famosa huelga donde una población empobrecida al extremo por los rigores de la política autárquica del primer franquismo boicoteó los tranvías cuando éstos incrementaron notablemente sus precios. Un mes después, el escenario de la huelga fueron las tres provincias vascongadas, en protesta por las malas condiciones de vida y los bajos salarios. En ambos casos se discute aún sobre la entidad que tuvieron las organizaciones clandestinas del tiempo de la República y sobre hasta qué punto esas movilizaciones surgieron espontáneamente, con participación incluso de sectores populares de apoyo al franquismo (falangistas o católicos) y sólo marcadas a última hora o de manera menor por la presencia de grupos de la oposición ilegal.¹ Pero donde sí que se establece una cierta coincidencia, más incluso en un nivel simbólico que en una aplicación rígida, es en señalar esas protestas de 1951 como el "canto del cisne", el momento en el que el protagonismo de los antifranquistas procedentes del tiempo de la Segunda República va a ceder el testigo a una pronto emergente clase obrera y va a pasar de una conflictividad marcadamente política, aunque de base o razón social, a otra donde se establecen objetivos o conquistas tangibles y posibles. Sería, entonces, el punto de inflexión, cuando la anterior generación obrera y combatiente, y sus tradicionales organizaciones, dejan paso, por inacción, debilidad o efecto de la represión, a otras manifestaciones de protesta y, a la postre, a otras organizaciones.

A partir de 1951 cambiaron muchas cosas en España: terminó la fase autárquica y se dieron los primeros pasos hacia la liberalización económica; comenzó la "guerra fría" y la tensión típica de los años treinta modificó los contendientes, favoreciéndose el régimen franquista de sucesivos reconocimientos internacionales por parte de los Estados Unidos, el Vaticano y, finalmente, las Naciones Unidas. Esos cambios se aceleraron definitivamente a partir del nuevo gobierno de 1957, con el Plan de Estabilización de 1959 y con la incorporación a algunas organizaciones económicas internacionales (la OCDE o el FMI) el año intermedio.

La distribución de la población activa muestra a las claras la naturaleza del cambio social y económico en ese cuarto de siglo que va de 1950 a 1975, y alumbra sobre el origen y características de la nueva clase obrera. En 1950 la mitad de los ocupados trabajaba en la agricultura; la otra se re-

1. F. Fanés, *La vaga de tranvies de 1951*, Barcelona 1977; G. Ramos, "Tranvías y conflictividad social en Barcelona (marzo de 1951): actitudes políticas y sociales de una huelga mítica", *Historia Contemporánea*, 5, 1991, pp. 203-217; M. González Portilla y J. M.ª Garmendia, *La postguerra en el País Vasco*, San Sebastián, 1988.

partía equilibradamente entre la industria y los servicios. En 1975 la agricultura había descendido al 21 % del total, la industria había subido al 38 % y el sector terciario al 41 %. La población activa había pasado de los 10,8 millones a 13,3 para esas fechas, y en la última de ellas, 8,8 millones lo constituían asalariados en activo. La categoría socioprofesional que más había incrementado su presencia en esos años era la de los trabajadores de la industria, que casi suponía la mitad sobre el total; la que más había visto mermar su porcentaje era la de los trabajadores del campo, reducidos del cincuenta al diez por ciento. A distancia, pero cualitativamente importante, profesionales técnicos y personal administrativo duplicaban esa presencia, igual que los trabajadores de los servicios. El número de trabajadores cualificados también se había duplicado, sobre todo a partir de mediados de los años sesenta, en claro contraste con la reducción de los no cualificados.

La procedencia rural de esa creciente nueva clase obrera se desprende de los saldos migratorios. Las dos Castillas, Andalucía, Extremadura, Galicia, Asturias, Cantabria, Murcia, Aragón y Canarias expulsaron población hacia los núcleos industriales y urbanos de Cataluña, Madrid y el País Vasco, a los que se sumaban ahora como destino el País Valenciano y las Baleares.² Entre 1951 y 1970, las zonas agrarias expulsaron tres millones de personas (uno en los cincuenta y dos en los sesenta). Sólo las cuatro provincias más industrializadas del país (Barcelona, Madrid, Vizcaya y Guipúzcoa) captaban más de millón y medio de esos emigrantes en la década de 1960, que todavía eran 500.000 entre 1970 y 1975.

Esa nueva clase obrera fue construyéndose gracias al prolongado proceso de crecimiento económico que vivió el país desde los años finales de los cincuenta —definitivamente, desde el Plan de Estabilización del 59— y que duró hasta que la crisis de 1973 —la provocada por el alza de los precios del crudo— se hizo patente en España: en el momento mismo del fin de la dictadura y del inicio de la transición. Desde 1961 a 1974, el crecimiento medio del PIB fue del 7 %, una cota extraordinaria en el conjunto de países de la OCDE. De origen mayoritariamente rural, sin referentes políticos sólidos y poco ligados a la conflictividad anterior a la guerra civil, muchas veces provenientes de la España interior, donde el franquismo parecía más asentado, aquellos jóvenes trabajadores llegaron sin cualificar a las ciudades, padecieron fuertes privaciones materiales y, sobre todo, sufrieron una mezcla de resignación, miedo y parcos horizontes. Pero a partir de mediados de los años sesenta, y por la continuidad de esa fase de crecimiento

2. Datos extraídos del libro de C. Molinero y P. Ysàs, *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, 1998, pp. 51-53.

económico, las cosas fueron cambiando: se incrementó notablemente la cualificación profesional de esos mismos trabajadores, fueron mejorando en sus realidades y expectativas de progreso material, y comenzaron a hacerse ver al protagonizar huelgas y reivindicaciones.³

La liberalización económica de finales de los cincuenta necesitó de una pareja liberalización de las relaciones laborales, menos encorsetada en los límites políticos de la dictadura y más abierta a la negociación y acuerdo entre las partes. Así, la Ley de Convenios Colectivos de 1958 abrió un nuevo cauce para esa negociación, proporcionó un nuevo marco de relaciones laborales, estimuló las demandas obreras y revitalizó las posibilidades de futuro del sindicato oficial, de la Organización Sindical Española. Se produjo entonces una situación singular: a partir de 1962 la conflictividad obrera creció paulatinamente; desde esos años se fue haciendo notar cada vez más la presencia de organizaciones sindicales nuevas, como la JOC y la HOAC, la recién creada USO y, sobre todo, las Comisiones Obreras; y todo ello contando con la continuidad y la mayor participación de los trabajadores en los marcos del sindicato vertical, aunque buena parte de la misma haya que verla como una manera de utilizar ese marco legal para trabajar desde el mismo hacia su transformación o, finalmente, liquidación.

Éste es un hecho clave para explicar y entender el futuro mapa sindical de la transición. Las demandas de esa nueva clase obrera de los sesenta fueron conducidas por esas nuevas organizaciones. Por el contrario, las clásicas, las que venían de la Segunda República, UGT y CNT, sobre todo, se vieron reducidas casi a la nada al seguir emitiendo un discurso contra la dictadura que, en el plano de la relación laboral, resultaba poco eficaz. Mientras UGT y CNT llamaban a boicotear cualquier relación con el Sindicato Vertical, las Comisiones Obreras, USO y sectores católicos se aprovechaban del mismo hasta lo posible y, sobre todo, daban encaje en una estructura más flexible y adaptada (asambleas, comisiones, instrumentalización de enlaces y jurados de la CNS...) a esa nueva clase obrera.

Este aspecto que destacamos tiene que ver también con la diferente conformación de la clase trabajadora de ese tiempo, con el cambio de marco histórico y, particularmente, con las diferentes expectativas de transformación social. Antes se han apuntado algunos cambios operados en la caracterización de esa clase (cualificación, procedencia, edad, distribución por sectores de la producción...). Otros eran evidentes: a pesar del opresivo marco que suponía la dictadura, la situación de España y de Europa en

3. S. Juliá, "Sociedad y política", en M. Tuñón de Lara y otros, *Transición y democracia (1973-1985)*, Madrid, 1991, pp. 35-38; I. Bultó y otros, *Estudios sociológicos sobre la situación social en España, 1975*, Madrid, 1976, pp. 721 y ss.

los años sesenta y setenta poco tenía que ver con las tensiones generalizadas de la década de los treinta, de los tiempos de la Segunda República. En última instancia, el pragmatismo que también se iba extendiendo entre esa nueva clase, su integración en el sistema, su vinculación más a demandas concretas y posibles que a supuestos de transformación global, revolucionaria, indicaban algo que ha desarrollado Álvarez Junco:⁴ ese sindicalismo del final de la dictadura, que luego insiste en la transición a la democracia, dispone su actividad al logro de mejores condiciones de trabajo y no se contempla, al contrario de lo que ocurrió en los años treinta, como un instrumento para avanzar hacia la transformación revolucionaria de la sociedad. Incluso más: en la medida en que su intención deja de ser revolucionaria, no constituirá un obstáculo para la continuidad de los futuros gobiernos democráticos y para la democracia misma, sino que se convertirá en un claro baluarte de ese futuro sistema. La futura democracia y la propia transición encontrarían en ese sindicalismo uno de sus más firmes valedores.

El movimiento obrero como sujeto protagonista de la transición a la democracia

La situación del movimiento obrero español en los años anteriores a la desaparición del dictador viene marcada por la existencia cada vez más cuestionada de la Organización Sindical oficial, por la instrumentalización táctica de esta entidad por parte del sindicalismo de oposición, por la articulación cada vez mayor de esas organizaciones opositoras, por la debilidad de los sindicatos tradicionales que se oponen a la intervención en la OSE y por el incremento progresivo de la conflictividad social, que aunque sigue teniendo raíces de orden laboral se contagia cada vez más con demandas de corte político (libertad de asociación, amnistía, desaparición del Sindicato Vertical...).

Siguiendo el modelo belga, en 1946 se crearon dos movimientos católicos —la Juventud Obrera Católica (JOC) y la Hermandad Obrera de Acción Católica (HOAC)— especializados en la acción social entre los trabajadores. Hasta finales de los años cincuenta se dedicaron a consolidarse y a formar militantes. La protección que sobre ellas ejercía la Iglesia y su carácter legal permitieron un doble efecto: de una parte, sectores de oposición anti-franquistas fueron integrándose en ese movimiento; de otra, una parte del apoyo original del franquismo, el obrerismo católico y determinados secto-

4. J. Álvarez Junco, *Movimientos sociales en España: del modelo tradicional a la modernidad post-franquista*, Documento de trabajo. Instituto Universitario Ortega y Gasset (s.f.), (s.l.; pero Madrid) (s.p.)

res de la Iglesia, en particular los luego llamados "curas obreros", iba a ir evolucionando hacia posiciones de confrontación con éste. Detrás del sindicalismo más activo en el antifranquismo y en la transición, las Comisiones Obreras, y muchas veces con un protagonismo destacado, encontramos a militantes católicos fundando esas organizaciones.⁵ No sólo eso, también estuvieron detrás de la creación de organizaciones específicas e ilegales, como la Unión Sindical Obrera, y animando huelgas y conflictos.⁶ En la segunda mitad de los sesenta empezaron a declinar como tales organizaciones debido a la pérdida del apoyo de la jerarquía eclesiástica, a la irrupción de otras culturas de la mano del nuevo movimiento obrero y también a las "pérdidas de fe" manifestadas en su diálogo con los activistas de ideologías revolucionarias.

Otra organización surgida en la segunda parte del franquismo y que en este caso superaría la fase de la transición es la antes citada USO, creada en 1960 a partir de militantes de la JOC de Guipúzcoa, luego extendida a provincias como Vizcaya, Madrid, Asturias o Sevilla. Su Carta Fundacional es de 1961, y en ella integraron un discurso autogestionario y autonomista —luego reforzado tras la salida de un sector hacia la UGT, ya en la transición—,⁷ mezclado con valores y discursos del obrerismo cristiano. Aunque en un primer momento se confundieron con las Comisiones Obreras, desde 1967 llevaron a cabo una política diferenciada de éstas, cuando fue patente el control llevado a cabo por el Partido Comunista.⁸

Las Comisiones Obreras suponen la organización característica de esa fase segunda del franquismo y, particularmente, de la nueva clase obrera española surgida con la industrialización de los sesenta. Originalmente apare-

5. En el País Vasco, y no es la excepción, la mayoría de los fundadores de la Comisión Obrera Provincial de Vizcaya provenían de la HOAC. Unos años después, la Ejecutiva salida de su primer Congreso legal, en 1978, procedía en su totalidad del Partido Comunista y de grupos de oposición a éste (maoístas del Movimiento Comunista y trostkistas de la Liga Comunista Revolucionaria) (P. Ibarra y Ch. García Marroquín, "De la primavera de 1956 a Lejona 1978. Comisiones Obreras de Euskadi", en D. Ruiz (dir.), *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, 1994, pp. 116 y 138-139. En esa misma obra, en el capítulo dedicado a Cataluña (a cargo de C. Molinero, J. Tébar y P. Ysàs), se puede ver un ejemplo radicalmente distinto: aquí la mayoría de fundadores de CC.OO. eran del PSUC y sólo unos pocos eran de origen cristiano (pp. 108-110). Es el caso también de Asturias, Galicia o parte de las de Andalucía.

6. Un reciente apunte sobre la JOC lo proporciona F. Martínez Hoyos, "La JOC. Cristians en l'oposició antifranquista", *L'Avenc*, 246, abril 2000, pp. 72-77. Próximamente se publicará la tesis del autor, *Cristianos y cristianas en la lucha obrera. Aproximación a la historia de la JOC/F en Barcelona durante los años sesenta*.

7. La USO sufrió dos "salidas": una hacia la UGT, en 1977, la otra hacia CC.OO., en 1980. A su vez, luego tendría dos "entradas": la primera, la de diversos organismos autónomos vinculados al MOA (1975-1979), la segunda, la de los llamados "independientes", sindicalmente moderados, en 1979.

8. A. Martín Artiles, "Del blindaje de la sotana al sindicalismo aconfesional (Breve introducción a la historia de la Unión Sindical Obrera, 1960-1975). Origen de la USO", en J. Tusell, A. Altet y A. Mateos (coords.), *La oposición al régimen de Franco*, Madrid, 1990, pp. 165-188; J. M.ª Zufiaur, *Unión Sindical Obrera*, Barcelona, 1976; R. Mate, *Una interpretación histórica de la USO*, Madrid, 1977.

cieron de forma espontánea, en las fábricas y en las minas, ligadas a la conflictividad de los últimos años cincuenta y al repunte iniciado en 1962, y justificadas por las tácticas y posibilidades organizativas y de intervención que propició la tenue apertura del marco de relaciones laborales después de 1958. También en su origen agruparon a trabajadores independientes así como a otros ligados a los grupos cristianos ya citados y a los movimientos clandestinos, sobre todo comunistas, pero no sólo. Actuaban en los marcos de la legalidad, intervenían dentro de la OSE, pero también tenían una creciente actividad clandestina. De hecho, el régimen toleró una situación que servía también para dar aire y vida al Sindicato Vertical, hasta que a partir de 1967, tras una famosa sentencia del Tribunal Supremo, fueron explícitamente prohibidas y perseguidas por el régimen. El incremento de la conflictividad protagonizada por estas Comisiones y el estrecho marco que permitía la dictadura explican finalmente el recurso a la represión de éstas. Internamente, las Comisiones Obreras siguieron caracterizándose por el pragmatismo organizativo —surgían en la fábrica, participaban en las elecciones a enlaces y jurados, se ligaban sectorialmente y de ahí iban creando Comisiones provinciales y de marco más amplio—, y se dotaron progresivamente de una identidad como “movimiento sociopolítico”. De alguna forma, con ello se reproducía una característica típica del anarcosindicalismo de la CNT en las décadas anteriores, aunque su voluntad por no reproducir un sindicalismo al uso, centrado sólo en las fábricas y en la estricta relación laboral, más abierto a la calle y a problemas no sólo laborales, también sociales, tenía que ver más con los condicionantes de la dictadura.⁹

Las organizaciones sindicales que provenían de los tiempos de la República manifestaron una clara incapacidad para adaptarse a la nueva situación. Opuestas radicalmente a utilizar tácticamente el marco de la OSE, su discurso más politizado y su dependencia de sus organizaciones en el exilio debilitó a unos sindicatos que desde los cincuenta habían quedado muy mermados por la represión y por la anulación de sus activistas. Sólo en las zonas de mayor presencia de cada uno de ellos —Vizcaya para la UGT y STV, Asturias para la primera, Barcelona para la CNT— mantenían estructuras y presencia mínimas, por lo que se les encuentra aún en la organización de algunos conflictos y huelgas. Con todo, nada comparable al nivel que adquiriría el nuevo sindicalismo.

La UGT mantuvo desde el exilio la referencia del sindicato socialista y articuló una relación con entidades internacionales como la CIOSL y la

9. Se remite al completo trabajo coordinado y dirigido por David Ruiz, *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. En cualquier caso, no se puede considerar una continuidad entre la tradición de CNT y de CC.OO. y tampoco se sostiene demasiado la común afirmación de que sus zonas de influencia coinciden históricamente.

CES. Esas dos fueron en el momento de la transición sus armas más eficaces para recuperar una posición preponderante dentro de un movimiento del que había estado ausente demasiados años. El cambio comenzó a manifestarse a partir del XI Congreso de la UGT, celebrado en agosto de 1971 en Toulouse, capital del exilio ugetista y cenetista. Precisamente, un año después del también XI Congreso del PSOE, cuando Felipe González se enfrenta al histórico Rodolfo Llopis. En aquel congreso de la UGT, la Ejecutiva quedó compuesta por mitades por militantes del interior y del exilio, pero Nicolás Redondo y Ramón Rubial, residentes en España, se pusieron al frente del sindicato.¹⁰ Otro cambio importante fue la superación de un anticomunismo histórico que, en el terreno sindical, llevaba a la UGT a actuar como si realidades de la importancia ya de Comisiones Obreras no existieran. Ello propiciaría una mejor adaptación futura de la UGT en el momento de la transición. Además, se estableció una dirección centralizada, el desarrollo de las federaciones de industria (aunque entonces sólo existía una escuálida de la metalurgia), el esfuerzo por implantarse en las empresas y la diferenciación orgánica con el PSOE, confundidas las dos organizaciones a lo largo de todo el exilio.

En el caso de la CNT, el exilio de Toulouse mantuvo el control de la organización hasta el inicio de la transición. Desprovista entonces y en el futuro de apoyos internacionales potentes y, en buena medida, actuando en un tiempo para el que no había evolucionado suficientemente, la mayor potencialidad de la CNT la constituyó su recuerdo histórico. Así, núcleos dispersos fueron organizándose desde los primeros años setenta en torno a una idea difusa de lo que fue el anarcosindicalismo histórico y de lo que era un anarquismo pasado por la crisis del 68. Se trató de grupos autónomos con diversos nombres y procedencias, unidos por la reclamación de la historia cenetista. Núcleos obreros, muchas veces, presentes en las fábricas, pero muy lejos todos ellos de alumbrar una organización sindical de cierto peso. La reorganización formal de la CNT no se produjo hasta febrero de 1976, ya muerto el dictador.¹¹

10. R. Gillespie, *Historia del Partido Socialista Obrero Español*, Madrid, 1988, pp. 271-280. Este autor señala tres cuestiones de interés: la mayor presión renovadora procedía de militantes del exilio, influyentes veteranos encabezaron el pulso por el cambio y la dirección interior del proceso, en el caso de la UGT, radicó más en las federaciones asturiana y vizcaína que andaluza.

11. A. Rivera, "Demasiado tarde (El anarcosindicalismo en la transición española)", *Historia Contemporánea*, 19, 1999, pp. 329-353. Un trabajo reciente, centrado en la región de mayor fuerza de la CNT y con mayor vocación empírica que el anterior, es el de J. Zambrana, *La alternativa libertaria (Catalunya 1976-1979)*, Badalona, 2000. Es también de interés el texto de Angel Herrerín López, "Aproximación a la historia de la CNT durante el franquismo", aparecido en el número 35 (2001) de la revista *Libre Pensamiento*.

No deja de ser curioso que, aunque no fueran ellos solos, los tres sindicatos que provenían de los tiempos de la República —UGT, CNT y STV— sufrieran procesos escisionistas durante la transición, que se explican en todos los casos por intentos de renovar el discurso y la práctica y adaptarlos a la nueva realidad. En los casos de UGT y STV, los escisionistas fueron una minoría que en poco tiempo desapareció; en el de la CNT, con una ruptura más tardía, los disidentes fueron aglutinando descontentos hasta conformar una organización distinta, más potente que la original.

Al llegar a la transición, incluso antes, el sindicalismo oficial se vio obligado a proceder a cambios. Así, la Ley Sindical de febrero de 1971 amplió la cota de representación obrera y separó de manera más clara al sector empresarial del obrero dentro del sindicato. Pero el problema era que éste seguía siendo un Sindicato Vertical ligado al régimen, con unas limitaciones evidentes para propiciar una auténtica libertad sindical, y sometido a una fuerte presión dentro y fuera del mismo, por parte del sindicalismo opositor.

En ese marco, la conflictividad obrera fue creciendo progresivamente. En los años previos a la muerte del dictador, 1974 constituyó el momento más agitado, con un índice del 582 en relación a la conflictividad de 1966, según cifras de la OSE (1.279 según las del Ministerio de Trabajo). 1975 fue también un año conflictivo, preámbulo del de 1976 en que esta conflictividad explota (más si se tiene en cuenta que ésta se produce sobre todo en la primera mitad del año). Desde 1966 el conflicto laboral es constante y, además, no se limita a las zonas y sectores tradicionales sino que se amplía a otros que ahora se incorporaban a la nueva situación socioeconómica.¹² En los últimos años de la dictadura, las zonas más conflictivas del país viven una situación de "huelga generalizada",¹³ donde las demandas por la carestía de la vida (fue época inflacionaria) se mezclan cada vez más con reivindicaciones de corte político, donde se incluye la oposición al Sindicato Vertical. Los motivos político-sociales, desde 1974, empezaron a justificar más huelgas que las demandas de salario. La politización de los trabajadores y, sobre todo, de sus organizaciones vivió en esos años un momento extraordinario.

12. Provincias como Navarra, Álava o Valladolid, o sectores como el de la banca, fueron de una conflictividad desconocida hasta entonces. Ver el cuadro que proporciona la obra de C. Molinero y P. Ysàs, *Productores disciplinados y minorías subversivas*, p. 96.

13. El término es de P. Ibarra (*El movimiento obrero en Vizcaya: 1967-1977. Ideología, organización y conflictividad*, Bilbao, 1987, pp. 249-258), aplicado en particular a la situación de Guipúzcoa en los primeros años setenta.

Un sindicalismo para una transición

La muerte del dictador coincidió con una creciente movilización obrera por la negociación de los convenios, un sindicalismo de oposición muy fortalecido, que ese mismo año obtenía un resonante triunfo en las elecciones sindicales dentro de la OSE, y un Sindicato Vertical puesto en tela de juicio e impugnado cotidianamente en el marco de las huelgas (rechazo de la representación de ciertos enlaces y jurados, rechazo de letrados sindicales, demanda de eliminación de la OSE hecha tanto desde fuera como desde dentro de ella...). La tensión social llevó a situaciones de huelga general en localidades, así como a unos inicios del año 1976 realmente dramáticos en poblaciones como Vitoria, donde en enfrentamientos con la policía resultaron asesinados cinco trabajadores y un centenar heridos.¹⁴

Aunque luego insistiremos en la subordinación que se produjo por parte del movimiento sindical a las necesidades y realidades de orden político durante el período de la transición, no cabe duda de que en el marco de ésta lo que ocurriera en el ámbito sindical era una cuestión de primer orden. La transición a la democracia presupone una clara apertura hacia la libertad sindical y, por supuesto, hacia la desarticulación del anterior Sindicato Vertical. El primero paso dado en esa dirección fue una nueva Ley de Relaciones Laborales emitida en abril de 1976 por el ministro Solís Ruiz. En ella se modificaba la Ley de Contrato de Trabajo de 1944, se reducía la jornada a 44 horas semanales, se establecían los 21 días mínimos de vacaciones anuales, se creaba el Fondo de Garantía Salarial para prever contingencias empresariales y se manifestaba una preferencia por la contratación permanente frente a los contratos temporales.¹⁵ Hay que pensar que todavía los niveles de paro eran bajos, casi técnicos, y que no se había procedido a la gran transformación del mercado de trabajo que se vivió a partir de los años ochenta.

La reforma sindical propuesta por Martín Villa en mayo de 1976 respondía al modelo de reforma política a que todavía aspiraban los reformistas del régimen. Algo así como cambiar algo para que todo siguiera igual. Se trataba de mantener la OSE, pero abriendo legalmente ésta e integrando en la misma a los futuros sindicatos libres. Es obvio que la respuesta de estos sindicatos fue claramente negativa, más cuando la disolución del Ver-

14. Aunque hay diversos trabajos de interpretación del conflicto vitoriano, remitimos a un volumen de documentos por ser todavía el más útil: *Informe Vitoria. Grupo de trabajo Alternativa*, mayo 1976. Entre los análisis hechos hasta ahora destacaría el de J. A. Abásolo (*Vitoria 3 de marzo. Metamorfosis de una ciudad*, Vitoria, 1987) como el más completo.

15. M. Redero y T. Pérez Delgado, "Sindicalismo y transición política en España", *Ayer*, 15, 1994, p. 200.

tical constituía una clara demanda de éstos. Pero la operación de Martín Villa consistente en dilatar por la vía de los hechos la resolución de la reforma sindical dio lugar a que no se creara el marco adecuado para que prosperase una vía de sindicato unitario que sustituyera inmediatamente al Vertical y que tenía a Comisiones Obreras como su principal valedor. En la indefinición, combinada con un marco donde se toleraba la acción de los diversos sindicatos de oposición, fue gestándose el modelo futuro de sindicalismo plural con diversas organizaciones.

Así, encauzada ya la reforma política, la sindical debió esperar a la primavera de 1977. En ese momento se legalizaron los sindicatos (22 abril 1977), desapareció la sindicación obligatoria en el Vertical y, finalmente, fue disuelta la CNS (2 junio 1977), aunque la cuestión de su patrimonio (ahora incorporado a la recién creada AISS) siguió siendo un tema sin resolver y a disposición del gobierno como estímulo para favorecer y premiar sus reformas. La reforma Suárez encaró la reforma sindical pero subordinando claramente ésta a los *tempos* de la reforma política. Más cuando las direcciones sindicales, subordinadas a las de los partidos, apostaban por la centralidad de esta segunda.

En el ámbito de las organizaciones sindicales que habían ido surgiendo se produjeron dos debates singulares acerca de la unidad orgánica o no del sindicalismo democrático y acerca de su propia constitución interna. La propuesta de una gran organización unitaria de los trabajadores venía de la mano de CC.OO. Dos argumentos lo favorecían. En principio, las Comisiones Obreras habían surgido como un instrumento unitario de los trabajadores y tenían ya una importante trayectoria en esa dirección. En segundo lugar, la dirección comunista que habían cobrado éstas desde 1967 veía con agrado esa posibilidad que, en dos escenarios muy diferentes, en Portugal y en Italia, venía siendo una realidad. Al salir de una dictadura similar a la española o después de tres décadas de democracia, en Portugal y en Italia las diferentes organizaciones sindicales habían establecido acuerdos de unidad orgánica o de alianza intersindical donde, en los dos casos, el Partido Comunista jugaba un papel hegemónico. Esta posibilidad encontró al menos dos fuertes obstáculos. Inicialmente, los propios reformistas del régimen —ministros como Martín Villa— recelaban de un proceso que fortalecía a los siempre temidos comunistas. Por eso preferían una fórmula de pluralidad de organizaciones sindicales. A su vez, éstas, el resto del ámbito sindical fuera de CC.OO., y sobre todo la UGT, rechazaron desde el primer momento una unicidad que les anulaba por completo. Más cuando CC.OO. llevaba dirigiendo el movimiento obrero en los dos últimos decenios y ellos eran poco menos que unos recién llegados cargados de historia y, se supone, de futuro. La creación de la COS en se-

tiembre de 1976 como un embrión de esa futura única central sindical y la salida de la UGT al cabo de sólo seis meses es suficientemente expresiva de ese pulso.

En la medida en que prosperó la vía de pluralidad sindical, quienes apostaban por la unicidad debieron proceder a cambios. Era el caso de las Comisiones Obreras. Surgidas espontáneamente como *movimiento*, más que como sindicato típico, debieron afrontar la nueva situación. La Asamblea de Barcelona del 11 de julio de 1976¹⁶ dio la respuesta. CC.OO. pasaba a organizarse como un sindicato más, aunque reivindicando una denominación "sociopolítica", esto es, *movimentista*, con un marco de actuación que no terminaba en la empresa sino que se ampliaba a todos los problemas que sufrían los trabajadores. Un sindicato más que asumía la pluralidad interna y externa pero que seguía invocando la necesidad y oportunidad de construir una única central unitaria y plural en su seno. A tal efecto emitió una gran campaña de afiliación que, sin embargo, chocó con la salida del sindicato de sectores desilusionados por el abandono de la estrategia unitaria y que rechazaban la hegemonía absoluta del PCE dentro de CC.OO.¹⁷ Así, 900 afiliados de CC.OO. crearon en Coslada, el 7 de noviembre, un Sindicato Unitario que en unos pocos meses, en la primavera de 1977, se dividió en dos: el Sindicato Unitario, que quedó bajo el control de la ORT, y la Confederación de Sindicatos Unitarios de Trabajadores, controlada por el PTE. Estas dos organizaciones llegaron a tener un desarrollo muy importante en algunas provincias (por ejemplo, el SU en Navarra o la CSUT en algunas zonas de Andalucía) pero, pasados los años, fueron disgregándose y regresando a CC.OO. o integrándose en otras organizaciones (o perdidos en el marasmo del "desencanto" iniciado a comienzos de los ochenta).

Comisiones Obreras debió proceder a su transformación para así competir en condiciones en una nueva realidad de pluralidad y confrontación sindical. En su I Congreso de junio de 1978 el informe del Secretariado ya señala cómo "hemos pasado de un período en el que destacaba la coordinación sobre la dirección y, progresivamente, se ha consolidado esta última".¹⁸ Efectivamente, CC.OO. contaba con la gran ventaja de la historia reciente y con la de tener unos cuadros y un prestigio muy superiores al del resto de organizaciones. Sin embargo, esa misma trayectoria inmediata marcaba y

16. *Asamblea General de Comisiones Obreras*, Barcelona, 1976.

17. En el I Congreso que celebró CC.OO. en junio de 1978, 24 de los 26 miembros del Secretariado Confederal eran dirigentes del PCE (J. L. Guinea, *Los movimientos obreros y sindicales en España. De 1833 a 1978*, Madrid, 1978, pp. 167-168).

18. C.S. de CC.OO., *I Congreso. La organización de la Confederación Sindical de CC.OO.*, Madrid 1978, p. 3.

condicionaba los comportamientos posteriores, obligaba de algún modo a su continuidad, lo que explica en parte las rupturas y tensiones habidas en su seno. El paso a un modelo de sindicato al uso y la posterior moderación del discurso tenía que dejar fuera por fuerza a parte de sus originales miembros. Pero además, y aquí seguimos las consideraciones de Rubén Vega,¹⁹ el nuevo marco de relaciones laborales de la transición desplazó progresivamente los valores típicos del líder obrero de la dictadura y reforzó los del burócrata sindical de la democracia. Valores como la valentía, la generosidad, el carisma personal o el respeto forjado en mil batallas daban paso a la preparación técnica para la negociación, el control del aparato burocrático y la capacidad organizativa.

Ese paso encubre otro tránsito que en la segunda mitad de los setenta explica muchas tensiones dentro de todos los sindicatos y que también da pie a entender por qué prosperan algunos y decaen otros. El sindicalismo de reivindicación de la dictadura fue sustituido por el de negociación de la democracia. La asamblea como escenario, o incluso la calle, fueron retrocediendo en beneficio de la reunión interna, del intercambio de beneficios sindicato-afiliado o del control de las leyes de la burocracia (en este caso sindical). El citado autor refiere el desconcierto de un líder obrero asturiano cuando se le ofreció un pequeño despacho desde el que debía dirigir y organizar una unión comarcal de 15.000 afiliados. No estaba preparado para ello. Finalmente, la apuesta por contender en el mismo plano de la disputa sindical hizo que en la práctica la intención "sociopolítica" de CC.OO., *movi-mentista*, fuera anulada por las necesidades que imponía el sindicalismo convencional. Sólo después de la crisis de la izquierda política en los años ochenta y noventa, CC.OO. recobraría en parte ese atributo, aunque más como referente simbólico de una izquierda desorientada que como articulador social y político de la misma.

Es en ese escenario de progresiva normalidad que propició la transición y la democracia donde la UGT encontró su posibilidad para desarrollarse. La UGT entró en la transición con unos activos mínimos. En abril de 1976 sumaba sólo 7.000 afiliados que, como pasó con todos los sindicatos, se incrementaron de manera acelerada en los meses siguientes. Privada, salvo en puntos muy concretos, de líderes reconocidos, sin una mínima estructura, consiguió salir de tan precaria situación gracias a tres circunstancias. En principio, el apoyo exterior. La UGT, a diferencia de otros sin-

19. R. Vega, "Los contextos de la acción sindical. Del franquismo a la transición", *Cuchará y paso atrás*, 5, 1998 (Sevilla), pp. 81-99. El autor ha publicado diversos trabajos sobre el sindicalismo asturiano en la transición y, en particular, sobre CC.OO. y sus escisiones más radicales (la Corriente Sindical de Izquierdas).

dicatos, sí que había mantenido la relación con estructuras internacionales como la CIOSL o la CES, que en los momentos del final de la dictadura y de comienzo de la democracia fueron extraordinariamente generosas en lo que hace a apoyos económicos y reconocimiento internacional.²⁰ La ligazón clara al PSOE y a la Internacional Socialista no son ajenas a todo esto. En segundo lugar, la continuidad histórica jugó fuerte. No sólo en tanto que se vindicaba como un referente histórico, sino por el hecho de que durante cuarenta años había mantenido, salvo ciertas alegrías radicalizantes, una clara continuidad con lo que era su origen de sindicato reformista, moderado y ligado a los socialistas. Y en tercer lugar, y muy unido a lo anterior, la pronta evidencia de la crisis económica y el paso a una fase defensiva en el movimiento obrero español (ya clara en los años ochenta) le ganó el favor de los sectores más templados de éste, que veían en las CC.OO. una opción demasiado radicalizada. A contribuir a todo esto vino la incorporación de un sector de la USO, que se unió a la UGT en el congreso de unificación de diciembre de 1977. Los resultados de las elecciones sindicales son también expresión de cuanto decimos: en las primeras de 1978 la diferencia a favor de CC.OO. es de 13 puntos, que se recortan a uno y medio dos años después; en las de 1982 la UGT ya toma la delantera a más de tres puntos de Comisiones.

El nuevo marco de las relaciones laborales

El mecanismo de representación obrera a través de la pluralidad sindical se puso en marcha mediante la fórmula de las elecciones sindicales. Tampoco éste era un asunto técnico o indiscutible. Pugnaban dos modelos que bebían tanto de la tradición inmediata como de los intereses tácticos de quienes ya se proyectaban como sindicatos de más peso: CC.OO. y UGT. Para la primera se trataba de primar mecanismos unitarios de representación dentro de la empresa. En definitiva, lo que acabaron siendo las elecciones a comités de empresa. La UGT, por su parte, era partidaria de un modelo de secciones sindicales que confirmara también dentro de las fábricas la especificidad de cada organización y la pluralidad de opciones. Prosperó la primera, aunque en el futuro se haya combinado con un reconocimiento y presencia de las secciones sindicales (después del Estatuto de los Trabajadores y de la LOLS).

²⁰. No se puede hablar de apoyo interior en ese momento, pero es cierto que la UGT fue mejor tratada por los gobiernos de la transición que el resto de organizaciones: por lo menos, fueron más tolerantes con ella, lo que desequilibraba la situación.

Las primeras elecciones sindicales celebradas en 1978²¹ señalaron ya algunas tendencias que a la postre se han consolidado posteriormente. Estas serían:

1. CC.OO. y UGT se destacaron desde los inicios como los dos sindicatos más representativos. Si en 1978 sumaban juntos un 56 % de la representación, progresivamente han ido copando tres de cada cuatro puestos en comités de empresa. Con todo, hay una diferencia constante de manera que CC.OO. obtiene mejores resultados en empresas grandes, con tradición de lucha sindical, o en zonas más industrializadas, mientras que UGT ha prosperado a partir de las empresas medianas y pequeñas, lo que indicaría una maquinaria electoral más eficaz y una menor conexión con la tradición anterior.

2. En las primeras elecciones alrededor de un 30 % de los delegados salió elegido en listas independientes o no sindicales, lo que evidenciaba la falta de rodaje de los sindicatos y la dificultad para llegar a una cantidad de empresas que superó ampliamente los dos millones de trabajadores. En comicios posteriores esa cifra de independientes se ha reducido al diez por ciento (o menos: al 6,7 % en 1986), consecuencia de la implantación sindical y de la mayor seguridad que encuentran los trabajadores al ir arropados por unas siglas (además del esfuerzo de los sindicatos por llegar a más empresas y obtener mayor representación).

3. La disputa por el puesto de "tercer sindicato" se resolvió en beneficio de la USO, con un 8,7 % en 1980, pero posteriormente ese argumento decayó al reducir esa opción su presencia a la mitad y no ser sustituida por ninguna otra.

4. En algunas comunidades autónomas es muy importante la presencia de sindicatos nacionalistas. Esto es particularmente importante en el País Vasco, donde una central histórica, Solidaridad de Trabajadores Vascos (luego ELA-STV), se convirtió en el primer sindicato ya en 1978, situación que ha reforzado posteriormente (incluso con el añadido estratégico de otras opciones nacionalistas como LAB). En Galicia, la tímida salida del nacionalismo sindical, que consiguió apuradamente el porcentaje nece-

21. Resultados de las elecciones sindicales:

1978: CC.OO. 34,5; UGT 21,7; No afiliados y no consta 12,3 y 18,1; USO 3,9; CSUT 2,9; SU 1,7; ELA-STV 23,3; INTG 17,5.

1982: CC.OO. 33,4; UGT 36,7; No afiliados 12; USO 4,6; ELA-STV 30,2; INTG 19.

1986: CC.OO. 34,5; UGT 40,9; No afiliados 6,6; USO 3,8; ELA-STV 34,5; INTG 10,3.

(Los datos de ELA-STV y de INTG son a nivel de su Comunidad Autónoma)

El resumen está elaborado por A. Soto Carmona ("Conflictividad social y transición sindical", en J. Tusell y A. Soto (eds.), *Historia de la transición, 1975-1986*, Madrid, 1996, p. 404).

sario para ser representativo, debió esperar al restañamiento de su escisión (entre INTG y CXTG). En los años noventa esa situación se ha corregido y a partir de entonces la CIG vuelve a ser sindicato más representativo en esa comunidad. En Cataluña no ha prosperado un sindicato nacionalista, lo que confirma una tendencia histórica en el sentido de que diversas organizaciones, como la CNT antaño o la CONC (CC.OO.) en el presente, vienen a encauzar en su mayor parte esa sensibilidad.

5. Sectorialmente han destacado algunas opciones corporativas. Es el caso de la CSIF entre los funcionarios (un 25 % en las elecciones de 1987) y, a distancia, de los STE's en la enseñanza.

6. Algunos sindicatos destacados en el inicio de la transición acabaron obteniendo una presencia menor en este ámbito electoral. En el caso de la USO se achaca esto a su falta de conexión con un partido político, como sí ocurrió con CC.OO. y UGT, beneficiadas ambas por esa circunstancia tanto en el terreno ideológico como en el más material (apoyos económicos, subvenciones, legislación favorable...). También habría que considerar las pérdidas de espacio que provocaron sus dos "salidas" hacia UGT y hacia CC.OO., así como la desorientación provocada tras el ingreso de sindicatos independientes tildados en algún caso de "amarillos" o corporativos. En lo que hace a la CNT, aunque desde 1976 conoció una importante eclosión, muy destacada en zonas como Cataluña, su oposición radical al modelo de elecciones sindicales y su incapacidad para imponer una vía alternativa de representación acabó por debilitar en extremo su posición, sobre todo cuando comenzó a surgir el llamado "desencanto" en los inicios de los ochenta. Sindicatos escindidos de CC.OO., como el SU y la CSUT, limitaron su fuerza a determinadas localidades y entraron en crisis cuando ellos y sus partidos respectivos tropezaron con la evidencia de que la opinión pública española era menos radical de lo que suponían al comienzo de la transición.

La consecuencia es que CC.OO. y UGT, junto a algún sindicato nacionalista, se instituyeron como "sindicatos más representativos", lo que acabó produciendo una dinámica de presencia pública y de apoyos institucionales, así como de acuerdos entre ellos, que cerraron el paso a otras opciones. La condición legal de "sindicato más representativo" llegó relativamente tarde, por lo que en un principio ésta se asentó en la propia realidad: capacidad negociadora, apoyo político al proceso democrático, legitimidad ganada en el mismo, nivel de afiliación... Después, con los pactos sociales, los acuerdos con el gobierno, el Estatuto de los Trabajadores o la LOLS, se instituyó un sistema que potenciaba a estas organizaciones permitiéndoles intervenir en la negociación en empresas de más de 250 trabajadores, accediendo casi en exclusiva al patrimonio sindical acumulado (el que gestionó la AISS pro-

cedente del Sindicato Vertical), recibiendo subvenciones y horas sindicales por delegados obtenidos, propiciando su presencia en órganos institucionales (Junta Superior de Precios, INSS, INEM, empresas públicas, universidades...) ...²² Con todo, comparativamente esa institucionalización y ese apoyo externo es menor del que caracteriza a los países europeos del entorno.²³

La representatividad a través de las elecciones sindicales se complementa con la afiliación a cada sindicato. Estos sufrieron una avalancha de afiliación coincidiendo con su legalización (incluso un poco antes, en los meses en que fueron tolerados) y con la desaparición del Sindicato Vertical. En 1978 se calculaba que dos millones de trabajadores tenían carnet de CC.OO. y un millón y medio de UGT. Ello dio lugar a tasas –sobre todo en algunos sectores industriales: metal, minería, textil– similares a las de los países más sindicalizados de Europa. Sin embargo, a partir de 1979 se produjo un fenómeno de pérdida de afiliación, de manera que en 1982 la tasa llegaría al 20 %, con un total de 1.768.000 trabajadores sindicados; baja que afectaría singularmente a CC.OO.²⁴ A partir de 1986 se habla de una leve recuperación con tendencia a la estabilidad. Ello hace que España haya terminado situándose en la banda baja de la afiliación sindical en términos comparativos con Europa (un 11 % en 1986, similar a Francia, pero lejos del 45 % de Alemania o Italia o del 82 % de Dinamarca); situación ésta que tampoco es novedosa en nuestra historia. Con todo, ello supone una crisis del sindicalismo español que al tiempo se compensa con el alto nivel de representatividad y capacidad de movilización de esos mismos sindicatos, expresada en la alta participación obrera en elecciones sindicales y en el seguimiento de las convocatorias de huelgas o de otro tipo de protestas.

La baja de afiliaciones o de “desafiliaciones” en aquel momento se explica por diversos motivos. Uno principal es el propio mecanismo que impulsieron las elecciones sindicales y que difuminaba la diferencia real y de servicios entre un trabajador afiliado a un sindicato y otro que no lo estuviera. La entrada en la crisis económica, clara ya desde 1978, retrajo la afiliación, atemorizó a muchos posibles afiliados o expulsó de las fábricas a otros (sobre todo en sectores muy sindicalizados que coinciden con aquellos donde la crisis fue más traumática). El “desencanto” fue en muchos casos producto de la percepción real de que la transición no iba a dar lugar al país que muchos habían imaginado. Cierta radicalidad sindical ali-

22. A. Soto Carmona (p. 403) incluye la lista completa de instituciones con presencia sindical.

23. F. Miguélez, “Las organizaciones sindicales”, en F. Miguélez y C. Prieto (coords. y dirs.), *Las relaciones laborales en España*, Madrid, 1991, pp. 213-231.

24. Son datos de un estudio de la Fundación Friedrich Ebert utilizado en la obra referida en la nota anterior (p. 217).

mentó pequeños sindicatos producto de escisiones, pero otros muchos trabajadores se limitaron a dejar el carnet. La apuesta, por último, por un modelo clásico de sindicalismo impidió a los sindicatos el conectar con emergentes realidades del mundo del trabajo, como los parados o los enseguida muchos precarizados, inestables..., situación que hoy todavía se acentúa más. Por el contrario, en la medida en que los sindicatos (o algunos) reforzaron su posición ante las empresas (con prácticas encubiertas cercanas a la contratación vía sindical) e incrementaron su oferta de servicios, comenzó de nuevo a tener sentido el carnet en cierto tipo de empresas y sectores.²⁵

Pactos sociales y políticas de concertación

El neocorporativismo o la política de concertación o pacto social no tenía una larga trayectoria en España. En los años treinta primó la confrontación entre las partes y en los tiempos de la dictadura, ésta no constituía el escenario adecuado para esa estrategia de acuerdos amplios.

El inicio de la política de concertación en la España de la transición hay que buscarlo en los Pactos de la Moncloa de octubre de 1977, que firmaron el conjunto de fuerzas políticas y luego asumieron los dos grandes sindicatos. Es sintomático y significativo ese primer detalle. Los sindicatos no firmaron inicialmente por un doble y coincidente motivo: no podían prometer paz social cuando aún no se habían dado pasos firmes hacia la instauración democrática —en el verano de ese año se celebraron las primeras elecciones y unas semanas antes se había ensayado (y fracasado) un primer acuerdo social—; y así prefirieron que fueran los partidos políticos quienes suscribieran en principio el pacto. Eso venía a inaugurar definitivamente la subordinación del movimiento sindical al proceso político. Los sindicatos respaldaban una paz social que venía de la mano de la política. Además, la movilización existente en las fábricas y el todavía relativo control por parte de las direcciones sindicales no era el mejor punto de partida para iniciar esa política de pactos. Es obvio decir que éstos fueron fuertemente contestados dentro y fuera de los sindicatos que los respaldaron. Pueden añadirse también como razones la ausencia real de una organización empresarial como acabó siendo la CEOE y la competencia sindical entre CC.OO. y UGT.

25. En sentido contrario puede decirse cómo aquí no prosperó la cuota por tareas de negociación colectiva, que en otros países constituye un flujo normalizado de recursos económicos para los sindicatos.

Los Pactos de la Moncloa, a partir de un diagnóstico de la situación económica a cargo de Fuentes Quintana, trataron de poner freno a una desbordante inflación (30 %), a un acelerado incremento del paro (unos 700.000) y a un elevado déficit de la balanza de pagos. La crisis económica del 73 se abatía sobre el país coincidiendo con el inicio de la transición. Aparecían nuevos conceptos como el paro, la inflación y los topes salariales. Los pactos establecieron una serie de iniciativas que afectaban a la fiscalidad, la enseñanza, la política de viviendas, la Seguridad Social o el empleo. A cambio, se imponía la contención salarial.

La propia competencia interna entre CC.OO. y UGT explica este movimiento dentro de la concertación social, así como las actitudes diferentes ante los futuros pactos. A la altura de 1977, CC.OO., ligada al PCE, estaba muy interesada en el asentamiento de un proceso democrático y de un consenso que diera posibilidades a todas las fuerzas políticas. Por su parte, UGT coincidía con la impresión temprana del PSOE de verse como alternativa de gobierno. Mientras que CC.OO. hizo campaña activa por el Pacto de la Moncloa, la UGT se limitó a que lo firmaran sus sindicalistas-diputados.

El año 1977 fue más pacífico en términos de huelgas, pero la conflictividad repuntó hasta 1982, y en buena medida esa tensión tenía que ver con la dificultad de aplicar los pactos en las fábricas. Lo cierto es que UGT se sintió menos sólida a la hora de presionar y sacar adelante acuerdos en las empresas en ausencia de concertación general, y apreció la necesidad de irse desmarcando de su competidor, más bregado en ese trabajo sindical. Por otra parte, la CEOE alimentó esa tensión intersindical y favoreció acuerdos con UGT dejando fuera a CC.OO. Así, en julio de 1979 se firmó el Acuerdo Básico Interconfederal entre CEOE y UGT, al que siguió el AMI (1980). Esta tendencia se rompió con el Acuerdo Nacional de Empleo, firmado por los dos grandes sindicatos, la patronal y el gobierno, en junio de 1981, en pleno retroceso motivado por la crisis y el ascenso del paro. Los sindicatos aceptaron incrementos salariales por debajo de la inflación a cambio de compromisos de creación de empleo que nunca se cumplieron. A cambio, fortalecieron su posición gracias a las subvenciones económicas recibidas directamente del gobierno. La política de concertación siguió luego con los gobiernos socialistas (AI, en 1983; AES, en 1985 y 1986, sin CC.OO.) y no se rompió hasta finales de 1986.²⁶

26. J. Roca, "La concertación social", en F. Miguélez y C. Prieto (coords. y dirs.), *Las relaciones laborales en España*, pp. 361-377.

Conclusiones

La transición hacia una situación democrática en el terreno sindical estuvo subordinada en todo momento a los ritmos marcados por el proceso político. Esa subordinación se produjo con la anuencia de los propios sindicatos, vinculados entonces estrechamente a sus respectivos partidos políticos. A la vez, ello dio a los sindicatos mayoritarios un plus de legitimidad social al convertirse en agentes impulsores del proceso democrático, aseguradores hasta lo posible de la paz social que precisaba y defensores de la continuidad de ese sistema en momentos de crisis.

El sistema sindical que se desarrolló a partir de la transición fue el identificado por dos grandes estructuras sindicales, progresivamente centralizadas, que cubren las tres cuartas partes del espacio sindical y que únicamente se ven cuestionadas en su hegemonía en alguna comunidad autónoma (en el País Vasco, básicamente). Aunque CC.OO. y UGT han pugnado por ganar cotas de poder sindical, también han llevado a cabo políticas conjuntas para consolidar esa posición de dominio y frenar posibles ascensos de otras opciones.

Después de un momento de fuerte afiliación sindical, a partir de los años ochenta se produjo una fuerte crisis que, sin embargo, no afecta a la representatividad general del movimiento sindical, respaldado en los procesos de elecciones sindicales y en las convocatorias de movilización que propone.

El mayor problema del sindicalismo español después de la transición no es muy distinto del de otros países europeos: su dificultad para representar directamente, no de manera interpuesta, a sectores cada vez más numerosos que se ven desplazados del primer plano de lo laboral. La apuesta hecha en su día por un sindicalismo de corte tradicional no ha convertido en "clientes" sindicales a sectores como los parados, los precarizados, los jóvenes con empleo inestable... En ese sentido, la representatividad y legitimidad social del sindicalismo español amenaza con ser más aparente que real.

EL MOVIMENT SINDICAL A CATALUNYA DURANT LA TRANSICIÓ

CARME MOLINERO

Universitat Autònoma de Barcelona

Fins fa poc temps, l'etapa històrica que coneixem com a Transició no ha estat objecte d'anàlisi per la historiografia, tot i que existeix una àmplia bibliografia obra de sociòlegs i, sobretot, politòlegs. I si és migrada la producció historiogràfica sobre la Transició, encara ho és més sobre el sindicalisme en els anys que van de la dictadura franquista a la plena consolidació del règim democràtic. Com es pot comprovar en la bibliografia, economistes i sociòlegs han estudiat el nou sistema de relacions laborals, dedicant especial atenció a l'existència, o no, d'un nou model corporativista, però escassament a l'acció sindical, i als mateixos sindicats, en tant que organitzacions socials. Respecte al moviment sindical català, l'estat de la qüestió encara és més pobre. No disposem a penes de bibliografia i àdhuc les obres que s'han fet a Catalunya no tracten específicament la realitat catalana.

Es pot relacionar l'escassa obra publicada amb el fet que el protagonisme sociopolític del moviment obrer va disminuir després de 1977? Evidentment, alguna influència té aquest menor protagonisme, però, des de la meua perspectiva, l'explicació rau en el fet que el tema no ha arribat encara a l'agenda de la historiografia, i també en el fet que els darrers vint anys del segle XX han estat un període de forta reestructuració capitalista, en què la classe obrera s'està redefinint com a grup social, de manera que cal més temps perquè el moviment obrer i l'acció sindical en el darrer quart de segle siguin analitzats.

La tesi que se sosté a les pàgines que segueixen és que el moviment obrer va tenir un paper decisiu en la instauració d'un règim democràtic a Espanya. Des de la segona meitat dels anys seixanta es va anar articulant una nova societat civil que va ser la que va forçar el canvi polític dels setanta, de manera que la Transició no es pot explicar iniciant la seva cronologia el 20 de novembre de 1975. En l'articulació sociopolítica d'aquesta nova societat civil els moviments socials van exercir un paper essencial, i, dins dels moviments socials, el moviment obrer va tenir un paper capdavanter. Ara bé, un cop el procés de Transició es va iniciar, la prioritat que el moviment obrer organitzat va atorgar a la lluita per la instauració d'un règim democràtic —que va tenir lloc en un context de crisi econòmica— i la divisió sindical van provocar que el sindicalisme hagués de fer front a un context molt advers que va disminuir la seva capacitat d'influència.

Moviment obrer i crisi de la dictadura

L'evolució sindical durant la Transició a Catalunya, com a Espanya, va estar condicionada directament per la situació política. A mitjan anys setanta el gran repte per al moviment sindical era aconseguir l'establiment de la democràcia a Espanya. Per als dirigents de les organitzacions obreres l'establiment d'un règim democràtic era indispensable perquè el moviment sindical pogués organitzar-se i actuar lliurement, sense la repressió continuada que caracteritzaria l'acció del continuisme dictatorial. Quina era la situació el 1975? Podríem dir que era ambivalent. D'una banda, el règim vivia una crisi de tal profunditat que feia molt difícil la seva continuïtat sense la figura de Franco, però d'altra banda, les condicions per a la instauració d'un règim democràtic no estaven assegurades. Certament, en l'aparell de l'Estat, els partidaris del pur continuisme ocupaven importants posicions de poder i, al mateix temps, l'oposició democràtica no va disposar mai de la força suficient per enderrocar la dictadura. Per tant, la situació era que el règim patia una crisi irreversible i que l'oposició no tenia prou força per imposar un règim democràtic. En aquell context en què cap opció era dominant calia forçar els esdeveniments.

Pel que fa a la crisi de la dictadura cal tenir present que la deslegitimació del règim s'havia fet creixent, per l'extensió de la contestació i, sobretot, per la repressió de la dictadura. Per al règim franquista qualsevol conflicte esdevenia un problema d'ordre públic, de manera que utilitzava intensivament la repressió com a únic mitjà per frenar la contestació i les reivindicacions populars, i als anys setanta ho va haver de fer de forma continuada perquè el moviment sindical plantejava reivindicacions que

eren assumides per bona part dels treballadors, al mateix temps que organitzava mobilitzacions per tal d'aconseguir-les.

Certament, la conflictivitat laboral havia estat molt important des de la segona meitat dels anys seixanta, però des de 1973 es va estendre i es va intensificar fins assolir una magnitud incontrolable per l'aparell franquista. Les xifres de conflictes i hores no treballades són il·lustratives d'aquella situació. En termes mitjans, a Espanya, l'any 1973 el nombre de conflictes s'havia multiplicat per tres i les hores perdudes per cinc respecte a l'any 1968, però a les zones més industrialitzades i amb majors índexs de conflictivitat, l'increment va ser molt superior; a Barcelona, per exemple, el 1973 el nombre de conflictes es va multiplicar per quatre i les hores perdudes per 29 respecte al mateix 1968. I si el 1973 el nivell de la conflictivitat laboral era molt alt, als anys següents encara augmentaria més, fins arribar a una situació insostenible l'any 1976.

Què provocava una conflictivitat tan elevada? En els darrers anys de la dictadura, la conflictivitat laboral continuava tenint un origen laboral: reivindicació d'augments salarials, perquè aquests augmentos ràpidament eren absorbits per la inflació, disminució de la jornada laboral, extensió de les vacances, millora de les condicions de treball, etc. Res de nou, les causes eren les mateixes que abans. El fet diferencial era que les protestes esdevien més fàcils d'organitzar i que tenien un ampli seguiment perquè, com deia la Memòria de 1974 de la Delegació Comarcal de Sindicats de Martorell, "el trabajador está convencido de que sólo efectuando continuas presiones puede conseguir unas mejoras aceptables". D'altra banda la utilització permanent de la repressió per part patronal —acomiadaments— i policial —actuacions brutals que provocaren morts en diferents localitats, detencions i empresonaments— comportaren que la solidaritat esdevingués una de les causes fonamentals de l'extensió dels conflictes.

La visualització incessant de la política franquista de negació de drets i llibertats i de repressió de les reivindicacions laborals va donar lloc a un procés de socialització antifranguista, que era estimulat per la militància antifranguista, que al seu temps es nodria de l'extensió de la conflictivitat. És en aquest context de reivindicació i repressió, que facilitava que els treballadors adoptessin més fàcilment actituds radicalitzades, en què es van produir les aturades de caràcter polític —consell de guerra de Burgos el 1970, Procés 1001 el 1973, execucions de setembre de 1975— i en què es van introduir en les plataformes reivindicatives demandes de caràcter socio-polític —llibertat sindical, drets de vaga, amnistia laboral—, tot i que en una posició subalterna a les reivindicacions laborals.

Igualment, el creixement de la conflictivitat i de l'activisme sindical va aconseguir provocar el col·lapse del sindicalisme oficial l'any 1975. Aquell

any s'havien de celebrar eleccions i l'OSE es va trobar amb el fet que les candidatures "unitàries i democràtiques" impulsades per CC.OO, en alguns casos en col·laboració amb USO, es van imposar de forma generalitzada en els sectors productius i empreses més significatives. La percepció que s'havia fet un salt qualitatiu va esperonar novament la dinàmica de mobilització, afavorida per l'intent obrer de limitar les conseqüències de la crisi econòmica que es començaven a manifestar.

Però si la conflictivitat laboral va ser un element clau de la socialització antifranquista, cal considerar que la desenvolupada en altres àmbits de la vida social va tenir un ressò col·lectiu decisiu, de vegades superior a la seva magnitud. Deixo de banda la protesta estudiantil, les mobilitzacions veïnals, les reivindicacions nacionals, etc., i em centro en l'àmbit sindical, però cal tenir present que el conflicte i la reivindicació democràtica s'havien estès entre amplis sectors de la població, i van tenir protagonismes molt diversos.

En definitiva, la mort del dictador, el règim franquista patia una profunda crisi que elevava extraordinàriament els costos del seu manteniment pels sectors polítics —i econòmics—, que fins aquell moment li havien donat suport. Fou davant d'aquesta constatació que una part del personal franquista va anar interioritzant que un canvi polític era inevitable i que havien d'intentar conduir-lo si no volien desaparèixer de l'escena. Tot i així els primers projectes reformistes tenien un abast molt limitat i pretenien mantenir el règim franquista amb retocs cosmètics. Les mobilitzacions dels primers mesos de 1976 van contribuir de forma decisiva al fracàs d'aquests projectes i van forçar l'elaboració d'un projecte reformista que impliqués la liquidació de la dictadura, i en aquesta empresa, certament, les individualitats de Suárez, Martín Villa, etc. van tenir un paper essencial. Però sense la "presión desde abajo", en expressió de J. M. Maravall, aquell procés no s'hauria donat.

El juliol de 1976 va començar una nova etapa. Amb Carlos Arias, la paralització política i les tensions s'havien aguditzat, tant les tensions socials respecte al poder polític, com les tensions al si de l'esfera governamental, i aquella situació podia posar en perill àdhuc la continuïtat de la monarquia. Va ser aleshores quan Juan Carlos va nomenar president del Govern Adolfo Suárez, cosa que va suposar un gir de gran transcendència. Un gir perquè, a aquelles alçades, Suárez estava convençut que havia de transmetre signes que donessin credibilitat a la voluntat de reforma, la qual cosa explica que el mateix juliol fes aprovar un decret llei d'amnistia i formulés el seu projecte de reforma política amb continguts més definits. Aquest gir era un èxit —ni que fos parcial— de l'oposició, però és clar que aquest canvi va tenir conseqüències; que Suárez prengué mesures, com l'amnistia, compor-

tava que reivindicacions bàsiques de l'oposició començaven a ser parcialment assolides, tot i que sota el control governamental, la qual cosa augmentava les expectatives respecte a les actuacions del Govern. La Llei per a la reforma política va ser sotmesa a referèndum el 15 de desembre de 1976, i hi va participar el 77 per 100 de la població, la qual cosa significava un fracàs de l'oposició, que havia propugnat l'abstenció, tot i que amb una campanya molt discreta i silenciada.

Per explicar l'evolució sindical cal fer referència a aquest procés, atès que el projecte de reforma obria un camí possibilista que va afeblir les posicions dels grups que propugnaven la ruptura perquè, un cop assumides pel poder algunes de les reivindicacions democràtiques, la disponibilitat per a la mobilització va disminuir.

La divisió sindical

Des de l'any 1976 i fins a la consolidació d'un règim democràtic, l'acció sindical es va veure condicionada sobretot per la prioritat que el moviment obrer va concedir al canvi polític. Tanmateix, la capacitat d'incidència del moviment obrer en els esdeveniments polítics es va veure limitada per la divisió sindical, que va impedir que la força de la mobilització laboral es traslladés a la institucionalització sindical.

Durant el tardofranquisme, el moviment obrer no es va reconstruir en la forma d'estructura sindical clàssica; el moviment sindical havia hagut de cercar un model d'actuació que pogués fer front a la repressió de la dictadura i al marc institucional del Sindicat Vertical que el règim havia creat per controlar els treballadors. A Catalunya, com a la resta d'Espanya si exceptuem el País Basc, des dels anys seixanta *organització obrera* era pràcticament sinònim de CCOO. Però a Catalunya CCOO tenia un tret únic a Espanya; ja el 1967 l'estructura central de CCOO va ser la Comissió Obrera Nacional de Catalunya, és a dir, que CCOO afirmava en la pròpia configuració organitzativa el que havia declarat en els seus principis constitutius, és a dir, que era un moviment sociopolític de "classe i nacional". Aquesta afirmació va tenir una transcendència extraordinària per al moviment obrer i la societat civil "antifranquista" catalana: el moviment obrer va esdevenir un moviment articulador d'amplis sectors de la societat catalana, i a aquest moviment –atès els canvis demogràfics d'aquells anys– es van incorporar milers de persones que desconeixien la llengua, la cultura i la identitat catalana. El moviment obrer va contribuir decisivament al fet que l'origen territorial no esdevingués un focus de divisió a la societat catalana. Al mateix temps les característiques de les CCOO catalanes expliquen en bona

mesura que a Catalunya no pogués desenvolupar-se un sindicalisme estrictament nacionalista.

Però tornant als condicionants de la transició sindical, cal fer referència al fet que el model desenvolupat per fer front a la dictadura franquista tenia diferents inconvenients en la nova situació. L'opció de Comissions de créixer com un moviment sociopolític, no com un sindicat amb un organigrama ben definit, era en bona mesura una resposta al fracàs dels sindicats clandestins durant el franquisme; era un moviment que havia de ser molt flexible ja que els seus militants, que no volien ser clandestins en la seva actuació, a més de fer front a la repressió, havien de vèncer la desconfiança cap a qualsevol tipus d'organització partidista. Els activistes de CCOO van recolzar les seves propostes de reivindicació o mobilització en les assemblees obreres per obtenir el suport dels treballadors i no restar aïllats i poder fer front a una xarxa institucional absolutament contrària als seus interessos.

Aquest model, que tenia èxit en la lluita en les condicions que havia imposat el règim franquista, i que sintonitzava amb el desig de major democratització dels sindicats que es respirava a Europa des de finals dels seixanta, tenia diverses conseqüències que podien ser negatives, tal com es va anar perfilant el panorama sindical. La base d'actuació era l'empresa i la participació dels treballadors era essencial per aconseguir resultats; contràriament, les estructures organitzatives com a tals no eren fortes. Encara als primers setanta, fins i tot en les grans empreses, es donava una gran desigualtat entre la capacitat mobilitzadora i l'estructura organitzativa de les CCOO. La majoria dels treballadors que participaven en les mobilitzacions ho feien en suport de les reivindicacions que es plantejaven, fossin laborals o de caràcter solidari. Igualment, els activistes sovint tenien el respecte dels seus companys, però això no significava que compartissin el seu compromís militant ni una identificació amb les seves opcions polítiques. En definitiva, els activistes eren una minoria; per a la majoria d'ells la mobilització laboral formava part de la lluita política que tenia per objectiu l'enderrocament de la dictadura, però per a bona part dels treballadors aquell no era l'objectiu de la mobilització. Sintèticament, aquestes eren les característiques del moviment obrer majoritari quan va morir Franco.

L'any 1976 va ser molt important també des de la perspectiva sindical. El gener de 1976 el ministre de Relacions Laborals, Rodolfo Martín Villa, va presentar un projecte de reforma sindical que partia de la legalitat franquista però que va ser inviable per l'oposició ferma de les organitzacions obreres. En aquest sentit el moviment obrer va tenir èxit; ara bé, paral·lelament, la Coordinadora General de Comissions Obreres va presentar a totes les forces sindicals i va portar a les empreses el document "Manifiesto

de la Unidad Sindical", on propugnava la celebració d'un procés congressual, que s'iniciaria a les empreses i que conclouria en un Congrés Constituent d'una central sindical unitària, proposta impulsada amb especial intensitat a Catalunya. La proposta tenia com a referència externa l'experiència italiana a partir dels consells d'empresa i l'exemple portuguès, on després de la Revolució dels Clavells es va instaurar la unitat sindical. Com és notori, Comissions no va aconseguir el seu objectiu i, a mitjà termini, això va fer impossible traslladar a la negociació d'un nou model de relacions laborals la força acumulada pel moviment obrer en els anys anteriors. En alguna ocasió s'ha afirmat que l'objectiu de la unitat sindical no responia a la diversitat ideologicopolítica existent entre els treballadors. S'ha afirmat que hi havia entre els treballadors sectors moderats que no se sentirien ben representats en un sindicat unitari. Penso que aquest tipus d'argumentacions no són sostenibles; entre els elements que van influir en la divisió sindical segurament no es trobaven les actituds "moderades" de bona part dels treballadors —que abans també existien i no havien estat obstacle per donar suport a les propostes de CCOO—; els elements clau de la divisió sindical van ser que el 1976, quan s'havia de configurar el moviment sindical per al futur règim democràtic, la UGT va irrompre en el món laboral posicionant-se contra la unitat sindical, que aquesta opció va tenir importants suports externs al món laboral, i que el poder polític va estimular la divisió sindical amb l'objectiu d'afeblir l'acció sindical en el seu conjunt.

La UGT considerava que un procés constituent d'unitat sindical la col·locaria en una posició subalterna a CCOO, a causa de la implantació d'aquestes a les empreses, i aquesta percepció la impulsà a rebutjar la proposta de CCOO i a defensar el seu model tradicional d'organització sindical, amb trets ideològics ben perfilats. Tant el Govern Arias com el Govern Suárez veieren l'oportunitat que els oferia la necessitat ugetista d'aconseguir un espai propi i utilitzaren la rivalitat entre ambdues per afeblir la força sindical. El Govern, que continuava perseguint els líders de Comissions, legalitzà *de facto* la UGT quan l'abril de 1976 autoritzà la celebració del seu XXX congrés a Madrid, oferint-li a més la cobertura dels mitjans de comunicació oficials. La UGT, que va rebre un suport econòmic exterior importantíssim, va poder mostrar aleshores el suport internacional de poderoses organitzacions sindicals, i va esdevenir un referent per als sectors assalariats que recelaven de Comissions "com a instrument dels comunistes".

La consolidació de la UGT com a organització sindical ben definida, i el suport instrumental que estava rebent del poder polític, va portar Comissions a accelerar també el procés de conversió en sindicat, procés que es va iniciar a Barcelona el juliol de 1976 i que va culminar en el primer congrés estatal celebrat el juny de 1978. A Catalunya, després de la decisió

del juliol, el novembre de 1976 es va constituir la Confederació Sindical de la Comissió Obrera Nacional de Catalunya, que va tenir lloc clandestinament a l'Hospitalet de Llobregat, a causa de la prohibició governamental de l'acte.

Malgrat la divisió sindical, al llarg de l'any 1976 hi va haver diferents intents d'acció sindical conjunta. A la primavera CCOO i USO havien impulsat una dinàmica d'accions unitàries a les quals es va sumar la UGT, i a l'estiu del 1976 es va constituir la COS –Coordinadora d'Organitzacions Sindicals–, que a la pràctica tan sols va funcionar a algunes províncies. L'acció més important convocada per la Coordinadora va ser la vaga del 12 de novembre contra la política econòmica governamental, tot i que un objectiu paral·lel dels sindicats era mostrar la capacitat de mobilització sindical. Rodolfo Martín Villa –ministre de l'Interior en aquell moment– ha explicat detalladament la importància que el Govern va donar a la convocatòria i els esforços esmerçats per transmetre el missatge que la vaga havia estat un fracàs: calia que el metro funcionés, la resta –es venia a dir– ho faria la televisió. La realitat va ser més complexa: l'èxit va ser menor del que les organitzacions sindicals –i amb elles l'oposició d'esquerreres– esperaven, mostrant els límits de la seva força, però molt més important del que el Govern va insistir a presentar als mitjans de comunicació.

Però la dinàmica de divisió sindical s'havia instal·lat i tindria gravíssimes conseqüències; la mateixa COS es dissolgué a la primavera de 1977, després que la UGT exigís a CCOO i USO la dimissió d'enllaços i jurats elegits a les darreres eleccions de 1975 per tal d'evitar el desequilibri de forces en l'àmbit de les empreses. Una campanya d'acusacions mútues encara va afeblir més la posició sindical. És en aquest context en el qual es va anant configurant el nou marc de relacions laborals; l'abril de 1977 un decret llei obrí el camí a la legalització de les centrals sindicals, tot i que el model definitiu estava pendent de les eleccions del mes de juny.

La difícil consolidació sindical

El 15 de juny del 1977 es van celebrar les primeres eleccions que van portar a l'inici d'un procés constituent que configuraria el nou règim polític. Va ser constituent perquè, tot i que les candidatures impulsades per organitzacions antifranquistes que el propugnaven no van guanyar a àmbit estatal –sí a Catalunya–, aquestes van obtenir un importantíssim import popular, que va forçar el caràcter constituent de les Corts elegides i, per tant, l'inici de la ruptura definitiva amb el règim franquista. De vegades s'oblida que la convocatòria electoral del 15 de juny no era per formar una cambra constituent, que aquesta proposta era rebutjada clarament per

Aliança Popular —que recollí bona part dels suports “franquistes”—, i que hi havia notables ambigüitats dins d'Unió de Centre Democràtic —el partit del Govern— respecte a aquesta qüestió. Per tant, van ser els resultats electorals els que van fer irreversible l'eliminació de la legalitat i de les institucions franquistes.

Malgrat les perspectives de canvi polític, en l'àmbit sindical la situació era ben difícil. Els sindicats, com els partits, necessitaven consolidar-se com a organitzacions i institucionalment, al mateix temps que volien assegurar l'assentament de la democràcia, però, a més, tenien altres reptes. Els sindicats havien de fer front a una crisi econòmica —que afectava greument els treballadors— i a l'ofensiva patronal que, aprofitant el nou context de crisi i de divisió sindical, va aconseguir posar les bases d'un marc de relacions laborals prou favorable per als seus interessos i contrari als dels treballadors. Analitzaré per separat aquests aspectes, però cal tenir present que en la realitat històrica estan estretament interrelacionats i que, a més, el període cronològic en què s'inscriuen és molt breu, tot i que de canvi intens.

La crisi econòmica. La crisi econòmica dels anys setanta va acabar amb l'etapa d'intens creixement que s'havia iniciat a Europa als anys cinquanta i gairebé una dècada després en el cas espanyol; i si la crisi econòmica va ser profunda a Espanya, més ho va ser a Catalunya, atès que la crisi va ser principalment industrial, la base de l'economia catalana.

Inicialment, el darrer Govern franquista i els primers de la monarquia van intentar endarrerir els efectes de la crisi en la mesura de les possibilitats, ja que consideraven que tindrien majors dificultats per controlar la situació política si deixaven sentir amb tota intensitat el pes de la crisi econòmica. Si la mobilització laboral havia estat tan intensa amb una política d'al·liment de la crisi, què hauria passat si l'impacte recessiu hagués estat més sobtat i s'hagués deixat sentir sobre les economies particulars? Des de 1973 i fins 1977, la política, com havia passat al llarg de la dictadura franquista, va prevaler sobre l'economia, però passades les eleccions de juny de 1977, el Govern va plantejar mesures per encarar la crisi.

Mentre s'iniciava l'elaboració del text constitucional, l'agreujament de la situació econòmica —elevada inflació, creixement de la desocupació, dèficit de la balança de pagaments, caiguda de la inversió— va forçar el Govern de la UCD a cercar un ampli acord polític respecte a les mesures de política econòmica per fer front a la crisi. El mes d'octubre, les principals formacions polítiques signaven els Pactes de la Moncloa, amb l'objectiu de sanear i reformar l'economia i amb la voluntat que els “costos derivats de la superació de la crisi fossin suportats equitativament pels diferents grups socials”.

Per als partits d'esquerres signants dels pactes –PSOE, PCE, PSP– el sacrifici salarial que s'imposava als treballadors quedava compensat per les reformes econòmiques i polítiques compromeses. Els acords fixaven una política d'austeritat pressupostària, de control del creixement de la massa monetària, i de contenció de preus i salaris. Paral·lelament s'establien un seguit de compromisos relatius a una reforma fiscal, a la reforma de la Seguretat Social, a la política educativa, a la política d'urbanisme, sòl i habitatge, a política agrària, etc. A més a més els acords econòmics varen anar acompanyats d'un acord sobre un programa d'actuació jurídica i política que tenia en compte la regulació dels drets civils bàsics, la política d'ordre públic, incloent-hi la reforma de les forces i cossos policials, la reforma del Codi Penal, del de justícia militar i de la Llei d'enjudiciament criminal, i la regulació dels mitjans de comunicació de titularitat pública. En la pràctica, no obstant, els Pactes de la Moncloa comportaven la reducció immediata del poder adquisitiu dels assalariats a canvi d'un compromís –que podia ser incomplet– de reformes de les quals hipotèticament es beneficiaria el conjunt de la població.

Però si l'any 1977 la crisi ja colpejava amb força amplis sectors de la població, més ho va fer als anys següents. A finals dels anys setanta, per amplis sectors de la població, l'atur era percebut com el problema més greu de la societat espanyola. L'atur havia començat a créixer des de 1975 i, inicialment, va afectar la població més jove, que no va tenir oportunitat d'incorporar-se a un lloc de treball; tanmateix, progressivament, es va estendre entre la població adulta. Fins al 1979 la taxa d'atur va ser més baixa a Catalunya que a la resta d'Espanya, però des d'aleshores va créixer més ràpidament que a altres zones. A Catalunya, el 1982 es va assolir la taxa d'atur del 21 %, enfront de la mitjana espanyola del 17 %. A la província de Barcelona, el 1975 hi havia aproximadament uns 50.000 aturats, però el 1979 eren uns 160.000 i el 1982 l'atur va assolir la xifra de 350.000. L'atur també va créixer a la resta de comarques catalanes, uns 50.000 desocupats en total. Atès el caràcter de la crisi, les comarques industrials van ser les més castigades per l'atur –a la indústria catalana va abastar el 38 % de la població activa del sector–, i així al Vallès Occidental o al Baix Llobregat la desocupació afectava més del 25 % de la població activa.

La crisi va esperonar una forta conflictivitat laboral. Tot i la vigència dels Pactes de la Moncloa, durant l'any 1978 la conflictivitat va incrementar-se en relació amb l'any 1977, i el 1979 encara augmentà més, assolint el nivell més elevat de tot el període. Tanmateix, els trets bàsics d'aquesta conflictivitat eren molt diferents de l'anterior; després de 1978, el nombre de vagues, els treballadors que hi participaren i les hores de treball perdudes va ser molt elevat, però bona part dels conflictes, a diferència dels del període

1973-1977, van tenir un caràcter molt més defensiu que ofensiu: així, per exemple, els treballadors no es mobilitzaren per millorar el poder adquisitiu dels salaris sinó per evitar que disminuís, no anaven a la vaga per assolir millores en les condicions de treball sinó per defensar les existents; moltes vegades es mobilitzaven essencialment en defensa dels llocs de treball.

En definitiva, aquella conflictivitat tenia com a objectiu evitar que empitjoressin encara més les condicions laborals dels treballadors, que ja havien retrocedit de forma significativa. En els darrers anys setanta els ingressos familiars van disminuir com a conseqüència de l'atur d'alguns membres de la família, de la caiguda de les hores extraordinàries dels que tenien feina —que havien estat un complement salarial imprescindible per arrodonir els ingressos—, i, a partir de 1979, perquè els augments de salaris signats en conveni col·lectiu van ser inferiors a la inflació. Així el canvi de tendència havia estat radical després de 1977. Si el 1975 i 1976 l'increment salarial mitjà per hora treballada, en termes reals, havia estat superior al 10 %, el 1977 s'havia reduït al 4,7, el 1979 al 0,9 i el 1980 al 2,5 %. Contràriament, per als empresaris l'increment dels costos laborals unitaris van ser negatius.

La concertació social i la divisió sindical. Inicialment, la pressió de la crisi i la prioritització de la consolidació democràtica van portar les organitzacions sindicals a acceptar una política de concertació social. Un acord com els Pactes de la Moncloa no es pot entendre sense tenir present els reptes als quals havien de fer front les organitzacions sindicals: encara havien de mantenir l'acció dirigida a la creació d'un règim democràtic que, tot i les eleccions, no era pas una realitat; de fet, l'acció reivindicativa dels sindicats es veia condicionada per la situació política, perquè si bé, d'una banda, la incertesa sobre la consolidació democràtica frenava l'actuació sindical, de l'altra, els sindicats maldaven per tal que el nou règim polític es configurés com un sistema progressista, i pressionaven en aquell sentit. Alguns autors han qualificat de subordinació la relació del sindicats respecte als partits polítics en el procés de transició, especialment després de les primeres eleccions generals, però aquesta és una presentació simplista de la qüestió, que minimitza que l'assoliment d'un règim democràtic era també l'objectiu essencial del moviment sindical. No obstant això, es pot acceptar el terme subordinació en el sentit que els sindicats no van tenir cap protagonisme en aquells acords i van ser utilitzats instrumentalment pels partits en la seva aplicació.

Aquest fet és especialment notori en el cas de CCOO, que va mantenir un discurs, coincident amb el del PSUC/PCE, centrat en la necessitat de dirigir tots els esforços vers la construcció del règim democràtic, objectiu que

es veia encara llunyà i amenaçat. La proposta més repetida pel PSUC/PCE en aquests mesos va ser la formació d'un govern de concentració i, en el seu defecte, l'assoliment d'acords entre les principals forces polítiques per resoldre els principals problemes polítics, econòmics i socials del país. Això explica el protagonisme del PCE en l'elaboració i en la posterior defensa dels Pactes de la Moncloa, a diferència de l'actitud molt més freda i distant del PSOE. El suport i la defensa dels Pactes de la Moncloa, que van arribar a ser presentats per algun dirigent del PCE com un pas decisiu en l'establiment d'una democràcia social, explica també les importants tensions que van manifestar-se entre els comunistes a mesura que va comprovar-se el compliment limitat i parcial, o el simple incompliment, per part del Govern d'aquells aspectes de caràcter més progressista dels Pactes, que constituïen les compensacions per la pèrdua del poder adquisitiu dels salaris dels treballadors. Aquestes tensions van tenir una expressió especialment notable a les CCOO, que de manera majoritària havien donat suport als pactes, i sobretot a les CCOO catalanes, que van ser molt crítiques tant amb les formes com amb el contingut del pacte.

Els anys següents només UGT va continuar la política de concertació. El juliol de 1979 UGT i CEOE van signar l'Acord Bàsic Interconfederal que obria una sèrie de pactes; el primer d'ells va ser el gener de 1980 amb l'Acord Marc Interconfederal. L'ABI va obrir camí a les propostes patronals que pretenien que no es reflectissin en els acords socials aspectes que anessin més enllà de les relacions laborals, alhora que s'impulsava una reforma del marc de relacions laborals. A partir d'aquest acord, les posicions patronals es van reforçar de forma notable i s'inicià el camí de la flexibilització laboral, objectiu patronal prioritari.

D'altra banda, s'afermava el protagonisme institucional dels signants. La UGT va aconseguir amb aquesta política consolidar-se orgànicament i assolir un gran protagonisme en la negociació col·lectiva, alhora que va obtenir un creixent suport de segments de la classe treballadora amb actituds molt moderades. La CEOE, per la seva banda, aconseguia amb la política de concertació amb la UGT un interlocutor "raonable", que es mostrava sensible a alguns dels seus arguments, i, a més, o fins i tot sobretot, aconseguia aïllar CCOO, la central "comunista", vista amb especial hostilitat per l'organització patronal i per molts empresaris. Beneficiaris també dels acords entre la UGT i la patronal van ser els governs de la UCD, que aconseguien així una disminució de la conflictivitat social i un afebliment del moviment sindical en el seu conjunt, i el PSOE amb l'enfortiment del sindicat "germà" i amb el debilitament de CCOO i indirectament del PCE. Per a la majoria dels treballadors, en canvi, els acords esmentats van significar pèrdues en el poder adquisitiu sense cap contrapartida efectiva.

CCOO s'havia oposat radicalment als pactes signats per la UGT amb la CEOE, i cal destacar que en l'oposició de CCOO influïen decisivament les posicions dominants a la CONC, que a aquelles alçades ja s'havia decantat definitivament contra els acords de caràcter general. Al II Congrés de la CONC, de juny de 1980, va resultar majoritària l'oposició a aquells tipus d'acords, que es consideraven ineficaços per a la lluita contra la desocupació i, contràriament, útils a les posicions patronals.

Els acords entre UGT i CEOE van situar CCOO en una difícil posició des de 1979, atès que aquesta havia de fer front a diversos reptes alhora. CCOO proposava un pacte nacional contra la crisi, que havien de subscriure el Govern, els sindicats i els partits. Amb aquesta proposta, els dirigents de CCOO pretenien afrontar el que consideraven el problema essencial dels treballadors –l'atur–, al mateix temps que donar protagonisme polític als partits, en especial al PCE, que havia obtingut a les eleccions generals uns resultats per sota de les seves expectatives. La proposta no era tinguda en compte per la resta de forces, i aquest fracàs portava CCOO a una mobilització continuada per tal, d'una banda, no perdre la confiança dels treballadors respecte a les seves alternatives per combatre la crisi, i, d'altra, fer valdre la seva força.

Un altre repte essencial era fer front a les tensions internes que s'estaven generant com a resultat de la percepció de fracàs que s'estava apoderant de bona part de la militància. Una part essencial dels quadres del sindicat havia lluitat contra la dictadura franquista, havia aconseguit estendre la força del moviment obrer, però considerava que els drets dels treballadors estaven sent relegats en la nova etapa democràtica, al mateix temps que es frustraven les seves expectatives de canvi social per moderat que fos. Aquells militants, d'altra banda, estaven irritats perquè el model organitzatiu propi de CCOO, centrat en l'empresa i els comitès d'empresa, estava sent combatut tant per la CEOE com per la UGT. En aquest sentit, les diferències entre la UGT i CCOO respecte al model d'organització van manifestar-se de nou amb força en el moment d'elaborar-se l'Estatut dels treballadors promogut per la UCD, aprovat el març de 1980 a les Corts amb els vots favorables del PSOE i el suport de la UGT, però amb el rebuig frontal del PSUC/PCE, de CCOO i d'altres organitzacions sindicals minoritàries que àdhuc van convocar una aturada general.

Tanmateix, la política de confrontació amb la UGT i la CEOE tenia uns costos elevats per CCOO perquè l'obligaven a actuar a la defensiva, mobilitzar-se continuadament com ja s'ha dit, i, a més, no estava obtenint resultats positius. És en aquest context que es pot entendre que el juny de 1981 CCOO signés l'Acuerdo Nacional de Empleo –ANE. Si bé durant els

anys anteriors el Govern i la CEOE havien estat d'acord en la manca d'intervenció governamental en els pactes socials, després de l'intent de cop d'estat de febrer de 1981 i davant la feblesa de la UCD, el Govern va decidir, d'una banda, atendre les propostes de CCOO de centrar tota l'atenció pública en el problema de l'atur i, d'una altra, evitar el seguidisme respecte a la posició patronal, la qual ja donava un suport gairebé explícit a Alianza Popular, en substitució de la UCD. CCOO va signar l'ANE, que formalment recollia la seva reivindicació fonamental —lluitar prioritàriament contra la desocupació— i, sobretot, que li permetia sortir de l'aïllament polític al qual l'estava sotmetent la CEOE amb la col·laboració de la UGT. Ara bé, aquesta signatura va tenir costos interns importants, ja que amplis sectors del sindicat i, especialment, de la CONC es manifestaren contraris, de manera que les discrepàncies internes es van intensificar al marge de la crisi comunista que es desenvolupava paral·lelament.

La batalla electoral. Allunyades les expectatives unitàries, les centrals sindicals es van veure obligades a dedicar una part molt considerable dels seus esforços a la consolidació d'estructures organitzatives, a la captació d'afiliació en forta competència, sobretot entre CCOO i la UGT, però també entre aquestes i altres organitzacions com els sindicats unitaris, promoguts pel PTE —la CSUT— i l'ORT —el SU—, la USO, i àdhuc, durant un temps, la CNT. Totes les organitzacions sindicals maldaven per augmentar el volum d'afiliació, que era important tant per assegurar la presència organitzativa com també per fer front a les despeses d'infraestructura o les campanyes electorals, per exemple. Tanmateix, la batalla pel creixement de l'afiliació no va servir per enfortir globalment el moviment sindical, atès que es va desenvolupar paral·lelament a la divisió i àdhuc la confrontació intrasindical.

Igualment, des del moment en què la unitat orgànica havia esdevingut impossible, els resultats de les eleccions adquiriren una gran transcendència per a les organitzacions sindicals. Les primeres eleccions es van celebrar durant els primers mesos de 1978 i van portar la competència sindical al seu màxim nivell. A Catalunya les eleccions de 1978 les va guanyar CCOO per una àmplia majoria. Oficialment CCOO obtingué el 42 % dels delegats mentre que la UGT n'obtingué el 17 %, i la USO només va sumar el 3,5 % dels delegats elegits. La mitjana espanyola era més equilibrada. CCOO també havia esdevingut la primera força sindical però amb el 34 % dels delegats davant el 21 % de la UGT. En qualsevol cas, quedava clara la fortalesa de CCOO, la consolidació i el potencial de creixement de l'opció uge-tista, i, sobretot, l'ampli espai no ocupat per les dues organitzacions principals, ni pels sindicats minoritaris.

Els limitats resultats obtinguts en molts casos malgrat l'elevada conflictivitat del bienni 1978-1979, el creixent impacte de la crisi econòmica, sobretot amb l'increment de l'atur, l'extensió de la percepció que no s'estava davant d'una crisi passatgera, el desànim i la desconfiança de molts treballadors davant algunes actuacions sindicals —massa radicals per alguns, massa moderades per altres— i les dures confrontacions entre les organitzacions, van provocar un cert cansament i un creixent desencís entre els treballadors, que va traduir-se en els anys següents en una dismunició de la conflictivitat i, especialment, en un espectacular retrocés de l'afiliació sindical, fins a convertir la taxa de sindicació espanyola en una de les més baixes d'Europa i de l'OCDE. Tanmateix, la baixa afiliació sindical dels treballadors no pot explicar-se només per factors conjunturals; almenys cal tenir en compte el “model sindical” que finalment va consolidar-se, a més dels efectes de la llarga dictadura en la cultura política dels treballadors, reflectits en les baixes taxes d'afiliació que afectaven també els partits polítics i altres tipus d'associacions.

Les diferències entre CCOO i la UGT respecte al “model sindical” eren notables. Si les propostes de CCOO havien anat sempre en la direcció de reforçar els organismes unitaris dels treballadors —especialment els comitès d'empresa—, la UGT s'inclinà per potenciar les Seccions Sindicals a les empreses i el paper dels sindicats més enllà dels centres de treball. El model establert finalment pot qualificar-se de mixt: a l'empresa es va consolidar el comitè, organisme de representació de tots els treballadors, i més enllà de l'empresa s'atorgà tot el protagonisme als sindicats més forts. Però cal constatar que l'enfrontament continuat entre ambdues organitzacions respecte al model sindical, que totes dues consideraven un signe d'identitat i d'afermament, va desencoratjar molts treballadors, que percebien l'enfrontament en clau partidista i contrari als interessos dels treballadors.

Les eleccions sindicals de la tardor de 1980 a Catalunya les va tornar a guanyar CCOO amb el 36 % dels delegats, però la diferència respecte a la UGT s'havia escurçat i aquesta sumava el 26 % dels delegats. La diferència encara fou menor a àmbit espanyol —31 i 29 % respectivament. Fou a les eleccions sindicals de 1982 quan la UGT aconseguí ultrapassar en delegats CCOO a tot Espanya —33 i 36 % respectivament—, però no va ser així a Catalunya on la distància es mantenia —39 % dels delegats eren de CCOO i 31 % de la UGT. De tota manera, els còmputos electorals van esdevenir un punt de fricció entre els sindicats arreu. En especial CCOO va qüestionar obertament que molts delegats que apareixien com a ugetistes ho fossin realment, atès que una part significativa d'aquests corresponien a petites empreses on no hi havia activitat sindical i sovint no s'havia fet elecció. En qualsevol cas les pica-baralles entre organitzacions no beneficiaven gens ni mica el prestigi sindical.

El 1982, quan es pot donar per acabada definitivament la transició a la democràcia, el panorama sindical era molt diferent del que era previsible el 1975 després de la mort de Franco: el moviment sindical i la conflictivitat dels anys setanta van contribuir decisivament a erosionar la dictadura franquista i a portar-la a una crisi irreversible; van contribuir també al fracàs de les temptatives de reforma molt limitada del primer govern de la monarquia; alhora van aconseguir millorar les condicions de vida dels treballadors. Tanmateix, el moviment sindical desenvolupat fins aquell moment, dirigit per CCOO, no va poder evitar el triomf de l'estratègia de divisió sindical, ni va poder forçar la legalització de les organitzacions sindicals, que es va produir després de la dels partits polítics. Passades les eleccions de juny de 1977 el moviment sindical havia de fer front a notables reptes: la construcció d'un règim democràtic amenaçat, la profunda crisi econòmica i la consolidació organitzativa dels mateixos sindicats.

La divisió i la confrontació sindical van afeblir el moviment sindical, i els treballadors en el seu conjunt, justament en el moment en què començava a diluir-se l'homogeneïtat de la classe obrera. Certament, la capacitat d'influència del moviment obrer sobre els esdeveniments col·lectius va disminuir amb la instauració del règim democràtic respecte als darrers anys de la dictadura, però convindria no oblidar que, pràcticament, els sindicats han estat les úniques organitzacions capaces de navegar i no enfonsar-se durant el temporal neoliberal i globalitzador.

Bibliografia bàsica

BALFOUR, S., *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*, València: ed. Alfonso el Magnànim, 1994.

ETXEZARRETA M. (coord.), *La reestructuración del capitalismo en España, 1970-1990*, Barcelona: Icaria, 1991.

FISHMAN R., *Working-Class organization and the return to democracy in Spain*, Ithaca/London: Cornell University Press, 1990.

–, “El movimiento obrero en la transición: objetivos políticos y organizativos”, en *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 1984, núm. 26.

GABRIEL, P. (coord.), *Comissions Obreres de Catalunya 1964-1989. Una aportació a la història del moviment obrer*, Barcelona: Empúries, Ceres, 1990.

LANDA, J. P., *Sindicalismo y crisis*, Bilbao: Servicio Editorial Universidad del País Vasco, 1983.

LUDEVID, M., *La situació del sindicalisme a Espanya. Hipòtesis per a un diagnòstic*, Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1985.

MARAVALL, J. M., *La política de la transición*, Madrid: Taurus, 1984.

MIGUÉLEZ, F., PRIETO, C. (dir.), *Las relaciones laborales en España*, Madrid: Siglo XXI, 1991.

MIGUÉLEZ, F., “Sindicalismo y reconstrucción de Catalunya”, *Papers*, 1983, núm. 21.

–, “Sindicalismo y conflicto social en la España de la transición”, *Mientras Tanto*, 1985, núm. 24.

MOLINERO, C., YSAS, P., *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid: Siglo XXI, 1998.

PÉREZ DÍAZ, V., *Clase obrera, partidos y sindicatos*, Madrid: Fundación del INI, 1979.

–, *El retorno de la sociedad civil*, Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1987.

RECIO, A., “Crisi i recorversió econòmica” a C. MOLINERO i P. YSAS (dir.) *De la dictadura a la democràcia*, volum XI d’*Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998.

REDERO SAN ROMÁN, M. (ed.), *La transición a la democracia en España*, Madrid: *Ayer* 15, 1994.

–, *Estudios de Historia de la UGT*, Salamanca, 1992.

RUIZ, D. (dir.), *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid: Siglo XXI, 1993.

SOTO, A. (dir.), *Clase obrera, conflicto laboral y representación sindical. (Evolución socio-laboral de Madrid, 1939-1991)*. Madrid: Ed. GPS/US de Madrid Región de CC.OO, 1994.

TUÑÓN DE LARA, M. *et al.*, *Historia de España. Transición y democracia (1973-1985)*, Barcelona: Labor, 1992.

TUSELL, J., SOTO, A. (ed.), *Historia de la transición (1975-1986)*, Madrid: Alianza Editorial, 1986.

SITUACIÓ ACTUAL I PERSPECTIVES DEL SINDICALISME DE CLASSE

Ponents:

JOAN COSCUBIELA (CC.OO.)
CIRIACO HIDALGO (UGT)
JORDI POMÉ (CC.OO.)
ISABEL MARTÍNEZ (UGT)
JOSÉ LÓPEZ RABADÁN (CGT)

Moderador:

ANDREU MAYAYO

ANDREU MAYAYO: Després que la setmana passada els professors Antonio Rivera i Carme Molinero ens expliquessin l'evolució del sindicalisme a Espanya i Catalunya, la taula rodona d'avui té com a finalitat exposar les transformacions del sindicalisme en el marc de relacions laborals de la Unió Europea a través dels seus principals protagonistes. Així, doncs, al costat dels secretaris generals de les centrals sindicals majoritàries de Catalunya, creiem oportú convidar a sindicalistes d'empreses, industrials i de serveis, afectades directament per aquest procés d'integració europea. Respecte al programa previst cal advertir la substitució de Josep Maria Álvarez, secretari general de la UGT de Catalunya, per Ciriaco Hidalgo, secretari d'acció sindical de la UGT, i la de Manel García Biel per Jordi Pomé, de l'àrea de previsió social complementària de la CONC. No és gens fàcil coordinar les agendes de tots els convidats i, per tant, agraïm d'antuvi la seva predisposició per participar en aquest curs i, d'una manera especial, als que finalment avui han pogut acompanyar-nos. Comencem, doncs, amb l'Isabel Martínez.

ISABEL MARTÍNEZ: Jo sóc treballadora de la Seat, vaig entrar-hi fa dotze anys, i us voldria explicar, amb el poc temps que tinc, com veig l'evolució des que vaig entrar en una empresa que s'ho feia tot —era una empresa integrada, fèiem el cotxe sencer—, fins a la situació actual, en què és una empresa, suposo que ho sabeu, que té l'empresa gran, que està a Martorell, i

l'única cosa que fem és acoblar cotxes, a les cadenes de muntatges, i peces. Voldria explicar que és diferent parlar d'una petita empresa, d'una de mitjana i d'una de gran. En una petita empresa el sindicalisme, la negociació, les relacions laborals estan limitats. Penseu que en una petita empresa de vuit o deu treballadors el que negociem és poca cosa, perquè estan acollits gairebé tots en un marc superior que normalment és el conveni provincial. Després passaríem a la mitjana empresa, en què sí que és veritat que ja tenim un tracte de negociació més directe, perquè el que fa la mitjana empresa en general és fer pactes de millora agafant els convenis provincials com a convenis de mínims. I després ja parlariem de les grans empreses, de les multinacionals, com la Seat en aquest cas. Us he de dir que és completament diferent. La Seat ha canviat molt; abans la negociació es feia directament als sindicats, dintre del comitè d'empresa de centre normal, abans que sortissin els intercentres, i que es negociava amb una patronal o amb una representació de l'empresa que normalment era d'aquí i podia prendre decisions, quant a produccions, plantilles, inversions... En aquell temps, fa deu o dotze anys, la forma de treballar era diferent, era el que tots coneixíem com les cadenes de muntatge normals, en grups, hi havia normalment plantilles molt àmplies, i la forma de fer sindicalisme estava molt en contacte amb els treballadors, hi havia assemblees internes —encara es fan, però explicaré la diferència— i tot era de tu a tu, normalment era una negociació ben bé dia a dia: traient la negociació marc que és el conveni col·lectiu, després el que eren tallers o grups... Hi havia un tracte molt directe i quan arribaves a un pacte amb la persona que normalment tenies davant, tenia poder de decisió per pactar.

Després va haver-hi el canvi: la multinacional va actuar com el que és, va començar a disgregar l'empresa, el que s'anomena *out sourcings*, que és treure elaboracions a l'exterior, amb la idea de deixar cadenes de muntatge-acoblament perquè si la multinacional se'n va, qui compri aquesta empresa no pugui fer un altre tipus de cotxe i, en el fons, fer-li la competència. Amb això comencem a tenir un problema seriós, ja que a partir de llavors, comencem a negociar amb una multinacional, cosa que implica que les decisions es prenen lluny d'aquí, les grans decisions que poden afectar els treballadors, com produccions, inversions o reduccions de plantilles, normalment ja vénen de fora, i el marge que ens queda als sindicats per negociar és diferent. Llavors els sindicats també ens organitzem d'una altra manera per poder lluitar —en el bon sentit de la paraula— contra això, i és quan també comencem a posar més en marxa els *comitès de grups europeos*. Com que una multinacional té empreses a diferents països d'Europa o d'algun altre continent, el que també fem és posar-nos d'acord amb la nostra part social d'aquests països i es negocia... Com que les grans decisions es prenen

allà, el que fem nosaltres és també ser allà. Voldria dir-vos que ara això ha avançat més; per exemple, a la Seat ja tenim el *comité de grupo mundial*, que és del grup Volkswagen, i totes les empreses del grup ens ajuntem per parlar dels temes que ens afecten, és a dir, produccions, inversions i plantilles. He de dir-vos que tampoc no és fàcil, perquè cada país intenta defensar el que és seu, i hi ha una competència, sobretot quan surt un nou model, quan surten inversions, perquè amb això t'estàs assegurant els llocs de treball del país d'on véns; però bé, és el que tenim, no podem parar-ho, i hem de començar a parlar d'això.

També vull dir-vos que, tenint en compte el canvi tecnològic tan gran que hi ha hagut, fa deu anys no es fabricava com es fabrica ara, ja que una gran part de l'empresa està robotitzada... Encara hi ha coses que es fan de manera manual, però és veritat que la forma de treballar ha evolucionat. Tot això també comporta un canvi social, perquè no és el mateix treballar torn de matí i tarda i punt, com fa deu anys, que com ho fem avui en dia, en què treballem el torn de matí, tarda i nit, dissabtes; tot això també comporta un canvi social, un canvi de costums. D'altra banda, un altre canvi molt important que hi ha hagut és el fet que la dona s'hagi incorporat al món laboral. Fa dotze anys, quan jo hi vaig entrar, era impensable que la dona treballés a tots els llocs de treball d'una gran empresa, i avui en dia és normal. I tot això fa que aquests canvis tecnològics comportin canvis socials i noves formes de fer sindicalisme. Cal dir que encara continua el fet assembleari del sindicat; és a dir, normalment nosaltres, els sindicats de la Seat, hi som tots tres i cada dia fa assemblea un sindicat, per la qual cosa tenim el contacte diari amb els treballadors per explicar el que negociem i per sentir les inquietuds dels tallers. En aquests moments estem negociant un conveni, i no el negociem com el negociàvem abans, que érem aquí; ara negociem d'una altra manera, però sempre hi ha la mateixa pressió, ja que si no negocies per on ells volen, s'emporten la producció cap a un altre país, i se l'emporten als països de l'Est, al Brasil, on els sous són més econòmics, etc. Però bé, jo crec que ens hem sabut adaptar a les noves tecnologies i al nou canvi social, crec que és important... Suposo que després ja fareu preguntes; si voleu alguna pregunta concreta ja ho direu, però el canvi que s'ha produït en el dia a dia d'una empresa seria aquest.

JOSÉ LÓPEZ RABADÁN: Cuando el moderador me dijo de participar era para explicar más o menos la experiencia que nosotros teníamos en nuestra empresa sobre los comités europeos. Debo decir que yo pertenezco a BSN, que antes era Vidriería Vilella. Fue absorbida por BSN, que es una multinacional de fabricación de vidrio hueco (las botellas de vidrio que veis por ahí). Digamos que, cuando fue absorbida por BSN, nosotros, en la sec-

ción sindical, creímos en la necesidad de buscar una coordinación con los compañeros que existían en Europa, ya que teníamos fábricas en Francia, en Holanda y en Alemania. A través del sindicato nos pusimos en contacto con la CGT francesa y llegamos a un principio de acuerdo, en el cual solicitábamos a la dirección del grupo que reconociese una comisión, ya que en aquellos momentos quien controlaba BSN era el grupo Danone y, por tanto, estábamos incluidos dentro de la alimentación. Entonces la participación que tenía el grupo del vidrio dentro de la alimentación era muy pequeña y creíamos en la necesidad de tener un contacto más directo con los trabajadores sólo del vidrio. Llegamos al acuerdo con la CGT en 1989. Solicitamos a través de la CGT francesa, nosotros y un sindicato alemán, del que no recuerdo ahora exactamente el nombre, pero tiene un nombre muy raro —me perdonaréis, pero es que he estado buscando el nombre y me sale solamente el del compañero y no el del sindicato—, y creamos una comisión de vidrio en Europa. Esta comisión en principio sólo era para el grupo BSN, aunque teníamos intención de hacerla extensiva a todos los compañeros que trabajasen en fábricas de vidrio hueco. No nos fue posible; en Francia, sí, y aquí, en España, tuvimos una serie de dificultades con el resto de sindicatos, y como no nos fue posible, lo dejamos, lo excluimos. Os podéis preguntar de qué nos ha servido tener esta comisión. Pues muy sencillo; digamos que en esta comisión llevábamos juntos, preparados, una serie de puntos, y la máxima dirección de la empresa atendía esos puntos y a veces nos daba respuesta, o no, porque sobre todo en la inversión nos ha dado muy pocas respuestas; pero sí que nosotros tratamos de llevar puntos sociales que hemos conseguido. Podemos decir que somos unas de las primeras fábricas en que trabajamos 33 horas, los compañeros cobran a turno. Esto se consiguió en el 93, ya que las 35 horas se habían conseguido en el 91. Y se consiguió en todo el grupo, en Francia, en Holanda y en Alemania. El hecho de participar en estas comisiones, como la dirección daba por escuchada nuestra propuesta, hacía más fácil negociar después en cada país. Francia, en principio, ya casi tenía las 33 horas, tenían 35, solamente les faltaba un pequeño paso, pero para nosotros fue un paso tremendo, ya que llegamos de 40 a 33 horas. Nuestro sistema de trabajo es seis días de trabajo, cuatro de fiesta, y así siempre: seis, cuatro, seis, cuatro; el personal que va a turno, el que va a turno central, tiene el viernes y el sábado festivos, más el domingo.

Danone se ha desprendido de nuestra multinacional —no totalmente, tiene el 45 %— y ahora la ha cogido un grupo financiero inglés, un grupo que gestiona fondos de pensiones y demás, VC Capital Partner, y ahora han cambiado de nombre, continúa siendo BSN Glasspad. Ha quedado como grupo independiente del vidrio. Actualmente somos la segunda multinacio-

nal de vidrio en Europa —la primera es Saint-Gobain— y la tercera del mundo. A escala mundial, en primer lugar están los Estados Unidos, que tienen una multinacional muy potente, y después están los franceses, que son los dos que tenemos. Ahora estamos en vías de constituir el comité europeo, ya que al crear la nueva dirección, dicen que esta comisión pues no tiene sentido. Más vale que demos el paso siguiente, que sería la creación del comité europeo. Tenemos unas pequeñas dificultades en la creación, ya que, como la sede está en Francia, se debe hacer con leyes francesas, y entonces la composición del comité nos deja un poquitín al margen y tenemos que negociar con el resto de sindicatos, aunque creemos que llegaremos a un acuerdo. Y, bueno, si tenéis alguna pregunta, os la contestaré con gusto.

JORDI POMÉ: En primer lloc, voldria dir-vos que en principi no m'havia preparat la intervenció des del punt de vista estrictament de la meua experiència en una empresa multinacional, entre altres coses perquè sóc assalariat d'una empresa que no és multinacional. Sí que he participat al llarg de nou anys, en què vaig ser secretari general de la Federació Estatal d'Assegurances de Comissions Obreres, en la constitució d'un seguit de comitès d'empresa europeus, que al llarg dels darrers anys s'han anat constituint, i que més o menys són al voltant d'una vintena. Abans d'entrar més en aquest punt en concret, ja que no m'he centrat en aquesta qüestió, en primer lloc voldria dir que des de la meua experiència personal dintre del sindicat, crec que el repte més gran a què hem de fer front, i d'alguna manera la gent que ha intervingut abans segur que s'hi troba, és el procés de canvi profund que s'ha produït —i que més que s'hagi produït, s'està produint— en el món de les empreses, de l'estructura econòmica, en el món de les relacions laborals. Tot un seguit d'elements que tenien una mutació més o menys lenta o tranquil·la en els darrers anys s'han desfermat i han produït un canvi radical que ha fet trontollar certes bases sobre les quals s'assentaven no els principis des dels quals es feia sindicalisme —en això no hi ha hagut canvis—, sinó les bases sobre les quals s'organitzava l'acció sindical. Jo crec que aquest, precisament, és un dels reptes principals que tenim els sindicats, és a dir, aquesta capacitat d'adaptació per ser més eficaços, per aconseguir el màxim nivell d'eficiència, en la nostra acció en un món de canvi profund: en l'estructura econòmica, en l'organització del treball, en les relacions laborals, en la prestació laboral, en la dimensió de l'empresa... En definitiva, un canvi en un seguit de qüestions que són bàsiques o, com es diu vulgarment, estructurals. I un d'aquests canvis és precisament la dimensió, l'abast, de l'acció sindical. L'acció sindical es feia amb una perspectiva d'internacionalisme, però es feia a cada empresa i a cada indret concret. Jo crec, en aquest sentit, que la perspectiva de l'internacionalisme ha deixat

de ser retòrica si és que alguna vegada ho ha estat –jo crec que mai no ho ha estat–, però l'obligació és afrontar-ho des d'una perspectiva global. És a dir, davant d'una economia global que marca una sèrie de regles de joc globals, l'única possibilitat de donar una resposta eficaç és donant respostes també globals. I jo crec que, en aquest sentit, cal entendre certes evolucions d'algunes estructures sindicals que en alguns casos tenien un element de burocràcia accentuada, i que en els darrers anys s'estan fent esforços per convertir-les en estructures d'acció social, d'acció sindical, d'intervenció efectiva. I respecte a aquest fet, hi ha des d'organitzacions de caràcter mundial fins a organitzacions molt més properes i molt més nostres com la mateixa CES (Cooperació Europea Sindical), que precisament en els darrers congressos es planteja aquesta capacitat de ser eficaços en aquesta intervenció global. El segon element de caràcter general són aquests canvis que s'introdueixen, per destacar-ne dos, des del punt de vista de reptes que signifiquen canvis de compromís fins ara. D'una banda, la flexibilitat, que més enllà del fet que sigui rebutjada, que sigui adreçada com un nou paradigma d'una nova fe, el cert és que és una realitat que es constata i, per tant, és una variable que s'ha de tenir en compte perquè forma part de la realitat, i des del punt de vista de la perspectiva dels sindicats, hi ha la necessitat d'incorporar-la dintre del poder contractual del sindicats. I dintre d'aquesta flexibilitat, lligant-la amb una nova organització del treball, hi ha el que seria tot el postaylorisme, en el sentit que la identificació de l'individu dintre del procés productiu s'accentua; la necessitat d'identificar el valor afegit de manera individualitzada, ja sigui pel mateix individu o pel mateix empresari, també s'accentua, i jo crec que, en aquest sentit, o el sindicat fa un esforç per contractualitzar aquesta identificació o, si no, ho tenim magre. Crec que tenim una sèrie de reptes que són bastant importants.

A parer meu, i per no desviar-me massa de la pretensió del curs, vaig a intentar reconduir el que havia preparat sobre aquesta qüestió, i pel que fa a l'acció sindical des d'una perspectiva global o internacional, estem bastant en procés: hem identificat una necessitat; tenim un instrument com els comitès d'empresa europeus, que és d'alguna manera una legislació força progressista dintre del que és la construcció de l'Europa social, però els empresaris, sobre la base de reconèixer els comitès d'empresa europeus –no sé com ho deuen veure ells–, tenen la temptació de reduir-ho tot a un turisme sindical amb vista al fet que els delegats membres dels comitès d'empresa europeus siguin satisfets, quan tornin a casa seva dient “M'han tractat de conya, i vam anar a sopar a un lloc en què es menjava de puta mare”. Però maregem poc l'empresari; normalment, com que el comitè d'empresa europeu és tractat com si fos un baranda, com un *capitoste* de l'empresa, pot tenir una temptació, ja que acostuma a ser rebut pel direc-

tor general de la divisió internacional, fins i tot en molts casos pel mateix president... Llavors, el problema és que penso que és una part molt important que ha costat molt, no sempre ha estat tan fàcil, ja que la directiva europea sobre comitès d'empresa europeus va trigar vint anys a ser aprovada; és una victòria, però els sindicats tenim el repte de convertir aquesta victòria formal, de tenir una legislació amb una capacitat d'utilitzar-la per fer l'exercici de l'activitat sindical. L'exercici últim de l'activitat sindical és el poder contractual, que és a anys llum de poder-se manifestar en el marc dels comitès d'empresa europeus. Crec que no es tracta de plantejar-nos quimeres irrealitzables, perquè crec que hem de tocar de peus a terra i, en aquest sentit, crec que la mateixa constitució de comitès d'empresa europeus és un pas; el fet que alguns comitès d'empresa europeus hagin aconseguit intervenir en alguns elements de caràcter estructural de l'empresa ja indica un cert pas endavant sobre aquesta capacitat d'intervenir en l'àmbit de l'acció sindical internacional, però és clar que mentre dintre del si de l'empresa es visqui una heterogeneïtat de condicions laborals no concertades, el fenomen de la competència interna entre col·lectius que formen la mateixa empresa a escala internacional serà un perill per al conjunt dels treballadors; és a dir, cal aconseguir una certa capacitat de concertació, negociació, diàleg social positiu; o s'aconsegueix acceptar uns mínims per al conjunt de les empreses en el sentit que l'empresa no pugui fer canvis socials entre col·lectius de la mateixa empresa o, si no, ho tenim magre, perquè la resposta a això va en signe contrari; de fet, i alguns companys em poden rectificar, quan estàs a la taula dels comitès de negociació europeus, hi ha el sindicat de torn del país de torn que fan discursos de caràcter nacionalista en el sentit estricte de defensar els interessos nacionals dels treballadors nacionals de la seva nació enfront de la perspectiva comuna. Jo crec que aquest és el gran repte, ja deveu haver notat en les meves paraules que hi ha una certa displicència respecte dels comitès europeus d'empresa; segur que m'he explicat malament, no va per aquí, simplement el que volia dir és que tenim davant una tasca molt important a desenvolupar des del punt de vista de fer-los efectius. Per això moltes vegades a les organitzacions sindicals hem de començar a prendre model en el sentit que si volem que hi hagi una instància supranacional que tingui un cert poder de concertació, sempre passarà perquè en l'àmbit de la teva organització concreta hi hagi una certa cessió de poders que en aquests moments té la mateixa organització; obtenir poder sempre és més fàcil, cedir-ne ja és una mica més complicat. Com que no voldria allargar-me massa, vull acabar amb una qüestió: en alguns sectors —i dic *en alguns sectors* en un sentit benèvol—, quan es posen en el paper de l'economia espanyola en el context de la globalització, pateixen en carn pròpia tot el tema de la de-

pendència, precisament, de l'economia espanyola. En aquest sentit, en el sector d'assegurances, del qual provinc –perquè us en feu una mica la idea–, hi ha unes quatre-centes empreses, em sembla que en aquest moment n'hi ha 387; en el sector assegurador mundial, no passen de vint. Les conclusions les podeu treure vosaltres mateixos: quina és la perspectiva que té un treballador o treballadora d'una empresa d'assegurances amb aquest context, amb aquests moviments. Estàvem parlant amb un company del banc, l'Àngel, que està en un monstre d'empresa asseguradora: la fusió del Destler Bank i del Deutsche Bank ha estat motivada per la decisió d'una companyia asseguradora. ¿Com contextualitzem el nou paradigma democràtic, i amb això ja acabo, que suposa aquesta nova organització econòmicosocial des de la perspectiva dels sindicats en termes de fer desenvolupar la democràcia dintre del marc de l'empresa no en el context del dia a dia del Pepitu, cap de negociat, sinó dintre d'aquesta empresa multinacional? Aquesta és la segona qüestió que volia plantejar a nivell general, i el repte que tenim és que les solucions als problemes no es poden moure només en el sentit d'una resposta concreta a un problema concret; o se li dóna una certa transcendència o, si no interpreteu malament el concepte amb una certa perspectiva política, no partidària, són solucions que, amb la magnitud i l'arrel que tenen actualment els problemes, no tenen massa futur. En aquest sentit, si entenem la democràcia com un estat d'equilibri entre poder i contrapoder, en aquest moment en què el poder de les empreses és tan brutal, l'única manera d'equilibrar per establir aquest paradigma democràtic és realment el contrapoder i la massa crítica, i per aquí també passa el tema dels comitès d'empresa europeus.

CIRIACO HIDALGO: Bé, en primer lloc voldria agrair-vos aquesta invitació, i disculpar l'absència de Josep Maria Álvarez, motivada per un problema d'última hora; per tant, intentaré, com a mínim, apropar-vos alguna reflexió que des de la UGT de Catalunya volem aportar a aquest seminari. El seminari en si, més o menys, té tres grans potes: en primer lloc, com veiem aquesta situació actual; en segon lloc, com veiem les perspectives, i finalment, al nostre parer, com estem adequant la nostra actuació a aquestes perspectives. El primer element que cal posar en evidència és la situació actual, de la qual no descobriré cap cosa, però cal evidenciar quina és la situació actual. En primer lloc, hi ha una situació actual basada en un entorn absolutament canviant; això ho teoritzaven fa molts anys, però avui ja és una realitat tan pràctica, tan quotidiana, que la praxi sindical, l'actuació del sindicalisme, no pot basar-se en una altra cosa que estar donant respostes permanentment a aquests canvis que estem vivint: canvis en les estructures econòmiques i de producció, una producció que, com bé deia abans la Isabel,

no té res a veure amb la de fa deu anys —no parlem de fa cinquanta anys—, i no tan sols pel que fa a una empresa important, sinó a qualsevol empresa petita o de serveis; canvis econòmics, ja que afortunadament les decisions econòmiques d'un país ja no es prenen en aquest país. En el cas de l'aposta europea que significa la Unió Econòmica i Monetària, es prenen decisions sobre el conjunt d'Europa que ens afecten, ja no és una decisió *stricto sensu* en el nostre àmbit més proper; per tant, els governs que escollim també tenen uns marcs de maniobra més o menys estrets. Primer gran element: hi ha un gir important i espectacular en les estructures econòmiques i de producció.

El segon element que caldria destacar és que, afortunadament, tenim una incorporació de la dona al mercat de treball, encara molt feble, encara amb una forma molt desigual; no cal recordar algunes xifres que han sortit aquests dies amb motiu de la celebració del Dia Internacional de la Dona, en què es posava en evidència les greus diferències salarials i de condicions de treball que encara hi ha. Però, afortunadament, hi ha una realitat: una major incorporació de la dona. També cal posar en evidència que encara som el país de la Unió Europea amb les taxes d'ocupació de la dona més baixes. Tenim una altra evidència: els joves, molts de vosaltres, desgraciadament cada vegada s'incorporen més tard a la realitat del mercat de treball, però la incorporació, quan la podeu fer, és més precària; el cas evident de les empreses de treball temporal ha estat el màxim exponent de la precarització de les condicions de treball, i focalitzada en l'àmbit de la gent jove. I això encara té un greuge més important, la majoria de gent jove que s'incorpora al mercat de treball és la generació més ben formada; però, alhora, hi ha una contradicció, no estan treballant en les seves capacitats formatives, ni fins i tot en les seves titulacions; és a dir, estan subocupats; no cal posar l'exemple de molta gent jove amb nivells de titulació mitjana i superior, i que estan fent treballs d'escassa qualificació, i en les condicions precàries que us he mencionat.

Una altra de les realitats és la incorporació de les noves tecnologies, i el que deriva de noves ocupacions; fa uns quants anys encara estàvem teoritzant el paper del teletreball, avui és una realitat que els companys que són en el món de les assegurances o en qualsevol altre sector estan vivint molt de prop; esmento les assegurances com podria esmentar l'àmbit de la comunicació, però en un sector mancat de regulació en el qual es confon el límit de l'espai de la relació laboral i el de l'espai de la vida quotidiana, es perden fins i tot els mecanismes tradicionals de relació que després mencionaré.

Tot això va lligat amb una altra evidència que estem vivint, una retallada progressiva i una desnaturalització del que entenem com a estat del

benestar; també va lligat a un procés fortíssim per part dels poders públics, però també de certs sectors empresarials potentíssims, d'apropar, de fer més evident, la individualització de les relacions laborals, és a dir, passar del concepte col·lectiu de les relacions laborals al concepte de la individualització. I tot això, per posar-vos-en un altre exemple, porta a desvirtuar el concepte clàssic del treball per compte d'altri; sabeu que existia el treball per compte propi, però tot es desvirtua de tal manera que ens estem trobant, en teoria, un creixement exponencial importantíssim de treballadors autònoms que en realitat no són treballadors autònoms, sinó que s'han externalitzat certes produccions —el cas de sectors de distribució és molt evident, o el del sector de les assegurances o en altres sectors—: treballadors que continuen fent la mateixa feina, desenvolupant les mateixes tasques en horaris que estaven més o menys reglats, han passat a fer la mateixa feina però sense cap tipus de regulació, no treballant per compte d'altri sinó per compte propi; és a dir, hi ha tot un conjunt de situacions de desnaturalització de les relacions laborals.

Davant d'aquest panorama, el sindicalisme podria dur a terme dues actuacions: una és enrocar-nos, mirar-nos el melic, mirar a veure com ho defensem com si fóssim els "últimos de Filipinas", i l'altra, fer una proposta decidida, atractiva, innovadora, capaç d'adequar la nostra actuació i, consegüentment, les nostres estructures de funcionament a la nova realitat social. Això que dic en teoria sembla senzill, després és força complicat. Les perspectives que tenim davant nostre estan plenes, com diríem estratègicament, d'amenaques i d'oportunitats, però segons la capacitat que tinguem en cada moment els treballadors i treballadores organitzats en les nostres organitzacions d'incorporar aquest actiu i aquesta reflexió, veurem com podem tractar-ho. Us en diré algun exemple: ¿és incompatible desenvolupar una acció sindical clarament lligada amb això que s'ha anomenat en altres moments *internacionalisme sindical*, com el cas de la Confederació Europea de Sindicats, la Confederació Internacional d'Organitzacions Sindicals Lliures o, en l'àmbit fronterer, a França, el Consell Sindical Pirineos-Mediterráneo, que en aquest moment presidim la UGT però que després també presideix Comissions Obreres? ¿És incompatible fer una acció sindical lligada amb un entorn internacional, amb un entorn europeu, amb un entorn transfronterer, una acció sindical molt lligada amb la realitat del territori i a la realitat de l'empresa? Un podria dir que, en termes sindicals, això podria representar una esquizofrènia: "si ets allà, no ets aquí, i si ets aquí, no pots ser allà". Per tant, la primera gran qüestió que estem treballant és la interrelació que la nostra pràctica sindical ha de tenir amb la necessària vinculació i articulació del que és una referència; com us he dit abans, moltes condicions de treball s'estan fixant en termes europeus, però tenim una

realitat molt concreta, molt precisa, en el territori en què vivim, ja no el territori català pròpiament dit, sinó que podem parlar de la comarca concreta, de realitats econòmiques molt concretes; però no hem d'oblidar la realitat, cada vegada més canviant, més viva, més rica, més dinàmica, que significa el món de l'empresa, com abans s'ha posat de manifest.

Per tant, la primera consideració, el primer repte, la primera oportunitat, davant d'amenaques és que s'han de conjugar els elements que puguin vertebrar una acció sindical en l'àmbit més llunyà, l'internacional (el concepte de globalització); l'europeu, el que podria ser la Unió Econòmica i Monetària, tema sobre el qual continuem reivindicant que això no pot quedar-se exclusivament en un concepte monetarista i econòmic, sinó que ha de basar-se en un concepte clarament polític; l'àmbit transfronterer més immediat, com aquest que us he mencionat dels problemes dels treballadors que vénen a treballar a un lloc i un altre de la frontera teòrica, i la realitat local i d'empresa. La segona actuació, en aquest sentit, és la següent: ¿hem de fer un sindicalisme tancat, mirant-nos el melic, mirant a veure com podem aguantar el que tenim, o hem de fer un sindicalisme cada vegada molt més obert, molt més dinàmic? La resposta és aquest sindicalisme obert, que al nostre parer té tres grans potes.

La primera, i potser no és l'ordre correcte, és organitzativa. Què vol dir *organitzativa*? Tenir estructures àgils, no podem tenir estructures que no corresponen al nostre temps. Us en posaré un exemple: nosaltres fa un quants anys teníem una estructura clàssica, que era la nostra federació d'indústria o la nostra unió en el territori, i després teníem un departament de joves. I això era una porta mig tancada que feia que cap jove no s'atrevis a participar en el sindicat, quan en la dinàmica el que s'atrevia a participar-hi pràcticament era un agosarat, perquè al cap de quatre dies, una de dues, o ja s'havia mort dintre del magma del sindicat, o tenia l'altre extrem, "com que és nou, l'enganxem per a qualsevol responsabilitat". Vam fer una reflexió per obrir més el sindicat, per fer-lo més plural, amb més capacitat perquè els joves que volen fer sindicalisme, i que encara no són necessàriament en el mercat del treball ni en el món del treball, puguin muntar-se la seva organització, governar-la, reivindicar, estructurar-se, fer el sindicalisme com el perceben ells; i així vam muntar una organització que es diu Avalot, Joves de la UGT de Catalunya. Això no vol dir que hàgim inventat la sopa d'all, no; ens hem fixat en altres organitzacions europees, com el cas del sindicalisme francès, que té una organització viva i dinàmica i que ha tingut un paper fonamental en moltes mobilitzacions, i hem adaptat aquest model a la nostra realitat. I avui el sindicalisme jove el manega gent jove, homes i dones, amb l'Avalot, estructurat dintre de la UGT però amb tota la seva autonomia, amb tota la seva capacitat. La primera lluita que van marcar-se

és el tema de les ETT, i han estat insistint perquè aquest era el tema, i si haguéssim posat aquest tema dintre de la dinàmica normal del sindicat, potser encara seríem en el punt de veure si parlem amb la patronal. En aquest cas s'ha anat directe, s'ha anat connectant amb la gent; s'han provocat mobilitzacions, canvis normatius, formes de manifestació que moltes vegades en el sindicalisme clàssic que veníem desenvolupant les estructures clàssiques del sindicat no es veien clares, i s'han trencat esquemes, s'ha fet atractiu i avui, afortunadament, hi ha milers de joves que hi estan organitzats. També amb una particularitat —i us ho dic des d'un sindicat al qual, com a tots, s'ha posat etiquetes partidistes—, la pluralitat interna, que és un actiu. I una organització jove com Avalot, afortunadament, és un actiu que està dinamitzant, aconseguint reptes, llançant propostes, s'està mobilitzant, que és, en definitiva, el que veritablement necessiten els joves com a resposta.

El segon aspecte és el següent: ¿un sindicalisme pot quedar-se exclusivament en la voluntat de companys i companyes que amb les nostres capacitats podem donar respostes davant de certs problemes? No. També cal un sindicalisme que pugui aprofundir en el concepte de la professionalitat envers la resposta, ja que cada vegada la complexitat dels problemes requereix sindicalistes més ben formats, més capaços de donar resposta a problemes cada vegada més greus, i també requereix un sindicalisme que pugui prestar serveis; però alerta: nosaltres defensem un sindicat amb serveis, no un sindicat de serveis; hi ha una diferència fonamental, i en aquest sentit és una aposta estratègica. I una altra aposta és la incorporació de noves realitats, per exemple treballadors autònoms, amb tota la intenció de desvirtuar que us he dit, teletreballadors, o treballadors que duen a terme tasques de caps intermedis, que cada vegada tenen més problemes per trobar solucions no en un sindicalisme corporatiu, sinó en un sindicalisme de classe. Per tant, hem de fer esquemes organitzatius que possibilitin la presència d'homes i dones que en el món del treball tenen la responsabilitat de ser caps intermedis en el si de l'empresa. El segon aspecte és la capacitat de reivindicació, que ha d'estar lligada amb elements que fins fa uns quants anys eren tabús: era tabú parlar de la capacitat de producció, d'adaptar-se al desenvolupament dels cicles productius —allò que algú, malauradament, anomena *flexibilitat*—; nosaltres entenem que, quan es parla d'aquesta manera, bàsicament els empresaris, s'està parlant de desregularitzar les condicions, i nosaltres, quan parlem de flexibilitat, parlem d'elements acordats, negociats, controlats, amb compensacions, com el cas de la Seat, en què es negocien en termes anuals elements de producció i això intenta controlar que hi hagi compensacions amb llocs de treball, amb reducció de jornades, en la millora de les condicions de treball; amb totes les dificultats del món, però això també era impensable fa uns quants anys, que el sindicalisme pogués

entrar a governar processos de producció; per tant, són unes reivindicacions també en l'entorn de la producció.

També hi ha una tercera pota dintre d'aquesta obertura, un concepte social. El sindicalisme ha de tenir un paper reivindicador de nous drets socials, un paper cada vegada més important. És a dir, no solament tenim el paper de reivindicació; no solament és un paper, com us deia, des d'un sindicalisme de classe orientat als interessos corporatius, sinó als interessos col·lectius, que van més enllà del nostre lloc de treball, ja que cal aconseguir nous drets socials. Aquest també és un repte, un mecanisme, que hem de plantejar-nos.

I per acabar, us diré algunes de les línies en les quals estem treballant des de l'últim congrés de la UGT Catalunya. Estem treballant en una línia molt lligada al fet que el nostre model de sindicat està plenament compromès amb l'esquerra política i social d'aquest país; això vol dir també que hem estat capaços d'eliminar el concepte partidista per mirar de sumar el màxim d'esforços, el màxim de pluralitat interna, la màxima capacitat d'interrelació de les nostres propostes, un clar lligam amb el que és, el que representa, el compromís amb l'esquerra. El segon element és que cal un sindicalisme cada vegada més arrelat a la realitat de Catalunya, cosa que no és incompatible amb el fet d'estar formant part d'una confederació a nivell estatal, de la mateixa manera que no és incompatible formar part d'una confederació a nivell europeu, o d'una confederació a nivell mundial. Però aquesta particularitat, aquesta capacitat d'estar tan arrelat al territori com sigui possible, també ha de ser capaç d'entendre els problemes, d'incorporar-los i de defensar-los, i ha de ser un sindicalisme que, en aquesta vertebació més internacionalista que us he dit abans, també pugui combatre aquest pensament únic que està bullint per tot arreu, pel qual el concepte de globalització solament s'aplica a algunes coses; però n'hi ha d'altres, com les condicions de vida i de treball de les dones, dels nens, de tothom, aspectes que el sindicalisme que defensem, el sindicalisme de classe que practiquem, no pot obviar. També estem treballant, bàsicament, tot el que és la sindicació de sectors econòmics emergents. Com us he dit, en aquests moments tenim estructures molt incipients, amb moltes dificultats, que agrupen els treballadors i treballadores autònoms; tenim estructures, molt incipients també, de teletreballadors; estructures que agrupen, per exemple, el que s'ha denominat *empreses unipersonals*, *emprenedors*, un concepte del qual el sindicat no ha d'estar allunyat perquè és molt proper, perquè és un dinamitzador d'aquest tipus de compromís de certa gent, o xarxes de cooperatives de caràcter social. Tot això també va lligat amb una aposta cada dia més decidida pel desenvolupament sostenible, que també requereix un equilibri intern del discurs; no podem aparèixer com a ecologistes extrems per-

què hem de defensar també uns llocs de treball, però tampoc podem quedar-nos al marge del fet que certs nivells de producció s'estiguin carregant el nostre entorn. En definitiva, i per acabar, el que us vull transmetre és que som davant d'una situació que està basada en un entorn cada vegada més canviant, més difícil, més complicat, més complex, però davant del qual, des del sindicalisme de classe, estem fent apostes decidides per adequar-lo, apostes que no estan allunyades de certes amenaces però darrere de les quals creiem que hi ha oportunitats, i estem traslladant algunes d'aquestes oportunitats a aspectes d'obertura, de caràcter organitzatiu, reivindicatiu i de més implicació en la conquesta de drets socials; per tot això necessitem que el sindicalisme cada vegada sigui més nombrós, més participat, més obert, i crec que, en aquest sentit, aquesta és la millor aportació a un tipus de jornada de diàleg com la que podem fer avui aquí, per enriquir-nos. Moltes gràcies.

JOAN COSCUBIELA: Suposo que a aquestes hores deveu estar una mica cansats, i es nota; per tant, jo només voldria fer tres advertiments previs. En primer lloc, com podeu comprovar no vinc a vendre-us el sindicalisme ni Comissions Obreres per una qüestió molt òbvia: és molt difícil comprar-lo si no és des del centre de treball i des de la relació concreta del lloc de treball, i no dic que aquí no hi pugui haver gent assalariada, treballadors, però crec que el sindicalisme és una cosa, i convé deixar-ho clar des del començament, que té molt a veure amb la condició de treball i la interrelació directa entre treballadors i treballadores. Jo m'he plantejat aquesta jornada, aquest seminari, quan me'l va demanar el company i amic Mayayo, no des de la perspectiva de secretari general de Comissions Obreres, sinó intentant una mica construir-la com si hagués tornat a donar classes a la Universitat Autònoma i, per tant, estigués ara reflexionant una mica sobre el que ens heu demanat, el present i el futur del sindicalisme.

En segon lloc, en aquests moments necessito intentar explicar què és per nosaltres, Comissions Obreres, un sindicat, i pot ser molt obvi, però hi ha tants elements de deformació de la imatge de les organitzacions sindicals que necessito explicar-ho. Un sindicat no és res més que una agrupació voluntària de treballadors i treballadores per defensar els seus interessos davant de l'empresari a través fonamentalment de la negociació col·lectiva i la mobilització, i en els últims anys, tenint en compte els canvis socials que s'han produït, davant dels poders públics, que gestionen una part significativa de la plusvàlua i la riquesa que genera la societat a través de les polítiques fiscals i de benestar, o les polítiques socials sense benestar, cadascú dirà si són de benestar o no. Això és el sindicalisme. Al nostre país, malauradament, la manca de cultura democràtica i la manca de cultura as-

sociativa i el model de la transició han arribat a deformar la imatge, i moltes vegades la imatge arriba deformant la construcció del sindicalisme tal com s'expressa. M'explicaré: si vosaltres analitzeu la legislació de la mateixa Constitució i del mateix Estatut dels Treballadors de l'any 1980, o la mateixa Llei orgànica de la llibertat sindical, comprovareu que la transició, els que van controlar la transició des d'un punt de vista de les idees —va ser una cosa molt més fluïda—, va tenir en relació amb el sindicalisme un objectiu molt clar: potenciar les funcions institucionals o de caràcter més d'interlocució social del sindicalisme pel que fa a la seva condició d'organització que exerceix el conflicte social als centres de treball i davant dels empresaris, que és l'essència pròpia del sindicalisme. Per exemple, no es potencia el sindicalisme a les empreses, però sí els comitès d'empresa, o, des d'una altra perspectiva, se'n dona moltes possibilitats d'intervenir en molts òrgans de participació institucional no decisius i, en canvi, es rebutja clarament el model que hi ha en alguns països europeus i que avui té vetat Aznar, ja que Espanya és l'únic país que té vetada una directiva sobre la societat anònima europea a Brussel·les, perquè precisament aquesta directiva preveu la possibilitat d'intervenir en el govern de decisions estratègiques de l'empresa, com per exemple en aquests moments es pot fer a Alemanya o a Suècia. Aquest punt de partida, aquesta mena de pecat original de com es produeix la transició en relació amb el sindicalisme, ha generat clarament un element de distorsió que qui més qui menys, almenys nosaltres, estem intentant reconduir. I una de les nostres feines, complicada perquè els poders mediàtics són molt forts, consisteix en el fet que els treballadors que no estan en contacte directe amb el sindicalisme des dels seus centres de treball o dels ciutadans en general no vegin el sindicalisme com una mena de subproducte de l'activitat política; és evident que, en la mesura en què el sindicalisme negocia i fa acció social, fa acció política en el sentit ampli del terme —no parlamentària, no partidista...—, però és evident l'acció política en el sentit més ampli. Però un dels problemes que hi ha és que, si només resseguim l'activitat dels sindicats a través del que plantegen els mitjans de comunicació, que és un 1 % dels que fem al sindicalisme, segur que teniu una imatge dels sindicats fonamentalment gairebé com un subjecte institucional estrictament, o com un subproducte de la política.

Pel que fa a la tercera qüestió, heu sentit parlar als companys, que parlaven d'experiències concretes i pertanyen a grans empreses; jo intentaré fer una reflexió que no se situï en aquestes grans empreses, que a Catalunya només aglutinen 200.000 treballadors; la resta —1.700.000 treballadors— estan fora d'aquest circuit de model sindical que us hem intentat explicar, i crec que aquest és el problema de fons, perquè el sindicalisme com a tal es va construir a Europa i al nostre país molt vinculat a grans unitats indus-

trials que acumulaven molts treballadors, i aquesta no és la realitat. Per a la meua anàlisi de present i de futur, tinc la necessitat de partir d'una afirmació rotunda: el sindicalisme a Espanya i a Europa està en crisi, i ho dic en un sentit que espero que entengueu. Quan dic *crisi*, no vull dir que estigui a punt de desaparèixer; utilitzo el concepte *crisi* com a concepte de transformació. Però hem de ser conscients que hi ha un model sindical que està desapareixent. Com que no crec que siguem a la fi de la història ni a la fi d'un conflicte social, ni de les classes, ni dels interessos, puc dir que al sindicalisme i al conflicte social se'ls podria aplicar una màxima de les lleis físiques que ve a dir el següent: el conflicte social o el sindicalisme ni es crea ni es destrueix, sinó que es transforma; potser el sindicalisme no tant, però el conflicte social al llarg de la història ni es crea ni es destrueix, sinó que es transforma. I som en aquesta fase. Però jo crec que hem de ser conscients que, si no assumim aquesta situació de crisi del model sindical, del qual som portadors per raons històriques i d'herència, difícilment podrem construir un instrument més útil que el que tenim avui. Per què està en crisi el sindicalisme? Crec que no està més en crisi que altres institucions socials o polítiques que van néixer amb motiu de la Revolució Industrial o de la revolució burgesa, de la mateixa manera que està en crisi l'estat nacional, o el dret del treball —no sé si aquí hi ha algú que tingui aquesta especialitat, però el dret del treball té serioses dificultats per acomplir la seva funció social—. Per què? Perquè la societat industrial, que va donar la possibilitat de néixer al sindicalisme, a l'estat nacional, al mateix dret del treball, està en una situació de transformació profunda. En què s'està transformant? En primer lloc, el tipus d'economia industrialista ha desaparegut; no dic que hagi desaparegut la indústria, sinó que el tipus d'economia que gira al voltant de l'activitat industrialista ha desaparegut. M'agradaria explicar-ho fent referència a dos grans elements: d'una banda, s'està aconseguint una gran concentració del capital en termes oligopolístics a tot al món, però, de l'altra, s'està descentralitzant la producció. Avui els empresaris no necessiten controlar la producció, en tenen prou de controlar el capital i el mercat, que són coses diferents. El capitalista manchesterià, el d'una empresa industrial, controlava els seus treballadors, per això els va treure de la masia i els va portar a una nau industrial, per tenir-los controlats. Avui pot controlar tot el procés productiu, controlar molt pocs treballadors, els centrals, i deixar que controlin el mercat altres persones, de maneres molt descentralitzades i obertes; i a través del control d'aquest mercat i del capital, es controla tota l'activitat productiva, amb la qual cosa, per dir-ho d'alguna manera, ens han canviat les regles del joc i fins i tot el cap amb què el sindicalisme actuava. No sé si us hi heu fixat, però especialment en els països desenvolupats, que són als que em refereixo, han canviat radicalment els

mecanismes de creació de valor afegit, allò que Marx anomenava *plusvàlua* —abans ho deien uns altres, però...—, la creació de riquesa, que era fonamentalment un factor que es feia a través del treball, per això es tractava de disputar a l'empresari que el valor afegit que els treballadors feien continués sent apropiat per als treballadors i no per als titulars dels mitjans de producció; això ha canviat rotundament: Avui en les societats més desenvolupades el principal factor de valor afegit no és l'activitat industrial ni tan sols l'activitat econòmica, sinó l'activitat financera. Avui el sistema financer crea valor afegit sense una activitat de generació de capital humà i sense una activitat de creació industrial, i això és un element de revolució, no en el sentit social del terme però sí en l'econòmic, i de transformació total.

Pel que fa al tema del control de l'empresa, volia comentar el següent exemple: algunes empreses de comunicació no necessiten controlar la producció, controlen els sistemes de distribució de producte final, el que arriba a l'usuari, i després la resta ho descentralitzen i ho externalitzen tot, i d'aquí ve la forta precarietat que hi ha. I el mateix passa amb el sector de l'automòbil —la Isabel ens ho podria explicar—, ja que qualsevol semblança entre l'empresa Seat integrada que ho feia tot i l'empresa Seat actual és pura coincidència; i només s'han quedat amb una fase, el control del mercat automobilístic, el que és bàsic, i la resta ho descentralitzen amb una quantitat de treballadors que fan cotxes i dels quals n'hi ha més a fora de Seat que a dintre. També passa el mateix amb el comerç i l'alimentació: qui fabricava iogurts controlava el producte, el mercat, la societat; avui qui ho controla tot no és qui fa els iogurts, sinó qui els ven i, a més, pot imposar gamma blanca i, per tant, productes a bon preu que tots comprem quan anem al supermercat, i així qualsevol cosa.

Un altre factor que s'està produint: la classe obrera —quan parlem de sindicalisme de classe, ens hem de posar d'acord amb el que volem dir, aquella frase homogènia manchesteriana del segle XIX: "tots iguals, de la mateixa edat, del mateix gènere, amb les mateixes condicions, amb la mateixa jornada, amb el mateix salari"— està profundament diversificada, i no només s'hi ha incorporat el factor de gènere —és veritat que només 36 dones de cada 100 treballen a Catalunya; treballen totes però 36 treballen asalariadament; però de cada 100 persones que treballen a Catalunya, 41 són dones, amb la qual cosa aquest factor ha canviat radicalment—. Després, totes les condicions de treball ja no són iguals, i el sindicalisme es basa a negociar col·lectivament les mateixes condicions de treball per a tothom, i això, des d'aquest punt de vista, també ha entrat en crisi. La tercera qüestió és que l'espai territorial d'intervenció del sindicalisme ha saltat pels aires —ho comentaven els companys, que són d'empreses internacionals—: el sin-

dicalisme és un subjecte de l'estat nacional, propi de la revolució burgesa i de la Revolució Industrial; a Espanya, França o Itàlia es discutien les polítiques socials i es feia sindicalisme; però això s'ha trastocat, i s'ha trastocat no només cap a dalt, cap a les grans regions econòmiques, sinó que s'ha trastocat perquè les grans regions econòmiques, en la mesura en què destrueixen les bases de l'estat nacional, generen aparicions de noves àrees econòmiques; el cas, per exemple, d'una gran àrea econòmica que va des de Lió inclou dos ports com Marsella i Barcelona, que s'estan disputant el control del Mediterrani en aquests moments, i que va fins a Saragossa i arriba fins a Màlaga, és una veritable regió econòmica que, si fóssim al segle XIX, seria la base d'un estat nacional; però com que no hi som, no serà així. Això, sens dubte, ens ha provocat elements de distorsió.

L'altre tema, el de la negociació col·lectiva, s'ha transformat radicalment; un model de negociació col·lectiva en una empresa que era una gran seu, una gran factoria, un gran polígon, amb treballadors fent el mateix i amb la mateixa jornada, era una negociació col·lectiva en què l'única cosa que es requeria era fixar normes, i normes que fossin permanents; tu deies: "es treballarà tantes hores a la setmana o a l'any i per això es cobraran tants diners, tant de salari"; això ha desaparegut, perquè ni tothom fa aquest treball ni aquesta jornada, ni és la mateixa jornada al llarg de l'any, perquè els cotxes no es venen igual i els esquís, com us podreu imaginar, encara menys —per cert, a l'estiu és quan es produeixen més esquís i no a l'hivern, com us podeu imaginar i, per tant, la fàbrica Rossignol, d'Artés, no té la mateixa producció durant tot l'any—; això, des d'aquest punt de vista s'ha transformat profundament. Què ha passat amb això? Senzillament, el mateix que va passar amb la reacció ludista. Sabeu que hi va haver una reacció davant de l'industrialisme de sectors agraris, poc desenvolupats, quan es va començar a introduir màquines; va ser una reacció de defensa de les condicions, i a més absolutament legítima. La primera reacció del sindicalisme a tots els llocs ha estat una reacció defensiva, jo diria corporativa, per això s'explica, per exemple, que els suecs —els alemanys una mica més— no vulguin sentir a parlar del sindicat europeu perquè estan convençuts que només aconseguiran defensar les seves condicions de treball i de vida si ho fan dins de Suècia, cosa que és un error estratègic però és així. I per això, i aquesta és una cosa que no s'ha tractat avui des del punt de vista internacional, hi ha un problema: avui existeix una contradicció objectiva de veritat entre alguns determinats interessos de treballadors de grans empreses i la resta dels treballadors. Us en posaré un exemple, aprofitant que la meva amiga Isabel López és aquí: abans, quan els automòbils només es feien a Seat, negociava el comitè d'empresa de les seccions sindicals i negociava totes les seves condicions de treball i era

legítim, ells eren els representants dels treballadors i tenien legitimitat per discutir; quin problema hi ha ara? Que els que fan el cotxe no són dins de Seat, són a tota l'empresa auxiliar de l'automòbil, del metall o de la química, però només continuen negociant els representants de Seat, perquè el que ells negocien s'ho empassen en cascada tots els altres, i això és un risc de corporativisme molt fort de les grans empreses. És possible que el sindicalisme de classe faci corporativisme i és possible, a més, que el corporativisme vagi embolcallat de radicalisme, que pot ser perfectament corporatiu en aquest sentit. Davant d'aquests problemes, el sindicalisme s'està plantejant, almenys els que estem més inquiets en relació amb aquest tema, com reconstruïm un model sindical diferent, basat en un altre sistema de solidaritat en què el concepte *classe* canvia, el concepte *espai de negociació* canvia, canvia l'eix del conflicte social entre capital i treball, canvia el model de negociació col·lectiva, canvien els subjectes que representen els treballadors, canvien els tipus de treballadors que agrupem i canvien els espais d'intervenció del sindicalisme.

Quatre elements a tall d'apunt. En primer lloc, els assalariats continuen existint; pel que fa a aquella classe obrera homogènia que va definir Marx i que va ser el subjecte de transformació durant un segle, estic en condicions de discutir que com a tal concepte de classe homogènia ha desaparegut; una altra cosa és que hi continuï havent assalariats i que tinguin interessos comuns, que generen identitat —i aquí el sindicalisme hi té un paper clau—, però una nova identitat, en què els elements diversos —de gènere, d'edat, de condicions de treball— són determinants. És a dir, la identitat ja no rau en la uniformitat, sinó en el fet de saber reconèixer la diversitat dins de la classe. En segon lloc, canvia l'escenari en què tenia lloc el conflicte social; el conflicte social ja no només es pot donar discutint salari, jornada, classificació professional, salut laboral, etc., sinó que jo m'atreveixo a afirmar aquí que, si un vol negociar avui totes aquestes coses als centres de treball amb negociació col·lectiva i deixa el tema central —l'organització del treball i la producció— a les mans dels empresaris, la resta se'n va a fer punyetes. Intentaré explicar-me. Un pot negociar un salari en una taula de conveni, però si deixes l'organització del treball a l'empresari, canvia els sistemes de treball, aconsegueix més productivitat i se la queda sencera. Un pot negociar jornada, una jornada setmanal, però si deixes que l'empresari controli les hores extres o el control de la jornada flexible anualment, qui acaba governant l'empresa autoritàriament és l'empresari. Un pot negociar salut laboral, però si l'empresari continua sent el que controla el sistema productiu i determina l'ergonomia del treball, per posar un exemple, les condicions de treball i la salut laboral continuen sent a les mans de l'empresari. Passa el mateix amb relació al model de negociació col·lectiva.

Estem capficats, com a Comissions Obreres, a posar no només èmfasi en el fet que els convenis col·lectius regulin drets i normes, sinó que sobretot regulin instruments d'intervenció; us en posaré un exemple perquè s'entengui: es pot posar en un conveni que no hi haurà més d'un 10 o un 15 % de contractes temporals a l'empresa, que si a continuació no poses que això es fiscalitzarà i controlarà i es donaran les ales als representants dels treballadors perquè ho puguin comprovar, o cada setmana es facilitaran les dades dels contractes que es fan... es pot posar el 10, el 15, el 20 % o pots dir que no hi ha cap contracte temporal i al final te'ls acabes menjant tots; és a dir, no només drets i normes dels treballadors, sinó instruments d'intervenció directa. Sobre el tema del subjecte col·lectiu, us diré una cosa que pot ser entesa com una certa barbaritat i, a més, no em costa gens reconèixer que parcialment ha estat un cert error històric de Comissions Obreres en aquest sentit: per raons de cultura unitària, nosaltres vam apostar molt pel comitè d'empresa i, en canvi, avui hem de reconèixer que la figura del comitè d'empresa, que l'elegeixen els treballadors de l'empresa directament, fet tremendament positiu perquè és democràcia directa des d'aquest punt de vista, però el fet de negociar les condicions al marge de les empreses del seu entorn i que moltes vegades depenen d'ell, és un risc d'autarquia i de corporativisme; per tant, el protagonisme ha de ser fonamentalment de sindicats sectorials que tinguin la capacitat de negociar les condicions de tot un sector. De quin sector? Això és molt complicat, perquè el problema del capital és que en aquests moments és capaç de controlar tots els sectors i està en un canvi importantíssim. Jo crec que som en una etapa molt semblant a la que va caracteritzar el congrés de 1918 de la CNT del Noi del Sucre, Salvador Seguí, en què va fer una profunda transformació, perquè va passar d'un sindicat d'ofici a un sindicat únic de ram. Ara som en una altra fase diferenciada en aquest sentit.

I per acabar, el tema dels nous espais d'intervenció del sindicalisme. Ja us n'he apuntat alguna idea a l'espai europeu i a l'espai català, per dir-ho d'alguna manera, el marc català de les relacions sociolaborals; però n'hi ha un altre que no podem oblidar, especialment des de Catalunya: el tema del Mediterrani, i tots els projectes de cooperació internacional. Els desequilibris al món entre nord i sud obliguen milers de persones a fugir dels seus països per trobar feina als països desenvolupats, i nosaltres tenim l'obligació de construir un model que reculli dos aspectes: el de la cooperació internacional envers aquests companys d'aquests països —estic pensant en el Magrib— perquè puguin construir el seu sindicat, no per ajudar humanitàriament; és a dir, no per donar-los el peix, sinó per donar-los la canya, perquè puguin ser capaços d'organitzar-se i lluitar, per combatre les seves con-

dicions de treball. I també, imprescindiblement, hem de ser capaços de construir un sindicalisme interètnic, element bàsic amb vista al futur. A Catalunya, entre els anys seixanta i vuitanta, es va incrementar la població as-salariada al sector industrial i de serveis el doble, però tota aquesta població va venir de fora de Catalunya, amb una manera d'entendre les coses diferent, amb llengües i cultures diferents; si no es va produir una ruptura molt forta, va ser perquè en aquells moments, als anys seixanta i setanta, el sindicalisme existent va tenir un paper molt clar per fer compatible el sindicalisme de classe i el sindicalisme nacional, i per impedir, com per exemple ha passat al País Basc o a altres llocs, una línia divisòria entre els treballadors en funció de la seva percepció del fet nacional. Doncs ara, marcant totes les distàncies del món, davant de la realitat dels treballadors immigrants, d'altres països que no són Espanya, tenim un problema molt semblant: o som capaços de crear una cultura sindical amb la qual els treballadors immigrants es trobin còmodes, és a dir, treballar molt profundament amb criteris d'interculturalitat i polítiques socials molt estrictes, o, si no, ens podem trobar amb una ruptura, en aquest sentit, que incrementi la segmentació i, a més, els riscos de xenofòbia; la xenofòbia, sens dubte, es produeixen en barris obrers, perquè són conflictes que tenen una base social molt important; els xenòfobs mai no són la gent de Pedralbes, perquè mai no tenen la necessitat de compartir o disputar una escola bressol, una feina o un pis en condicions. Aquestes són algunes de les coses que jo volia comentar; n'hi ha més, però si teniu interès a conèixer coses concretes, més específiques de Comissions, ho podeu preguntar.

COL·LOQUI

ANDREU MAYAYO: Bé, comencem el debat. Si us sembla, farem una primera tongada de preguntes i aleshores, si voleu, o les adreceu a una persona concreta o col·lectivament, o si voleu fer-ho entre vosaltres [als ponents], també podeu intervenir-hi.

PREGUNTA: Jo voldria preguntar, si s'ha dit que hi ha una pluralitat ideològica a UGT, i dins de Comissions tampoc no sembla clar quina ideologia es té, quin sentit té que hi hagi dos sindicats; és a dir, em sembla que tenia més sentit el 1976 i el 1977, però actualment, i tenint en compte que els dos sindicats defensen la classe obrera, per què no s'unifiquen? S'ha de plantejar una unificació dels sindicats?

JOAN COSCUBIELA: Crec que avui la transformació del sindicalisme també passa per la seva gran pluralitat; alerta amb el terme *pluralitat*, que no és que el sindicalisme es reparteixi a trossets —aquests són comunistes, els altres són anarquistes, els altres són socialistes, els altres són democratacristians, els altres són liberals...—. No és això. La pluralitat està basada, almenys a parer nostre, precisament en aquesta forta diversitat dels treballadors. La diversitat dels treballadors fa que en alguns casos tinguin condicions de treball molt diferents i fa que adquireixin pluralitats no només polítiques, sinó ideològiques. Això no vol dir que el sindicalisme no tingui ideologia; Comissions ens definim clarament com un sindicat que aposta clarament per un model social de transformació. Una dada: a Comissions Obreres només el 6 % de l'afiliació que tenim avui declara, en les enquestes que fem periòdicament, que milita en algun partit polític, que no és una raó agradable però cal tenir-ho present; el 50 % fa menys de set anys que està afiliada al sindicat, i el 80 % s'hi ha afiliat després del 1988. Per què es produeix això? Per què no és possible la unitat orgànica sindical? M'atreveixo a dir aquí, en un fòrum universitari —si fos davant una càmera de televisió, seria més prudent pel fet que no sabria què sortiria després—, que la diversitat que hi ha avui dins de Comissions i la que hi ha dins de la UGT, és una diversitat que transversalitza, que té molt més a veure en si un està treballant en una petita empresa o en una de gran, si està treballant en una empresa industrial o en una de serveis. Aquesta és la meva percepció. Per què això no condueix a una unitat d'acció sindical? Ho contesto amb una pregunta: som dos sindicats perquè tenim dos projectes sindicals diferents o tenim dos projectes sindicals diferents perquè som dos sindicats? Si ho penseu una mica, la resposta està en aquesta pregunta; és a dir, moltes vegades les organitzacions tenen tendències pròpies que dificulten el trencament d'aquestes dinàmiques i, per tant, dificulten els processos; el que sí que us puc dir és que en aquests moments les coses no estan madures, ni molt menys, per a aquest procés.

CIRIACO HIDALGO: Per completar la reflexió que feia en Joan, en primer lloc diré que cal no oblidar que tota organització, com tota estructura, té uns antecedents, i si oblides els antecedents, difícilment pots plantejar-te el present, i el futur, menys; per tant, sempre estàs condicionat pels antecedents. A partir d'aquí, avui m'atreveixo a dir que encara hi ha dos sindicats, a parer nostre, perquè encara hi ha una diversitat, una pluralitat, a l'hora d'actuar sindicalment; és a dir, encara no hi ha una conjunció perfecta en tot això. Però, si més no, coneixem els antecedents, coneixem aquesta pluralitat respecte a com cal interpretar l'acció sindical; no és menys cert que hem introduït una cultura que pot caminar en aquesta direcció que és la unitat d'acció; és a dir, aquelles coses de què hem estat capaços de reflexionar con-

juntament, per a les quals hem traçat estratègies comunes, sabeu perfectament que són les coses que ens han donat millors resultats. Per tant, des d'aquesta perspectiva, tot això té una doble lectura: d'una banda, convé aprofundir en la unitat d'acció perquè és bona per als treballadors, perquè és el que dona millors resultats a l'hora de les reivindicacions, i, de l'altra, el fet d'aprofundir en la unitat d'acció és un camí potencial perquè amb el "passiu", que són els antecedents de tots, assolim un actiu que vagi més enllà de la unitat d'acció, que pugui ser un sol sindicat en aquest país –i amb això no vull negar la realitat d'altres organitzacions sindicals–, que potser amb el temps hi pugui haver també el que tenen altres països –i no tots tenen un sol sindicat, com el sindicalisme italià, molt plural i amb una cultura d'unitat d'acció molt important, però en el qual hi ha tres grans confederacions–. Crec que, en aquest sentit, nosaltres estem treballant en aquesta direcció, però, insisteixo, hi ha uns antecedents, encara hi ha cultures que ens diferencien els uns dels altres a l'hora d'enfocar certes propostes i actuacions sindicals; però no és menys cert que hem anat posant els maons que ho poden fer possible, no cal començar la casa per la teulada, sinó pels fonaments, que és la unitat d'acció, i crec que és l'aposta, l'actiu, que ens pot portar en aquesta direcció.

PREGUNTA: Us voldria demanar una valoració sobre la capacitat d'"acció", de "pressió", dels sindicats actualment i fa trenta anys, perquè, d'alguna manera, quan heu parlat, no he sentit cap proposta de perspectives amb cara i ulls, però la sensació que tinc és que heu fet una bona anàlisi, perfecta, i potser la podem fer tots, però resulta que davant d'aquesta nova legislació, de com funciona, a partir de la globalització i del moviment del capital financer, etc., els sistemes han quedat obsolets. Jo sento que es continua parlant d'alguna manera amb els elements que teníem abans, i tampoc no em sento capaç de donar-ne de nous, base de la qual parteixo. L'única cosa que puc constatar jo pel meu àmbit de treball i per l'experiència que tinc és que la concentració de la reivindicació, del comitè d'empresa, etc., sens dubte, ha perjudicat; teòricament és un avenç el fet d'unir forces. La realitat és que hi ha una desvinculació real del treballador amb les seves condicions. Què s'ha aconseguit? Moltes qüestions socials, ara tens dret a això, ara tens dret a allò... Hi ha moltes condicions, però la sensació és que en el fons són coses petites; anant al fons de la qüestió, pels motius que siguin els treballadors no hem estat a l'alçada dels canvis i ara ens trobem això. Jo sento que, quan heu estat parlant de tot això, heu dit una cosa que per mi ha estat molt aclaridora: ens volem vindicar amb l'esquerra, i jo pensava que molt bé, per això estan les coses com estan. En tot cas, com que jo només tinc aquestes línies, dic que fa trenta anys sí que hi ha-

via una posició de força de defensa del dret a la vida, i avui dia, per la situació que sigui, no ens hi trobem. El sindicalisme està absolutament en crisi, segons les dades que donaves tu, això és tremend. La meua pregunta és: podem tornar d'alguna manera a recuperar alguna cosa d'antigues experiències o no serveixen? Evidentment, hem de buscar coses noves.

JORDI POMÉ: Sempre hi ha una certa sensació de solitud. No diré que estic d'acord o en desacord amb el que acabes de dir perquè és la teua percepció i, per tant, és difícil estar d'acord d'una manera general amb una percepció. El que sí que diré és que tinc una percepció diferent o que la metabolitzo de manera diferent. Crec que fa trenta anys la cosa era més ètica però estava bastant més fotuda. Ni els treballadors tenien tant poder, no estic parlant dels sindicats, almenys un poder teòric, o la possibilitat de poder exercir el poder com tenen ara, ni el sindicat o els sindicats com a organitzacions dels treballadors tenien el poder contractual que tenen ara. Jo, per no discutir de percepcions, crec que empíricament l'afirmació que fa trenta anys hi havia una capacitat determinada no existeix, el que passa que hi ha una certa visió romàntica, i ho dic sense cap mena d'ironia; des del punt de vista pràctic, sento que ara tinc més eines per fer sindicalisme —no burocratisme o intervencions institucionals— que fa trenta anys. És clar que hi ha una qüestió que ho diferencia brutalment: fa trenta anys hi havia un objectiu que era clar i compartit per una immensa majoria de ciutadans i ciutadanes; el fet que la majoria de les plataformes comencessin encapçalant una primera reivindicació, que era "Amnistia laboral", indica la situació d'aleshores; ara la cosa, simplement, és una mica més avorrida. Crec que hi ha una certa percepció romàntica que perjudica el fet de poder fer una anàlisi més mesurada. Per no allargar-me gaire, perquè només volia dir això, us diré que penso que el sindicalisme està en crisi en el sentit que plantejava en Joan, com deia aquell: la crisi és quan una cosa no acaba de morir, però tampoc no n'acaba de néixer una cosa nova. És des d'aquest punt de vista que crec que el sindicalisme està en crisi, no perquè estiguem a punt de desaparèixer, perquè ni objectivament hi ha condicions perquè els sindicats desapareguin, això és evident, ni subjectivament en aquests moments som en el pitjor moment, sinó al contrari: jo penso que des de la perspectiva de l'acord, no és aquesta la dada empírica que tenim. El que sí que hi ha és un canvi radical en el context de les coses en què s'està produint la mort del que havíem conegut, i la cosa nova no ha acabat de néixer. Aquesta situació de transició és la que provoca la crisi, certa desorientació lògica, i m'atreiria a dir que legítima. Per acabar, diré que tot no són flors i violes i que ja ens podem posar a dormir, sinó al contrari, però voldria dir que aquesta percepció del que passava fa trenta anys és una mica edulcorada pel pas del temps.

JOSÉ LÓPEZ RABADÁN: Simplemente me gustaría decir una cosa, que venía a hablar de los comités europeos y no de sindicalismo, y que soy la manzana de la discordia, soy anarcosindicalista, que es otra forma de hacer sindicalismo, y no pienso venderla. Sí que estoy contento con el compañero Coscubiela; precisamente, nosotros teníamos una idea de cómo se debería llevar el sindicalismo y me costó veinte años entrar en los comités de empresa, y ahora me dicen que mi idea original era la buena: me ha dejado fuera de juego. Contesto al compañero: es verdad que no existe una unidad de acción; no sé si entre UGT y Comisiones Obreras existe, pero te puedo asegurar que entre UGT, Comisiones y CGT no existe. Por lo menos han tratado de ponernos todas las trabas que han podido. Esto viene a cuento por lo que decías antiguamente, en que posiblemente las cosas no iban de esta manera, no se miraba el color de la camisa con que vestíamos, simplemente de lo que defendíamos. Cuando creamos los comités de empresa, la Coordinadora Europea, los compañeros franceses nos dieron una lección: en primer lugar, crear unas bases de juego, que es lo que decía el compañero de que vienen con discursos nacionalistas, etc.; hay una cosa concreta, si no se toca el asunto monetario —a los trabajadores de Francia no se les toca el nivel económico—, se puede conseguir cualquier cosa socialmente y no necesariamente dinero, aunque también repercute en dinero; y la otra cosa que nos dijeron es que tratásemos de que este comité fuese creado por trabajadores en activo. Eso, que viniese de la CGT, que tienen una estructura muy establecida, nos chocó un poco; les preguntamos el porqué, y nos dijeron que ellos pertenecían a un sindicato que se llamaba AOUITA, que es una coordinadora que prácticamente nos dijeron que estaba creada por Nestlé y por Danone, que eran quienes la financiaban. Ellos habían tenido una mala experiencia y preferían que fuésemos los trabajadores mismos quien los defendiésemos. El hecho de que seamos los propios trabajadores da otra visión de cómo se debe actuar. Hemos actuado con sindicatos europeos, por ejemplo con los sindicatos holandeses, que es un sindicato católico, además muy movido por la Iglesia y que no participó mucho con nosotros. ¿Qué os quiero decir con esto? Que entre los compañeros, entre los trabajadores, ha sido muy fácil entenderse; sin embargo, cuando hemos tenido que establecer coordinación con las ejecutivas, ha sido tremendo.

ISABEL MARTÍNEZ: Jo no puc parlar del que passava fa trenta anys perquè tenia un parell d'anys. Sí que puc explicar què passava fa deu anys: crec que ara és més difícil fer sindicalisme. Per exemple, quan jo vaig entrar a la Seat l'any 1987, al cap de quatre mesos hi va haver un embolic: al taller de muntatge érem 7.000 persones i van passar quatre homes cridant "Fue-

ra, fuera" i "fuera"... però tots érem treballadors de la Seat, teníem la mateixa granota de la Seat, el mateix salari, les mateixes condicions, i quatre homes cridant "Fuera". Ara, a la Seat, no tots són de la Seat, pot ser que el "carretillero" que m'està portant la feina sigui d'una altra empresa, no tenim el mateix sou, tenim condicions individuals diferents –per exemple, abans, de "cadenero" en "cadenero" i "mal de muchos consuelo de tontos"–, però en canvi en l'organització del treball, comença l'autoritarisme, els grups operatius, coordinador, supervisor... i es comença a enfrontar els mateixos treballadors... Era més fàcil fer sindicalisme; quan parlo no només de la Seat sinó de qualsevol empresa de 1.000 o 1.500 treballadors, reconec una vàlua respecte al que passava fa trenta anys, es necessitaven "collons" per enfrontar-te amb la policia i el règim, però des de fa quinze anys, moment en què jo vaig començar a treballar i ja hi havia democràcia, era més fàcil fer sindicalisme perquè tots els treballadors estàvem igual; ara el gran problema que tenim –ja no parlo de la Seat, a qualsevol empresa– és que el company que tens al costat potser no cobra el mateix que tu; i una altra cosa: jo sóc fixa, i vaig a la vaga i munto embolics; el que té contracte eventual no es belluga igual. És més difícil que el sindicat tingui eines per aglutinar els treballadors i mobilitzar-los; per mi abans era un desfasament.

PREGUNTA: Jo he fet una pregunta, i estic rebent respostes que no s'hi ajusten. Vosaltres com valoreu el fet de si és possible rescatar alguna cosa? i dic *rescatar* perquè jo de perspectives continuo sense veure'n. És a dir, el que dius és una realitat i per això dic que l'anàlisi és collonuda, però la podem fer tots; la meva sensació és que aquest canvi, aquestes modificacions, d'una banda, han vingut per modificacions de les legislacions dels diferents països i, de l'altra, davant del qual no es pot fer res o vés a saber. En tot cas, jo no estic defensant el que es feia fa trenta anys, estic dient que fa trenta anys hi havia unes condicions determinades, diferents de les d'ara, i el sindicalisme d'aquell moment es movia d'una manera diferent, com a mínim pel que fa a la mobilització o solidaritat entre diferents sectors, ja que quan es convocava una situació de vaga en un sector estructural, el del costat es mobilitzava, i avui dia aquesta realitat no existeix. I hi participem tots i, per tant, tots en som responsables. I per què dic això? Perquè quan el company parlava d'anar a Madrid a vendre la canya, pensava que si resulta que la canya representa el que tenim, millor que no anem a vendre res, en el sentit que...

ANDREU MAYAYO: La pregunta concreta és si cal recuperar o es pot recuperar. Ho dic perquè després no t'enfadis si no et contesten.

JOAN COSCUBIELA: Jo no tinc clar que totes les anàlisis que s'han fet hagin estat iguals i sobretot puc afirmar que no és veritat que el conjunt del moviment sindical faci la mateixa anàlisi sobre la situació actual; si no, no hi hauria el que jo he qualificat com a reaccions corporatives defensives, sense jutjar si són positives o no; jo no ho tinc tant clar, precisament perquè som en una determinada fase, clarament; i he utilitzat la paraula *crisi*, però podria dir de cert desconcert, i a més no em costa gens explicar-ho. Val a dir que segur que algun company del sindicat em renyaria per parlar tan clar; quan jo parlo de crisi, no ho faig en el sentit que s'ha intentat interpretar, sinó en el sentit que s'ha explicat; és a dir, s'està produint una transformació brutal de la manera de fer sindicalisme i, d'altra banda, n'hi havia una que existia i tenia la implantació que tenia, que està perdent la capacitat de transformar la realitat i d'intervenir en el centre de treball.

De totes maneres, si per l'estat de salut del sindicalisme s'entén la capacitat d'incidir en les condicions de treball del màxim nombre de treballadors i treballadores, jo en aquest moment tinc la percepció personal que aquesta capacitat és més gran, i ara intentaré explicar-ho. Durant aquests dos anys s'han fet eleccions sindicals a empreses que agrupen 1.100.000 treballadors; és a dir, amb totes les limitacions i problemes del comitè d'empresa, hi ha una cosa que no tenen tots els models de relació laboral i que el nostre té: cada quatre anys els treballadors, de manera molt propera a la seva realitat, al seu centre de treball, elegeixen un company o companya que coneixen perquè els representi davant de l'empresari, i això és un primer factor que demostra un nivell de democratització i d'incidència social respecte al qual poques coses semblants hi ha en la nostra societat. I possiblement per això hi ha crisis que afecten altres formes de representativitat que en aquest moment no afecten la representativitat de la naturalesa dels comitès d'empresa o similars.

En segon lloc, això vol dir que hi ha 44.000 persones, delegats i delegades, que, amb més o menys fortuna, capacitat i nivell de sindicalització i en molts casos en solitari —en centres de treball petits—, avui són representants de companys seus als seus centres de treball. Faré arribar una informació a l'Andreu Mayayo, per si us pot interessar: el divendres presentem un estudi que ens han fet la Universitat Autònoma i la Universitat Pompeu Fabra sobre Comissions que ells han qualificat com a transformació del sindicat. Avui el 60 % de la nostra afiliació no és industrial, sinó d'empreses de serveis, i hi ha un percentatge pràcticament semblant que treballa en centres de treball, no en empreses —que les empreses algunes vegades són molt grans, com en el sector financer, per exemple—, de menys de 25 treballadors. És un canvi significatiu, i crec que això expressa que, en aquest sentit, hi ha alguna cosa que comença a néixer. En relació amb el tema de la

situació d'abans i la d'ara, en termes de comparació històrica voldria insistir en una qüestió: no tan sols als anys setanta, sinó fins i tot als vuitanta, les persones que es mobilitzaven es mobilitzaven més; eren molt pocs i les mobilitzacions afectaven centres de treball amb molt poder sindical i centres de treball grans: el sector del comerç, de la petita indústria, sectors de la petita empresa, estaven en unes situacions, des del meu punt de vista, amb molta menys capacitat d'actuar que ara. És evident que hem passat per una etapa molt complicada; per exemple, fa uns quants dies es feia una vaga que ha estat molt complicada a Dia, del sector dels supermercats, i al sector de la construcció se'n va fer una de dos dies.

Ara, estic d'acord amb tu en una cosa que no has dit però que insinua: la transformació del capitalisme d'aquests vint anys no s'ha fet sota l'hegemonia dels treballadors, això és evident; si no, no seríem aquí. I no s'ha fet sota l'hegemonia dels valors transformadors, sinó sota l'hegemonia d'una ideologia i d'un model de societat no només dels poders econòmics, fins i tot, en alguns llocs, amb una ideologia fortament ultraliberal, amb el pretext determinant que és un mercat sense societat, una intervenció de redistribució de la riquesa. Això és evident; si no, no estariem parlant aquí; si no, no hi hauria la forta crisi que hi ha en molts aspectes. S'ha fet sota aquesta hegemonia. Hi ha algunes coses més; de totes maneres, perquè us en feu una idea, la representativitat sindical al nostre país és complicada; no voldria dir xifres, però d'aquestes 44.000 persones, hi ha un sindicat que en té el 43 %; un altre que en té el 38,6 %; el tercer sindicat són els no-afiliats, és a dir, gent que no està afiliada; el quart en té el 4 %; el cinquè en té l'1,9 %, i després tot és un esmicolament, la situació està una mica repartida. Però per defensar una mica el company Ciriaco, ja que m'ha semblat que algú l'havia entès malament, el que crec que volia plantejar era que el gruix dels treballadors afiliats i que voten s'agrupa al voltant de determinades opcions sindicals, la qual cosa no vol dir que s'hagi de menysprear les contràries, perquè a més això té un avantatge: no ho decideix ningú, només els treballadors, i per tant, des d'aquest punt de vista, ningú no discrimina ningú, excepte els treballadors, que sí que discriminen, escullen una mica, i a cada centre de treball i a cada empresa escullen en funció d'ells i de manera molt directa el company que tenen a prop, perquè d'entre els companys de l'empresa és el que millor defensa els seus interessos. Jo crec que és així, segurísim; si no, seria negar la democràcia.

CIRIACO HIDALGO: Seré molt breu. Jo crec que la reflexió que feies és encertada; és a dir, posaves el dit a la nafra en el sentit de dir "cualquier tiempo pasado fue mejor" i al present tenim molts problemes, i per tant el referent és el passat. El passat sempre ens ha de servir per fer l'anàlisi, però pel

que fa al tema de la unitat d'acció o de la fusió orgànica, no hem de negar els nostres antecedents i, per tant, partir d'aquesta base per transformar-la. Ara bé, la percepció que jo puc traslladar-te del sindicalisme que estem practicant des de la UGT no és defensiva. Aquesta era la primera consideració davant de certs canvis i fa uns quants anys; en aquests moments, afortunadament, i puc estendre-ho al sindicalisme català que podem representar UGT i Comissions, estem donant certes lliçons d'un sindicalisme propositiu davant de determinats problemes. En el sentit dels resultats obtinguts, jo sempre poso l'exemple següent: el que es va denominar *pacte per l'ocupació* a Catalunya —pels seus resultats, no per la seva capacitat de proposició—, és a dir, el sindicalisme català, va tenir la capacitat de pensar, fent propostes per elevar la negociació amb l'Administració que fins i tot anaven més enllà de les nostres responsabilitats; pensàvem tant en com podíem afavorir en última instància l'ocupació, de qualitat, estable, amb drets, fins i tot com podíem afavorir la petita i mitjana empresa; davant d'això, ens trobàvem unes organitzacions empresarials a les quals tant els feia una cosa com l'altra. Per tant, el sindicalisme actual té una sèrie de problemes —en Joan ha descrit la paraula *crisi* o altres conceptes—, però no estem a la defensiva; ja he mencionat algunes coses que no ens fan estar a la defensiva; si estiguéssim a la defensiva, continuariem amb les estructures organitzatives clàssiques, i he posat un exemple de com s'agrupa la gent jove, com transforma el mateix sindicat, i com s'hi agrupa i hi milita. He posat un exemple incipient de la gent que està treballant per compte d'altri; ja veurem com evoluciona tot això. També he esmentat una organització molt incipient de teletreballadors; si ens haguéssim quedat quietes, perquè penséssim que això del teletreball no va amb nosaltres, que encara ens queda molt lluny, vés a saber quan seran aplicables les noves tecnologies... avui seríem en una situació passiva, i crec que aquest no és el cas. Ara, no és menys cert que no estem en la dinàmica d'anticipar certs canvis que s'estan produint en el món del treball i de l'economia en general. Però no estem a la defensiva, aquesta és la meva reflexió. Certament, tenim unes arrels, una experiència del passat, que servia per a aquells temps; la Isabel ho estava plantejant, com fèiem l'acció sindical fa uns quants anys al centre de treball i com l'hem de fer ara, com hem de cercar més voluntats a la persona que treballa en una empresa que ha externalitzat part de la producció, a aquella que està en una situació de contracte temporal, etc., i hem de cercar més voluntats per fer el mateix que en un moment determinat, fa deu anys, era el xiulet de tres o quatre que mobilitzaven i arrossegaven tot el taller. Per tant, som davant de noves situacions, però això no vol dir que patim d'immobilisme, hem de cercar noves formes d'actuar, algunes de les quals —en relació amb el que tu deies— ja estem experimentant, segur que n'hi ha d'al-

tres a les quals encara no hem arribat; i d'entre les que hem trobat, n'hi ha que les duem a terme amb certa por, perquè no sabem ben bé on ens portaran. Com a tota organització, com a tota societat, les pors són elements que frenen moltes vegades la capacitat de ser agosarat, però crec que en aquest sentit no estem a la defensiva; potser no tant a l'ofensiva com seria desitjable, segur, però no estem a la defensiva.

ANDREU MAYAYO: Ara tancarem ja el torn de preguntes, perquè es fa tard. Hi ha una pregunta demanada; n'hi ha més? Dues? Ningú més?

PREGUNTA: Més que una pregunta, he de donar una resposta perquè al final ningú no ha respost el que ens plantejàvem...

ANDREU MAYAYO: Perdona, o fas pregunta a la taula... No fem això... M'entens, oi?

PREGUNTA: Jo t'entenc, però vull fer una pregunta. Lamento que s'hagi parlat deu minuts o un quart d'hora i que realment al final ningú no hagi contestat el que s'estava preguntant...

ANDREU MAYAYO: Repeteixo: pregunta, no intervenció... Si no, ho tallo.

PREGUNTA: El tema concret que heu plantejat de la unitat d'acció és com es planteja amb una legislació que vosaltres dieu que hi ha als comitès d'Europa, els *comitès del Grupo Europeo* —a veure si ens n'assabentem una mica d'una vegada, perquè s'ha parlat molt poc dels *comitès del Grupo Europeo*—. La situació concreta que hi ha a moltes fàbriques, en què hi ha sindicats que tenen la representació que permet la llei per ser sindicats representatius, fa que no hi pugui haver els *comitès del Grupo Europeo*, que són centres, evidentment, d'informació i consulta, com diu la Directiva, perquè tots els treballadors i treballadores, siguin molts o pocs, puguin arribar a aquesta informació i a aquesta consulta; és a dir, per què a moltes empreses, per desgràcia masses, no es pot actuar en funció de la representativitat concreta que es té en aquesta empresa?

PREGUNTA: En primer lloc, caldria establir, per exemple, en el tema dels comitès d'empresa d'Europa, en el sentit d'empreses públiques o empreses no públiques, ja que hi ha una diferenciació clara de la Directiva, a veure si ho podríeu explicar de manera ràpida tenint en compte l'hora que és. I després si es podria agafar, en la línia del debat que s'ha tingut, una empresa de servei públic i, per tant, que està lluitant en aquests moments a

Espanya per la defensa d'una cosa que està en destrucció, de la privatització, i, tenint en compte que s'està produint un canvi en les empreses i en la societat, i que, per tant, entra una mica en l'esquema que deies. I també voldria afegir-hi que l'accés de joves últimament ha canviat una mica, a base de pares a fills; ara també s'ha introduït una mica, es va introduir fa anys, no de pares a fills, sinó que no entra ningú gairebé a aquesta empresa, que és la Renfe en concret; penso que la podríeu utilitzar qualsevol ponent, en referència als tres sindicats, per explicar una mica el model sindical que podria respondre a la pregunta de quina diferència hi ha a la pràctica, a la quotidianitat, com perquè no hi hagi encara aquesta unitat d'acció. I acabaré amb la pregunta de si hi ha encara una activitat unitària últimament perquè ha tingut unes activitats públiques molt clares i, a més, molt diferenciades en cadascun dels tres sindicats que sou a la taula. M'agradaria que expliquéssiu la posició d'aquesta empresa com a model d'aquesta transformació social i de l'acció sindical.

ANDREU MAYAYO: Jo hi afegeixo una altra pregunta i, en tot cas, limitem una mica el temps d'intervenció i comenceu per on vulgueu. Els conflictes continuen existint, els treballadors continuen existint, els assalariats... D'entre els instruments de lluita, a part de la negociació, la vaga continua sent el recurs del treball, l'element central de la capacitat o de la pressió dels treballadors per aconseguir les seves millores o hem d'intentar de sumar a això altres tipus d'elements de pressió amb vista a adversaris no identificats més enllà d'un fons de pensió.

JORDI POMÉ: A mi la Renfe em cau molt lluny i, per tant, evitaré entrar en aquest tema.

PREGUNTA: Precisament penso que és el model; si no hi pot entrar en Joan...

JORDI POMÉ: No et preocupis; si hi ha algú que et contesti, no cal que et contesti jo. Només vull resituar tres coses: en primer lloc, el problema de les preguntes comporta que no sempre les respostes són les que desitges, són les que es donen segons les preguntes que es fan. Sobre el tema de la legislació que impedeix l'accés i el tema de la vaga, hauria de veure en cada cas quina ha estat aquesta mena de vet que ha impedit que algú que sigui representatiu en l'àmbit de l'empresa nacional no hagi accedit a l'àmbit de la representació internacional. S'hauria de veure cada cas; en principi, cada comitè d'empresa europeu, i parlo per l'experiència que en tinc en l'àmbit de les assegurances, en el moment de constituir-se, aprova el seu reglament

de funcionament. I normalment es fa referència al fet que la representació en l'àmbit de cada estat representat es recollirà a la legislació de cada país en matèria de representativitat. En aquest sentit, jo crec que en la legislació espanyola la manera de determinar la representativitat de cadascú és bastant clara i evitaré de reproduir-la aquí. Amb això vull dir que una altra cosa seria parlar d'un àmbit que jo desconec, parlo de l'àmbit que jo conec, les assegurances, en què es determina un nombre de membres del comitè d'empresa europeu i, dintre d'aquest nombre, li corresponen, en funció del nombre de treballadors, *packs* per estats representats, i la representació de cada un dels estats representats s'obté de la representativitat obtinguda segons les lleis de cada un dels estats. Per tant, desconec qualsevol altre tractament que pogués portar a la conclusió de l'exclusió premeditada que tu apuntaves. No dic que hi hagi o no hi hagi, simplement dic que jo no ho conec. I pel que fa al tema de la vaga, jo diria que, evidentment, la vaga continua sent la fórmula reina de les mobilitzacions, però també és clar que no és l'única manera de mobilitzar-se, tenint en compte, a més –jo parlo des de l'òptica d'un treballador d'una empresa de serveis, en concret d'una asseguradora–, que moltes vegades la vaga com a tal no para el procés productiu, l'única cosa que fa és retardar-lo, ja que un dia de vaga moltes vegades significa que al cap de dos dies recuperis el que vas deixar de fer un dia abans. I d'altra banda, cal tenir en compte que hi ha un tema molt important: la imatge. Per tant, no es tracta només del fet aïllat de la vaga, sinó d'organitzar-la en el sentit de donar la batalla en allò amb què realment sí que els pots perjudicar, com el tema de la imatge. Per una empresa financera, evidentment, el tema de la imatge és fonamental i, per tant, no tindria sentit que en un sector la repercussió de la vaga fos més costosa per als treballadors que no pas per als mateixos empresaris. En aquest sentit, crec que es tracta d'articular formes de lluita que siguin efectives, i crec que hi ha algunes experiències, com per exemple –per sortir-me de l'àmbit estrictament assegurador– la vaga d'UPS, l'empresa privada de correus més important dels Estats Units, en què no va ser important la vaga en si, sinó guanyar la batalla mediàtica, ja que va ser la primera vaga que es va guanyar per la utilització d'Internet.

ISABEL MARTÍNEZ: Seré molt breu. En la normativa de concertació europea, no hi entenc gaire, però pel que he vist i pel que m'han explicat treballadors de la Seat, crec que la representació va per la majoria sindical: es fan unes eleccions, i el sindicat que té més vots, si hi ha dues places, normalment són per als sindicats majoritaris, UGT i Comissions –la resta ho desconec–, i suposo que si a les properes eleccions canviessin les forces sindicals, potser d'aquí a quatre anys hi entraria la CGT; no ho sé, això t'ho do-

nen els treballadors. Però el tema no era aquest, era el dels *comités de grupos europeos*. I quant al tema de la vaga, crec que continua sent una eina, per exemple la vaga de la construcció que acabem de passar per un tema que no era el salari, sinó per la sinistralitat, pels morts. Crec que és una eina que tenim, que l'hem d'aprofitar, i sobretot sobre la base que cal que sigui molt mediàtica, amb missatges molt clars; no es pot anar a la vaga per anar a la vaga. És una eina que tenim i l'hem d'utilitzar.

JOSÉ LÓPEZ RABADÁN: Respecto a los comités europeos, me gustaría decir una cosa. La normativa europea se debe adaptar según el país. España, a pesar de recoger la normativa, le ha hecho unas modificaciones. Francia tiene otra, y así cada país, respetando la base de la normativa. En el caso que a mí me toca, el comité está hecho por la normativa francesa, ya que la sede está en Francia. Sí que hemos tenido dificultades; somos la tercera fuerza sindical, pero no nos toca nada más que dos delegados, aunque permiten más invitador; nosotros entendíamos que como invitado podía ir cualquiera. Hemos tenido problemas con la ejecutiva de UGT, no de Comisiones. Con los trabajadores no hemos tenido problemas y, simplemente, los delegados de la empresa vamos a llegar a una solución. En cuanto a la huelga, más que huelga diría formas de moverse. No es lo mismo hacer un paro en una empresa que puede recuperar tranquilamente la producción que hacer un paro en una empresa que no puede recuperarla. Entiendo que las huelgas no se tienen que plantear a la ligera, sino haciendo el mayor daño que se le puede hacer a la patronal, incluso sería partidario de la huelga japonesa, es decir, trabajar más si veo que hago daño al empresario. Eso es lo que yo entiendo como forma de lucha y no huelga como tal, es decir, cerramos y ya está. Si a mucha gente cerrando se le hace un favor. Por ejemplo, si mi empresa cerrase hoy, actualmente, y hiciésemos una huelga, tendríamos unos stocks de unos miles de botellas que tranquilamente podrían sacar al mercado sin necesidad de reponerlos. Lo lógico, si nosotros planteáramos una huelga en la empresa, sería producir más y en calidad, porque entonces le crearíamos más problemas, que no es este el caso, hay otras formas. Esta es mi idea, es decir, no huelga como tal, sino formas de lucha y en cada momento analizar qué es lo que puede hacer más daño a la patronal.

CIRIACO HIDALGO: Al voltant dels comitès d'empresa europeus, existeixen unes normatives que no ens agraden a tots, però que crec que, en termes generals —com totes les coses a la vida, sempre hi ha excepcions—, la representació que tenim els treballadors i treballadores en aquests comitès corresponen a les realitats sindicals dels centres de treball; per tant, en termes generals, l'excepció sempre confirma la regla, però crec que són res-

pectuosos de la pluralitat i de la realitat sindical. Posàveu l'exemple de la Renfe, en què es donen dos fets. En primer lloc, per què no hi ha una unitat sindical orgànica en el cas de Renfe? Doncs perquè tenim dues, tres o quatre visions diferents d'intervenció per solucionar els problemes que tenen els treballadors de la Renfe. Si això ja seria lògic i legítim, més lògic i legítim és quan els treballadors i treballadores donen i treuen raons, avalen amb la seva capacitat individual un acord, una representació, una acció sindical o una altra; per tant, ja tenim la solució. Pel que fa als instruments de lluita, lògicament tenim el clàssic —clàssic en el concepte, no en les formes d'actuar, com bé deia ara el company—, el concepte de vaga, però no és menys cert que hi ha altres conceptes, que abans s'han mencionat; per exemple, en altres països o en alguns esquemes productius, com tot el que siguin elements de productivitat, tot el que pugui ser el nom de l'empresa i, per tant, el concepte d'imatge, o fins i tot en altres països, bàsicament els del nord, s'utilitza la via dels consumidors, que és un instrument molt arrelat, molt organitzat, que moltes vegades treballa conjuntament amb l'acció sindical, en forma de boicot a un producte que es comercialitza; per tant, això ens remet a les noves formes d'acció sindical, és a dir, a cercar aliances estratègiques a fi d'aconseguir objectius comuns que tenim no solament com a treballadors, sinó com a consumidors, com a ciutadans; per tant, aquestes aliances, com el sector dels consumidors, són una forma potencial de lluita, de reivindicació.

DONES I TRANSICIÓ A CATALUNYA: MEMÒRIA I VIVÈNCIES

MARY NASH
Universitat de Barcelona

SUSANNA TAVERA: Benvingudes i benvinguts. Avui comencem les tres sessions del curs *Memòria de la Transició a Espanya i Catalunya* dedicades a gènere. Acabat o no el segle XX, quedi la disputa per a aquells que l'han iniciada, l'accés de les dones a l'àmbit públic ha constituït la revolució més duradora de tot el segle. Així ho ha escrit Mary Nash en un article interpretatiu del conjunt del segle publicat a la revista *L'Avenç*. A Catalunya, el procés d'aquesta revolució, iniciada durant els anys de la Primera Guerra Mundial, va ser interrompuda violentament el 1939 a finals de la Guerra Civil i va ser reactivada amb una força incontenible durant els darrers anys del franquisme i al llarg de tota la Transició.

La Transició, com a procés polític i social, va comptar amb el protagonisme de les dones i crec que podem dir que la Transició va tenir gènere i va tenir gènere femení. És un plaer haver convidat la professora Mary Nash perquè sigui ella precisament qui us parli de *Dona i Transició a Catalunya*. És gairebé agosarat tractar de presentar-la en un àmbit com la Universitat de Barcelona on tots la coneixeu i tots hem gaudit del seu mestratge. És una professora del Departament d'Història Contemporània que ha realitzat una tasca institucional que ha estat molt destacable en el context del departament i, sobretot, en el context dels estudis de gènere i de les dones. Precisament va ser ella qui va iniciar en el nostre pla d'estudis una assignatura dedicada a la història de les dones. Cal, després, esmentar la seva tasca com a creadora, iniciadora, impulsora i directora del Centre d'Inves-

tigació Històrica de la Dona de la Universitat de Barcelona. També hem de destacar la seva tasca com a impulsora, presidenta i avui expresidenta d'honor de l'Associació Espanyola d'Investigació Històrica de la Dona; les seves relacions amb la FICHIM, una federació internacional d'estudis de la dona, i amb moltes altres instàncies europees.

Té una obra dilatada rere seu, llibres com el seu primerenc estudi *Mujeres libres, Mujer y movimiento obrero en España, Más enllà del silenci, Presència i protagonisme, Experiències desiguals* i el llibre *Rojas* (en la versió anglesa, *Defying Male Civilization*), que actualment trobem als aparadors de les llibreries i a les llistes de llibres de no-ficció més venuts d'ençà de la seva aparició. Per tot això, i també per amistat personal, és un plaer presentar-vos i donar la paraula a la Mary Nash.

MARY NASH: Gràcies, Susanna. També per a mi és un plaer retrobar-me en aquesta casa i participar en aquest curs, *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya*, i per moltes raons. D'una banda, com podrem veure aquesta tarda, precisament aquest centre sobre el qual parlava ara la professora Tavera s'ubicava en el CEHI, Centre d'Estudis Històrics Internacionals (que no es trobava en aquest edifici sinó al carrer Brusi), a principis dels anys vuitanta; per tant, el meu lligam amb aquesta institució ja té una llarga història. D'altra banda, tot i que no estem gaire acostumats a tractar aquests temes en to personal, parlar de la història de la Transició i de la història del moviment de dones a Catalunya també forma part del meu itinerari de vida.

Per aquestes dues raons, aquesta tarda voldria compartir reflexions sobre un tema al qual em resulta més difícil aproximar-me precisament per la meva vinculació específica: per les històries que pugui explicar, per experiències que vaig viure i que em dificulten el distanciament per tractar-les com a objecte d'estudi, a diferència d'altres tipus de temes, aproximacions històriques i estudis que hagi fet en altres moments.

El moviment de dones a la Transició va ser molt important perquè realment representava per primer cop, després de la llarga dictadura, la demostració de la capacitat associativa per part de les dones en aquest context i escenari que era la Catalunya de principis dels anys setanta. Era un moviment social integrat plenament en la dinàmica política i social del país que va forjar una nova identitat col·lectiva per a les dones i qüestionava, a la vegada, les pautes de discriminació que afectaven la situació de les dones en les estructures polítiques, socials i culturals.

Feminisme i nous moviments socials

Melucci ja fa un temps va argumentar que els nous moviments socials que sorgeixen als anys seixanta, els moviments socials internacionals com ara els moviments de drets civils, els moviments als Estats Units a favor de la millora de la situació dels negres o afroamericans –com diríem avui en dia–, els moviments en contra de la guerra del Vietnam i els moviments d'alliberament de la dona, es caracteritzen per una altra modalitat organitzativa. Aquests moviments es basen en polítiques d'identitat, la creació de xarxes submergides i, alhora, la capacitat d'organització entorn d'una identitat col·lectiva i en la formulació d'uns objectius a partir d'aquesta identitat. Aquest moviment social seria diferent, per tant, en la seva configuració i articulació als moviments de sindicalisme i obrerisme, que tenen un clar punt de referència amb el lloc de treball, un lloc concret de producció i la creació d'una conscienciació de classe social i unes organitzacions formals. En el cas del moviment de les dones crec que s'insereix prou bé en aquest tipus de conceptualització entorn dels nous moviments socials que sorgeixen també a Catalunya a finals dels anys seixanta i principis dels anys setanta. En aquest sentit un dels temes que m'agradaria plantejar és la importància del sorgiment d'una identitat, de la consolidació d'una identitat no individual, evidentment, sinó col·lectiva com un dels eixos que servirà de motor d'aquest procés de conscienciació i, a la vegada, generarà respostes col·lectives per part de les dones de Catalunya als anys setanta.

Igual com el sindicalisme i la política tenen una història rere seu, el moviment de les dones a Catalunya també compta amb una història anterior. Evidentment, els coneixements entorn d'aquest moviment històric havien desaparegut. L'amnèsia històrica que va fer oblidar les precursors del moviment del feminisme a principis de segle, al llarg dels quaranta anys del franquisme, havia creat a Catalunya un gran buit. Les dones dels anys setanta no tenien punts de referència en el passat. Havien desaparegut les dones com a agents de transformació social, ni tan sols es coneixien noms de dones implicades en el moviment de principis de segle. En aquest cas, podria dir que un dels eixos de la meua implicació personal va ser la voluntat de realitzar una recerca per rescatar aquelles dones del passat. És important perquè en altres moviments internacionals existia una genealogia creada, que no es va trencar en cap moment. Però en el nostre cas no era així, cosa que ens havia portat a pensar que no havia existit mai. I això es devia a causa del trencament històric, la ruptura del franquisme i l'amnèsia històrica creada en aquest context. Per tant, la creació d'una identitat no podia partir de punts de referència anteriors; no es va crear una identitat col·lectiva amb una reflexió històrica com va ser el cas del sindicalisme o els par-

tits polítics, que podien remetre al passat per crear, generar i consolidar el que era el moviment polític i sindical dels anys setanta.

Jo mateixa recordo, als inicis de la meua carrera com a historiadora, que comentava amb els meus companys i també amb el professorat del Departament d'Història Contemporània que treballava entorn d'un nucli de dones anarquistes del 1936, que es deien *mujeres libres*. Més d'un, en aquell moment, mirava això amb cert escepticisme, i fins i tot algú de la facultat va arribar a dir que era un invent de la Mary Nash, quelcom bastant inconcebible avui dia. I no es deia per mala fe sinó que, senzillament, parlar en aquell moment d'un nucli de dones anarquistes activistes semblava inversemblant a causa de la imatge de la dona que es tenia aleshores. Un context cultural, un context polític que feia que la construcció d'una identitat per part de les dones hagués d'agafar altres eixos.

Cal dir també que a principis dels anys setanta havíem d'inventar les paraules que trobem aquí, a disposició nostra, avui en dia. Crec que una de les coses que esdevé un important motiu de reflexió en el conjunt del moviment feminista, del moviment de les dones dels anys seixanta i setanta, aquí i arreu del món, és com es pot crear un moviment social, a partir del que no està identificat, a partir del no-res, a partir de l'absència.

Els altres moviments socials, com ara el sindicalisme, des del segle passat, tenen punts de referència d'una experiència, però el moviment feminista dels anys setanta es regirà per uns paràmetres més específics, diferents als de l'àmbit internacional. El paràmetre general, era el descobriment d'alguna cosa, que, com he dit abans, semblava inversemblant i, a la vegada, ocult: *que allò privat és polític*. Aquesta idea, *que allò privat és polític*, no tenia un nom ni un reconeixement, i per tant era difícil construir un moviment entorn de l'àmbit privat que no tenia visibilitat ni reconeixement social. Però en el cas de Catalunya hi havia alguns elements més que caldria tenir en compte, com ara el context polític, que marcava a la vegada la integració del moviment de les dones dels anys setanta precisament en el moviment polític d'oposició contra Franco i, fins i tot, problemes que derivaran també d'aquest compromís polític. Un context, per tant, més reivindicatiu en to polític que significarà que el discurs del moviment feminista de la Transició a Catalunya tindrà un eix molt clar, un eix polític i un discurs entorn de la igualtat. Això marcarà una diferència molt clara respecte al feminisme internacional, que no es planteja en termes polítics ni de democràcia ni de drets polítics i se centra molt més en aquella noció que el fet privat és polític. És a dir, es tractarà d'un moviment que reivindicarà temes relacionats més aviat amb la vida privada, amb el cos, amb els drets reproductius de les dones, entre altres coses.

Oposició franquista i definició de feminisme

Al nostre país, per tant, s'ha d'establir l'evolució del moviment de les dones en el context de Catalunya i en l'àmbit de l'Estat, és a dir, tenint en compte que a finals dels anys seixanta i principis dels anys setanta el moviment de les dones es desenvolupaven en el marc de la dictadura franquista. Aquesta dictadura denega el dret de ciutadania a les persones, prohibeix la llibertat al dret d'associació i, a la vegada, construeix un model d'Estat amb una clara lectura de gènere. Un dels elements decisius en la mateixa consolidació del franquisme com a discurs, com a establiment de codi de pautes i valors culturals, va ser un discurs molt específic entorn de les dones. El discurs de gènere al nou Estat franquista tornava a recuperar el discurs de la domesticitat, vigent en dècades anteriors, és a dir, el model de l'àngel de la llar, la perfecta casada. Com va dir un cop Pilar Primo de Rivera, la dirigent de la Secció Femenina de la Falange, les dones espanyoles per ser dones havien de complir el seu destí biològic, havien de ser mares, i també ser bones cristianes. Es retornava a la idea que és la maternitat allò que marca l'eix i projecte de vida de les dones. I, a més a més, una clara diferenciació que negava la presència de les dones a l'espai públic. Un discurs de la domesticitat, per tant, que definia una divisió de les esferes i adjudicava als homes l'espai públic i a les dones l'espai privat. L'home, cap de família, que alhora creava una genealogia vers el cap d'Estat, el general Franco. Insisteixo en el discurs vigent en aquell moment perquè serà determinant en la manera de plantejar la lluita de les dones als anys setanta, i també podria explicar una sèrie de discussions negació de la maternitat que hi haurà a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta entre les dones del moviment feminista. Un discurs que serà qüestionat clarament als anys setanta quan es comencen a reunir les dones, que primer, evidentment, ho hauran de fer de manera clandestina. Hem de recordar que el moviment de les dones a Catalunya i a la resta de l'Estat als anys seixanta i principis dels setanta era clandestí, il·legal, a diferència del que es produïa en altres països europeus o als Estats Units. També el mateix context de la dictadura i el fet del compromís de les dones respecte a la democràcia definirà l'agenda del feminisme dels anys setanta, la qual inicialment i de manera clara s'orientarà vers la lluita antifranquista i la lluita per la democràcia. També se situarà a l'òrbita d'aquells nuclis, grups o partits polítics, o sindicats en contra de la dictadura franquista.

Per tant, a principis dels anys setanta, quan s'inicia aquest moviment, hi ha una coincidència pel que fa al temps amb els darrers anys del franquisme, i això determinarà, doncs, un plantejament que farà enormement difícil per a les dones d'aquell moment establir una agenda específica, prò-

pia. Perquè hi haurà una discussió molt clara sobre si la lluita de les dones ha de tenir com a prioritat la lluita antifranquista a l'establiment de la democràcia o si, a la vegada, ha d'incloure una lluita específica pels drets de les dones. Evidentment, en un context de dictadura, és molt més complex i difícil establir una agenda i unes prioritats que en la resta del moviment feminista internacional, que no es veia sotmès a aquest dilema sinó que operava en contextos de societats establertes amb un règim polític democràtic. Aquest lligam significarà, per tant, que quan es demanarà l'amnistia per a les dones aquesta demanda comportarà també l'amnistia per al conjunt dels presos polítics que eren a les presons de Franco. Hi haurà un encavalcament, una simbiosi, podríem dir, molt clara en les fases inicials del feminisme dels anys setanta.

Aquesta situació crea un altre problema. He dit abans que el moviment de les dones s'ubica en l'òrbita de l'esquerra i d'aquells nuclis que lluitaven per la democràcia a Espanya, el moviment d'oposició al franquisme. El moviment de les dones sobretot trobarà un recolliment en els moviments de l'esquerra. Ara bé, davant d'això, davant del fet que l'objectiu en aquest moment és l'establiment de la democràcia, aconseguir la fi d'una dictadura de quaranta anys, crear un nou sistema polític, serà molt més difícil per a les dones, amb el context de sindicats i de partits polítics d'esquerra, assolir un reconeixement d'una agenda específica per a les dones. Potser per això que aquí costa molt que es dongui un reconeixement de la legitimitat d'un moviment de dones, perquè si la causa és la gran causa de la democràcia és molt fàcil invalidar un tipus de causa que històricament, a més a més, s'ha donat com a secundària, com a perifèrica: la causa de les dones. I, a més a més, des de sempre l'argument de l'esquerra havia estat que s'havia de subordinar qualsevol moviment que pogués interferir o causar una dispersió en la lluita amb un objectiu polític. Si bé és cert, per exemple, que als Estats Units el moviment de les dones també sorgeix al si de l'esquerra, ho van tenir més fàcil que les dones de Catalunya, perquè aquí el fet de plantejar una agenda específica significava entrar en una dinàmica de confrontació amb els seus companys, amb els quals estaven evidentment molt units pel seu projecte polític. I, a més a més, topava amb l'absoluta incomprensió per part dels homes en els partits polítics entorn de la necessitat d'una agenda feminista.

Ens cal traslladar aquest moment. Abans he dit que havíem d'inventar paraules que, precisament, avui en dia utilitzem, com ara *feminisme*, *sexisme*, *masclisme*, que encara tenen una forta càrrega. Però en aquell moment ni tan sols les havíem inventat. Era el buit, no teníem conceptes sobre els quals reflexionar, ni tampoc podíem presentar una argumentació davant la gent que es trobava al nostre entorn. La noció de *patriarcat*, per exemple, que

avui en dia, vint o trenta anys després, indubtablement, ha circulat. Cadascú té la seva idea del que vol dir, hi poden haver moltes lectures, però sí que existeix el concepte; en aquell moment no existia. I aquí s'establirà el lligam amb el moviment feminista internacional, a través del qual arriben fins aquí alguns conceptes com el de *patriarcat*, entre altres. Però ja us podeu imaginar la reacció que podia provocar el fet que, en una reunió política clandestina, una dona o noia jove aixequés la mà i comencés a parlar del patriarcat. Ja us podeu imaginar la consternació, la incomprensió i la burla que això representava. Era molt difícil i no era polític ni correcte en aquell moment assumir el moviment de les dones.

En aquest context, també cal afegir-hi un altre element que venia del pes de l'impacte de la tradició de l'esquerra en aquest país, la qual sempre havia identificat en termes bastant simplistes la noció, des del marxisme, que la lluita, el motor de la història, és la lluita de classes. En aquest context, evidentment una lluita de dones esdevenia un impediment absolutament inadmissible. Però té una altra lectura que va més enllà: l'impacte de la visió del sindicalisme i de l'esquerra centrava la idea que els protagonistes de la història, el col·lectiu amb una capacitat d'agència social, eren els treballadors. Així doncs, existia un clar discurs de classe, però les noies que utilitzaven el terme de *patriarcat* eren universitàries, eren gent que no estaven a les fàbriques, que havien tingut contacte amb altra gent de fora i no representaven, en absolut, el perfil d'una treballadora. Un obstacle més que dificultava aquest procés de reconeixement. I, a la vegada, l'esquerra deia «nosaltres ens cuidem dels temes de dones» (el concepte de gènere tampoc no s'havia inventat encara). Però, com? El discurs de l'esquerra deia: «Som un moviment que fem nostra la idea de la igualtat i, a més a més, ens cuidem sobretot de les dones treballadores: volem que hi hagi una regulació laboral per a les dones treballadores, que les dones treballadores mares tinguin unes condicions que els permetin quedar-se a casa» (discurs de la domesticitat, enfocat d'una altra manera). Per tant, per què hi havia una necessitat d'un feminisme, d'una agenda específica per a la dona, si ja estava inclosa en l'agenda política? Una agenda política formulada en termes de democràcia, drets polítics i que, alhora, incloïa les dones treballadores, però lògicament enfocada d'una manera que no permetia reconèixer l'altra consigna tan clara, l'altre eix de l'agenda feminista: que el fet personal és polític, que la vida privada de les dones i el control del seu cos són fets polítics.

Es tracta de tota una sèrie de reivindicacions que mai abans (tan sols puntualment en alguns moments de la història, però absolutament oblidats) havien arribat a tenir l'estatus d'una agenda primera, i encara menys, d'una agenda política. Parlar de temes com el control de la natalitat, la sexualitat, el repartiment del treball domèstic a casa, en el moment que s'estava fent

la revolució i la lluita per la democràcia, evidentment no tenia lloc. Un altre cop, era una ocasió molt fàcil per esdevenir objectiu de burla, desqualificació i passar per una altra via les demandes, les reivindicacions de les dones. Hi havia un obstacle molt greu entorn del reconeixement de l'especificitat de l'opressió de les dones. Això era una noció molt nova. Com es pot al·legar que les dones tinguin una pressió específica com a dones, si l'opressió ve pel capitalisme, la dictadura, etc.? No hi ha aquesta noció perquè tampoc no existeix la noció de les dones com a col·lectiu social; les dones estan individualitzades. El gran canvi i aportació serà crear un moviment, que significa crear una identitat col·lectiva, però també el reconeixement de les dones com a col·lectiu. És importantíssima, per tant, la mirada de l'altra cap al nucli de dones, és una capacitat de traduir com a col·lectiu una sèrie de plantejaments que parlen en termes de discriminació, però que ja no es poden adjudicar a l'àmbit personal. És el gran salt de l'àmbit personal, individual, a l'àmbit social, quant a la seva formulació i també quant a la manera de treballar-ho i de veure-ho.

Ara bé, el context polític, com he dit abans, marcarà les pautes d'un feminisme que plantejarà d'entrada el lligam amb el moviment polític, amb demandes i drets polítics, i en el qual també incorporarà demandes pròpies. I aquí sorgirà la qüestió, molt específica de Catalunya i de la resta de l'Estat, de la doble militància; tot un debat polèmic, controvertit, amb posicions confrontades, que es plantejarà a principis dels anys setanta durant pràcticament tota la dècada. Què vol dir la *doble militància*? Que les dones poden ser membres d'un partit polític, d'un sindicat i, alhora, poden ser al moviment feminista. Aquesta era una opció predominant inicialment i que posteriorment cada cop serà més qüestionada. I l'altra opció mantenia que s'havia de crear un moviment exclusiu per a les dones, en el qual tota la dedicació i tota la militància es destinaria a la consolidació i el desenvolupament del moviment feminista. És a la segona meitat dels anys setanta, després de les Jornades Catalanes de la Dona del 1976 quan es començarà a plantejar aquesta idea d'una única organització, autònoma i independent de les dones. I una única militància.

I per què aquí, a Catalunya, costa tant adoptar aquesta opció quan als altres països ni tan sols es produeix un debat? Evidentment aquí el referent un altre cop és el context del franquisme, de la dictadura i, sobretot, diria jo, el rebuig, precisament, del discurs franquista. Com he dit abans el franquisme, en el seu discurs entorn de l'Estat i del règim, va utilitzar les dones en la construcció d'aquell i va plantejar el model de dona tradicional, sotmesa, abnegada, religiosa, modesta, pudorosa i a casa seva. I, a més a més de crear un discurs, va intentar fer realitat la divisió dels rols i espais de gènere: dones a casa i homes a l'espai públic. Rols molt definits: rol pú-

blic, treballador, polític, cultural per als homes; a casa, la dona, la mare que té cura i es dedica als altres i que no té projecte de vida propi. I, evidentment, en l'estructuració de la societat franquista hi ha clares divisions d'espais; per exemple, una cosa que va influir molt, en les opcions de les dones després dels anys setanta, va ser la divisió del sistema educatiu, la segregació de les escoles. Les noies anaven a les monges, amb uniforme, i els nois anaven a les altres escoles. I, a més a més, amb un rebuig dels contactes entre uns i altres; és a dir, una classe mixta, una comunicació fluida, tot això era absolutament inconcebible. Una comunicació que els permetés establir relacions entre nois i noies, anar al ball, trobar-se en un cafè... I aquella noia que passava la frontera o que era més fàcil que tingués contacte amb els nois era una noia perduda, transgressora i pecadora.

Aquest és el marc en el qual havien viscut moltes de les dones que comencen a qüestionar tot això als anys setanta. I quina implicació té? Que no volen sentir res sobre la noció d'un espai segregat per a dones ni els interessa perquè implica tornar un altre cop al convent, a l'escola segregada. És el seu condicionament sociocultural anterior que fa que hi hagi un rebuig entorn de la segregació, de la mateixa manera que podríem debatre el rebuig de la maternitat, un dels eixos del feminisme dels anys setanta perquè el model de dona que es confrontava era el de la dona mare, imposat gairebé obligatòriament pel franquisme. Un rebuig, per tant, d'aquest model: *no* a la maternitat, *sí* al control de la natalitat; *no* als espais segregats, *sí* al moviment conjunt. I el debat sobre la doble militància s'ha d'entendre inicialment en aquests paràmetres, sobretot a principis dels anys setanta, i la dificultat, així doncs, de crear un moviment només de dones que busqui uns espais propis. El sorgiment de la necessitat i la possibilitat de crear espais propis per al moviment feminista català serà molt més lent respecte a altres països.

Des de la perspectiva política, també és motiu de ridícul el fet que les dones vulguin un espai propi. Si la lluita és precisament la capacitat de posar en comú homes i dones, com poden pretendre reivindicar un espai propi? La idea s'entenia amb els referents del franquisme, però no s'entenia amb els referents d'una Virginia Woolf, que reclamava una cambra pròpia per a la dona com a espai propi. El marc de referència seria el discurs de la domesticitat del franquisme. Per tant, aquí hi ha un context polític que ens pot ajudar a entendre la manera d'organitzar-se i de plantejar-se el moviment de les dones a principis dels anys setanta.

Tot i que jo no sóc gaire partidària d'establir una datació de començament i final dels moviments socials si fem una mirada al moviment associatiu de les dones durant la Transició, hi ha un moment clau que serà decisiu i que comportarà la presència en públic de la dona i sobretot el gran descobriment que hi havia milers de dones a Catalunya que tenien una problemà-

tica en comú: em refereixo a les Jornades Catalanes de la Dona l'any 1976, on surt a l'escenari públic com a tal el moviment de dones. Per què sorgeix en aquell moment? El 1975 té una implicació molt important perquè és el moment en el qual les Nacions Unides declararan per primer cop l'Any Internacional de la Dona. És la primera vegada que les Nacions Unides dediquen un any a la dona. L'any 1975, a més a més, l'Estat franquista, s'adhereix a l'Any Internacional de la Dona i s'estableix una comissió presidida per Doña Carmen Polo de Franco i hi ha delegats provincials i governadors civils que hi assisteixen juntament amb caps del Movimiento. Aquell va afavorir la mobilització entorn de la dona des de fora, i la resposta al país va crear un marc des del qual les dones començaven a reunir-se i a plantejar-se temes. I, a més a més, amb la complicitat d'altres institucions. Aquí, sobretot, hauríem de recordar que es creen espais alternatius a les convocatòries oficials gràcies també al suport d'altres institucions de Catalunya i, especialment, a l'associació de les Nacions Unides a Espanya, que tenia en aquell moment la seva seu al carrer Fontanella de Barcelona. Cal recordar els espais que donen cobertura a les diferents activitats en els moments de clandestinitat, els que van permetre que aquells nuclis de dones que tenien xarxes informals, que no estaven constituïdes en organitzacions formals, reconegudes, i que ni tan sols disposaven d'una estructura de grup o de partit, poguessin aglutinar totes aquelles dones que cinc anys abans, d'una manera o una altra, ja estaven reflexionant i creant un moviment a Barcelona.

En aquell moment, hi havia un ventall de dones de diferents tendències polítiques. El moviment de dones a Catalunya i les Jornades Catalanes de la Dona representen un moviment plural. I a partir de l'associació de les Nacions Unides, es van començar a organitzar aquelles jornades. En la seva organització van participar dones com Carmen Alcalde, Anna Mercader, Dolors Calvet, Rosa Grisó, Anna Balletbó, Anna Vela, entre altres. Al mateix temps, el 1975 es va produir una confluència d'altres grups i sectors per donar peu precisament a aquest moviment, a aquest procés de conscienciació que acabaria al maig de 1976 amb una agenda política específica del moviment de dones catalanes.

Els nuclis de dones de la Transició s'organitzaven en espais molt diferents. De fet, encara és necessari que hi hagin treballs de recerca i tesis doctorals dedicades a aquests temes per poder tractar d'una manera molt més sistemàtica aquest període de la nostra història. Hi havia, per exemple, moviments o nuclis sobretot als barris. Crec que hem oblidat el pes de les vocalies de dones i els moviments de barris en aquest moment a Barcelona. No sé si en altres sessions d'aquest cas s'ha destacat el moviment associatiu de barris i l'enorme paper que tenia en la canalització de la gent com a moviment social de la Transició.

Les dones també participaven en la vida dels barris i alguns dels eixos entorn dels quals van començar a organitzar-se va ser al voltant de temes que fins aquell moment no s'havien definit com a polítics. La vida del barri, la situació de les vivendes, la violència, l'encariment de la vida... tot un conjunt de temes comunitaris que va constituir un dels fòrums inicials dels grups de dones, en els quals s'implicaven, a més a més, tant dones polititzades com d'altres. Estem parlant d'un moviment molt ampli, en el qual també s'inclouïen preocupacions de barris populars, i que va generar un tipus de moviment determinat, un moviment assembleari, autogestionat, no jerarquitzat, molt diferent del tipus d'organització dels partits polítics o dels sindicats. Es tractava, per tant, d'un nou moviment social.

Els grups d'autoconsciència: allò privat és polític

A principis dels anys setanta, també hi va haver altres classes d'activitats o moviments i un procés de conscienciació que mai no s'havia vist fins aleshores. Les dones molts cops es trobaven en grups informals, i en part per influència del feminisme internacional, aquelles dones que no estaven integrades en els partits polítics començaven a reunir-se en grups de dues o tres a casa seva o en un bar. Què era això? Un grup d'autoconsciència? Dues o tres dones prenen un cafè i s'ajuntaven amb un altre petit grup i, a poc a poc, s'anava generant un moviment. Aquestes dones comparteixen un malestar general vinculat amb temes personals que no té nom. Això és un moviment?, és una agenda política? O es tracta només d'una trobada entre tres veïnes o amigues? Pensem en els problemes que ens eren comuns, no en un moviment, i aquest és el gran procés. Aquest malestar va començar a tenir nom quan Betty Friedan va escriure *La mística de la feminitat*, llibre amb el qual moltes dones per primer cop van veure definit i reconegut allò que els passava. Podríem dir que es tracta del malestar de les mestresses de casa, justament en un moment en què gaudeixen de més facultats domèstiques, més tecnologia, etc. A què es deu aquest descontentament? El problema és que no ho saben. I les dones d'aquests petits grups d'autoconsciència començaven a parlar d'aquests temes domèstics, de la sexualitat, etc. Sobre aquest últim, el seu desconeixement era profund; començaven a buscar paraules per descriure la sexualitat de les dones. Parlaven de control de natalitat i pensaven en el nombre de fills i la càrrega que representaven. Aquest procés implicava un gran salt. Començaven a criticar el que representa la maternitat per a les dones. Si la maternitat és l'eix de la vida de la dona, la dona que no té fills no és res, no està realitzada. Com pot pensar en els fills com una càrrega? Com pot pensar que no suporta el seu marit? I no entén ben bé per què, ja que és el seu paper...

Jo crec que no hem valorat prou com del no-res, com de quelcom sense nom o d'un malestar indefinit, es va poder crear aquest tipus de moviment. I van tenir un paper molt important aquests petits grups d'autoconscienciació. Aquella dona que havia anat a París i que sabia tal cosa... sobre la sexualitat de les dones; aquella a qui li havien dit que hi havia tal aparell que es podia usar... perquè, evidentment, la utilització de tècniques de control de natalitat era il·legal... Jo mateixa recordo quan vaig anar a demanar consells sobre control de natalitat em van fer un sermó, i el metge em va fer fora del despatx... No es podien comprar anticonceptius, havies d'anar a Perpinyà, i a més no es podia dir. Eren paraules tabú la píndola o qualsevol dispositiu amb aquesta finalitat... Avui dia estem molt acostumats amb aquests temes, però hem de pensar en el que representava aleshores. Sé que tinc aquí alguns alumnes que em van acompanyar en l'exposició de *Seneca Falls*, i allà vaig insistir en una imatge... i posteriorment em vaig adonar que als seus ulls els devia semblar prehistòrica... Perquè, per a mi, és a dir, per al conjunt de dones d'aquell moment, va ser molt important la imatge d'un grup de dones amb una sola pancarta, on hi deia «Clítoris». El descobriment de la sexualitat de la dona com quelcom legítim era una cosa que no es podia esmentar, que no es podia dir. Vint o trenta anys després estaria absolutament normalitzada, però en aquell moment semblava una absoluta revolució. I, a més a més, no tenien instruments ni paraules per afavorir la circulació d'informació sobre control de natalitat ni se'n podia trobar informació. A les petites reunions s'anaven transmetent algunes informacions, la major part incorrectes, evidentment, però circulaven... I d'allà es va arribar, a poc a poc, fins al tema dels drets reproductius de les dones. Es va parlar de control de natalitat, d'avortament i de sexualitat femenina. Cal pensar que d'aquests petits grups podia sorgir la creació d'un espai per a les dones. Penso, per exemple, en un pis que vam llogar al carrer Cardenal Casañas de Barcelona i, a més a més, amb el gran atreviment de començar a oferir serveis de planificació familiar. No teníem coneixements sobre això però no hi havia cap lloc on anar i les dones no érem expertes. Fixeu-vos com espais que es van identificar amb les dones dels anys setanta després s'han anat normalitzant a la societat, i han esdevingut uns espais que s'han legitimat i s'han configurat com a serveis. Els primers nuclis de planificació familiar sortien, per tant, d'aquestes iniciatives. I en el meu cas vaig descobrir que fer això sense prou coneixements podia presentar dificultats i que era millor fer història... és a dir, em vaig reconvertir a la història de les dones. Altres dones van convertir-se en grups com ara el grup DAIA, molt important als anys setanta, i que era un grup il·legal de dones de planificació familiar que explicaven tot allò al voltant del qual existia un tabú tan important que les dones no s'atrevien a parlar-ne mai en aquell moment, i molt

menys amb els homes. Com es podia sortir del país per practicar un avortament o com es podia aconseguir qualsevol eina o instrument necessari en aquest sentit? En la primera època, però, el més important era parlar sobre el tema i en aquest procés anar descobrint i inventant paraules. I al voltant d'aquestes paraules, les dones, a poc a poc, es podien anar associant per crear precisament un procés de conscienciació, en aquest cas, per posar com a agenda feministe que lo personal és polític.

De forma paral·lela, aquesta evolució avançava al costat d'un procés molt més polititzat, com era el d'aquest país, amb un context de lluita democràtica, antifrancquista, i això va tenir també conseqüències molt importants. La força dels grups de dones, en plantejar els drets de les dones en el marc dels drets polítics, va fer que en el moment de preparar la Constitució les demandes de les dones i els principis de igualtat estiguessin presents de bon principi, encara que hi havia molta resistència respecte a elles.

Les Jornades Catalanes de la Dona

Van participar diferents grups que havien anat sorgint. He parlat abans de DAIA, que era grup de Dones per l'Anticoncepció i l'Avortament; o per exemple, el grup Anche, Associació de Comunicació Humana i Ecologia (ningú no sabia què significaven les sigles, es coneixien com a Anche), un grup que tenia cobertura clandestina al col·legi d'Enginyers Industrials. El Col·legi d'Advocats o el d'Enginyers eren espais on es podien reunir quan començaven a aplegar-se les dones. El grup Anche, fundat el 1975, tenia com a objectiu impulsar el moviment autònom i democràtic de dones en una organització que concebia l'alliberament de la dona de forma conjunta amb la lluita de classe.

Altres nuclis que existien aleshores eren grups que ja sorgien de referents anteriors, més lligats, per exemple, amb els partits polítics. El Moviment Democràtic de la Dona s'havia creat abans, el 1965, a Barcelona, en l'òrbita del PSUC, en la línia comunista. I a partir d'aquí també van integrar-se en els moviments de les dones de les vocalies. Un nucli important de les dones als àmbits associatius entenia que la lluita de les dones estava lligada amb la lluita de classes. En canvi, grups com DAIA o altres formacions realitzaven actuacions més específiques, més sectorials, com ara els nuclis de mares solteres —als inicis de la seva organització—, l'associació de dones a la Universitat i les associacions de nuclis de dones que començaven a definir-se des del rebuig de la doble militància i que sorgien a principis dels setanta, i sobretot a partir de 1975. Aquí tindriem el col·lectiu feminista que després es convertirà en el Partit Feminista. També hi hauria el

grup LAMAR, Lucha Autoritaria de Mujeres Antipatriarcales Revolucionarias; fixeuvos que ja han incorporat la noció de *patriarcat*. El llibre de Kate Millet, *Sexual Politics* (*Política sexual*), del qual per cert s'ha editat actualment la versió castellana a Feminismos, va introduir termes i conceptes sota la influència del moviment internacional. I també van començar a sortir els primers nuclis de dones lesbianes.

El moviment feminista durant les Jornades Catalanes de la Dona va reunir un enorme conjunt de dones i entitats, des d'antigues alumnes del Sagrat Cor fins a associacions de dones separades de barris, agrupacions de veïns, dones amics de la Unesco, clubs de dones de barris... I, a més a més, aquells nuclis de dones que es començaven a definir des del feminisme com el que he esmentat abans, el partit feminista, Mujeres Libres, que prenia com a punt de referència el grup anarquista dels anys trenta, i un nucli que progressivament es va anar aglutinant entorn d'un eix informal, però que va tenir un paper molt important, que era la Coordinadora Feminista. Aquesta era una xarxa informal inicialment i arran de les Jornades Catalanes de la Dona, el 1976, comença a actuar com a plataforma de les dones. No es crea un moviment unitari, sinó que coordina els diferents espais i nuclis de dones que en moments determinats tindran la seva representació en la Coordinadora.

El maig de 1976, al Paraninf de la Universitat de Barcelona, van començar les Jornades Catalanes de la Dona. He de dir també que durant els mesos anteriors, del febrer fins al mes de maig, també vam fer a l'Aula Magna un conjunt de taules rodones bimensuals sobre el tema de les dones. I jo, en aquest cas, hi participava perquè des de l'any 1974 donava l'assignatura d'Història de les Dones en la Facultat d'Història. És a dir, encara sota el franquisme, vaig tenir un cert atreviment en plantejar al catedràtic director del departament, el doctor Emili Giralt, que abans era director d'aquest centre, que m'agradaria fer l'assignatura d'Història de les Dones. Si analitzem aquest fet actualment pot semblar una bogeria, però a més a més era estrangera (element molt més notable que avui dia), i aquests dos factors van afavorir precisament que em permetessin tirar-ho endavant. En definitiva, va acceptar aquesta iniciativa, cosa que li he d'agrair tota la vida perquè em vaig iniciar en un enfocament professional centrat en la trajectòria històrica des de les dones. És el primer cop a l'Estat que es donava una assignatura d'Història de les Dones. Com a historiadora i calia fer una recerca de fons i de diferents activitats. Una de les iniciatives que vam emprendre amb els alumnes, els quals tenien pocs anys menys que jo, va ser organitzar una sèrie d'activitats i vam tenir el gran atreviment de fer un conjunt de taules rodones sobre el tema de la dona. S'ha de tenir en compte que en aquell moment la gent era molt creativa, i ens llançàvem a desenvolupar idees molt diverses perquè estàvem convençuts que podíem can-

viar el món. I els estudiants de primer curs van fer aquestes taules, van connectar amb gent com ara Vázquez Montalbán, molt jove, Ramon Gubern, Teresa Pàmies, Marta Pasarodona, etc. I els vam demanar que parlessin sobre el tema de la dona i ho van fer a l'espai de l'Aula Magna (era important el marc institucional) des del mes de febrer fins al mes de maig. I al maig, aquest espai de la nostra Universitat també donava cobertura, en aquell moment de clandestinitat, a les Jornades Catalanes de la Dona. Recordo com informaven els mitjans de comunicació amb una sensació d'estranyesa brutal sobre el fet que milers de dones es reunissin al Paranimf de la Universitat. M'és difícil valorar-ho com a part implicada, però sí que hi havia la sensació que érem transgressores. Però la veritat és que, a partir d'aquí, tothom parlava del tema del moviment de les dones. Aquest acte va aconseguir donar cohesió al moviment feminista. Finalment, tenia un nom (encara que un estigués d'acord o no amb el tema), i englobava un grup molt plural ja que comprenia gent molt diversa: treballadores de fàbrica, mestresses de casa, intel·lectuals, universitàries... i, naturalment, poquíssims homes. Com que hi havia molt poca organització prèvia i mai les dones com a tals, representants de col·lectius amb nom propi, no s'havien reunit, les conclusions que sorgien d'aquell grup eren molt interessants.

Volia destacar alguns temes que avui en dia poden semblar absolutament normals, però que en aquell moment representaven una gran lluita com ara el dret a un lloc de treball. És a dir, en aquell moment s'havia de lluitar perquè es permetés a les dones com a fet legítim tenir la seva aspiració d'un treball remunerat. Això ho hem oblidat, és l'amnèsia històrica que es produeix amb la normalització. Però aquesta va ser la primera generació de dones, que no ens definíem com a mares, sinó com a professionals, professores o el que sigui. I volíem afegir el perfil de professionals i treballadores al costat de la definició que tradicionalment ens havien assignat, i com a dret propi. Aquesta postura era un revulsiu total i, evidentment, creava problemes als partits d'esquerres i al sindicalisme, perquè els homes, tot i que fossin molt *progres* i revolucionaris, no ho tenien gens clar. La dona havia de quedar-se a casa i cuidar els fills. És tracta del començament de canvi de mentalitat que es formula de forma overta per primer cop amb l'agenda de les Jornades Catalanes de la Dona.

Lògicament també reivindicava l'abolició de totes les discriminacions en el treball per raó de sexe, estat civil i maternitat. Per què l'estat civil? En primer lloc, pel tabú entorn de les mares solteres. Gairebé tots els barris tenien els seus nuclis de mares solteres perquè era una figura inadmissible, rebutjada per la societat. I per això l'estatus civil, casada o soltera, si eren mares era important. I, en segon lloc, també l'admissió de la continuïtat al treball de les dones que eren mares perquè, entre altres coses, la mateixa legislació franquista i evidentment el seu discurs negava l'admissibili-

tat que una dona mare pogués tenir un lloc de treball remunerat. Per això, aquests elements eren decisius, ja que si una era mare no podia entrar al mercat laboral, i això és reflectia i es qüestionava a les jornades. També es reivindicaven els drets laborals de les treballadores de la llar, del servei domèstic, nucli d'ocupació tradicional i massiu per a les dones.

La reivindicació de l'ensenyament obligatori, públic, laic i gratuït enfront del que era el tipus d'ensenyament religiós del franquisme era un altre tema clau, les feministes dels anys setanta no volien solament un ensenyament obligatori, gratuït i laic sinó que plantejaven la necessitat de canviar-ne els continguts. I van introduir, la noció de coeducació. Coeducació no tan sols de classes mixtes, de nois i noies, sinó de canvi dels paràmetres dels continguts dels textos escolars i de l'ensenyament per revalorar les dones. Afir-maven que volien revisions de textos escolars, per assolir la desaparició dels rols tradicionals masculins i femenins i dret a la igualtat.

Després tenim un altre nucli que defensa el dret de la dona a disposar del seu cos a través de l'educació sexual, de la distribució d'anticonceptius per a homes i dones a càrrec de la Seguretat Social, legalització de l'avortament i inclusió en la Seguretat Social i supressió de la Llei de perillositat social que perseguia l'homosexualitat i la prostitució com a delictes. Es plantejava un tractament d'igualtat en el codi penal per als homes i dones i, sobretot, la supressió del delictes d'adulteri. L'adulteri tenia un tractament diferent entre homes i dones. Per a les dones, era un delictes i, a més a més, se les penalitzava durament. I una de les grans mobilitzacions que es van fer a Barcelona precisament eren per eliminar aquest tipus de discriminació per la dona adúltera, i moltes dones mostraven pancartes que deien «Jo també sóc adúltera». Avui en dia una manifestació semblant seria bastant fora de lloc, però era tota una afirmació perquè si bé s'entenia perfectament la conducta sexual de l'home sota el paràmetre d'una pràctica sexual que admetia l'adulteri, en la dona això no era possible perquè havia de dedicar-se a la família i havia de controlar el seu cos com a eix del que era la família patriarcal. I aquest era un dels motius pels quals es reivindicava el dret que la dona controlés el seu propi cos.

També, com he dit abans, va costar que les dones creessin espais propis, però n'hi va haver després de les jornades. I aquí em voldria referir a l'any 1977 quan al carrer Lledó de Barcelona i per iniciativa de cinc dones de les vocalies del barri gòtic i del nucli antic d'aquesta ciutat van crear un primer espai col·lectiu: la Llibreria de les Dones. Però era més que una llibreria; era un lloc on hi havia llibres sobre les dones, un lloc on podien trobar informació sobre elles mateixes. Què representava un espai d'aquest estil? Era reconèixer la subjectivitat de les dones i donar-los un espai de reconeixement. Pensem que cap a l'any 1977-1978 la situació era una mica diferent però en-

cara existia molt poca informació sobre les dones. Com a màxim, trobàvem el cas d'algú que havia estat a París i portava una fotocòpia d'algunes informacions interessants, però aquí no hi havia llibres que circulessin. Era, per tant, molt important que aparegués una llibreria amb llibres que parlessin d'aquests temes, que permetia que les dones com a col·lectiu constataessin que no es tractava de temes personals (acostumades a rebre contínues desqualificacions tant de dretes com d'esquerres en l'escenari polític) i on trobaven estudis, reflexions, i sobretot genealogies prèvies, punts de referència i altres experiències d'aquest estil. Per tant, estem parlant no tan sols d'un espai físic, sinó del contingut d'aquest espai. Va ser un negoci ruïnós però un espai absolutament clau d'afirmació que va facilitar a les dones avançar en el seu camí. I en aquell espai es feien tallers, es reunien les dones, es realitzaven presentacions de llibres. Era un espai creador on es podia escoltar la veu d'altres dones, quelcom absolutament inaudit en aquell moment.

Aquesta és l'agenda del 1979 d'Edicions de les dones de la SAL i el dibuix és, precisament, d'Elsa Plaza (fig. 1). Nosaltres sempre anàvem amb aquesta agenda i hi apuntàvem tot. Era com si fos un espai simbòlic que sempre anava amb nosaltres, que tenia un valor i, a més a més, també recuperava imatges no polititzats. Eren imatges i escrits entorn de bruixes,

Fig. 1. Agenda de la dona, 1979. Edicions de les dones La Sal. Dibuix: E. Plaza. Extret de Seneca Falls. *Un segle i mig del moviment internacional de dones*. Mary Nash, Lluïsa Perales (eds.), Diputació de Barcelona, 1999.

tota una simbologia de vegades divertida, perquè cal recordar que les dones d'aquells temps també es divertien molt: anaven a les manifestacions, es vestien i feien coses estrambòtiques però que representaven una visibilitat per part de les dones. I l'agenda tenia moltes funcions: una identificació en l'àmbit de la vida quotidiana i els continguts que feien referència a altres dones, o alguns consells o imatges que tenien un valor especial. Ara és un producte més de consum i el trobem a tot arreu, però en aquell moment s'havia d'anar a la Llibreria, La SAL, i també era una manera d'identificar-se mútuament. Quan es veia algú que treia l'agenda, volia dir que hi havia més gent com nosaltres, tan rares que érem. I, a més a més, jo crec que els dibuixos eren divertits, amb el Sol i la Lluna, una simbologia que tampoc no s'ha començat a analitzar i que alhora ens diferenciava del discurs polític. Creava una comunitat imaginària per a les dones del moment, una comunitat simbòlica que no tenia res a veure amb la dura realitat de la maternitat, del treball o la política. Era un món propi, d'alguna manera, que es creava al voltant d'una cosa tan senzilla com una petita agenda.

També podeu contemplar la portada de les Jornades Catalanes de la Dona amb un dels magnífics dibuixos de la Núria Pompeia, que també es mereixeria un estudi (fig. 2). Aquesta noció de malestar que les dones no

Fig. 2. Portada del llibre de les Jornades Catalanes de la Dona, Barcelona, maig de 1976.

sabien identificar ella la va captar perfectament i la va reflectir en diverses imatges. En una d'elles es veu la imatge d'una casa amb habitacions diferents i la dona que va amunt i avall i se sent absolutament aclaparada per aquella casa, amb la roba per rentar, la feina domèstica, la rentadora, els nens... I ella és sota de tot això (fig. 3). Això representava un reconeixement amb el qual la dona es podia identificar més aviat a través de la imatge que de la paraula. En l'il·lustració de les jornades trobem que ella agafa unes tisores per rescatar-la i a la vegada té l'agenda d'educació, treball, família, lleis i sexualitat. Juntament amb aquesta imatge d'alliberament que s'expressa també en la tapa d'aquest llibre i en l'agenda, que projectava un univers amable, divertit, d'escapisme, n'hi havia d'altres com ara la de la portada de la revista *Dona* de la vocalia del Centre Social de Sants, la qual a nivell expressiu també és bastant brutal (fig. 4). Aquí veiem la dona angoixada, deprimida, la duresa d'aquesta opressió. Hi havia tota una gamma en l'àmbit de les imatges que reflectia el món de les dones d'aquest moment.

A partir de finals dels anys setanta, i evidentment amb la normalització democràtica, el moviment de les dones canvia, lògicament perquè els

Fig. 3. L'opressió del treball domèstic. Dibuix de Núria Pompeia. Vindicación Feminista, 1 d'octubre de 1977.

Fig. 4. Portada de la revista *Dona*. Vocalia de dones del Centre Social de Sants.

seus eixos ja no són l'establiment de la democràcia, ni un tractament igualitari per a les dones, perquè això ja s'inclou a la Constitució de 1978. Al mateix temps, es va avançant en la legislació entorn del divorci, del reconeixement d'aspectes relacionats amb el treball de les dones, etc., es completa part de l'agenda de les dones, i a finals dels setanta, com a pas bastant lògic, es produeix la discrepància entre els dos eixos del moviment, el de la doble militància i el del moviment radical de dedicació exclusiva al moviment feminista, i entren en una dinàmica de major confrontació. El 1979 es realitzen les II Jornades estatals de la dona a Granada, i aquest és el moment en què esclata el conflicte i comença a desarticular-se el moviment feminista com a moviment social. Es reforçarà, d'una banda, el que serà el feminisme radical, format per dones que seran més partidàries de reflexionar, de treballar entorn de temes més aviat lligats amb la vida privada de les dones, amb el cos, amb experiències personals i quotidianes. També marcarà d'una manera molt clara el fet que cal crear en part un món més de dones; l'evolució en aquest sentit portarà cap a uns plantejaments del feminisme des de la diferència. I d'altra banda, la façana del feminisme que era participativa en el món polític a partir de la doble militància; algunes autores també l'han qualificat d'una tendència que portarà al feminisme de la igualtat. Jo no estic gaire d'acord amb aquesta interpretació perquè crec que totes dues tendències tenien elements en comú. Crec que és un esquema molt simplista que no reflecteix la complexitat de tots dos moviments d'aquell moment. Sí que és cert, però, que en el moviment associatiu, cosa d'altra banda lògica ja que és el mateix que es produeix en el conjunt de la socie-

tat, a partir dels anys vuitanta existeix una reducció molt important de la mobilització social en l'àmbit del moviment sindical, polític, etc., entre altres coses perquè ja hi ha una normalitat establerta i perquè existeix un posicionament de cada sector respecte a l'evolució política d'aquells anys. Aniran sorgint espais més sectorials, a partir de l'any 1979-1980, lligats amb la feina de les dones, les seves professions..., com ara associacions de dones advocades. D'altra banda, alguns dels centres de planificació familiar tampoc no tindran continuïtat per diversos motius: perquè ja existeix un procés de legalització, i per tant no és clandestí, i perquè algunes de les institucions oficials, sobretot d'àmbit local, aniran assumint alguns d'aquests serveis. El que potser sí seguirà serà un tema ocult que va sorgir a mitjan anys setanta, però sense una formulació tan clara en aquell moment, i que és el tema de la violència contra les dones. Les cases d'acolliment de les dones seran una iniciativa del moviment de les dones, de determinats sectors. I la societat encara trigarà molt a assumir aquests espais i aquestes necessitats que defineixen les dones feministes.

També sorgiran a partir dels vuitanta, tot i que no vull entrar gaire en el tema perquè ja estem fora de l'època de la Transició, el moviment de les dones antimilitaristes, moviments a favor de la pau, etc., que indubtablement identifiquen altres problemes i que s'associen a la vegada amb la situació de les dones. Però estem ja en un altre moment polític, social, i també cultural. La valoració que jo faria és que amb la Transició es crea a través d'un moviment unes pautes o fins i tot uns valors socials que entren en la mateixa societat i esdevenen valors culturals, que inicialment van posar en marxa les mateixes dones. Podríem dir que es tractava d'un cert procés de normalització i, evidentment, quan es produeix el moviment avança, el pensament avança i s'identifiquen altres espais d'actuació, altres demandes, altres problemes a plantejar. És un procés, naturalment, que no té fi, d'un camí encara obert.

MUJER Y TRANSICIÓN EN ESPAÑA

JUDITH ASTELARRA

Universitat Autònoma de Barcelona

SUSANNA TAVERA: La cinquena sessió del curs Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya, és, així mateix, la segona dedicada al tema del gènere i les dones. En concret, avui ens congrega aquí el tema "Dona i Transició a Espanya". La premsa i els mitjans de comunicació van plens, i la realitat també en va plena, de les limitacions en les quals es desenvolupa la vida de les dones a la societat del conjunt de l'Estat espanyol –parlàvem fa un moment amb la professora Astelarra de com afecta l'atur a les dones en general i, molt especialment, a les dones joves amb carrera universitària–, i, sense anar més lluny, el cas més extrem d'aquestes limitacions és, sens dubte, el cas de les tortures a les quals –diguem-li ja pel seu nom ja que penso que és una tasca a la qual tots hem de col·laborar– són sotmeses les dones en l'àmbit domèstic i per part de familiars directes, o, simplement, directament, del marit. Per moltes que siguin aquestes limitacions, la Transició –avui també llegia al diari que en aquests moments, segons alguns, es tanca la Transició, després de la dècada socialista– ha marcat un canvi substancial en la presència pública de les dones, en el mercat de treball remunerat, en la política, en tots i cada un dels àmbits de la ciutadania. Jo m'atreviria a dir que, a més, aquesta presència nova de les dones com a ciutadanes en camí d'assolir la igualtat ha estat un dels motors indubtables de la modernització de la societat espanyola i, al cap i a la fi, de la Transició. De fet, doncs, es parla de les dones a la Transició espanyola com un model per a les transicions als països de l'Est d'Europa i els d'àmbit medi-

terrani. De tot això, ens en parla avui la professora Judith Astellarra, que és professora de l'Autònoma, que no és historiadora, sinó sociòloga, i de qui de seguida comprovareu que és una dona apassionada, de paraula compromesa, el treball de la qual, com a investigadora, penso que resulta indispensable per a tots els historiadors i historiadores que defensem que el coneixement de la realitat és una tasca a aconseguir a partir de la interdisciplinarietat de les ciències socials. És una dona, una professora, de currículum institucional, el compromís i l'apassionament de la qual s'ha traduït en la creació d'instàncies d'investigació en l'àmbit de la història de les dones: el Seminari d'Estudis de la Dona, del Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma, i jo recordo, amb la col·laboració d'una altra sociòloga, la professora M. Jesús Izquierdo, l'organització de les Jornades del Patriarcat. Té diferents publicacions referides a aquest tema, com ara *Las mujeres podemos* (1986), i una de més recent on s'analitzen les polítiques dels ajuntaments de Catalunya a favor de les dones, de 1994, i en aquests moments està avaluant diferents variables respecte a la definició de la ciutadania de les dones a la nostra societat. Té la paraula la professora Astellarra.

JUDITH ASTELARRA: Cuando preparaba la ponencia, he ido recogiendo cosas que había escrito sobre la transición en los años ochenta, en el ochenta y dos, en el ochenta y tres; y como acaba de decir Susana, en los últimos diez o doce años he estado trabajando más bien en las políticas de igualdad de oportunidades desde la Administración, y en el impacto que estas políticas han tenido en la situación de las mujeres.

Desde hace tiempo andábamos con la sospecha de que, hoy, ya en el año 2000, era difícil hablar de las mujeres, que había diferencias bastante notables en los distintos cortes de edad de las mujeres y que el tema no es de edad biológica, se trata de buscar alguna categoría que permita agrupar a generaciones de mujeres en función de los cambios producidos. Y, curiosamente, durante los últimos tres años que hice este trabajo, fijé la transición como el momento que me permitía establecer tres categorías de mujeres. No sólo porque fue una transición política, sino porque esa transición política se produjo porque habían habido importantes cambios en la estructura social y económica española y, por tanto, la transición política reflejó cambios en el sistema político que ya se habían producido en la sociedad española. Desde esta perspectiva, que es lo último que estoy trabajando ahora, me planteé que deberíamos ver tres generaciones diferentes de mujeres: las que yo llamaba "mujeres pre-transición", las "mujeres de la transición" y las "mujeres post-transición". Si lo miran por categorías de edad, las mujeres de la pre-transición son mujeres de cincuenta y cinco para arriba; las de la transición, entre treinta y cinco y cincuenta y cuatro, y las de la post-transición,

sición, de treinta y cuatro hacia abajo y menos. Pero no se trata de un problema de edad biológica, es un problema de experiencia vivida respecto a una sociedad con ciertas características. Las mujeres de la pre-transición son mujeres que vivieron bajo la Dictadura, pero hay también que recordar lo que implicó la Dictadura en la situación social de las mujeres. Las mujeres de la transición fueron educadas, socializadas desde pequeñas en la Dictadura, pero en un momento en que eso ya se resquebrajaba, y fueron por así decir las que se movilizaron y las protagonistas de los cambios en la estructura social y también de los registrados en el sistema político. Y las mujeres post-transición, igual que los hombres post-transición, estáis sentados aquí, y que llegan hasta la treintena de años, sois aquellos que habéis nacido ya dentro de un sistema democrático, o erais niños, casi adolescentes mientras se hacía el proceso de transición.

Cuando comparo estas tres generaciones, en este caso en especial, de mujeres, compruebo que las diferencias son bastante notables en términos de educación recibida, de acceso al mercado de trabajo, de acceso a la política. Trabajando más en detalle las tres generaciones, es interesante ver cómo se han producido los cambios, sobre todo, en los accesos y en la conciencia de derechos pero, por ejemplo, en el caso del mercado del trabajo, no tanto en comparación con lo que ha cambiado este mercado. Hoy, según datos del último cuatrimestre de la EPA del año pasado, si comparamos el porcentaje de mujeres incorporadas al mercado de trabajo, con la generación pre-transición, éste debe ser cuatro veces más; si miramos la tasa de desempleo, las abuelas tienen mucho menos desempleo que las nietas, aunque podríamos pensar que también afecta a los hombres, pues también hay más tasa de desempleo en los hombres jóvenes que en sus abuelos, pero es infinitamente superior en las mujeres; un dato del año noventa y seis es que el desempleo de las mujeres con título universitario es más del doble que el de hombres en iguales condiciones, es más alto que el de hombres con educación secundaria, es más alto que el de hombres con educación primaria, y sólo se asemeja al de los hombres analfabetos.

En todo caso de eso no va hoy la conferencia, pero sí quiero hacerlo notar porque vamos a hablar de cambios en la situación de las mujeres que se produjeron durante los años de la transición, cambios que se comenzaron a consolidar en los últimos años del franquismo y que produjeron la movilización feminista entre el año 1975, en el que se muere Franco, y, por poner una periodización, hasta que ganan los socialistas las elecciones en 1982, en el que podemos observar cómo cambia el eje desde donde se asumen las reivindicaciones de las mujeres.

Quizás habría que comenzar por ver la organización y la movilización de las mujeres antes de 1975, en los últimos años del franquismo, momento en

el que hay algunas organizaciones de mujeres vinculadas al partido comunista español, la más importante de las cuales es el Movimiento Democrático de Mujeres. A finales de los sesenta, la estrategia de movilizar por demandas democráticas, la había estado planteando el Partido Comunista —es la época también en que se organizan las Comisiones Obreras en el ámbito sindical—; el Movimiento Democrático de Mujeres, que agrupaba distintos colectivos por toda España, tuvo su inicio, en algunos casos, en las familias de los presos políticos, pues siempre sucede que las mujeres, fundamentan su estructuración en su rol en el ámbito privado de apoyo a los familiares, y a partir de ahí habían resuelto organizarse como mujeres: surgió así este Movimiento, cuya tarea fundamental era la demanda del restablecimiento de la libertad y la democracia. Y que, además, vinculaba la situación de explotación de las mujeres a la existencia del sistema capitalista. Las demandas más inmediatas —se fundó exactamente en el año 1965— son las recogidas dos años más tarde, cuando se redactó su primer manifiesto, que se amplió en 1969 convirtiéndose en su programa definitivo en el año setenta y uno. Solicitaba el restablecimiento de las libertades públicas y de un régimen democrático, así como la necesidad de transformar el capitalismo para que desapareciera la explotación específica de las mujeres; eran dos puntos generales, pero luego se centraban en cuatro bloques concretos de reivindicaciones para las mujeres: las condiciones de vida de las amas de casa en los barrios populares, afectadas principalmente por problemas de carestía, de falta de equipamiento, de zonas verdes y por malas condiciones de vida. El segundo gran bloque de reivindicaciones girara en torno a la educación y la discriminación de las mujeres, exigiendo la creación de más escuelas y de un sistema de becas que permitiera a los sectores populares acceder a ellas. En el tercer bloque de demandas, el Movimiento Democrático exigía el acceso de las mujeres al trabajo asalariado e igual salario para el mismo trabajo, solicitando la eliminación de las normas protectoras, la famosa protección de la mujer en el mercado de trabajo, que impedían su acceso. El cuarto bloque de demandas específicas planteaba la reforma del código civil, que era la que sancionaba la inferioridad legal de las mujeres; por supuesto se dice al respecto que las mujeres no solamente estaban en una situación de discriminación, sino que prácticamente en ningún país se sancionaba la discriminación de las mujeres de un modo tan taxativo como habían hecho las leyes franquistas; supongo que no merece la pena hablar de ello, pero ese contexto legal todavía está vigente, a pesar de que desde los sesenta se ha ido modificando por necesidades de mano de obra femenina, lo que hace que la reivindicación de cambiar el código civil sea todavía una de las importantes).

Debemos mantener estos cuatro grandes apartados del Movimiento Democrático de Mujeres un momento en la memoria, porque son una parte de

lo que va a reivindicar el movimiento feminista en los inicios de la transición. El Movimiento Democrático de Mujeres, vinculado al Partido Comunista entre el sesenta y cinco y el setenta y cinco, creció bastante y, al igual que otras plataformas de movilización, que la estrategia misma de Comisiones Obreras por ejemplo, decidió buscar su legalización y para ello, a partir de una asociación de amas de casa creada por el Régimen, el Movimiento Democrático intentó que parte de sus mujeres formaran parte de dicha federación, y, por tanto, se inscribieran en el registro de asociaciones; en ese sentido, la Asociación de Amas de Casa se convirtió por así decirlo en una especie de brazo legal del Movimiento Democrático de Mujeres, vinculado en la clandestinidad al Partido Comunista. Bien, ésta es la movilización previa al momento mismo en que muere Franco y comienza la transición, pero estos dos ejes de debate los vamos a encontrar presentes en las asociaciones de las mujeres en 1975: por un lado, el debate más ideológico sobre explotación de las mujeres, el sistema capitalista y democracia como una realidad global; y por otro lado, unas reivindicaciones concretas relativas a lo que era la situación de la mujer, reivindicaciones que, como dijimos, estaban centradas en la calidad de vida, en la educación, en el acceso al mercado de trabajo y en las reformas legales de un código civil que sancionaba la inferioridad jurídica de las mujeres.

El Movimiento Democrático de Mujeres no tenía sólo militantes comunistas, sino que había ido reclutando a muchísimas mujeres, cosa que pasaba también en general con el Partido Comunista en la etapa, digamos, de oposición al franquismo; era el Partido, por así decir, que movilizaba a sectores de la población que estaban en contra de la Dictadura y que reivindicaban la democracia. El año 1975 se convirtió en un momento de debate sobre el tema de la mujer porque Naciones Unidas lo declaró Año Internacional de la Mujer, convocando una conferencia gubernamental en la ciudad de México y organizando al mismo tiempo otra de organizaciones no gubernamentales; el caso es que esto se convirtió luego en una tradición que hasta el día de hoy se repite en todas las grandes conferencias de Naciones Unidas.

Tenemos que entrar un momento aquí en lo que sucedía a nivel internacional. A finales de los sesenta, se registraba la explosión de una gran cantidad de movimientos sociales: varios movimientos estudiantiles, universitarios unos de ellos, pero también uno feminista constituían lo que se llamaba "los nuevos movimientos sociales", que tuvieron muchísima fuerza en los países europeos y en Estados Unidos, siendo precisamente las historiadoras las que hacen notar que esta denominación no es adecuada, porque no tiene en cuenta a las organizaciones sufragistas que habían caído en el más absoluto olvido. Aunque hoy las conozcamos tan bien, en los años finales de la década de los sesenta nadie recordaba mayormente su existencia. En Estados Unidos, por ejemplo, perduraban viejas organizaciones de mujeres de

los años treinta, como las que habían pedido la reforma de la constitución norteamericana para incluir la igualdad de sexos entre las enmiendas de la constitución, cosa que por cierto todavía no se ha conseguido. Entre otras cosas, a finales de los años sesenta hubo un nuevo rebrote de movimiento feminista, y digo rebrote porque los movimientos sociales no son organizaciones formales, son instancias que aparecen y desaparecen en la medida que existen reivindicaciones y los sujetos sociales reivindican su problemática, situaciones que tienen un cierto ritmo y que tienden a desaparecer, hacia el final quiero hacer una breve explicación de por qué a mi modo de ver sucede esto. Pero en todo caso es cierto que el movimiento de mujeres había tenido momentos de gran expansión con demandas determinadas, y que su reivindicación central, el voto para las mujeres, se había conseguido; pero el voto lo habían pedido las sufragistas, no porque sólo quisieran el voto, sino porque creían que era el instrumento más eficaz para conseguir otras reivindicaciones. Lo que las mujeres descubrieron al final de los sesenta es que aunque tuvieran el voto no habían obtenido las otras reivindicaciones, que no habían accedido al mercado de trabajo, que cuando lo consiguieron fue en una situación de enorme desigualdad, que el voto no les había permitido incorporarse a las estructuras de poder que seguían siendo básicamente masculinas, que habían acumulado altos niveles de educación pero que ésta no les permitía ni la inserción en el mercado de trabajo, ni las que lograban entrar podían hacerlo en igualdad de condiciones; es decir, que a finales de los sesenta, las mujeres, en medio de una cierta efervescencia, se miraban a sí mismas, descubrían su situación y decidían organizarse autónomamente y esto, efectivamente, presupuso una cierta comparación con los hombres. Así surgió el feminismo de finales de los sesenta e inicios de los setenta.

En Estados Unidos, en Inglaterra, en las sociedades en que había habido un movimiento sufragista fuerte éste también tuvo una expresión fuerte, reivindicando una organización autónoma y unos temas que, como los del trabajo, la educación, su situación como amas de casa, solamente podrán ser resueltos si las mujeres toman conciencia de que están discriminadas. ¿Y qué implica tomar conciencia? En estos países, la organización del movimiento feminista se basaba, en primer lugar, en la autonomía a la que acabo de hacer mención, pero, en segundo lugar, en algo tan importante como los grupos de autoconciencia. Para abordar la discriminación, las mujeres debían comenzar mirándose a sí mismas, hablando de lo que les pasaba. No solamente se requieren grandes teorías abstractas, se precisa discutir en grupo sus problemas, y a partir de ahí será posible generar un movimiento de reivindicación, partiendo de la realidad más inmediata de las propias mujeres. Los grupos de autoconciencia eran, por cierto, un modelo que venía precisamente de los chinos. Bien, sobre esta base comenzó el resurgimiento

del movimiento feminista, en los primeros años de los setenta, y de esta reflexión salieron las primeras teorías feministas contemporáneas que insistían en que las reivindicaciones sufragistas eran sólo parciales, es decir que si las mujeres no habían logrado con el voto ni la igualdad en el mercado de trabajo o en la educación, ni la igualdad, digamos, en el ámbito familiar, se debía a que básicamente la relación entre hombres y mujeres era una relación de poder y de ahí salió el lema feminista de que lo personal es político. Éste causó gran escándalo si os imagináis que, en aquel momento, lo que se estaba diciendo es que la relación más afectiva que existe entre los seres humanos, que es la pareja entre hombres y mujeres tenía un componente de relación de poder y que, por tanto, la necesidad de organización autónoma era imprescindible para asumir las cotas de poder que permitieran transformar el sistema básico.

En segundo lugar, el movimiento feminista planteó que la discriminación de las mujeres se genera a partir de un sistema global que operaba desde distintos ámbitos, y a eso se le va a llamar el patriarcado. ¿Y el patriarcado qué quiere decir? Que el sistema de relaciones de poder individual también depende de la organización social y los roles sociales que fijan qué actividades son masculinas y cuáles son femeninas. El concepto de patriarcado surge como categoría de las categorías que utilizaba la izquierda, básicamente el marxismo, como un sistema global de explotación. Podemos decir que el sufragismo estuvo asociado en su tesis de igualdad de oportunidades y voto a lo que había sido el liberalismo político en el siglo XIX, y que las categorías con que comienza su andadura el movimiento feminista contemporáneo en los sesenta son un debate de las categorías del marxismo. Dentro del movimiento feminista, había entonces tres corrientes: el feminismo radical, que es rupturista pero ¿qué venía a decir el feminismo radical? Planteaba la existencia de un sistema de explotación global; las primeras lo señalaban en el libro titulado *La dialéctica de los sexos*, donde se decía: "Marx aporta un buen método pero se equivocó, porque lo más básico que crea la desigualdad está en el ámbito de la reproducción humana, no en el ámbito de la producción", porque hay dos cuestiones –dicen–, Marx mismo habló de que era necesario reproducirse para que sobreviviera la especie y producir para que sobreviviera cotidianamente cada individuo. Pero insistían en que la relación de poder básica se había generado en el ámbito de la reproducción humana, entre hombres y mujeres, y que ahí habían aparecido las dos clases contradictorias básicas que eran hombres y mujeres, de las cuales luego, las clases sociales habían sido un subproducto. Frente a esta corriente culturista, que plantea la necesidad de ir a las raíces de la opresión de las mujeres, y que la raíz de este sistema global patriarcal debe buscarse en las relaciones de reproducción, reaparece el viejo feminismo sufragista,

que va a ser denominado feminismo liberal. Éste plantea reformas dentro del sistema democrático que permitan el acceso de las mujeres a aquellos ámbitos donde aún seguían discriminadas: mercado laboral, política, etcétera. Por último, el feminismo socialista surgió a partir del feminismo radical, dentro de los grupos marxistas, planteando la urgencia de una teoría que permitiera mostrar cómo interactuaban las diferencias de sexo y las diferencias de clase.

Bien, si hablo de estas tres corrientes exteriores es para mirar ahora cómo incidieron enormemente en el debate que se produjo en España, pero lo que es importante es que estas tres categorías fueron elaboradas fuera, que este desarrollo feminista teórico fue realizado fuera, en Francia, en los Estados Unidos, en Inglaterra. Al mismo tiempo hubo una enorme movilización de mujeres y esto, esta efervescencia y esta movilización, fue lo que recogieron las Naciones Unidas, cuando declararon 1975 el Año Internacional de las mujeres para discutir sobre la desigualdad de las mujeres, y organizar paralelamente, al margen de las actividades de la conferencia gubernamental con delegados gubernamentales, una conferencia no gubernamental de organizaciones de mujeres, lo que abrió en España un enorme debate sobre el tema. Este contexto fue rápidamente aprovechado por el Movimiento Democrático de Mujeres; mientras los medios de comunicación abordaban la temática, el gobierno de Franco tuvo que mandar una delegación a México para hablar de la discriminación de las mujeres; la Sección Femenina se movilizó también para ver qué contar en México sobre la situación de las mujeres españolas; por tanto, 1975 fue un año de debate sobre la temática de la mujer. Simultáneamente, a finales de los sesenta o más bien en el setenta y dos, setenta y tres o por ahí; se fundaron los colectivos feministas: el de Lidia Falcón se llama Colectivo Feminista, que toma rápidamente la línea externa del feminismo radical, diciendo "la mujer es una clase social". Antes de eso también había existido la Asociación Universitaria de Mujeres, donde se habían refugiado mujeres universitarias y que se convirtió también en un pequeño colectivo feminista. Hubo también otros pequeños grupos feministas que recogieron el debate externo sobre estas corrientes feministas (especialmente la corriente radical rupturista), plantearon un debate, desarrollado por pequeños grupos de mujeres, sobre todo mujeres universitarias. Pero mientras, como decíamos, el Movimiento Democrático de Mujeres había movilizado a gran cantidad de mujeres y empezado a tomar posturas frente al Año Internacional de las Mujeres y a su representación. Otro grupo es la Asociación de Amigos de las Naciones Unidas, que se convirtió en una especie de paraguas en el que estos pequeños grupos de mujeres más o menos feministas, más o menos reivindicadoras, se juntaban a debatir para llevar a la gran reunión de Naciones

Unidas un informe totalmente paralelo y diferente del que iba a presentar el gobierno español sobre la situación de las mujeres, con la buena fortuna de que, además, Franco se murió ese mismo año, con lo cual ya le dejó abierto el espacio al movimiento. Resumiendo, el Movimiento Democrático de Mujeres que, de alguna manera, ya estaba debatiendo en los sesenta el tema global porque hablaba de capitalismo y de explotación de las mujeres, tomó la postura marxista clásica: que la subordinación de las mujeres era producto del capitalismo e iba a desaparecer cuando se hiciera la revolución socialista. Hay que decir que desde el año setenta y cinco y hasta bien entrado los ochenta, precisamente los países de Europa del Este, con la Unión Soviética a la cabeza y su propia organización de mujeres, la CEBIM, sostenían que en los países socialistas no existía discriminación de las mujeres porque ya se había hecho la revolución socialista. Por tanto, si el Movimiento Democrático de Mujeres respondía a estas cuatro áreas de reivindicaciones concretas que ya os he señalado antes, también incorporaba el debate más global sobre capitalismo y subordinación de las mujeres o sobre la necesidad global de un régimen democrático. Dos veces pudieron incorporar estas demandas más específicas. Bien, pero lo que sucedió en el setenta y cinco es que en el debate los pequeños colectivos feministas adquirieron bastante relevancia y evidentemente se enfrentaron al Movimiento Democrático de Mujeres en cuanto a la concepción básica de por qué se produce la explotación de las mujeres. Esto llevó entonces, muerto ya Franco, a las primeras jornadas "de Liberación de las Mujeres...", que se celebraron durante diciembre en Madrid, en ellas lo primero que se produjo fue un enfrentamiento bastante fuerte entre los colectivos de mujeres y el Movimiento Democrático de Mujeres acerca de cuáles debían ser las prioridades. Los colectivos feministas insistieron en que las mujeres debían organizarse autónomamente y elaborar su propia plataforma reivindicativa, mientras que el Movimiento Democrático de Mujeres planteó en que lo esencial era luchar por la democracia y que, si no había democracia, era imposible resolver la discriminación de las mujeres. Éste era un momento en que el debate revolución-democracia estaba latente sin terminar de resolverse y también empezaba la elaboración eurocomunista fuera de nuestras fronteras. Pero en todo caso la postura era: primero hay que cambiar el sistema global y, cuando lo hayamos cambiado, abordaremos el debate sobre cuáles son las desigualdades que tienen las mujeres; frente a ello las mujeres que venían de los colectivos feministas radicales mantenían: "ni hablar, no hay que estar junto con los hombres, necesitamos un movimiento autónomo, necesitamos ser capaces de elaborar nuestras propias contradicciones, hacer una teoría, partiendo de la del patriarcado y, desde ahí, formular nuestras demandas". Se perfilaba ya la tercera vía: las catalanas mantuvieron lo que

fuera de aquí se estaba llamando el feminismo socialista, o sea una autonomía en la opresión de las mujeres basada en por qué se genera esta discriminación. Si ésta se inserta en determinados modos de producción o en determinadas sociedades y, por tanto, si la opresión de las mujeres responde a una característica específica dentro de las sociedades capitalistas y la sociedad capitalista no podrá, por tanto, resolver las desigualdades de las mujeres.

Quizá Madrid fue un ejemplo de lo que iba a pasar entre 1975-1979, que es el último año en que hubo una gran jornada estatal o una gran conferencia estatal de discriminación de las mujeres. Fue en Granada, convocada por la coordinadora feminista, y abordó un debate en el que las contradicciones entre los distintos sectores fueron muy fuertes y arduas. La de Madrid había terminado literalmente con un enfrentamiento muy fuerte entre los dos sectores de mujeres y, de hecho, podemos decir que el movimiento feminista pasó entre el 75 y el 82, por unos momentos digamos de inflexión, no feminista pero sí institucional. El hecho de que los socialistas ganaran las elecciones convirtió la temática en pública e institucional. Resumiendo, podemos decir que hubo un momento de nacimiento entre el 75 y 76, otro de crecimiento y expansión hasta el 79, y un declive de las coordinadoras feministas entre el 79 y el 83.

También puede mirarse este desarrollo internamente fijándose en cuáles fueron los debates planteados por las organizaciones de mujeres aunque sin olvidarse de que esto sucedía en el contexto de la Transición en general y que, por tanto, este proceso afectaba o dejaba de afectar al debate de los distintos grupos de mujeres. Si Madrid terminó en un enfrentamiento muy fuerte, cuatro o cinco meses después, en el mes de mayo del 76, se celebraron las primeras "Jornades Catalanes, en cierta manera la famosa vía catalana: pacto, consenso, tranquilidad, relax, que perfilaron frente a las "hostias" de Madrid, en el paraninfo de la Universidad de Barcelona, un marco especialmente adecuado para ello. Si queréis un paréntesis, nosotros teníamos —pues luego murió— un profesor de sociología, Pancho Marsal, que había ido al paraninfo. Imaginaros lo que era, era el *examen* de la Transición, ya que estábamos todos los días en la calle, enfrentándonos a la poli, contra los *grises*, contra quien tocara, pero el tal Pancho Marsal llegó allá, y sale y me dice: "oye Judith, pero esto es tremendo, no dejáis títere con vida, os queréis cargar a la familia, a la gente, las relaciones sexuales, el amor, no dejáis nada sin cuestionar". Bueno aquí tenéis la percepción de un sociólogo sobre lo que sucedía en esas Jornadas que respondía efectivamente a todo un trabajo previo de ponencias, sobre áreas diferentes: hubo ponencias y comunicaciones sobre *Dona i Treball*, *Dona i Barris*, *Dona i Família*, *Dona i Educació*, *Dona i Mitjans de comunicació*, *Dona i Política*, *Dona i*

Legislació, Dona Rural, Dona i Sexualitat, y además también hubo comunicaciones sobre Feminismo y alternativas organizativas del movimiento feminista, etcétera. Tomando el modelo de fuera, de movimiento social, o sea de pequeño grupo de autoconciencia, la propuesta feminista no organizada que se había acometido en los sesenta y que aquí nos llegaba un poco retrasada, era precisamente la que tenía que inspirar un movimiento antijerárquico. De hecho Jou Freeman, una feminista, escribió en aquellos años un artículo que se llama "La tiranía de la falta de estructuras", donde dice que la falta de estructuras puede llevar al fin a cuestiones muy autoritarias de liderazgo informal, pero en todo caso la noción era que debía ser antijerárquico, que no podía tener una estructura estable, que tenía que ser en esto como en los grupos de autoconciencia y, por tanto, durante esos años toda jornada feminista era un foro al cual cada uno llegaba con su ponencia, no se admitía representatividad, por así decirlo; tú podías venir de una organización grande o de una organización muy pequeñita pero lo que traías eran temas para debatir, reivindicaciones a hacer, cuestiones que se tenían que discutir. Éste fue el clima de las jornadas aquí en Cataluña, donde todos los temas se debatieron intensamente. Hubo conflictos, pero conflictos solventados en algunos casos con retiradas, fue el caso de la Unión de Mujeres Cristianas, que discrepaban de algún análisis, evidentemente sobre el aborto, que ya se estaba convirtiendo en un tema crucial respecto al modo cómo se abordaba la familia, y resolvieron segregarse, pero en todo caso el resto, a pesar de las diferencias, logró consensuar y pactar sus proposiciones, los 4 ejes de siempre. ¿Qué es lo que reivindican las jornadas catalanas?

Uno: "Dret a un lloc de treball sense discriminació, a la formació professional, a l'ocupació, la remuneració i la promoció i desaparició del treball domèstic."

Dos: "Abolició de totes les discriminacions en el treball per raó del sexe, estat civil i maternitat."

Tres: "Reconeixement de tots els drets laborals, sindicals i de seguretat social per a les treballadores de la llar."

Cuatro: "Socialització del treball domèstic mitjançant serveis col·lectius finançats amb fons públics i gestionats democràticament des de la base; servei domèstic pròpiament dit, l'ocupació considerada, doncs, ara, com a pròpia de la dona: cura dels fills, dels vells i dels malalts. Ordenació urbana i construcció d'habitatges que permetin un plantejament col·lectiu de tots els extrems [...]"

Cinco: "Ensenyament obligatori públic, laic, gratuït, antiautoritari i no discriminatori contra la dona. És a dir:

- a) implantació efectiva de la coeducació,
- b) revisió dels textos escolars,

c) lluita ideològica dirigida a la desaparició dels rols tradicionals masculí i femení,

d) dret a la igualtat en el deure,

e) supressió de les discriminacions en esport, art, cultura, etc."

Seis: "Abolició del servei social monopolitzat per la Secció Femenina."

Siete: "Amnistia general, especialment pels actes considerats delictes per una legislació que discrimina la dona."

Ocho: "Abolició de totes aquelles lleis que discriminen la dona."

Nueve: "Revisió de la cèl·lula familiar:

a) llei del divorci,

b) assumir que la pàtria potestat no sigui exclusivament de l'home,

c) reconeixement de tots els drets a la mare soltera, i igualtat de drets per a tots els fills, legítims i il·legítims,

d) supressió del delictes d'adulteri i amistançament."

Diez: "Dret a la lliure disposició del propi cos, i com a mitjà principal per aconseguir-ho:

a) educació sexual,

b) anticonceptius per a homes i dones a càrrec de la Seguretat Social,

c) legalització de l'avortament i inclusió d'aquest a la Seguretat Social,

d) supressió de la llei de periodicitat i rehabilitació social que persegueix conductes com l'homosexualitat, la prostitució, etc."

"Denunciem l'actual família patriarcal i autoritària com a cèl·lula base de l'actual Estat per la seva funció repressiva, política i autoritària."

"Denunciem la doble moral burgesa que estableix un cànon per als homes i un altre per a les dones, de tal manera que divideix les dones en dones castes i honestes tancades en la cèl·lula familiar i dones prostituïdes al servei del marit."

"Denunciem com a conseqüència del poder paternalista el mite de la virginitat que reforça la legitimitat dels fills, el mite de la maternitat com a essència de la condició femenina i tots els altres mites que han estat elaborats entorn de la dona."

"Denunciem la cosificació de la dona a través dels mitjans de comunicació: *sex symbol*, objecte publicitari..."

"Denunciem, també, l'alienació que la societat de consum obté de la dona convertint-la en una consumidora no productora."

"Denunciem l'especial marginació que pateix la dona del camp."

"Denunciem la discriminació que pateixen les dones dins de la presó i exigim la desaparició de les croades."¹

(1) Monges carcelleres de la presó de dones.

"Les dones que participem en les Primeres Jornades Catalanes de la Dona, tant les que militen en partits polítics i organismes unitaris com les que no, denunciem la manca d'interès per part d'aquestes organitzacions envers els problemes específics de la dona, i esperem que les darreres preses de posició públiques sobre el tema siguin alguna cosa més que fruit d'un interès tàctic i oportunista."

Bien, ¿qué ocurrió con estas reivindicaciones en los siguientes años de la Transición? Si os fijáis lo adquirido allí, es un consenso, en primer lugar, en torno a reivindicaciones específicas que pueden cruzar los ejes partidarios incluso de lo que era el centro democrático de aquella época en el año 77 o 78. Unión de Centro Democrático creó en la administración central, dentro del Ministerio de Cultura, la subdirección de la Condición Femenina, a cargo de las políticas de igualdad para las mujeres. Por otro lado, había un debate dirigido por los partidos políticos de izquierda como el Partido del Trabajo, que tenía sus propias organizaciones de mujeres; la ORT; el Movimiento Comunista; el Partido Comunista; el Partido Socialista y la Democracia Cristiana. Por tanto, los distintos partidos tenían sus propias organizaciones de mujeres pero el consenso que allí se adquirió es que estas organizaciones de mujeres sólo habían servido como correas de transmisión de decisiones en los partidos que postergaban o excluían las reivindicaciones específicas de las mujeres, entonces sí las reivindicaciones generaron consenso excepto en el sector de mujeres católicas que se retiraron por el aborto y (la familia) algunas de las cuales, sin embargo, se quedaron a pesar de todo. Comenzó entonces un debate muy profundo sobre, no ya política y feminismo, porque prácticamente las mujeres, incluido el Movimiento Democrático de las Mujeres que pasa a llamarse Movimiento Democrático de las Mujeres-Movimiento de Liberación, aceptaron las tesis feministas de que hay una opresión específica de las mujeres y, por tanto, requieren autonomía organizativa. El debate se centró sobre formas organizativas. Los grupos vinculados al Partido del Trabajo propugnaban una asociación legal de mujeres; los otros decían que no, que se debía ser muy flexible, incorporando la tradición feminista de que no hubiera jerarquía, de que no fuera todo muy rígidamente organizado, proponiéndose en cambio hacer una coordinadora de organizaciones feministas. Se crearon las dos cosas: la Asociación Democrática de Mujeres y la Coordinadora de Organizaciones Feministas, que empezó a celebrar sus propios encuentros. Si en diciembre se habían enfrentado políticas y feministas, una de las características —más fuera de Cataluña que aquí—, fue "a ver ahora por qué nos peleamos", estableciéndose entonces la doble militancia contra única alternativa. El tema era si se podía "doblemilitar", o sea estar en el movimiento feminista y en un partido político, o "únicamilitancia", que era lo que seguían

sosteniendo los colectivos feministas diciendo que los partidos políticos eran organizaciones patriarcales y no había por qué estar allí.

Las primeras elecciones del 77 van a convertir a todos estos partidos vinculados a distintos grupos de mujeres en partidos parlamentarios y partidos extraparlamentarios, aquellos que consiguieron representación parlamentaria y aquellos que no la alcanzaron. La coordinadora feminista siguió mientras su propia andadura, se celebraron varias reuniones y unas grandes jornadas, las últimas que se realizaron en el año 79, en Granada, donde los conflictos surgidos entre los distintos sectores fueron tan fuertes que finalmente no volvieron a convocarse más reuniones comenzando la coordinadora a decaer hasta el 83, cuando ya casi no tenía capacidad de movilización.

Vamos a centrarnos ahora en la organización política: ¿qué pasó con estas reivindicaciones que habían formulado las mujeres?, ¿qué pasó con la vinculación a los partidos políticos? Bien, aquí habría que ver qué temas debatió el movimiento feminista o cuáles eran los temas en discusión durante la Transición. Desde la perspectiva política, el debate feminista se centró mucho en las distintas corrientes feministas, marxismo y patriarcado. Los distintos grupos discutieron y reflexionaron enormemente sobre cómo esto podía afectar a la organización y también sobre los temas nuevos que había introducido el feminismo más radicalizado, sobre la sexualidad y las relaciones de poder entre hombres y mujeres. Mientras tanto, llegaron las primeras elecciones —como sabéis las del año 77— y la elaboración de la Constitución. La Constitución, por ejemplo, no fue un tema que mayormente debatiera la coordinadora feminista. Es un tema, en cambio, que sí abordaron las feministas del PSOE y del Partido Comunista de España. Las que estaban vinculadas al PP o al Movimiento Comunista siguieron los avatares de estos grupos políticos. Los partidos parlamentarios estaban entonces debatiendo en las Cortes una serie de temas. En el caso del Partido Comunista, el Movimiento Democrático de Mujeres hizo su giro, cambió su nombre por *Movimiento Democrático, Movimiento de Liberación de la Mujer*, admitiendo que debía ser autónomo, que no podía ser un apéndice del Partido Comunista para el caso de la discriminación de las mujeres. Dentro del debate se dividieron en las que permanecieron en el Movimiento Democrático de Mujeres, muy políticas, y las que eran feministas. Divergían en si el Partido Comunista debía apoyar especialmente a una organización externa, feminista (ya nadie cuestiona que debía ser feminista y autónoma). Lo que se cuestionaba no es que dependa de... sino si en la vinculación con el movimiento feminista debía priorizarse algún grupo de mujeres (léase Movimiento Democrático de Mujeres) o no. ¿Cuál es el trasfondo del debate? El trasfondo del debate es en realidad ideoló-

gico e importante: si el Partido es la vanguardia de la revolución y los cambios, o no. Las feministas sostienen que no, que en materia de reivindicación de la mujer el Partido es patriarcal y machista; el partido no se entera y, por tanto, lo que tiene que hacer es escuchar las demandas del Movimiento Feminista Autónomo. En el otro caso, admitiéndose la autonomía del Movimiento Feminista, hay organizaciones feministas más afines a la ideología del partido comunista que son las que deberíamos priorizar. Bien, esto conduce a una segunda cosa importante dentro del Partido Comunista, que es la creación de la Comisión de la Mujer. En el 77 —como sabéis—, el Partido Comunista legalizado fue a las primeras elecciones, no obtuvo los votos que esperaba pero, en todo caso, tampoco se convirtió en un partido extraparlamentario. Entonces se convocó una gran conferencia de mujeres y aquí surgió otro tema crucial de debate sobre la estructura del partido (de acuerdo con los estatutos del partido, solamente podían votar las resoluciones miembros del partido expresamente elegidos), cuando las feministas sacaron la bandera y dijeron: “ni hablar, aquí, las feministas entran y debaten y, tengan derecho a voto o no, son las que deben decidir cuáles son las reivindicaciones de las mujeres”. Al final se logró un acuerdo intermedio: formalmente, porque la mayoría eran hombres —dicho sea de paso, tenían pocas mujeres dentro— se aprobó aquello que autónomamente las feministas habían resuelto. Pongo este ejemplo porque, si os fijáis, éste es el mismo debate sobre la historia de partidos abiertos a la sociedad y las primarias que se da en el año 2000, y que las feministas dieron en el seno de esos partidos en el año 77. Porque a lo que respondía ese debate era, precisamente, a una concepción de la vinculación entre lo que en aquel momento se llamaba partido-movimiento social, en este caso movimiento feminista y lo que hoy llamamos partido-sociedad civil por ponerle otro nombre; pero en el fondo se estaba debatiendo sobre lo mismo: dónde y cómo recoger demandas y reivindicaciones. Eso llevaba a un problema de estructura orgánica también, dentro del partido: digamos que aquella primera conferencia de la mujer planteó un gran debate sobre la propia estructura orgánica del Partido Comunista. El tema se resolvió más adelante, desgraciadamente en la primera crisis del Partido Comunista, cuando se expulsó a muchos militantes que sostenían las tesis más abiertas abandonando la organización precisamente la mayoría de las feministas que habían militado en ella anteriormente. Eso sucede, si mal no recuerdo, en el año 80 o 81 o por ahí, pero quiero decir que todo este debate dentro del Partido Comunista se saldó con una serie de innovaciones y con una crisis posterior sobre la democratización de las estructuras, que llevó a una de las primeras crisis, digamos que de abandono, me parece que la razón concreta fue en el País Vasco ¿no? La encargada de esta comisión

de mujeres feministas, Pilar Pérez Fuentes, que es vasca, terminó marchándose del Partido Comunista.

En el otro partido, en el Partido Socialista, había muchas menos feministas, y, en general, no existía, como en el Partido Comunista, un Movimiento Democrático de Mujeres externo: las militantes del PSOE fueron mucho más reacias a manifestarse como feministas porque, además, experimentaban una enorme sanción dentro, no estaban del todo bien vistas. A pesar de ello, se creó el grupo que se llama Mujer y Socialismo, muy parecido a la Comisión de la Mujer en el Partido Comunista, vinculado también al movimiento feminista externo. Aquí hay una historia muy simpática y fue la siguiente, en el famoso Congreso en el que Felipe González renunció porque el partido no abandonaba el marxismo, cuando —como sabéis— se quedó el Partido Socialista sin dirección, Mujer y Socialismo estuvo a punto de presentar una lista integrada únicamente por mujeres para la ejecutiva del PSOE, que hubiera sido elegida porque con los votos de ellas sólo ya eran mayoría. La feminista más connotada ahí es Carlota Bustelo, que había sido elegida. Por cierto, dos feministas fueron elegidas diputadas, Dolors Calvet, la que ha sido ahora candidata al ayuntamiento de Sabadell, lo fue por el Partido Comunista en el 77, y Carlota Bustelo en el 79. Ninguna de las dos siguió después del 79. Al congreso, del setenta y ocho, el del marxismo, asistió Mujer y Socialismo con Carlota Bustelo a la cabeza y a punto de presentarse, luego no se atrevieron a hacerlo. Curiosamente esto provocó en Alfonso Guerra, quien, en aquella época, estaba controlando el partido duramente, la sensación de que “cielos las mujeres podían tomar el partido” y finalmente se enfrentó a Mujer y Socialismo. Así pues, en el año 79, en el caso del Partido Comunista salieron las feministas, y en el caso del Partido Socialista Obrero Español, las de Mujer y Socialismo se la jugaron para que hubiera más mujeres que en el 77; tenían el apoyo de Felipe González pero no el de Alfonso Guerra y el resultado es que hubo menos mujeres en las listas. Entonces Carlota Bustelo, que iba en un alto lugar de cualquier manera, les manifestó públicamente a los medios de comunicación: “mi partido es machista, es patriarcal, y yo no estoy dispuesta a volver a ir a las listas en estas condiciones”. Con lo cual podemos decir que en ambos casos, los dos grupos de feministas, las comunistas y las socialistas, terminaron fuera de las comisiones, bajándose el perfil. Simplemente, a modo de ejemplo os voy a nombrar el Movimiento Comunista; éste era extraparlamentario, y se mantuvo muy dinámico en la coordinadora feminista. Lo que hizo el Movimiento Comunista fue una organización de mujeres con una estructura paralela a la del partido, desde la que “no solamente opinar en temas de mujeres, sino poner la perspectiva feminista en todos los demás temas”. Como esto era algo que se debatía en aquellos años, implicaba incorporarse a los

partidos: ¿simplemente llevar las reivindicaciones concretas de las mujeres o lo que las feministas decían? Eran otras formas de hacer política más democráticas, menos jerárquicas, más abiertas a la sociedad, etcétera. Entonces éste era el debate: en el caso del Movimiento Comunista resolvieron que el modo de hacerlo era una estructura paralela de mujeres, aunque, a la hora de la verdad, no muchas se incorporaban a esta estructura paralela porque no era obligatorio. Por tanto, cuando llegó el momento de crisis después del 79, muchos de estos colectivos feministas empezaron a desarticularse, en las jornadas de Granada hubo un enfrentamiento bastante fuerte entre los distintos sectores de mujeres y los distintos colectivos, de una parte, y los partidos parlamentarios y extraparlamentarios, de otra, que hizo caer el movimiento. Esto ya había venido precedido, y ahora vamos a la política general, por un debate importante acerca de dos temas: El primero fue sobre la Constitución, entonces todos los grupos admitían que no se había logrado introducir en ella todas las reformas que las feministas pedían; ciertamente estaba el artículo catorce que establece que no puede haber discriminación por razón de sexo, y estaba el artículo que le da al Estado la obligación de vigilar por la igualdad. Pero, por ejemplo, no se había podido explicitar la posibilidad del aborto. ¿Por qué? El debate había estado en torno a quién tiene derecho a la vida; la Constitución dice la persona porque no se determinó si el feto lo era o no. Lo que la derecha pedía era que dijera "las personas" porque una persona es alguien ya nacido, lo cual no protege a los fetos, pero al quedar el todos... como sabéis cuando hubo ley del aborto, hubo que ir al Tribunal Constitucional. Y esto lleva a que la Coordinadora Feminista resuelva ponerse en contra de la Constitución, lo cual, claro, chocaba con lo que era el sentir de la mayoría de la población. Algunos sectores, los que estaban más cerca del Partido Socialista o del Partido Comunista, votaron a favor pero, en general, la coordinadora feminista se puso en contra de la Constitución.

El otro momento fue en el año 81, cuando el golpe militar, cuando también los sectores más radicales del partido feminista dijeron que no estaban dispuestas a condenar el golpe militar porque, total, un "golpe lo daban los hombres cada noche en la cama" y, por tanto, no era especialmente relevante que, además, lo dieran ocupando las Cortes. Por tanto, es cierto que hay que ver una radicalización, en parte porque las actitudes más políticas estaban vinculadas a los partidos de izquierda extraparlamentarios y las otras arrancan de la crisis en que las comunistas salieron del Partido y las socialistas quedaron un poco fuera de juego.

¿Qué se hizo en aquellos años dentro de los grupos de la coordinadora feminista? Planificación familiar, una necesidad muy sentida en este país y al mismo tiempo, en el año 78, de un día para otro, en Bilbao un fiscal vol-

vió a acusar a unas mujeres por haber realizado un aborto, lo que movilizó enormemente al país, se juntaron firmas diciendo "yo también he abortado", incluso firmaron hombres diciendo "yo también he colaborado a abortar".

Los ayuntamientos recogieron básicamente la demanda de planificación familiar, y se hicieron los primeros centros de planificación familiar a nivel local donde fueron a trabajar muchísimas feministas, o sea que todo el sector que estaba debatiendo los temas de sexualidad accedió al espacio o de la movilización por el aborto por los juicios de Bilbao, o al de la planificación familiar en los ayuntamientos. Esto ya se había dado en el Parlamento, de hecho Carlota Bustelo había pedido que se despenalizara la ley de contraceptivos que penalizaba no sólo a la mujer que utilizaba los contraceptivos, sino también al médico que los recetaba. Aquí también existe otra anécdota simpática: cuando Carlota propuso esto, por supuesto, la miraron sus colegas masculinos y le dijeron que para qué discutían tonterías cuando aquí se estaba haciendo algo tan importante como era la Constitución, pero ella insistió tanto que al final se aprobó la ley despenalizándolos y le pusieron como mote "La Pildorita"; Veinte años después, cuando uno mira las tasas de natalidad de este país, pocas leyes han tenido un impacto tan claro como la que hizo "La Pildorita", no podemos analizar nada que consiga el mismo espectacular resultado social, se ha retrocedido de seis a uno en ese mismo período de tiempo, no sólo por la ley, evidentemente, pero quiero decir que, como veréis, es un tema tan bien puesto en la agenda política, por así decirlo, que tuvo inmediatos resultados.

Entonces, ¿cuáles son las características del período 75-82? En primer lugar, la existencia de un movimiento feminista, de colectivos feministas que discutían en términos más o menos semejantes a lo que era el debate ideológico y teórico fuera de nuestras fronteras, aunque los grupos de autoconciencia que habían sido importantes fuera de aquí no lo fueron tanto en este país. Segundo, apareció una vinculación con la política que es importante porque, claro, se trata del contexto de la Transición política y, por tanto, evidentemente de ella también forma parte el movimiento feminista. Dicho esto, sin embargo, también hay que referirse a aquellos temas cruciales que fueron aprobados, como la Constitución, respecto de los cuales los sectores más radicales del movimiento feminista que son los que alcanzaron más voz pública, estuvieron en contra, incluso el del golpe ya fue una cuestión un poco así, de debate. Pero en los diez o quince años siguientes, casi todos los cambios y reivindicaciones que allí se plantearon fueron conseguidos. Pero, ¿qué es lo que ha cambiado y qué es lo que no ha cambiado? los ejes de la desigualdad, aunque algún eje básico sí fue modificado.

Si miramos los partidos parlamentarios, en este caso el Partido Comunista y el Partido Socialista, la incorporación de feministas permitió que los temas feministas, primero se legitimaran, y eso quiere decir entrar en la agenda política, que se normalice la existencia de una dimensión autónoma de la discriminación de las mujeres y, por lo tanto, la necesidad de una organización también autónoma. La crisis del Partido Comunista hizo que esto tuviera poca repercusión en las instituciones, pero en cambio, a pesar de que en el partido socialista, Mujer y Socialismo es un grupo débil, el triunfo electoral del partido socialista en el ochenta y dos y, posteriormente, la creación, generada por el pequeño colectivo de feministas, del Instituto de la Mujer, un modelo de intervención pública, que tuvo un enorme protagonismo en los cambios que se produjeron a partir del ochenta y dos y también en lo que la opinión pública entendía por dignidad de las mujeres. El Instituto de la Mujer lo presidió Carlota Bustelo, la parlamentaria socialista, sin embargo fue organizado por mujeres que venían del movimiento feminista, ninguna de ellas era militante del Partido Socialista. Al mismo tiempo, el proceso de conclusión del estado de las autonomías hizo que este modelo de Instituto de la Mujer apareciera en todas las comunidades autónomas con una herramienta o un instrumento específico: los "Planes de igualdad de oportunidades". Si uno va leyendo los planes que se hacen primero desde la Administración Pública, desde la Administración Central a partir del año ochenta y siete, comprueba que lo que se recogió fue precisamente aquellas reivindicaciones y demandas que se plantearon durante la Transición política, y muchas otras que luego fueron apareciendo. Las mayorías absolutas del partido socialista en todos los niveles de la Administración hizo que el proceso tuviera una cierta homogeneidad, ¿por qué? Porque fue precisamente el PSOE, como en aquellos lugares que controlaba, ayuntamientos, comunidades autónomas, etcétera, donde el modelo de institutos, de planes de igualdad de oportunidades fue acogido por los distintos niveles de la Administración. ¿Qué resultados produjo? Es tema de otra charla, es lo que estoy trabajando ahora veinte años después, y veremos cómo ha cambiado la sociedad, cómo influyeron las políticas de la igualdad de oportunidades. Pero decididamente, muchas de esas reivindicaciones pasan a formar parte de la agenda pública.

El debate más teórico y más de fondo sobre patriarcado, fue planteado en la Universidad y los centros académicos, cosa que también pasa fuera de nuestras fronteras, reconvirtiendo esta noción en la de sistema de género para darle más amplitud e incluir otros modelos que, de hecho, no son patriarcales. Ello orientó la constitución de los seminarios del Instituto de la Mujer y la incorporación de la temática de género a la investigación académica.

mica. Y es en este ámbito donde se hace investigación empírica y donde también algo de reflexión teórica sobre la situación de las mujeres.

Lo último que quería señalar es que yo he enfatizado los aspectos políticos de la Transición, pero en aquellos años el movimiento feminista tuvo mucho impacto también a nivel cultural, lo que estamos viendo hasta el día de hoy, cine, literatura... vamos, lo que se llama el aporte de las mujeres a la cultura. Hubo también un importante debate en los medios de comunicación sobre el rol, sobre la imagen; en el sistema educativo, con mucha investigación y también muchos tipos de debate entre los profesores, de cómo se enseñaban los textos, la discriminación; y lo que tuvo menos duración fueron las librerías y los bares de mujeres, ámbitos de mujeres así en el terreno más lúdico; algunas han sobrevivido, unas pocas, la mayoría más bien han desaparecido, pero fueron importantes para esta vinculación entre lo que era la reflexión feminista y lo que son los espacios culturales. No he hablado especialmente de ello para hablar más, más bien, de la Transición, de la parte más política de la Transición, pero también es interesante seguir de qué manera se vincularon las propuestas feministas al mundo de la cultura, pero os agradezco la atención.

COL·LOQUI

SUSANNA TAVERA: Muchas gracias Judith. Después de esta intervención, creo que tenemos un espacio adecuado para plantear el debate, no sé si a partir de una previa reflexión de autoconciencia por parte de todos los que estamos aquí, a la manera de los colectivos feministas; pero sí desde la intervención de la profesora Judith Astelarra. ¿Hay alguna pregunta?... Bien, si no hay ninguna, empezaré yo.

PREGUNTA: Aquí hay algunos estudiantes que quizás han sido alumnos míos en "Movimientos sociales", o quizá, no porque es una asignatura que ya ha hecho retroceso en nuestros planes de estudio, y que también forma parte de una tradición heredada del movimiento de la lucha antifranquista. Bien, me refería a los nuevos movimientos sociales especialmente, no tanto al movimiento obrero, planteando que la vitalidad de los movimientos sociales depende de su enraizamiento en la sociedad civil y que, de alguna manera, responden a un enfrentamiento, una manera de estructurar el enfrentamiento de la sociedad civil frente al Estado. Evidentemente, pues, el feminismo entra perfectamente dentro de este tipo de categorizaciones modélicas: los sec-

tores más radicales del movimiento feminista toman, en conjunto, su fuerza de los cambios estructurales; los sectores más radicales se enfrentan a organización política, estado y patriarcado y, a partir de ahí, yendo hacia el centro y hacia la derecha —si se puede decir así—, del feminismo, hacia la moderación del feminismo, se enfrentan, articulan su oposición al mundo de la política de diferentes maneras particulares. Lo que a mí me llama la atención, y quería saber tu opinión, es que ese impulso de la sociedad civil existe hoy en día, ha existido a lo largo de la década de los años noventa y, a pesar del cumplimiento de la agenda pública y de la legitimación de muchas de las reivindicaciones de las mujeres, todavía hay caminos que andar y recorrer. ¿De qué manera se puede entender, pues, el retroceso del movimiento en nuestra sociedad? ¿A qué lo atribuyes tú? A mí el tema que siempre me causa escor-zor es no haber oído más firme la voz de las mujeres feministas en los recientes enfrentamientos armados de los Balcanes, cuando, además, las reivindicaciones pacifistas constituyen una de las tradiciones feministas, al menos tan intensas y dilatadas en el tiempo como el sufragismo. ¿Cómo lo ves?

JUDITH ASTELARRA: En primer lugar, cuando uno estudia la participación política de las mujeres, no ya de las feministas, sino, en general, comprueba que participan poco en los periodos más institucionales de la política y se movilizan mucho más en los momentos de crisis o excepcionales; en el siglo XIX era lo que se llamaba pan y rosas, ¿no? Es decir, en los momentos más cruciales pedían pan y pedían rosas. Solían ser bastante radicales, y mientras los hombres perdían el tiempo discutiendo si era o no era pertinente ocupar el Palacio de Invierno, las mujeres salieron las primeras. Es decir, tienen una forma de participación política desde el XIX para acá que es: en los periodos de normalidad la participación de las mujeres desaparece bastante y en los periodos de excepcionalidad se incrementa. Ahora, eso tiene que ver también con participar en causas sociales o, yo creo, con participar en causas más políticas, las mujeres tienden a colocarse mucho más en temas de contenido social que, según como se definan, son políticos, pero pueden hasta ser excluyentes; en movimientos vecinales, en movimientos de barrio, en movimientos educativos. Por ejemplo, es muy interesante lo que han hecho las historiadoras inglesas mostrando cómo el estado del bienestar recoge servicios que las mujeres dan gratuitamente en el ámbito doméstico, pero resulta que también lo han dado siempre como voluntariado colectivo. Las monjas eran voluntarias en los hospitales antes de que se contratara a las enfermeras pertinentes, por ejemplo. Siempre han estado en el área de servicios sociales, ahora este área cuando entra en el estado del bienestar resulta que se convierte en un tema político, mientras que cuando estaba fuera era un tema solamente social, y éste es el debate justamente sobre los derechos so-

ciales. Yo pienso que ahí como primera respuesta, resulta que hay mucha invisibilidad respecto a lo que hacen las mujeres, porque según cómo definas lo que es en un momento dado movilización política, las puedes estar excluyendo de lo que son ámbitos de participación colectiva y voluntaria, que si por esto entendemos lo político no están directamente vinculadas a lo político. Hay momentos en que estos ámbitos sociales se convierten en reivindicaciones hacia el Estado y, en esos momentos de fuerte movilización, ves a las mujeres. Esto es lo que es, en general, la participación política de las mujeres, y lo mismo te encuentras cuando las incluyes en partidos políticos. ¿En qué participan? Pues en las actividades más sociales del partido, que son las menos visibles, digamos las menos politizadas.

Ahora, veamos cuándo se movilizan por sus propias reivindicaciones como Movimiento Feminista. Claro, aquí hay que ver lo que es reivindicar, porque yo creo que aquí se ha introducido muchas veces el tema éste de sociedad civil-estado, y a veces tengo la sensación de que el marxismo lo que ha hecho es sustituir al proletariado por la sociedad civil; entonces, claro que proletarios y burgueses se enfrentaron, que estuvieran en contradicción ya era una cosa que ahora que completa con lo que sea la sociedad civil, pero sobre todo en un estado democrático complica un poco más la vida. Pero básicamente yo muchas veces escucho en América Latina, mucho más que aquí, y bueno digo: pero es que han cambiado los proletarios por la sociedad civil; entonces tú paras y me dices: hombre, es que Mario Conde también es sociedad civil, yo tengo que recordarles que el narcotráfico es sociedad civil donde usted la vea, entonces cuando reivindica la sociedad civil hay que saber de quién se está hablando. Una vez hice en *El Periódico de Cataluña* un artículo diciendo: "¿Cuando hablamos de una sociedad de quién hablamos?" Porque si algo tiene la sociedad moderna es que ésta es tremendamente compleja, y está cruzada de contradicciones de todo tipo, entonces la sociedad civil no existe, existe una estructura social compleja, donde hay hombres y mujeres, donde hay distintas razas, donde hay distintas nacionalidades, donde hay clases sociales confrontadas. La división sociedad civil para entenderse en el siglo Diecinueve tiene poco que ver con la compleja sociedad civil en que hoy estamos y, de hecho, el estado de bienestar es un modo de enfrentar determinadas áreas de trabajo social ¿no? Entonces, si no hablamos de sociedad civil, hablamos de un tipo de contradicción que se da entre hombres y mujeres. ¿Qué características tiene como contradicción? Y empleo la palabra contradicción para decir que, si hay desigualdad, presuponemos que hay contradicción porque en una sociedad en que la igualdad es un valor, y en una sociedad democrática la igualdad es un valor, que haya desigualdad es una base de contradicción, sin que entremos en qué clase de contradicción.

En general, cuando hay desigualdad, cualquier tipo de desigualdad suele tener lo que en sociología llamamos distancia social baja. ¿Qué es distancia social? Por distancia social tú mides en qué ámbitos coexisten o cohabitan las personas desiguales, ¿y de qué ámbito hablamos? Hablamos del trabajo, del ocio, de la familia, del barrio, de una serie de espacios sociales donde tú convives con otra gente. Generalmente, esta distancia social es alta, porque los grupos que son desiguales cohabitan en pocos ámbitos, trabajadores y empleadores se encuentran en el lugar de trabajo, pero no suelen casarse sus hijos, ni suelen ir a los mismos bares ni se van juntos de vacaciones, ni hacen ninguna de estas cosas. Sucede lo mismo con la desigualdad racial o con cualquier otro tipo de desigualdad. Bueno pues en el caso de hombres y mujeres resulta que es exactamente lo contrario, la distancia social que es alta en los demás grupos, en el caso de hombres y mujeres resulta que es bajísima, hombres y mujeres también se enamoran entre ellos y se van juntos a la cama. Por tanto, entonces, ver la desigualdad cuando la distancia social es tan pequeña, presupone mirarte a ti mismo y de aquí viene el énfasis del movimiento feminista contemporáneo por el grupo de autoconciencia; ¿qué sucede con ello? Sucede que los problemas que surgen por la desigualdad tienden rápidamente a ser más difíciles de asumir cuando tú tienes una distancia social tan baja, porque te tienes que mirar a ti mismo y tienes que entrar en contradicción, no con otro grupo del cual estás separado, sino con otro grupo con el cual tienes una convivencia total y, en ese sentido, yo creo que es una de las hipótesis que te explica por qué en cuanto las mujeres ganamos un poquito de igualdad, que fue lo que nos pasó con el voto, decimos ¡ah...! ya está, lo hemos logrado. Entonces, cuando vuelves a darte cuenta de que en realidad no lo has logrado, tienes que hacer ¿qué proceso? El proceso de problematizar esa desigualdad no como un problema individual si no como un problema colectivo, cuando la distancia social es grande no es difícil problematizar el colectivo, porque tú estás en un lugar y el otro está en el otro lugar, te es fácil. Cuando tú tienes una distancia social tan baja como en el caso de hombres y mujeres, pasar de que tu problema individual es en realidad bastante más complicado. Yo he estado haciendo estudios con mujeres jóvenes, para que me cuenten lo que es su vida y de ahí pasan a contarme cuáles son sus problemas y, en general, hay un modo de verlos como problemas individuales, no como problemas colectivos porque, claro, el verlo como problema colectivo te lleva a plantearte si te organizas ante ello o no, y organizarse autónomamente ya es de la vieja generación de feministas y a ésta ya no le toca. Lo cual también es verdad porque ahí viene el segundo tema, cuando son dos grupos que son la mitad, y para la mitad de la población es imposible que las cosas cambien sino cambian los dos, el punto de partida

puede ser igual para las mujeres pero es que si los hombres no cambian, o las mujeres se montan un mundo totalmente aparte o lo tienen muy difícil. Los trabajadores pueden no haber cambiado la base que genera la desigualdad aunque sigue habiendo desigualdad pero, bueno por lo menos tienen una arena de negociación, siguen teniendo organizaciones y saben cómo se juntan y cómo negocian, ¿cómo negocian todas las mujeres con todos los hombres? De hecho tienen que haber cambiado los empleadores si aceptan sentarse a negociar con los sindicatos, pero el cambio no es tan fuerte si es que necesitamos transformar cosas como el ámbito de lo privado, el ámbito de las identidades y, en fin, una serie de cuestiones más complicadas. Por eso no es de extrañar que sea un tipo de movimiento social en que cuotas adquiridas inmediatamente te lleven a decir: bueno, hemos resuelto el problema, que tengas que volver a pasar por todo un sistema y cuando uno analiza qué pasa en el XIX con el sufragismo, qué pasa en el XX, qué pasa con el feminismo de los sesenta, se encuentre con que muchas de estas cuestiones son permanentes. Ahora, ¿qué otros temas admite? Como lo que tú me estás diciendo de los Balcanes, aquí yo creo que al movimiento feminista le pasa lo que a cualquier otro movimiento, tu puedes hacerte fundamentalista muy rápido... muy rápido, y entonces aquello de que las mujeres éramos maravillosas puede formar parte de una reafirmación o parte de un supuesto bastante fundamentalista. Entonces ¿es qué las mujeres somos más pacifistas? Lo que uno puede decir es que a la gente, según su experiencia vivida, se la lleva al terreno de proyectos políticos porque esa experiencia puede convertirse en una propuesta política, entonces ¿cuál es el rol que le ha tocado siempre a las mujeres? El rol de los servicios personalizados a lo largo de toda la humanidad; la reproducción en nuestras manos significa dar servicios, pero lo que llamamos servicio, con un coste y todo, personalizados, no solamente una hace la tortilla, sino que la hace con el cariño necesario para el hijo o el marido, para quien sea; no solamente limpia la casa, cosa que haría cualquiera que limpie, sino que se supone que lo hace como parte de la familia y que lo que junta a la familia es el afecto, por lo tanto está limpiando con afecto. ¿Podemos vivir en una sociedad en la que no exista esta personalización en el intercambio de servicios? Pregunta que nos queremos hacer; ahora, si creemos que esto es valioso, no basta con que sea la experiencia de las mujeres, porque podemos estar hasta las narices de hacerlo y lo único que queremos es no tener que hacerlo nunca más. Pero si creemos que eso es importante, eso hay que convertirlo en un proyecto político para llevarlo a la arena, no del Estado pero sí al de la política, y yo creo lo mismo respecto a la paz, pues por el hecho de parir no es necesario que seamos más pacifistas, es cierto que cuidar de la vida te provoca un entrenamiento, en principio, más alejado de la guerra;

ahora, para que seas pacifista, eso lo tienes que convertir en un proyecto y una de las cosas que a mí me impresionan de este país es cómo la política lo asumió; por la política me refiero a las mujeres en los partidos, yo que me he dedicado a estudiarlo así mucho tiempo; por ejemplo, las mujeres políticas han cogido esta parte fundamentalista con mucha rapidez, porque es el modo más simple de justificar las cuotas, yo siempre digo: las cuotas son una normalidad democrática, que haya más mujeres es más democrático, si además lo hacemos mucho mejor, santas pascuas; pero claro, que lo hagamos mejor hay que demostrarlo porque, si sólo lo decimos, diez años después nos van a pasar factura: ¿a ver?, ¿qué han hecho?, y a ver ¿qué han hecho diferente?, ¿vale? Entonces ha habido como una justificación, no convertida en un proyecto diciendo: a ver, ¿yo qué hago diferente? Pues yo hago diferentes estas cinco cosas que me parecen valiosas. Y la verdad es que las mujeres en los partidos políticos en general han tenido muchas oportunidades porque a veces la política se hace tan insensata que basta con que a lo mejor tú digas tres cosas sensatas y quedas muy bien ¿no? pero quiero decir que eso implica de nuevo que sea lo que sea lo que uno pueda aportar, tienes que convertir cualquier grupo en algo de aportación. Es cierto que te da más ventaja no haber estado involucrada históricamente en las guerras, no tienes memoria histórica de guerras para un montón de cosas, pero de eso a convertirlo en una cuestión política y, si no lo haces, entonces tampoco lo puedes pedir, así que no por puro fundamentalismo se hace uno pacifista. No sé si te he contestado Susana.

PREGUNTA: Con las rupturas ideológicas que se producen en el seno de los grupos feministas, con los debates ideológicos que se están produciendo en el extranjero ¿realmente en España se está produciendo ese nivel de reflexión teórica que se está produciendo en Francia o en Inglaterra, que ya llevaban unos años con una larga tradición de reflexión feminista? En España veíamos el otro día que había habido un vacío muy fuerte y que en los setenta se encuentran sin un espacio teórico para la reflexión.

JUDITH ASTELARRA: En la Transición sin duda. Lo que pasa es que ahí es cierto que hay memorias históricas, entonces en estos vaivenes, claro que ya tuvieron su movimiento fuerte y debatieron mucho estas cosas... Mira, hay una cosa que es impresionante en el caso de las mujeres, y es la rapidez con que se hace invisible la problemática. Yo imagino que ahora no será tan fácil porque la incorporación que hemos tenido a la investigación en el ámbito académico ha dejado mucha letra impresa, pero cuando las historiadoras empezaron a rehacer los temas que se habían debatido en el XIX, se encontraban con que no era verdad que sólo hubieran pedido el voto, sobre todo

en el movimiento obrero, que ése sí que lo habían hecho desaparecer, porque como la tesis era que el feminismo era una cuestión burguesa... entonces no había trabajadoras involucradas ahí. Entonces claro, es cierto que hay esta invisibilidad y que se desaparece pero que tú vuelves a recuperar la tradición de los debates muy rápidamente. Lo que pasa es que aquí no tuvimos esa tradición, aquí tuvimos a Clara Campoamor, que dio su batalla casi en soledad, eran pocas las que la estaban dándole ¿no?, pero ¡vaya!, eso no nos pasó sólo en el tema del género y las mujeres, nos pasa en otras muchas cosas, que traemos los debates de fuera. Y en ese sentido es un poco lo que yo decía, ¿entiendes?, los temas cruciales políticos que se debatían durante la Transición no eran los temas que estábamos debatiendo las feministas, excepto aquellas que estaban en los partidos parlamentarios, que eran muy poquitas también y que, a pesar de todo, Carlota y Dolors Calvet hacían... algún día tenéis que traer a Dolors Calvet como memoria histórica y que os cuente todas sus guerritas.

Primero fue política-feminismo, luego fue doble militancia-única militancia, y después todo el feminismo de la igualdad y la diferencia, lo que pasa es que el feminismo de la igualdad y la diferencia cogió ya en los 80, cuando venía el declive y como el eje de la temática de la mujer pasa a la institucionalidad básicamente del Estado, o a la Academia, el debate igualdad-diferencia sí lo recoge bastante vía Celia Amorós, o Amelia Varcárcel, pero el de la diferencia en el ámbito académico, en general cuenta con más emancipadoras que de la otra línea, de todos modos siempre fue paralelo, siempre hay un debate teórico y un debate de reivindicaciones más inmediatas un poco en la línea de lo que tú decías. Ahí es donde puede haber mucha diferencia entre las mujeres; otra cosa es que tú veas que la dimensión de género opera y que entonces las formas puedan ser diferentes pero hay cuestiones que comparten todas, el rol del ámbito doméstico lo comparten todas, y la limitación que ello comporta la comparten todas, vete tú a saber si Ana Botella no es mucho más inteligente que Aznar y la presidenta debería ser ella, por ejemplo. Entonces, esa dimensión es la que hemos ido documentando, ¿entiendes? Y luego están lo que son las diferencias, yo en este país creo, con todos los datos sociológicos, que estoy sacando que la principal diferencia es generacional, es más fuerte que la de clases o la territorial, hay una diferencia generacional muy muy fuerte, otra cosa son las mujeres inmigrantes, pues éstas ya traen otra tradición y otro tipo de cuestiones. Entonces, es verdad que chupamos rueda en el debate teórico de cosas que vienen de afuera, lo hemos utilizado para cosas que vienen de nuestra propia realidad, algunas cosas sí y otras no, ya te dije que el debate de la sexualidad sí que lo dimos a propósito del aborto y los anticonceptivos y otras, en cambio, no

tanto. Por lo tanto, tú tienes razón en algo, por un lado va el debate teórico, que se importa un poco de fuera, y, por otro lado, van las reivindicaciones y la respuesta a las reivindicaciones. Y la respuesta a las reivindicaciones básicamente ha tomado una prioridad enorme en la Administración cruzando el espectro político, porque ahí justamente, cuando ganó el Partido Popular, había que ver si esa institucionalidad continuaba o no, porque el PP la tenía entre signos de interrogación. Continuó. ¿Qué los planes cambiaron? Pues no son iguales, pero la verdad es que el modelo es relativamente similar.

SUSANNA TAVERA: Es que la política que ha hecho el Instituto de la Mujer con el PP no difiere radicalmente de la que hicieron antes los socialistas o las socialistas. Ciertamente que las socialistas dejaron algunos planes de ayuda a la investigación y han sido en realidad las del PP las que los han acabado. Por ejemplo, podéis tener becas del Instituto de la Mujer del Estado español gracias a algunos cambios en la política introducidos por el PP. Algunas ¿no?, otras existían antes pero no han cambiado tanto.

¿Había otra pregunta?

PREGUNTA: Sí. Voy a hacer una pregunta un poco tonta, es curiosidad. Cuando las mujeres todas casi en las listas podían haber estado en ese momento crucial..... bueno parece que decidieron en el último momento que se iban a echar atrás pero ¿qué sucedió?, ¿por qué realmente, de qué se dieron cuenta?

JUDITH ASTELARRA: Hombre, el impacto que eso suponía, porque ¡imagínate!, el Partido Socialista en aquellos momentos —¿qué año fue eso?—, era evidente que era la alternativa del gobierno, lo que sucedió un poco después, ¿no?, era el partido mayoritario de la oposición. Si el día de hoy es traumática la relación con Felipe González, imagínate en aquel momento que estaba en sus inicios, entonces claro, Felipe González no se presenta por lo que había pasado con la declaración del marxismo y estaba todo dios buscándole una salida; el impacto imagínate al día siguiente en que son las mujeres las que se convierten en ejecutivas, lo tenían listo, lo tenían allí, le estuvieron dando vueltas y a última hora dijeron “bueno, esto puede ser un golpe en la línea de flotación del partido socialista muy duro y ser nosotras las responsables luego”, eso fue un ataque de responsabilidad ¿me entiendes? Ser las responsables luego de que el partido pasase de ser el partido importante de la oposición a un partido ¿espectáculo?

PREGUNTA: Decidieron casi la política del partido, ¿no?

JUDITH ASTELARRA: Optaron digamos por la responsabilidad, en la política del partido, con su postura.

PREGUNTA: La Constitución la redactaron las ponencias, digamos que la redacción está hecha por hombres, hay toda una legislación que surge un poco a partir de esa situación, ¿qué valoración haces tú de la situación actual, por ejemplo en el tema del Poder Judicial? Que está promulgando sentencias de escándalo, ¿no? Todos son hombres.

Otra pregunta concreta es ¿cómo valoras tú el tema de la discriminación positiva y el caso de Francia que plantea la paridad?

JUDITH ASTELARRA: A ver, evidentemente la Constitución la hicieron los padres de la Constitución, nunca mejor dicho. Y cuáles eran los temas que en aquel momento se seguían. Ya te digo que algún día en detalle sí que Dolors Calvet te lo debe contar porque ella estaba en el día a día del tema duro del aborto, que era lo que más nos movilizaba y lo tenía casi todo muy bien listo, hasta que la derecha se espabiló y fue cuando entró la negociación, porque ya te digo "todas las personas" dejaban evidente que no había ningún problema para una ley del aborto y todo quedó ambiguo. De cualquier manera, como tú sabes, cuando se hizo la ley del aborto el Tribunal Constitucional la convalidó, mientras la derecha —¿te acuerdas?— que llevaba diciendo que era inconstitucional, la convalidó. Por tanto, al final lo que quedó ambiguo no impidió la ley de aborto.

El otro tema que transformaron en explícito es aquel que acabo de decir, que en Estados Unidos todavía no logran poner, que es el artículo que prohíbe la discriminación por razón del sexo, que además en este país se aprobó con poco debate y Estados Unidos hasta el día de hoy no tiene la enmienda que abra la posibilidad de todo lo que se ha hecho en políticas de igualdad de oportunidades. Sin embargo, hoy hay juristas que te dicen que eso responde a una serie de complicaciones de otro tipo... pero bueno, dentro de lo que fueron sus prioridades, esas relativamente se pusieron. Quedaron enseguida cuestiones ambiguas: la monarquía, evidentemente, lo que pasa es que la monarquía, cómo sabéis, tenía el debate de si la infanta realmente, psíquicamente, estaba en condiciones o no, en el momento en que la monarquía se quería consolidar, y de ahí salió lo que evidentemente van a cambiar en cuanto éste se haga rey. Porque no se entiende que la propia Constitución hable de la igualdad de sexos y a continuación... ¿entiendes?, la propia monarquía se convierta en un tema aparte, tema que debatimos en su momento las feministas pero que estaba en el borde del tabú por esta razón.

Luego lo de la paridad, que tú dices, lo de las cuotas, claro, si tú miras el efecto de las cuotas, te hubiera traído el informe que acabo de hacer al

respecto. Durante todos aquellos años hablábamos del maldito seis por ciento, porque en las Cortes, en los parlamentos autonómicos... no pasábamos del seis por ciento, hasta el 86; entre el 86 y el 96, se sube del seis al veintidós, al veinticuatro, también en todo, y ahora, en las últimas, al veintinueve. Otro modo de verlo no es el porcentaje sino la tasa hombre-mujer, o sea cuántos diputados te toca por cada chica diputada y la media era una cosa así... lo estoy diciendo de memoria, me parece que era en el partido socialista, en todo caso, en las Cortes en Madrid pasa de trece chicos por chica a tres chicos por chica, o sea, diez señores tuvieron que dejar la silla. Ahora, cuando tú miras el crecimiento en el debate de cuotas, con dos gráficas que tengo allí, es fantástico, superan este aumento de mujeres que te estoy diciendo de media los partidos con cuota, es decir, Izquierda Unida y el Partido Socialista, especialmente el Partido Socialista, por la gran cantidad que tiene, y entonces ¿cómo va la curva? Sube el Partido Socialista, y el Partido Popular sube en la legislación siguiente. ¿Eso qué te indica? Te indica la cuota, y te indica un contexto en que tiene buena acogida, porque entonces el otro partido también la tiene que copiar, ¿vale? O sea que la existencia de cuotas nos lleva a estar todavía lejos de la paridad, pero hemos pasado del maldito seis por ciento que se mantuvo en aquella época al veintidós-veinticuatro por ciento que tenemos ahora de representación de mujeres. Yo creo que se pueden decir pocas cosas más. Siempre se pensó en un mecanismo corrector circunstancial, pero lo mejor es la normalidad de aplicación, y la cuota tiene una serie de problemas también, porque justamente es circunstancial. La vuelta atrás también se puede producir si no haces una normalización, y en ese sentido es verdad que el perfil del PP cuando puso mucha alcaldesa tenía muchas menos regidoras, es cierto que eso podía ser una cuestión de cara a la imagen pública, pero también es verdad que llega a normalizarse, pues mujeres en puestos más altos pueden normalizar la situación. Yo lo que creo es que se trata de una pura normalización democrática que ya me parece bien porque, además, te cambia el perfil de ver el poder sólo en masculino. En la época en la que estaba la señora Thatcher por lo menos estaba en la foto de los presidentes del gobierno, te gustara o no te gustara ella eso es otra cosa diferente, pero ¿por qué los de derechas tienen que ser sólo señores? No hay ninguna ventaja, me da igual, ¿me entiendes?, que sea señor o señora. Lo que pasa con estas cosas es que te normaliza, digamos que hasta las derechas pueden ser señores o señoras. Pero otra cosa distinta es lo que acabo de decir, es si creemos que las mujeres pueden aportar algo, eso ya no es una cuestión numérica. Eso ya es una cuestión del proyecto político que quieres incorporar. ¿Y los números entonces qué te hacen? Los números solamente te normalizan lo que, te vuelvo a decir, puesto que en la derecha también se coló la señora Thatcher,

la derecha es exactamente igual, entonces o matamos a las derechas o si somos democráticos y creemos que también tienen que haber derechas pues, oye, ojalá que también tengan señoras, ¿entiendes? De la misma manera que también tiene que haberlas del otro lado porque te normaliza el que el género sea un mecanismo de reclutamiento en un sitio y en el otro no. Distinto es presuponer eso de que va a cambiar la política porque hayan mujeres, pues no, pues no la cambia tampoco porque haya obreros, sino por el tipo de proyectos políticos que llesves a la arena política. En la política cuando tú quieres hacer algo, tú tienes que hacer tu proyecto político, tienes que convencer a la gente para tener los apoyos pertinentes, y después convertirlos en realidad, así se hace política en democracia. Tienes que tener tu proyecto, tienes que tener apoyo social y apoyo político, que luego se esté dispuesto a presionar si hay que presionar, o a tomar en tus manos el hacer que esos proyectos se conviertan en realidad.

Y lo último no sé, la verdad no recuerdo la pregunta...

¡Ah!, ¡sí!, perdona, pero estaba asociado, pues luego ya he dicho que es por el tipo de desigualdad, que existe entre hombres y mujeres. Yo es que creo que las mujeres, en cuanto conseguimos algo... es lo que le decía a ella: si tú te comparas con las generaciones, claro que has ganado. Es falso que no tengamos igualdad, si tú te comparas con los hombres de tu generación tienes otra realidad, yo hago una apuesta que les planteo, viendo cómo van hoy las estadísticas: que a los cuarenta años, ellas van a haber hecho peor carrera en el mercado de trabajo que ellos, a igualdad de notas o incluso teniendo mejores notas que los hombres, y eso ya lo estamos viendo porque la segregación en el mercado laboral no ha desaparecido, al revés, allí comparas a las jóvenes con las abuelas y lo tenían mejor las abuelas, tenían más empleo que ellas. Y lo único que han hecho es irse a las profesiones femeninas y aumentar las profesiones femeninas con todo lo que ello comporta, y tú miras lo que pasa en el ámbito de la redistribución de tareas domésticas y ni de cerca se asemeja a lo que pasa en el ámbito doméstico. Con todos esos datos en la mano en plan sociológico, puedes hacer una cierta predicción sobre qué nos va a pasar dentro de quince años. A menos que cambies esa segregación que hay ahí dentro, ¿qué es lo que pasa? Que cambiar eso no es tan fácil, cambiar eso es tocar la estructura básica de lo público y lo privado.

PREGUNTA: Yo te quería preguntar algo que ya has comentado antes, que hay ciertos ámbitos donde parece ser que no ha habido un gran cambio. Te comentaba, por ejemplo, el ámbito judicial. Ejemplos concretos ¿no? Es decir, sentencias de separación, donde el noventa y cinco por ciento de, digamos, de la custodia de los hijos, y etcétera, la obtiene la mujer, y esto está

hecho por hombres, digamos que hay una clara voluntad de mantener a la mujer ligada a ciertos papeles, no solamente porque no haya hombres que no quieran en un momento determinado asumir ciertos papeles, digo esto a nivel de cargos de responsabilidad. Es decir, hay ciertos ámbitos donde parece que hay una gran dificultad de movilización.

JUDITH ASTELARRA: Es que yo creo que en el ámbito judicial sobre todo en este país, se tiende a ser fundamentalista; el ámbito judicial es un ámbito bastante conservador a pesar de todo. Pero, por otro lado, en esta cuestión de estar en contra de la política, primero pones a la sociedad civil contra la política y luego reivindicas a los jueces, y los jueces toman decisiones individuales. Yo me acuerdo, yo estaba en el Consejo Rector del Instituto de la Mujer con Cristina Almeida. Y Cristina Almeida nos traía a cada sesión las supremas paridas de los jueces que resulta que tienen que justificar sus decisiones y eran una cosa increíble, algunas han llegado a los medios de comunicación, pero tú no sabes la cantidad que hay. Entonces, claro, como el juez decide con tanta individualidad y se supone que cualquier control atenta contra la justicia y la autonomía de los jueces, es de los terrenos más abonados para que el cambio sea lentísimo. Ahora últimamente habían estado dándole vueltas en el Consejo General del Poder Judicial a fin de hacer unos cursillos especiales o una serie de cosas, pero yo creo que a diferencia de muchos otros ámbitos es un sector de los más rezagados e ideologizados.

SUSANNA TAVERA: Había dos preguntas más.

PREGUNTA: Mi pregunta era un poco por lo de la paridad que hablaban en la ley ésta de Francia, y es que en un país como el nuestro, en el que cualquier reforma social un poco arriesgada es tachada de izquierda radical, o de socialcomunismo, que está de moda ahora, qué posibilidades hay de que se pueda reivindicar esa paridad, ¿qué posibilidades hay de que alguien se atreva a pedirla para obligar un poco a una igualdad que va implícitamente?

JUDITH ASTELARRA: Mira las socialistas tienen presentado un proyecto ahora o iban a presentarlo, pero con el grupo tan reducido que les ha quedado... pero tenían elaborado uno muy en la misma línea del francés. Acuérdate de que en Francia se aprobó con el consenso de todos los grupos políticos ¿eh?, también de la derecha francesa. No fue un proyecto sólo de izquierdas en Francia. El debate de la paridad es un debate arduo, como sabéis se utiliza la cuestión básica, es un debate que surge de las propias filias del liberalismo en Estados Unidos. La respuesta es si puedes corregir

una desigualdad generando otra desigualdad... en fin es el debate que siempre ha habido en torno a las cuotas y Francia es un país de muy baja tasa, y de hecho fue aprobado. ¿Qué va a pasar aquí? No lo sé, porque las mujeres del Partido Popular han sido muy anticuotas, ahora en voz baja ellas te dicen: mientras la tengan las otras a nosotras nos va espléndido, cuando tu vas viendo, como te digo, cómo van creciendo, al final dan la talla, la dan las otras y ellas usufructan, digamos, la cuota; igual informalmente el PP tiene cuota. Y además dio órdenes, y es más, es muy interesante ver lo que pasa en Cataluña. Porque esta cosa en la que yo digo que el Partido Socialista tira, existe en todos los parlamentos autonómicos menos en el catalán. El parlamento catalán tiene la proporción más baja de los diecisiete parlamentos autonómicos, tiene la proporción más baja de mujeres socialistas de los diecisiete parlamentos autonómicos y es el único parlamento autonómico en el que el PP tiene un porcentaje superior de mujeres alcanzado en las últimas elecciones; la cuota de socialistas del PSC es de un treinta y dos por ciento, el PP tiene un cuarenta y cuatro aquí, pero era de un treinta y dos por ciento cuando las candidatas que eran del PSC tenían un veinticinco por ciento y subían a treinta y dos por las candidatas de *Ciudadants pel Canvi*, que hacían paridad, tienen un cuarenta y seis por ciento, y en su conjunto le da un treinta y dos. Cuando tú miras lo que pasa en Cataluña te das cuenta de que Convergència tiene los más bajos de todos, Esquerra Republicana no tiene ni una sola mujer, es decir, para que veáis, donde se suponía que el movimiento feminista estaba más estructurado era en Cataluña, y había tirado más del carro, y mucho mejor que en el resto de España, cuando miramos la cuestión política el porcentaje es el más bajo de todos los parlamentos autonómicos.

Las cuestiones simbólicas en este tema son enormemente importantes, justamente porque es un sistema de desigualdad que opera muchísimo sobre la matriz cultural y sobre la identidad personal. Lo simbólico que pasa en la política tiene una enorme trascendencia aunque directamente pueda no afectar. Entonces, evidentemente, tú puedes decir: es una chorrada, pero mírate el mercado de trabajo y es lo peor, y, mira por donde, Cataluña se está quedando mucho más atrás en todos los demás indicadores que el resto de las comunidades autónomas, la que fue avanzaquilla, por lo tanto tan absurdo no es cuando lo que tienes son retrocesos, ni siquiera que te quedes, es que retrocedes.

PREGUNTA: Como dato para el debate, usted siempre dice números, y está muy bien, pero yo, más que en la cantidad, me fijaría en la calidad. ¿Por qué las mujeres no se incorporan? Porque no se incorporan a un modelo hecho por los hombres, pero no sólo en los partidos políticos sino en los síndica-

tos estudiantiles o en el mismo gobierno de la Universidad, una se mete y acabas escaldada, porque intentas hacer política desde otra perspectiva, sin confrontación, en convivencia, pero desde otros parámetros y acabas totalmente machacada, y éste es un problema que yo también veo en los partidos políticos. Que haya una Thatcher no sé si es una cosa buena o mala porque sí, eres mujer y tienes los ovarios, pero luego el contenido no cambia. Pues ojo, sé un poquito más prudente, lo mismo que las incorporaciones de las mujeres en la política, que bien hay más número pero cómo lo hacen, qué cambian de relación y se integran en el partido hay maneras de... perspectivas diferentes y, generalmente, no les pagan. Yo creo que esto, porque, por muchas ideas que tengo, sí, luego entras y hay esto pues, es difícil de mantenerte o vas a estar haciendo un doble juego... yo es lo que veo por lo que se da en el gobierno de esta Universidad a nivel estudiantil, por lo poquito que he visto. Vaya, que es muy difícil cambiar esto y no desde arriba, sino desde abajo.

JUDITH ASTELARRA: A ver, evidentemente la cantidad no hace para nada la calidad, pero una golondrina de una señora muy iluminada feminista tampoco cambia mucho nada. Esta es una cuestión compleja y porque es compleja decía yo que si una cosa es el feminismo moderno es que se trata de una cuestión global que operaba a muchos niveles, opera a nivel de entidad personal, opera a nivel de los roles, opera a nivel de los ámbitos sociales. Con un sistema así de complejo para cambiarlo necesitas tocarlo todo, pero claro la alternativa puede ser la que vosotros estáis diciendo: ah no, mientras no sea todo maravilloso, aquí que ni nos vean. Fuera no existimos porque a mí, lo de que seamos todas maravillosas, ¿me entiendes?, lo cambia mucho. O que digamos: claro que se requiere tener los proyectos, pero ¿sabes qué? No aceptamos la crítica. Se requiere que se normalice para que alguna de esas mujeres maravillosas tenga la posibilidad de entrar. Se requiere que hagas acceso, el acceso nunca te garantiza que ... vuelvo a insistir, política sólo se hace cuando llevas proyectos, sea el que sea y no hay un solo feminismo de proyectos. Ahí el feminismo es muy plural, los proyectos feministas pueden ser muy diferentes entre sí, a Dios gracias, porque si algo aprendimos las feministas, a pesar de estos enormes conflictos que tuvimos y los pusimos sobre el tapete, fue a ponerlos sobre el tapete y, a pesar de todo, a tener un cierto "pacto cómplice", mira que yo he estado aquí describiendo conflictos importantes que hubo en aquella generación. Pero por lo menos teníamos un "pacto cómplice". Ahora ésa es una de las tesis: yo mientras no lo tenga todo perfecto, mejor que me invente una mujer, bien es una cuestión muy legítima la que decís; hay otra que dice: mira, normalizar las imágenes aunque no cambie, te permite una cierta masa crí-

tica en la que se permite que mujeres, a lo mejor con un proyecto, no sientan que sea un ámbito que no les pertenece, ¿sabes? Porque eso es lo que históricamente te lleva a las invisibilidades por efecto de esos movimientos cíclicos. Porque en cuanto desapareces, disuades a generaciones de mujeres que vienen y que entienden que aquello ya ni siquiera es lo suyo. Y el retorno de las mujeres al ámbito doméstico se produce generacionalmente también. Cuidado, ¿eh?, que nada os garantiza que, con esta cuestión de que mejor que no nos vean, por ahí que vuestras hermanas más pequeñas no resuelvan que lo mejor es ser ama de casa, porque eso ya ha pasado. En los treinta había más mujeres en las universidades americanas en números absolutos que en los sesenta, por ejemplo un dato del puro ámbito académico. Cuidado con estas cuestiones complejas, pues la cantidad no te dice nada más que te están normalizando, las cuestiones de hombres y mujeres, yo siempre he dicho que la igualdad la vamos a conseguir de verdad cuando haya tantas mujeres idiotas en el poder como hombres idiotas. Porque lo que tu estás pidiendo ¿sabes lo que es? La superwoman, o sea, a menos que tengamos la superwoman que no se meta, oye habrá superwomans maravillosas que lo hagan muy bien y habrá tontas del bote, pero por lo menos normalizaremos la superwoman con cualquiera de las otras, y a partir de ahí puedes hablar de proyectos compartidos si quieres, entonces finalmente son proyectos lo que haces, finalmente puedes tener apoyos o no puedes tener apoyos pero la invisibilidad de las mujeres consiste precisamente en que no tienen que estar allí y hay una tendencia entre las mujeres a creernos superwoman, así que mejor que no entremos a menos de que lo que hagamos no sea maravilloso.

DONA I DEMOCRÀCIA: EVOLUCIÓ I PERSPECTIVES DE LES EXPERIÈNCIES INDIVIDUALS I COL·LECTIVES

Ponents:

MARGARIDA ÁLVAREZ I ÁLVAREZ
MAGDA ORANICH, EMPAR PINEDA
CARME VALLS I EULÀLIA VINTRÓ

Moderadora:

SUSANNA TAVERA

SUSANNA TAVERA: La sisena sessió del curs *Memòria de la Transició* és així mateix la tercera dedicada a l'anàlisi del gènere. Volem centrar-la en les presències públiques de les dones i al protagonisme que aquestes participacions ciutadanes van assolir en el conjunt dels canvis enregistrats als àmbits privats i col·lectius de les societats catalana i espanyola d'ençà del 1976. Les participacions de cinc dones que destaquen i han destacat a la política i les activitats professionals podien transformar aquesta taula rodona en un exemple de memòria col·lectiva. Els lectors comprovaran que no va ser així. Des de terrenys prou diversos totes elles manifestaren que el convenciment que la *Transició va tenir gènere* fa referència no sols a les transformacions a la situació de les dones i les relacions entre homes i dones, sinó també al fet que la mobilització feminista va tenir un evident paper com a motos en les transformacions socials generals del període.

Participen en aquesta taula rodona: la senyora Margarita Álvarez, llicenciada i presidenta de la Junta de Govern de l'Institut Català de la Dona; la senyora Magda Oranich, advocada i periodista, regidora de l'Ajuntament de Barcelona i exdiputada al Parlament de Catalunya; la senyora Empar Pineda, llicenciada en Filologia, exmembre del secretariat de l'Assemblea de Catalunya i dona de múltiples activitats; la senyora Carme Valls, metgessa i diputada al Parlament de Catalunya; i, finalment, la senyora Eulàlia Vintió, catedràtica de Grec a la Universitat de Barcelona i exregidora a l'Ajuntament de Barcelona.

Les nostres participants són dones compromeses amb la política, en la defensa i la construcció d'una democràcia igualitària i són alhora professionals destacades en diferents àmbits de les professions liberals i de l'ensenyament. Totes elles poden parlar del joc de tensions entre experiència individual i col·lectiva que la vida pública comporta. Com moltes altres dones anònimes, totes elles han col·laborat en la construcció d'una identitat femenina nova que no s'assembla gens a la de les generacions precedents, les que havien viscut la democràcia republicana i les que no. Comptem, doncs, amb la participació de dones que pertanyen al que la professora Judith Astelarra va denominar la *generació de la pretransició, dones nascudes a les primeres etapes del franquisme*, totes elles a la dècada dels anys 1940. Per tant, van viure la Transició conscients del repte que individualment i col·lectivament a ells plantejava, a les dones, la construcció d'una democràcia igualitària, que no ho seria pas si no ho era també des de la perspectiva del gènere. Es tractava d'una democràcia a la qual les dones vam adreçar les nostres demandes, però així mateix li vam oferir la nostra participació i mobilització.

Per començar, té la paraula la Sra. Margarida Álvarez, presidenta de la Junta de Govern de l'Institut Català de la Dona, llicenciada en Ciències Exactes, professora de l'àrea de matemàtiques a diferents centres, funcionària des de l'any 1983 i que ha treballat com a inspectora del Departament d'Ensenyament. Ha participat activament en programes d'integració d'emigrants, d'assistència a gent gran, del paper de la dona en l'educació dels valors i d'integració de les dones als àmbits polític, laboral i cultural. Avui, des de l'Institut Català de la Dona, presideix la tasca iniciada el 1989 de promoure serveis per a les dones de Catalunya i estimular la recerca, els treballs d'investigació i els estudis sobre les dones. Té la paraula la Sra. Margarida Álvarez.

MARGARIDA ÁLVAREZ: Com a presidenta de l'Institut Català de la Dona, vull donar les gràcies per convidar-nos a participar en aquesta taula rodona que es fa al curs *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya*. És a dir que a títol personal realment és un honor compartir aquesta taula rodona amb totes aquestes dones que m'acompanyen, perquè realment elles són molt representatives de la llarga trajectòria a favor de la democràcia i de la igualtat d'oportunitats. Han estat realment, i ho dic de cor, un referent per a totes nosaltres. És un fet que actualment les dones patim una clara infra-representació en els àmbits públics de la societat i que aquesta situació és, en gran part, conseqüència de la particular trajectòria històrica del nostre país. De fet, exceptuant breus períodes històrics, no va ser fins a l'aprovació de la Constitució, el 1978, que es va aconseguir el reconeixement del

dret a la igualtat entre homes i dones, i també el dret al sufragi universal. Tot i això el treball envers les polítiques d'igualtat ja s'havia iniciat bastant abans de l'any 1978.

A mi m'agrada recordar que, tot i que les dones han fet història des de fa 5.000 anys, amb el Dia Internacional de la Dona, a principis de segle, va començar de fet la nostra història escrita que ens ha permès treballar sobre les polítiques d'igualtat. És a dir, fa gairebé un segle l'incipient moviment feminista lluitava per aconseguir el reconeixement dels drets més bàsics i, molt especialment, del dret a la ciutadania. No cal dir que d'ençà d'aleshores fins als nostres dies han estat moltes les generacions de dones que han treballat a favor de la igualtat, de manera anònima o pública, però sempre d'una manera constant.

El període de la Transició va ser un període de recuperació de les llibertats democràtiques, personals i col·lectives, en el qual la societat civil va tenir un paper molt important. Cal pensar que era un moment molt especial. Els moviments ciutadans eren molt forts, ens trobàvem en un procés d'estructuració en tots els àmbits i en el nostre existia un buit institucional fruit de la història passada. En aquell moment, les diferències entre els països europeus, i especialment en l'àmbit de la igualtat d'oportunitats entre homes i dones, eren força evidents. Més de vint anys després ens trobem en un context que és força diferent. El nostre país, democràtic i consolidat, ha recuperat les seves institucions legítimes, a través de les quals ha creat organismes institucionals per a l'aplicació de les polítiques d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones. Gràcies a tota aquesta tasca realitzada, avui parlem d'un país del qual la fotografia podria ser la següent: som un país de 6.000.000 de persones de les quals 3.150.000 són dones, és a dir, més d'un 50 %. Segons les darreres dades del desembre de 1999 la taxa d'activitat de les dones és del 43 % i la d'ocupació d'un 37 %. Faré la diferenciació: es parla de *taxa d'activitat* quan fem referència al nombre de dones que d'alguna manera han fet arribar la seva preocupació per trobar feina, bé apuntant-se a l'atur, bé demanant algun tipus d'inscripció en alguna feina, etc. És a dir, dones que estan buscant feina i que en tenim coneixement. I la *taxa d'ocupació* seria, evidentment, les que estan treballant. La d'atur, segons les darreres taxes que ens han arribat, que repeteixo són del desembre de 1999, és d'un 9 %. Les dones treballen majoritàriament en el sector serveis i en les ocupacions administratives, en el qual representem el 60 % del total. En les ocupacions científiques i intel·lectuals, representem el 48 %, i arribem gairebé al 40 % quant a personal directiu d'empreses i d'administracions públiques. A més, m'agrada dir que les dones de Catalunya tenim una esperança de vida de 83 anys, una de les més altes del món. La taxa d'instrucció, pel que fa a les dones, també se situa entre els millors llocs mundials.

Tenim un 100 % d'alfabetització infantil i un perfecte equilibri en la participació en tots els nivells, fins i tot a la universitat, on les dones representem el 52 %. Tot i així, la nostra presència en les carreres lligades amb la tecnologia no arriba al 25 %.

S'ha avançat molt però és evident que la participació de les dones en els àmbits de la presa de decisió és un dels reptes més importants. Sabem que el reconeixement jurídic del principi d'igualtat així com la possibilitat d'exercir lliurement el dret del sufragi actiu i passiu no ha significat automàticament que les dones hagin pogut participar activament en el món de la política, ni tampoc que hagin estat elegides com a representants en la política municipal, nacional o internacional. A Catalunya la participació de les dones en la política s'ha situat, en a penes vint anys, al mateix nivell que les dones d'altres països europeus. La mitjana europea se situa actualment en un 12,9 %. És destacable, per això, que als països nòrdics aquesta xifra s'eleva fins al 39 %, mentre que a països amb una llarga tradició democràtica com França o el Regne Unit, on el *lobby* de dones és molt fort, el percentatge no supera el 10 %. I a partir d'aquí s'entén la Llei de la paritat francesa i el seu perquè. Això ens fa pensar que, a més dels impediments legals, existeixen altres factors de tipus cultural que limiten o obstaculitzen l'accés de les dones a diferents àmbits.

Aquestes qüestions les podem resumir en dos punts: un seria la inèrcia dels comportaments i de la tradició, a través del procés de socialització del gènere, que ensenya diferents comportaments a homes i dones; i un altre seria l'exigència de la vida familiar i privada, que recau sobretot, i moltes vegades en solitari, sobre les dones. En conjunt podem afirmar que, tot i que l'evolució ha estat positiva, perquè actualment hi ha moltes més dones actives en el món de la política i de la presa de decisió que fa vint anys, ens trobem amb un doble desequilibri: un d'horitzontal i un de vertical. El *desequilibri horitzontal* és aquell que fa referència a la reduïda presència en els àmbits públics i, per contra, la seva preeminència com a encarregada de les responsabilitats que es deriven dels àmbits privats. És a dir, que a la cúpula hi ha poques dones, però en els llocs més baixos n'hi ha més. I el *desequilibri vertical* és que quan les dones participen en els àmbits públics sovint ho fan en els llocs de base, i en canvi la seva presència disminueix a mesura que augmenta l'escala de poder i de presa de decisions. Aquesta manca d'equilibri de la participació de les dones en el món de la presa de decisió ha estat anomenada pels organismes internacionals *dèficit democràtic*. Aquest *dèficit* cal superar-lo per reforçar la democràcia (no oblidem que les dones són la meitat de la població), per dinamitzar la vida social i política i per fer molt més democràtica la democràcia a fi que sigui "inclusiva" i no exclusiva. Des dels organismes internacionals es parla també de la necessi-

tat d'arribar a la paritat, és a dir, a una participació equilibrada quantitativament i qualitativament de dones i homes en els llocs de presa de posició política i econòmica.

Des de la conferència d'Atenes de 1992, en què es va parlar per primera vegada d'aquest plantejament en les polítiques d'igualtat, fins a l'any 1999 a París, és evident que la sensibilització social ha crescut molt. Però hem de fer un pas molt gran perquè cal fer extensiu aquest objectiu de sensibilització a tots els sectors de la societat, i no tan sols a uns quants. Per finalitzar, vull convidar-vos a participar en aquest procés de reforçament democràtic ja sigui a través de l'associacionisme juvenil o bé de les associacions d'estudiants i, naturalment, a través de la vostra llar, de la feina que desenvolupeu o desenvolupareu en el futur i, en definitiva, de totes les àrees de la vostra vida. No oblidem que el camí de la igualtat l'hem de fer conjuntament: des de les institucions, des de la societat civil, però també des de l'experiència vital de cada un de nosaltres. Moltes gràcies.

SUSANNA TAVERA: Moltes gràcies, Sra. Álvarez. A continuació, parlarà la Sra. Magda Oranich, molt coneguda com a advocada, exdiputada al Parlament de Catalunya per Iniciativa, i, també, per les seves col·laboracions en els mitjans de comunicació (premsa, ràdio i televisió). Ha participat en més d'un centenar de congressos, xerrades, conferències, seminaris i trobades com aquesta a Catalunya, Espanya i a l'estranger, i pertany a les juntes directives d'entitats juridicosocials. És vicepresidenta de l'associació per les Nacions Unides, i ha participat en el grup d'Advocats Joves i en l'organització de Juristes Demòcrates. És vicepresidenta del Consell Nacional de Dones de Catalunya i, com a representant d'aquesta associació, va anar a Pequín. Ha rebut el Premi Ramon Trias Fargas, concedit per les Joventuts Nacionalistes; ha format part de la Comissió del Síndic de Greuges i és presidenta de la Comissió d'Ajuda al Tercer Món. Potser, en aquests moments, com més la recordem o coneixem és com a regidora de l'Ajuntament de Barcelona, presentada com a independent a les llistes de Convergència i Unió de les darreres eleccions. Té la paraula la Sra. Magda Oranich.

MAGDA ORANICH: Bé, bona tarda. Gràcies per haver-me convidat. De fet, és curiós perquè de les coses per les quals avui em fa més il·lusió estar amb vosaltres, no ha estat tant per les companyes de taula, que estimo moltíssim, sinó perquè he vist una persona que va tenir una importància tan gran en la Transició com és l'Empar Pineda, amb qui vam viure conjuntament fets importants. Ella ha vingut de Madrid i jo em considero molt amiga seva, i potser feia tants anys que no ens vèiem com anys teniu vosaltres. Jo vull agrair que ens hàgiu cridat per parlar del tema de la *Memòria de la*

Transició perquè és molt important recordar el que va ser el franquisme (sobretot per a vosaltres, estudiants joves) i el que va ser la *Transició* perquè de vegades són coses que s'obliden. I ara mateix veient-vos a vosaltres, nois i noies, realment m'adono de com han canviat els temps. I ha canviat tot. Jo m'imagino que si hagués anat a la universitat vestida com vosaltres, amb pantalons, hauria estat una cosa insòlita. Seria més normal avui venir en pilotes que nosaltres amb pantalons. I ho dic seriosament. Els temps han canviat moltíssim. Ha canviat tot al nostre país, però el tema de la dona més que la situació general i això ha passat a tot Europa.

El maig de 1968 jo era universitària, i aquí hi ha alguna altra companya que també ho era..., i haureu sentit parlar de tot allò que va ser, encara que actualment en parlem com si hagués estat millor del que en realitat va ser aleshores perquè, a París, segurament van fer moltes coses però aquí era diferent. Nosaltres els admiràvem, llegíem la premsa de França, però estàvem en plena dictadura. I, per tant, llegíem *Le Monde* i sentíem ràdio París, però aquí teníem poques possibilitats de fer coses. De totes maneres, jo diria que el canvi ha estat espectacular a tots els nivells. Per què aquí més que a qualsevol país del nostre entorn social? Doncs perquè aquí hem passat d'una dictadura a una democràcia. És evident que el canvi ha estat més espectacular aquí que a altres llocs. I sobretot en el camp de la dona. Margarida Álvarez ha fet una radiografia perfecta de com està ara la situació. Però, com hem arribat fins a on som ara? Tu també has fet menció que a Anglaterra, França, els països nòrdics, també es va produir aquest procés, però aquí, en canvi, va ser més ràpid perquè vam passar d'una dictadura a una democràcia.

Jo, més que explicar l'experiència personal, que totes tenim i que vam viure en aquells temps molt intensament, almenys les companyes que som a la taula, i penso que ho tornàriem a fer malgrat els problemes, les presons i tot el que calgués..., vull explicar aquest canvi en la situació de la dona des del punt de vista de jurista, d'advocada. El canvi legal que jo he vist ha estat espectacular. Les lleis que tenim ara, amb totes les mancances que puguin tenir (que des del punt de vista legal de les dones no són tantes), són bones; ara bé, una altra cosa és tot el que tu deies del sostre de vida, la cultura o el fet que és més fàcil canviar unes lleis que canviar unes mentalitats. Hem de reconèixer que la llei no és el tot, però sense un canvi legislatiu que fomenti una igualtat de drets, és impossible tenir-los. I el canvi legislatiu ha estat absolutament impressionant.

Segurament, Empar, les darreres vegades que tu i jo ens vam veure, l'adulteri de la dona encara estava castigat amb presó. És a dir, no us podeu imaginar la legislació que teníem. Jo diria que la que teníem en el franquisme i en la *Transició* era una legislació que jo considero de les pitjors del

món, i ara és de les millors, perquè no oblidem que el Primer Món en què vivim és l'únic lloc on la dona compta amb una legislació acceptable. Durant el franquisme les dones vam participar en el franquisme i en la Transició. Jo recordo que aquí a Catalunya una de les dones que més importància van tenir en la Transició, i t'ho deia ara quan et veia, Empar, eres tu, quan érem a l'Assemblea de Catalunya.

Hem viscut, però, una diferent transició. La Margarida parlava de la participació política i jo voldria dir el que vam anar aconseguint. Primer no hi havia cap dona, i aleshores vam batallar i vam fer de tot, i en van posar una. Però tot seguit els demanàvem més, ja que una dona enfront de quaranta homes... I a poc a poc aconseguíem coses. La Margarida Álvarez parlava del 8 de març. Jo recordo que els 8 de març de la Transició els celebràvem davant la presó de dones que abans era la Trinitat (te'n recordes, Empar?) i que ens ruixaven amb un mànega, i érem allà demanant la llibertat de les dones empresonades per abandonament de la llar, per l'avortament, perquè el marit les havia acusat d'adulteri, etc. És clar, això en la societat actual sembla insòlit. Penseu que vaig defensar presos polítics quan em va tocar fer-ho, però també sóc advocada matrimonialista i per això he pogut veure precisament una perspectiva d'evolució encara més gran. La Margarida Álvarez ha parlat que a partir de la Constitució de l'any 1978 formalment qualsevol llei que discriminés la dona era una llei anticonstitucional, però ja abans de la Constitució vam anar canviant algunes lleis, i va costar molt. Per exemple el tema de l'adulteri no era cap broma: amb una sola relació sexual d'una dona casada amb algú que no fos el seu marit (i això era per tota la vida perquè no existia el divorci), venia la guàrdia civil, cosa que jo he presenciat professionalment, i la portava a la presó. Vam haver de fer moltes manifestacions i una gran mobilització social just abans de la Constitució perquè modifiquessin aquesta llei. I des de la perspectiva sexual, que és un tema modern, penseu que durant tots aquells anys, i fins i tot a la Transició, fins a l'any 1981, no vam tenir unes lleis de família (diguem-ne divorcis, separacions civils, etc.) mínimament democràtiques. Aleshores teníem unes lleis de l'Església i durant els anys en què no disposàvem d'una llei civil bona, els jutges i advocats progressistes aplicaven per analogia les lleis de l'Església. Però eren més progressistes algunes lleis de l'Església que les lleis civils franquistes, i ens vam passar des de l'any 1978, amb la Constitució, quan es va trencar el concordat entre la Santa Seu i el Govern espanyol que tot s'havia de fer pels tribunals de l'Església, amb unes lleis civils molt pitjors, i per analogia vam seguir les lleis d'aquella institució.

Però tornem al tema sexual, com abans us deia: avui dia l'opinió pública està discutint tota la qüestió de les agressions sexuals a la família o fora

de la família i existeix una polèmica judicial i social sobre si a un marit que viola la dona, per exemple, se li han de posar menys anys que a un altre que ha comès el mateix delictes, i el problema és aquí si no ja no en parlariem. Però a l'època en què jo vaig actuar, a l'època de la Transició, hi havia la tradició del "débito conyugal", que volia dir simplement "obrir-te de cames quan li passava pels nassos". I jo havia sentit molts casos en què es deia: "será condenada culpable por negarse al débito conyugal" i li treien els nens. Això ara seria insòlit i fins al 13 de maig de l'any 1981, quan vam tenir unes lleis de família mínimament democràtiques, la dona, la mare, no tenia igualtat de drets sobre els fills. Per tant, a la Transició, en aquest sentit, van trigar molt a canviar les coses.

Quines van ser les primeres coses que vam fer les dones a la Transició? Vam viure (i recordo, Empar, que ens ho vam passar tan bé!) les Jornades Catalanes de la Dona el maig de 1976. Aquelles jornades van ser impressionants. Ens vam reunir unes 4.000 dones al Paranimf de la Universitat i, en aquells moments que no teníem cap dret, jo vaig tenir l'honor de fer la ponència jurídica. I, és clar, ara la repasso i jo mateixa m'esvero. Perquè, com podíem viure d'aquella manera? De fet, jo també vull dir, i com a qüestió potser important, que la societat funcionava més normalment que les lleis, des del punt de vista de família. Les lleis eren horroroses: la dona sotmesa a la tutela del marit, cap dret sobre els fills, et podien posar a la presó si al marit li semblava que te n'anaves amb un altre, podia cobrar el seu sou si volia (perquè tu podies treballar i cobrar el teu sou si ell no el volia cobrar)... I això no acostumava a passar, almenys en la nostra societat, però la llei era aquesta. Existia una certa dissociació molt important entre la vida real i la legislació. El que passa és que quan les coses anaven malament, és clar, sortia la legislació.

I avui, rellegint la ponència jurídica que vaig fer el maig de 1976, he vist que ha canviat tot. Pràcticament tot el que demanàvem, tot està assolit, i no està des del punt de vista legal ja fa bastants anys. I per això, per a la dona, el canvi ha estat espectacular a tots nivells. Penseu que les dones no tenien dret a res. Recordo que amb la Cristina Almeida, que més o menys és de la nostra quinta i de la meua professió, com que en aquella època defensàvem presos polítics, tot el dia anàvem parlant sobre si a un l'havien torturat, etc. Ens passàvem el dia denunciant a tothom. I un dia la Cristina em va trucar per una cosa que li havia passat a ella concretament, i aquí a Catalunya no quedava clar si aquesta llei estava vigent o no perquè tenim un dret propi. El cas és que va fer la denúncia i li van dir "ei, que per denunciar vostè mateixa necessita el permís del marit". I aleshores t'adonaves que no podies fer res. No tenien previst això perquè quan van fer la llei ni se'ls acudia que tu poguessis denunciar. Però fins i tot et violaven i per

poder denunciar el violador tu necessitaves el permís del marit. Penseu que les dones espanyoles, no les catalanes perquè teníem una legislació diferent que era més oberta perquè venia de l'època dels romans (i era més oberta que la d'aquella època), per obrir un compte corrent necessitaven el permís del marit.

I jo quan em vaig adonar realment que havíem fet la Transició i les coses havien canviat, va ser en el tema que us comentava de la sexualitat. Quan hi havia el problema del "débito conyugal", li deies a la clienta "tu digues que sí, que sí, que accedies" perquè a veure qui dimoni ho provarà, no? Però, és clar, hi havia alguna incauta, les que anaven a advocats d'ofici, que deien la veritat. I va ser l'any 1981, amb la nova legislació dels Jutjats de Família, que ara ha quedat una mica antiquada però que no era dolenta, que es preguntava "i vostè es va negar al «débito conyugal»?", i la contrària, que era una advocada (vull dir que les dones no sempre som millors), anava dient "vostè es negava, i el marit volia i fins i tot la forçava". I aleshores el jutge, un jutge demòcrata, va dir: "Realment forçava? Perquè si forçava, donaré tanta culpa al Jutjat de Guàrdia per no haver tirat endavant per violació o agressió sexual." I aquell dia jo vaig dir "han canviat les coses, segurament ja no estem com abans". Aquest canvi ha estat brutal. Penseu que en temes de la dona, per exercir en el camp matrimonial, que era la meua vocació professional, havies d'exercir només als tribunals de l'Església, *por supuesto*. I en els tribunals de l'Església, l'advocat era home i només si el bisbe et considerava capaç podies exercir. A Catalunya, a Barcelona, que és la cúria on jo he actuat molts anys, això era de rutina, mai no hi havia problema. Però a la cúria d'altres llocs sovint el bisbe considerava que una dona no podia exercir davant els tribunals, i no es podia treballar en l'especialitat. I tot això ho explico perquè veieu el canvi espectacular que hem experimentat.

Bé, aniré escurçant perquè tinc tres companyes que parlen darrere meu. Doncs bé, treballant en el camp de la família, veus molt bé el canvi real, és a dir, no tan sols el legal. Fa 32 anys que exerceixo i en 32 anys veus bastant, i he fet unes fitxes, de les quals en dec tenir unes 9.000 o 10.000, que m'han permès veure que els canvis històrics no són d'un dia per l'altre. De fet, te'n adones un cop ha canviat i et preguntes: "Quan ha canviat, això?" Jo crec que l'evolució que han fet les dones és la següent: primer no tenien drets, després van començar a tenir drets i no els coneixien, i una altra etapa és quan ja coneixien els drets però seguien pensant que tenien totes les obligacions, cosa que és molt recent. Per exemple: "Jo ja sé que puc fer això que ell no em deixa, però, escolti, si no li faig el sopar, em passarà alguna cosa?" Això als de la professió ens ho pregunten molt sovint. I ara a l'època actual, comencen a ser molt conscients que ja no s'han d'assumir totes les obligacions, però tan sols comencen...

Per acabar, diria que els canvis també són molt generacionals; jo diria que les que sou aquí teniu un món totalment diferent per endavant. Totes aquestes reformes que hem fet i els canvis i la política, de la qual n'he parlat menys perquè potser en parlarà més l'Empar, us aniran molt bé a vosaltres. Ara bé, hi ha dones de determinades generacions, com la nostra o potser fins i tot més grans que nosaltres, a les quals molts d'aquests canvis ja no els han pogut servir.

Abans ja hem vist les xifres d'atur femení, i no oblideu que l'atur femení a Catalunya i a Espanya, però no tant a Europa, sempre és el doble que el masculí. Penseu que moltes de les dones d'aquell temps no podien treballar a les empreses públiques si es casaven, estava prohibit. Després vam tenir una amnistia i ens vam poder agafar a això... També hi havia una altra cosa encara pitjor, per obligar-les a deixar de treballar, que era el dot. Si tu treballaves i deixaves de fer-ho en el moment de casar-te, et donaven un dot, i totes les incautes deien "mira que bé, per posar el pis, els mobles...", i després ja no tornaven a tenir feina. I, és clar, això era un drama. I amb l'esperit d'ara, nou i modern, o de qualsevol persona progressista un cop superada la Transició, l'important és que la dona tingui una independència econòmica i treballi. Durant el franquisme hi havia el *fuero del Trabajo*, de l'any 1938, dictat en plena guerra, que contenia un article dedicat a la dona que deia: "El Estado libertará a la mujer casada del taller y de la fábrica." Això era l'alliberació que ens van *cascar* gairebé fins al 1978, pràcticament fins a la Constitució.

Per tant, la perspectiva és optimista. Potser no tenim alts nivells laborals, polítics ni càrrecs econòmics, però hem avançat moltíssim i potser després el canvi anirà més ràpid del que ha anat fins ara, al llarg d'aquest segle. És a dir que ha costat tot un segle aconseguir uns drets. També és veritat que potser ara és una mica més difícil lluitar perquè abans lluitaves contra una llei que deia que no podies fer tal cosa i, en canvi, ara hi ha coses que són més subtils. De totes maneres, la meua perspectiva sempre és optimista.

SUSANNA TAVERA: Moltes gràcies, Sra. Oranich. Bé, ara em toca presentar l'Empar Pineda. Jo acabo de conèixer-la. I no tinc el plaer d'haver compartit amb ella la militància antifranquista i feminista. Sí que tinc la satisfacció, però, d'agrair-li que s'hagi desplaçat des de Madrid per participar en la nostra taula rodona. Si l'he de presentar dibuixant-ne un perfil, aquest correspon al que ha fet avui. Ha anat d'una banda a una altra. Em va enviar un currículum on deia precisament això, que ha estat a molts llocs, és basca i de pare català (ella diu que a casa seva parlava el castellà com si fos una mena d'esperanto). Va estudiar romàniques empaitada, doncs, pels trasllats

d'expedient de Saragossa a Madrid, Salamanca i Oviedo. El 1968, durant el primer estat d'excepció, va estar empresonada. Ha treballat de tot: venent galetes, llibres i fent estudis sociològics, entre ells un sobre la utilització de la píndola anticonceptiva amb els diferents patrons d'utilització urbana o rural. És una veu sobre la nostra taula que suposo que us transmetrà la transformació del feminisme com a moviment social. Ella pertanyia a l'Assemblea de Catalunya com a representant del Moviment Comunista de Catalunya, i avui diu segueix, en privat suposo o almenys no com a organització política, l'aventura de la gent de l'MC. Pertany a l'Assemblea Feminista de Madrid i desenvolupa com a lesbiana una activitat compromesa amb la causa de l'alliberament sexual i el ple reconeixement públic i col·lectiu d'aquestes relacions individuals. Quan pot, col·labora amb els mitjans de comunicació. Té la paraula l'Empar Pineda.

EMPAR PINEDA: Després d'aquesta presentació espero estar a l'alçada de les circumstàncies, però bé... Primer de tot, moltes gràcies. Moltes gràcies perquè no és normal (ja sé que són crèdits i tal... però en fi) tenir aquesta audiència a aquestes hores. Gràcies també al centre per cridar-me i gràcies també al vostre director. Per a mi, avui és un dia de trobades i retrobades amb gent molt amiga, que he estimat molt i que estimo molt, com ara gairebé tota la taula, i també el vostre director, el Rafa Aracil, amb el qual vam ser companys de carrera a l'època aquella del *cuplé*. Ara ho comentàvem. Amb ell sí que feia anys i panys que no ens havíem vist. Quan vam crear un partit l'any 1965, eren èpoques en què es creaven partits així com avui dia podem fer una penya per anar a jugar a qualsevol cosa o sortir els dissabtes. Era en la clandestinitat, evidentment, però era fàcil. He comprovat en aquesta tarda de retrobades que la Magda segueix parlant com una metral·ladora, com aleshores. És incansable, i és veritat que feia anys que no ens vèiem, i això que Madrid i Barcelona són a prop, però què hi farem... Les coses de la vida, diuen.

La meva consciència feminista, perquè antifranquista, anticapitalista i antiimperialista ja havia nascut abans, va sorgir precisament aquí a Barcelona durant les primeres Jornades Catalanes de la Dona. Després van ser anomenades *el maig de les dones* en un llibre de la Teresa Pàmies, que és com una mena de recordatori del que van representar aquelles jornades. Però abans de parlar sobre les jornades, m'agradaria recordar una mica quin era el moment sociopolític aquell maig del 1976. D'una banda jo penso que eren anys de culminació de la lluita i les mobilitzacions populars antifranquistes. Vosaltres potser haureu sentit parlar, o algú deu haver llegit alguna cosa, de l'1 i el 8 de febrer del 1976, que van ser jornades de lluita. La crida de l'Assemblea de Catalunya va mobilitzar milers i milers de catalans

i catalanes arreu de Catalunya i sobretot a les manifestacions centrals que es van fer aquí. Penseu que el cadàver del difunt quasi estava calent, i això va ser com un esclat d'entusiasme, d'alegria, de ganes de lluitar, d'intentar treure'ns de sobre tants anys de tot. Però també eren els anys, o bé els mesos més concretament, de la sortida a la llum de la gent que havien viscut en la clandestinitat, de la gent, de les entitats, dels partits. La Magda recordava les prohibicions que teníem, però és que gairebé tot estava prohibit perquè no ens podíem reunir i de seguida arribaven els grisos dient "disuélvanse, disuélvanse, disuélvanse". Em sembla que no es podien reunir més de tres persones, perquè, si no, ja era una reunió il·legal. I, evidentment, manifestar-se també estava absolutament prohibit.

Aquells anys de la sortida a la llum, de l'entusiasme, de pensar que s'acabaria tot això, que finalment tindríem una situació de llibertat... eren uns anys de culminació d'esforços. Molta gent havíem estat perseguits i de vegades alguns havien pagat molt car el seu entusiasme i la seva lluita per les llibertats. Però aquests anys, els de 1976, també eren els anys de l'inici de l'acabament d'aquesta gran mobilització popular. No és casual que després d'aquests anys ja no hi haguessin més dies com els de l'1 i el 8 de febrer, amb aquella magnitud de participació. Van ser anys en els quals es va començar a parlar d'una paraula que potser vosaltres no haureu sentit i que era d'un abast social tan ampli com era *el desencant*. Tothom en parlava, i no per un afer amorós o perquè no trobaven feina, sinó que era una mica el desencant social i polític de veure on s'estava arribant i què s'havia fet de tantes il·lusions, de tanta lluita, de tant entusiasme, patiment, sacrifici, etcètera. El maig de les dones, de les I Jornades, ens vam ajuntar a la Universitat Central, allà a la Gran Via, més de 4.000 dones en un moment en el qual encara estava prohibit reunir-se més de tres o quatre. Era un moment, però, en què notàvem que la força la teníem nosaltres. En aquells temps de culminació de les lluites i poc abans del *desencant*, ens vam ajuntar nosaltres.

Vull esmentar quatre coses de les jornades perquè això donaria per a un seminari sencer. Primer, era la primera vegada que ens trobàvem tantíssimes dones i a més durant uns quants dies per parlar de "coses de dones". I encara havíem de sentir que alguns deien "s'han ajuntat per parlar de coses de dones, de les seves coses...". Un altre element important ja en les I Jornades Catalanes de la Dona va ser la presència de tots els corrents ideològics del feminisme. Des de dones catòliques, com a tals, amb les quals vam mantenir una forta discussió sobre si la família patriarcal s'havia d'abolir o no, fins al corrents anomenats radicals, hi havia tot un ventall de dones de corrents feministes que ja hi eren presents. Una altra característica és que vam debatre sobre tot, sobre allò diví i allò humà. No va quedar cap aspecte de la nostra vida per parlar ni sobre terrenys d'activitat social o políti-

ca... vam parlar de tot. I amb una llibertat per primera vegada increïble, tant que no ens ho podíem ni creure. Vam arribar a conclusions, cosa bastant important, tot i que va costar. I aquestes conclusions van ser la concreció d'allò que podíem dir que vam fer nosaltres: demanar el cel. Sí, perquè el recorregut que ha fet la Magda sobre la situació en l'àmbit legislatiu dóna una mica la mesura en el sentit que qualsevol cosa que demanéssim representava demanar el cel. I és molt interessant rellegir aquestes conclusions perquè, com diu la Magda, és veritat que hi ha moltes coses que hem guanyat, però també és veritat que n'hi ha algunes que encara no hem assolit. I, fins i tot, de les que hem guanyat jo gosaria dir que n'hi ha algunes que ja estan suficientment arrelades socialment, però d'altres encara són molt fràgils i si com passa de vegades, la història donés la volta (toquem fusta) fàcilment podrien desaparèixer. Després, si voleu, en parlarem en el col·loqui.

També vam fer nous coneixements entre nosaltres, qüestió que va ser molt important. És a dir, no va ser un congrés com els d'altres països, perquè aquí tan sols es feien els del Movimiento Nacional, Falange Española i les JONS, Sección Femenina de Falange Española de les JONS, etcètera. Les jornades van donar lloc a una cosa que fins aleshores les dones que venien del camp de la política i de l'àmbit social no havien vist mai, que era aquella mena de portes obertes, i poder parlar de qüestions fins i tot amb companyes amb les quals existien moltes divergències... Probablement, si ens haguéssim trobat en una reunió de l'Assemblea de Catalunya, no ens hauríem captingut d'aquesta manera com vam començar a fer a partir de les jornades. És a dir que es va donar un nivell de connexió, de complicitat... i després ja trobaríem les respostes teòriques sobre aquest món de les dones amb totes les seves virtuts i també amb algunes coses no tan presentables, perquè de vegades aquesta complicitat dóna lloc a algunes coses que no són virtuts, diguem-ne, per a la lluita per la igualtat o per l'alliberament de les dones, com ho vulgueu anomenar. I una altra cosa que vam acordar a les jornades va ser la creació de la Coordinadora Feminista de Barcelona. I jo que vaig caure *del guindo*, com diuen a Madrid, al feminisme, en aquell moment vaig posar *alma, corazón y vida* en la creació de la Coordinadora Feminista de Barcelona. I al mateix temps seguia a l'MCC, al Moviment Comunista de Catalunya, i en la seva representació a l'Assemblea de Catalunya, com ha dit abans la Susanna.

Una cosa important de les jornades i de després de les jornades. Ens vam preparar ideològicament per a una lluita bastant llarga, és a dir, no vam pensar en cap moment que aconseguir l'alliberament de les dones seria una cosa senzilla, que potser ens vindria donada amb les primeres eleccions democràtiques, perquè n'hi hauria d'haver encara que en aquells mo-

ments no se'n parlava... Pensàvem que no ens arribaria amb una Constitució per molt democràtica que fos perquè fins i tot teníem exemples històrics, i de vegades estudiàvem sobre el que havia passat amb les sufragistes, les nostres antecessores del segle anterior i de començament d'aquest segle, que havien confiat tant en la reforma de les lleis i en el vot per a les dones, i havien lluitat per aconseguir-ho. Nosaltres després vam aprendre que aconseguir unes lleis que no fossin discriminatòries (que fossin igualitàries), aconseguir uns parlaments que fossin un reflex, des del punt de vista de la presència de dones, de la societat, tot això no bastava perquè acabés de veritat l'anomenada, a partir d'aquell moment per nosaltres i per primera vegada, *opressió patriarcal*, *opressió masclista*, *opressió dels homes* o com se'n vulgui dir. Per què? Perquè vam començar a adonar-nos que allò que anomenàvem l'*opressió de les dones* era una cosa, com la Margarida i la Magda ja hi han fet referència, que estava més enllà de les lleis. Jo sempre dic que la força del costum potser és la més forta de totes perquè és molt més fàcil canviar lleis, discursos i fins i tot la fisonomia d'una ciutat que canviar els hàbits i els costums de la gent, les maneres de comportar-se, de relacionar-se, i tot el que representa això de l'imaginari col·lectiu, la memòria col·lectiva que tantes vegades es perd però que, per contra, sí que es manté en algunes qüestions.

Doncs bé, a partir d'aquell moment el que vam fer va ser portar el punt de vista feminista tal com l'enteníem a tot el que fèiem. I allà estàvem fent barrila... Perdoneu que faci una referència molt personal, però jo mai no oblidaré la sensació de pèrdua del sentit del ridícul que vaig tenir en un moment que era tan important per a tota la gent que lluitàvem en la clandestinitat, encara que tinguéssim divergències ideològiques i polítiques; estic pensant en el primer acte públic del Partit Socialista Unificat de Catalunya. No l'oblidaré mai. Aleshores el Partit era el PSUC per a tothom, igual que a Madrid el Partido era el PC. Doncs fins i tot per a la gent que no érem del Partit, aquell acte era déu n'hi do: finalment, podíem veure el que ja feia anys coneixíem per PCU, però que fins aleshores només coneixíem pel pseudònim, pel nom de XXXX. Jo recordo que un dia abans em van cridar unes companyes de LAMAR, que era un grup feminista radical que s'havia escindit dels col·lectius feministes que liderava Lidia Falcón, i em van dir: "Ei, Empar, hem d'anar unes quantes a l'acte de presentació del PSUC, però a més a més hem d'anar-hi preparades." I jo: "Però «preparades» què vol dir?" "Doncs hem d'anar amb xiulets i amb escombres, per si de cas, perquè ens temem que a la taula només hi ha homes. I al PSUC hi ha moltes dones que han patit igual o més que molts homes, i hi ha hagut dones dirigits importantíssimes que han estat als camps de concentració, etc. I si no hi ha cap dona a la taula, que malament!" Jo, amb la meua representació

política de l'MCC, amb l'alegria que em feia veure tota aquesta gent que només coneixia per la cosa de militar I al mateix temps deia: "És clar, hem de ser conseqüents, però potser ho podríem fer d'una altra manera." "No, no, no." I, efectivament, vam haver de començar a xiular i etcètera perquè només hi havia homes. I el problema era que ningú no ens va entendre, tothom pensava "aquestes estan boges perdudes...". Vam perdre fins i tot el sentit del ridícul, és a dir, vam fer coses que avui dia ja no tindrien la mateixa força. De fet, des que es va arribar a la Lluna i aquestes coses, tot és possible, i amb Internet i totes aquestes coses, no?..., però aleshores cada cosa que fèiem era impressionant. El que explicava la Magda de la Trinitat, quan demanàvem amnistia a la presó de dones i "fuera las cruzadas" de la Trinitat, que eren les monges que portaven tota la història de la repressió dins la presó, era com gasolina en bena... Perquè la causa de les dones va significar per a nosaltres com una mena de *revolcón*, no sé com explicar-ho. És a dir, teníem consciència social i política, havíem lluitat i estàvem lluint des de fa molts anys... però allò va ser una força increïble i va ser tan elemental com descobrir que ser dones en aquesta societat no és igual a ser homes, que per ser dones ens tocava la part pitjor de la història. I podeu dir: "I això va ser el que us va entusiasmar?" Doncs, sí. I vam agafar una força que jo recordo que fins i tot em tremolaven les cames la primera vegada que vaig sortir de Barcelona en nom de la Coordinadora Feminista de Barcelona a fer una xerrada a un poble rural de Lleida a parlar de sexualitat. A més a més, quan vaig arribar era en un local de la Caixa d'Estalvis i tot eren dones grans, que anaven de negre... I aleshores el negre no era com ara, temps en què tothom anem de negre no sé per què. I jo pensava: i ara què els dic? Però era tan gran l'entusiasme...

Com tu deies [Magda Oranich], jo crec que no l'hem perdut, o almenys jo no l'he perdut. I si fem un repàs del que ha passat amb aquelles reivindicacions de les jornades, podem veure que moltes d'elles les hem aconseguit, com ara l'ús dels anticonceptius. Abans estaven prohibits; podies anar a la presó per fer ús dels anticonceptius fins a l'any 1978. I no tan sols per fer-ne ús sinó per informar-se dels anticonceptius. I quina era la nostra reivindicació? Anticonceptius lliures i a càrrec de la Seguretat Social, i evidentment la seva despenalització. Vam aconseguir que es despenalitzessin i que es poguessin comprar, però no que estiguessin a la Seguretat Social. De l'avortament, no en parlem. Hem avançat, evidentment, si comparem el no-res d'abans amb el que tenim ara! Però, és clar, ara és el regne de la hipocresia per part de les autoritats públiques, perquè als Països Catalans i a la resta de l'Estat només es pot avortar en tres casos, i tothom sap que el 96 % dels avortaments van a parar a un d'aquests casos, i la màniga és amplíssima però a la privada. Perquè als hospitals públics, i en això Catalunya és

un cert exemple perquè n'hi ha uns quants que en fan, això no és possible. I la hipocresia d'on ve? Doncs perquè el Sr. Pujol, i que em perdoni la Margarida, ho sap però fa com qui no ho veu. Però, bé, el Sr. Fraga fa el mateix i estableixen concerts amb la privada, i paguen a la privada el que haurien de fer molt més barat a la pública. És a dir, tenim un avortament retalladíssim. Evidentment, el responsable no és ni Jordi Pujol ni Convergència, el responsable és desgraciadament el Partit Socialista Obrer d'Espanya, el PSOE, que durant tants anys no va reformar la seva llei minsa, petita, retalladíssima de l'any 1985.

Jo estic treballant en una clínica i cada dia veig el que està passant. I avui mateix al matí he hagut de sortir perquè m'ha trucat una dona del País Valencià i m'ha dit: "Oiga, ayer llamamos y pedimos hora para el lunes, pero hoy hemos ido otra vez al ginecólogo para decirle, y nos ha dicho que ni se nos ocurra abortar. Porque", en paraules textuais, "con el suero que me van a poner para matar la criatura", i no al fetus, "me pueden matar a mí también". L'Hospital de la Fe, l'Hospital general de Castelló, etc. Podríem donar una llarguíssima llista d'hospitals que estan seguint embarassos voluntaris, però que, mira per quina casualitat, per negligència no els han fet l'ecografia de les 16-17 setmanes, que és quan es poden veure les malformacions. I, per negligència, els fan l'ecografia a les 22-23, o fins i tot, a les 28 setmanes, i diuen "miri, un monstre; ara bé, nosaltres no fem aquestes coses". I això passa cada dia. Una de les coses per les quals estic dolguda amb mi mateixa és per no tenir temps de treballar en aquest sentit, respectant l'anonimat de totes les dones, perquè tinc una pila de testimonis... A més a més, els hospitals t'envien les pacients a la clínica ràpidament per fer una interrupció voluntària de l'embaràs i com a causa fan constar que no tenen recursos propis. Un hospital general!

No oblideu que aquestes coses no han caigut del cel, les hem guanyat. Va costar molt guanyar tot això. I ho dic perquè quan les coses són conquestes, si estan molt arrelades socialment, i ja formen part de la cultura, és difícil que vingui algú i ens les tregui. Però s'han donat casos en la història, i en la història d'aquest país també; després de la II República va venir el franquisme. Jo el que vull és que no perdem la memòria històrica perquè, com ja ho deia Raimon, qui perd la memòria perd la identitat. Hem de mantenir la memòria històrica del que hem aconseguit perquè ens ho hem guanyat i hem de pensar que no totes les conquestes són iguals ni estan igualment arrelades en la societat, i algunes són molt fràgils.

I, després d'això, només vull dir-vos que seria preciós fer un recorregut per les consignes feministes d'aquella època perquè veuríem coses increïbles a les consignes d'ara, fins i tot per fer una història de l'evolució de les idees feministes al nostre país. Eren molt boniques, com aquella que deia "Jo

també sóc adúltera" o "Jo també he avortat" i d'altres horroroses com "Violació, castració" o la de "Todo hombre es un violador en potencia"...

SUSANNA TAVERA: Moltes gràcies, Empar. Ara parlarà, perquè volen seguir l'ordre de la taula, la Dra. Eulàlia Vintró. És llicenciada i doctora en Filologia Clàssica en aquesta casa. També ha impartit docència en secundària i a la Universitat, on ara ha retornat a la seva càtedra de Grec, després d'anys dilatats i intensos d'activitat pública i política. Ha estat a la Junta del Col·legi de Llicenciats, va ser vicedegana de la seva facultat, secretària general de la Universitat de Barcelona. Com a coneguda militant comunista, ha estat diputada al Parlament espanyol, després diputada al Parlament de Catalunya i regidora de Benestar Social i Educació de l'Ajuntament de Barcelona des de 1983 fins a les eleccions de 1999. Té diverses distincions, entre elles la Gran Creu d'Alfons X el Savi. Penso que avui ens parlarà de l'experiència feminista i antifranquista que arribà a transformar-se en una pressió institucional per al desenvolupament d'una tasca exigent en el terreny de l'educació i en el del benestar, dos terrenys especialment estimats per al moviment feminista. Té la paraula Lali Vintró.

EULÀLIA VINTRÓ: Gràcies, Susanna. Bona tarda. La veritat és que no havia pensat parlar d'això que m'ha dit la Susanna; per tant, parlaré d'allò que jo havia pensat. La veritat és que jo no sabia gaire de què havia de parlar, també us ho he de dir. Perquè, d'una banda, hi havia aquesta possibilitat que ha iniciat la Magda, però que no m'agradava perquè això de presentar-nos com a senyores grans, que és el que som, davant de gent jove em molestava extraordinàriament, i de l'altra perquè el títol de *Dona i democràcia: evolució i perspectives de les experiències individuals i col·lectives* és tan absolutament fabulós que dóna per tot. De tota manera, jo voldria fer dos reconeixements, i els faig molt sincerament: el primer al fet que s'hagi programat una segona visió de la *Memòria de la Transició* incorporant-hi la perspectiva de gènere, i crec que val la pena de reconèixer-ho perquè, tanmateix, no és habitual, i en la mesura que les coses no són habituals quan es fan també és bo que ens les diem, sinó normalment tan sols ens expliquem les males notícies; i perquè crec, segon, almenys havent vist el programa de tot el curs, que les intervencions de la Mary Nash i la Judit Astellarra segurament van situar temes de caràcter general.

Per tant, jo havia pensat fer-vos la meua biografia, la personal, perquè a través seu sí que em sembla que puc anar donant indicadors del que era la societat barcelonina, que en tot cas era la meua, des dels anys cinquanta (perquè vaig néixer el 1945). Vaig néixer en un barri de Barcelona, en un antic poble dels que van ser integrats, a Sant Andreu del Palomar. Era la

tercera de quatre germans d'una família de la petita burgesia, diguem-ne que amb més aspiracions i records que possibilitats econòmiques en el moment aquell, amb una obsessió que els fills i filles (érem dues noies i dos nois), tinguessin allò que els seus pares no havien pogut tenir, estudis. El meu pare, que acaba de morir, sempre ens deia: "Jo no us deixaré herència però us deixaré estudis. Però, és l'única cosa que el meu pare no em va deixar i ell sí que tenia quartos per haver-me pagat els estudis. I als 14 anys em va posar a treballar perquè va decidir que ell ja havia treballat prou." Família tradicional, catòlica i catalana. El meu pare havia estat regidor de la Lliga a Manresa abans de la guerra. No era franquista, perquè els de la Lliga es van dividir en franquistes i no franquistes, i era catalanista. Quan va aparèixer Convergència amb la democràcia, perquè abans no existia, es va fer de Convergència, que era el que li tocava.

Vaig anar a una acadèmia privada de barri, on totes les meves companyes feien Comerç i jo era l'única que m'anava a examinar lliure, en uns dies tremends en què t'avaluaven durant tot el dia de totes les assignatures, a l'Institut Maragall. Fins que a quart de batxillerat, la meua tia, que era la tia soltera, la meua padrina, amb uns estalvis que tenia va poder pagar-me una escola religiosa a Barcelona, una escola *de pago*. Per tant, vaig fer 4t, 5è, 6è i preuniversitari a les Teresianes del Padre Poveda. I, després, vaig anar a les facultats de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona (cursos 62-67). En tota aquesta formació no tinc cap record de res que s'assemblés a reivindicacions de gènere i de les dones. A casa, naturalment, les nenes ajudàvem la meua mare en les feines de casa; les dues germanes també col·laboràvem, amb la mecanografia, en les factures del meu pare. I els meus germans, si hi havia alguna feina d'homes que el meu pare els pogués encarregar, la feien. I, si no, nosaltres els fèiem el llit. Això és el que passava en els ambients familiars que, a més a més, ens estimàvem.

Durant els anys de la Universitat, apareix el Sindicat Democràtic d'Estudiants, primer trencament amb el sindicat del SEU (Sindicato Español Universitario), que en aquell moment tenia com a president nacional un senyor que us sonarà, el Sr. Martín Villa, que ha progressat molt i que en aquests moments és el president d'ENDESA, i que és incombustible. Des dels 20 anys que va amb cotxe oficial. Va ser governador civil a Catalunya, diputat per la UCD, va surar a l'època del PSOE i ara és president d'ENDESA. I això està bé, molt bé. Els delegats de la Facultat de Lletres tant eren noies com nois, potser fins i tot algunes noies més. Els nois eren seminaristes o exseminaristes, sobretot a Clàssiques, i les monges anaven amb hàbit. I portaven uns hàbits bastant estudiats, ara això ja s'ha perdut. N'hi havia algunes que portaven un cor i el doctor Palomeque, que era el professor d'història, deia: "A ver esa, la del corazón de hojalata, que salga."

I la monja, pobra, es posava molt vermella. I una de les meves companyes de curs era germana de l'alcalde de la Barcelona del franquisme, el Sr. Porcioles. Doncs bé, els delegats de les facultats i de les juntes famoses de delegats de totes les facultats tots eren nois; hi havia alguna noia delegada de curs (jo vaig ser delegada de curs a 4t i 5è). I quan va caure tota la junta, amb els caputxins de l'any 1966, la persona que tenia més autoritat del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Facultat de Lletres, vaig ser jo que, amb un sis-cents que tenia de segona mà, anava repartint tota la propaganda per les facultats.

Cap reivindicació o posicionament o actitud que tingués a veure amb el gènere, ni per part d'ells ni per part nostra. No existia aquesta preocupació o inquietud. Estàvem massa obsessionades i obsessionats per tota una altra sèrie de coses. Sí que va començar, i això és important, un grau substantiu d'alliberament sexual, sobretot entre les dones polititzades. Després de les reunions, en els apartaments, etc., hi havia alguna alegria, tot i que majoritàriament érem religioses... Però ja se sabia que els nois hi tenien menys inconvenients perquè no corrien tants riscos. I també, fruit d'aquesta experiència, es va produir un procés d'independència de la família molt més potent i més ràpid que el que es produeix ara. Vam fer el Servei Social, que era un requisit si volies tenir passaport o treure't el carnet de conduir. Aleshores el Servei Social per a les universitàries era com la mili per als senyors i consistia a estar un mes en un campament a l'estiu. Jo vaig anar a Begur; al matí resàvem unes oracions fantàstiques en castellà, aixecàvem la bandera i cantàvem el *Cara al sol* (era l'any 1962), i després d'aquest *stage* tan formatiu i enriquidor et quedaven 100 hores de pràctica administrativa o de fer una *canastilla* o alguna cosa d'aquestes. Tampoc no cal que us digui que la Sección Femenina i el Servicio Social no va donar la més mínima consciència feminista perquè, a més del que ha explicat l'Empar, s'explicava de Pilar Primo de Rivera, la cap màxima d'això, un acudit que vosaltres segurament ja no haureu sentit: "Era una señora muy inteligente porque con la camisa vieja de su hermano se hizo un sostén para toda la vida." Aquest era un acudit de l'època que ara ja és absolutament prehistòric. Jo acabo la carrera l'any 1967 i en aquella època no costava trobar feina, això sí que és un canvi important. Amb un títol universitari, no costava gens. Vaig trobar feina d'ajudant a la facultat, de professora en un col·legi de monges privat, després a un institut, i tenia alumnes particulars. És a dir, pel que era aquella època, l'any 1967, jo em guanyava bastant bé la vida.

Comença el moviment de PNN per protestar contra el fet que fins al mes de març, quan hi havia sort, no cobràvem el sou que havíem començat a treballar el mes d'octubre. I al cap de dos anys de trobar-nos en aquesta situació i ser moltes i molts els professors que cobràvem tard, ens vam en-

fadar. Era una cosa raonable, i vam decidir fer una vaga per cobrar. A partir d'aquí va començar el moviment de professors no numeraris a la universitat i als instituts. A principis dels anys setanta s'organitza una plataforma en el Col·legi de Doctors i Llicenciats, que va ser un moviment general que es va produir en el conjunt dels col·legis professionals; primer es va produir a Catalunya, després al País Valencià i tot seguit es va anar estenent per la resta d'Espanya per ocupar les poques plataformes d'elecció que existien al marge del règim. I en un moment determinat, l'Assemblea de Catalunya, els col·legis professionals de Catalunya i bastants de la resta de l'Estat van estar en mans de l'esquerra. Nosaltres vam organitzar una plataforma l'any 1971 en el Col·legi de Llicenciats, que sempre havia tingut com a degà un home i tots els vocals homes, quan les ensenyants eren majoritàriament dones. La candidatura que va guanyar l'any 1973 estava formada per cinc dones i un home. Jo era la vicedegana, la cap de la candidatura i, per malaltia del degà, Ramon Fuster, vaig ser jo degana i com a tal vaig participar en l'Assemblea de Catalunya. Els noms d'aquelles dones, alguns potser els coneixereu, són: la Lluïsa Penelas, professora de secundària; la Blanca Serra, professora de secundària; l'Anna Camps, professora d'universitat; la Juliana Porto i Joaniquet i jo mateixa.

La vida dels PNN i la vida del Col·legi seguia sent una vida de reivindicació política, de reivindicació de democràcia, de llibertats i seguia sense aparèixer la reivindicació feminista, almenys en el meu record. Hi havia un altre moviment molt poderós: les escoles d'estiu. Era l'any 1975, quan encara vivia Franco, amb les facultats noves de Filosofia i Lletres, que aleshores van ser Geografia i Història, a les torres del *pirulí* de Pedralbes. Abans d'estrenar-se, acte que s'havia de fer durant el mes de setembre amb els alumnes de la universitat, es va realitzar l'Escola d'Estiu, a la qual van venir unes 5.000 o 6.000 persones mestres de tot Espanya. Els passadissos eren plens de *tenderetes* de tots els partits, partidets, sindicats, etcètera; s'hi feien conferències de la Lidia Falcón, del partit feminista, actes del Raimon, etc. Va ser un moviment molt potent des del punt de vista de la reivindicació de l'escola pública, de l'escola catalana, de l'escola unitària, de l'escola integradora i on, per primera vegada, es parlava de l'escola coeducativa. És, en el meu record, la primera vegada que jo sento alguna cosa que té a veure amb la reivindicació feminista.

En el món sindical hi havia les comissions clandestines d'ensenyants, en aquell moment unitàries, ja que després cada sindicat va reclamar que es trenquessin les comissions unitàries. El món dels ensenyants, sobretot en primària, era majoritàriament femení però els representants sindicals tornaven a ser, tant a primària com a secundària i ja no parlem a la universitat, bàsicament masculins.

El partit del PSUC d'aquella època (jo era del PSUC i encara ho sóc ara i fins i tot puc dir que en aquest moment sóc una cinquena part de secretària general del PSUC, la qual cosa em fa molta il·lusió), com tota la tradició de partits comunistes i socialistes, havia posat per davant, en el cas de Catalunya i Espanya, la recuperació de les llibertats nacionals, polítiques, sindicals, d'expressió i de la democràcia, en definitiva. I la reivindicació d'igualtat entre els gèneres no existia, no era una tradició que estigués incorporada dins la lògica dels partits socialistes o comunistes. En el PSUC d'aquell moment, hi havia tanmateix dues dones en el Consell Executiu: una senyora que es deia i es diu (em sembla que es va morir) Margarita Abril, però que era la dona del secretari d'organització, i en els partits comunistes aquests manen molt; i la Leonor, que era una altra dona catalana que vivia a Madrid però que formava part del Comitè Executiu. A Bandera, que és per on jo vaig entrar al PSUC i que era una escissió del PSUC, que després hi tornaria (perquè això de les escissions no importava molt), el nucli dirigent era estrictament masculí; però, tot i que era una força política petita, tenia una gran presència en el món professional i per aquest motiu hi havia bastants dones. I quan es va produir la fusió, aquest grup de dones que venien de Bandera van fer que millorés el percentatge de presència femenina. Les primeres dones del PSUC que jo recordo com a comunistes, militants i feministes són: la Laura Tremosa i la Dolors Calvet. La Laura Tremosa, que és una dona que té alguns anys més que jo, és enginyera industrial i us comentaré una anècdota que ella mateixa explica. Quan va entrar a l'Escola Superior d'Enginyeria, a finals dels anys cinquanta, tothom se la mirava com una persona molt estranya. Era l'única noia d'aquesta escola, i un company li va dir: "Escolta, et puc fer una pregunta: tu tens la regla?" Perquè li semblava impossible que fos una dona normal com les altres; havia de tenir alguna raresa biològica que la portés a estudiar enginyeria.

El PSUC havia incorporat una cosa que els partits comunistes no acostumaven a fer, la reivindicació nacional, però la reivindicació feminista encara trigaria un temps. Jo sóc dona quota. A mi sempre que em preguntaven si el fet de ser dona m'ajudava o em perjudicava, jo deia que a mi m'ajudava, perquè en les primeres llistes al Parlament espanyol, i després en el català, es posava el secretari general, un obrer, una dona i un jove. És clar, ara rieu però la presència de joves no era el que predominava als partits, i la presència de dones tampoc. Per tant, que el 1977, en les primeres eleccions democràtiques, després de totes les altres, el PSUC posés la dona i el jove, l'obrer i el secretari general va fer que hi hagués més presència de dones a les llistes del PSUC que en altres partits. Més endavant el PSUC ja va fer la seva sectorial de dones.

Però jo vull repetir aquesta imatge. Penseu que tots els dirigents estu-

diantils de finals dels anys seixanta i setanta eren nois. Els directius dels col·legis professionals d'aquests anys eren tot homes. La primera dona que va fer de degana en un col·legi professional vaig ser jo. Rectors i degans de facultat, tot eren homes. Les primeres vicerectores van aparèixer l'any 1977 en la candidatura de Badia Margarit, en la qual jo vaig ser secretària general: la Victòria Abellán i la Maite Galcerán. Abans hi havia vuit, deu o dotze vicerectors, tots senyors. Per tant, era una situació de claríssima discriminació, si no desaparició de la presència de les dones, que, tanmateix, cada vegada més estàvem ocupant llocs de representació.

Deixeu-me esmentar, també, dones conegudes de partits, quan comencen a ser coneguts els partits. De Convergència Democràtica de Catalunya, *no sabe no contesta*. La Maria Rúbies, ensenyant, independent, que després, des del Moviment d'Ensenyament, es fa de Convergència, de la mateixa manera que la Marta Mata, independent, es fa del Partit dels Socialistes. En el Parlament espanyol de 1977, l'Anna Balletbó del Partit dels Socialistes i la Dolors Calvet del PSUC; en el Parlament de Catalunya, la Rosa Barenys pels socialistes, la Teresa Eulàlia Calzada pel PSUC. De forces més d'esquerres: la Magda Oranich de Nacionalistes d'Esquerra, l'Empar Pineda del MC. I, segurament, en els grups més petits, tipus PTE i els trotskistes, hi havia algunes dones més en els llocs importants de les organitzacions, però en no obtenir representació electoral són grups que es van anar diluint i, d'alguna manera, la presència d'aquestes dones es va fer inexistent. Puc comptar amb els dits de la mà les dones que en aquell moment, no dic que no estiguessin en els partits, tinguessin una possibilitat de projecció pública.

Als ajuntaments és el gran moment de trencament. Les eleccions municipals de 1979 permeten que hi hagi per primera vegada dones alcaldesses, no de grans poblacions sinó de pobles petits com ara Molins de Rei. Però a moltes regidores els encarregaven educació i serveis socials, no fos que el cap se'n anés amb algunes altres coses. I les institucions, regidories o conselleries de les dones, o institucions com l'Institut de la Mujer o l'Institut Català de la Dona no es comencen a crear fins molt avançats els anys vuitanta. Per tant, hem arribat fins aquí. L'experiència és aquesta, fruit d'una tradició.

Per acabar, jo voldria dir dues coses. La primera és que el futur de la igualtat exigeix una vella reivindicació progressista: a igual treball, igual salari. Abans des del moviment comunista i des dels partits d'esquerres l'aplicàvem al treball bàsicament dels homes, que era el que feia treball d'assalariat. Avui, encara, l'any 2000 les dones cobrem el 70 % del sou dels homes. Avui vosaltres quan comenceu a treballar, si poden, i acostumen a poder, us pagaran el 70 % per fer la mateixa feina que els homes. Per tant, primera reivindicació: a igual treball, igual salari. Aquesta, amb el temps, s'ob-

tindrà. A Anglaterra estan al 83 %, no us penseu tampoc que estiguin al 100 %. La segona: compartir i repartir la feina de casa. Aquesta és la difícil perquè cal lluitar contra la força del costum. Ara, si no ho volem fer per generositat (i ara m'adreço als nois), per sentit ètic... feu-ho per egoisme. No s'aguantarà gaires anys que la dona hagi de fer la doble jornada. Això va canviant de mica a mica. Però allò que arribeu a casa i dieu: "Magda, en què t'ajudo?", ja no funciona. I si volem viure bé, si volem ser feliços, homes i dones, l'única possibilitat és compartir-ho i repartir-ho.

SUSANNA TAVERA: Bé, moltes gràcies, Lali. M'alegro que aquella nota que et vaig fer en un paper quan et vaig convidar a venir aquí, quedés oblidada perquè realment és el primer cop que sentim la teva biografia, que reflecteix una època, i t'ho agraeixo perquè, a més a més, és un testimoni insubstituïble.

Ara té la paraula la Sra. Carme Valls. En aquesta taula aporta l'experiència professional d'una metgessa, que ha exercit en l'àmbit docent i professional des de l'experiència o des de la perspectiva de la diferència entre homes i dones, i des del convenciment que ser dones no és el mateix que ser homes i que, per tant, les nostres malalties i la nostra salut són diferents. Ella també té un passat com a militant antifranquista. Va ser una de les poques delegades de facultat del Sindicat Democràtic. Jo penso que devies ser l'única... Potser n'hi havia una a Belles Arts, com tu dius, i una altra a Dret, però no era habitual... És professora de la Facultat de Medicina. Ensenya Epidemiologia de les diferències entre homes i dones, i dirigeix el programa *Dona, salut i treball* des d'una perspectiva interdisciplinària. Avui és diputada al Parlament de Catalunya per Ciutadans pel Canvi des de les eleccions autonòmiques de 1999.

CARME VALLS: Gràcies, jo també preparava un discurs semblant a la meua història, i com que som de la mateixa edat i de la mateixa etapa, del 1962... Jo vaig estudiar del 1962 al 1968 perquè la carrera de medicina durava un any més. Us faré un resum molt breu perquè fa molta estona que som aquí i ja estem cansats. Us exposaré el que jo he sentit en aquesta Transició i una mica els reptes que crec que es plantegen per al futur.

Quan vam arribar a la facultat, érem dones però, sobretot, ens sentíem estudiants del que sigui. Per tant, quan vam entrar, vam lluitar amb el Sindicat Democràtic i vam començar a assumir algunes coses. Jo em vaig presentar a les primeres eleccions i les vaig guanyar, i a partir d'aquí vaig ser delegada de curs durant els sis anys que vaig ser a la facultat. Per tant, no sentia que existís un problema especial en aquest sentit. Aleshores es va organitzar la lluita per assaltar el sindicat d'estudiants, el SEU, que era el

sindicat oficial d'estudiants. Ens vam organitzar per anar assumint diferents càrrecs fins que vam fer l'assemblea constituent del Sindicat Democràtic, que curiosament va ser el 9 de març. El 9 de març ens vam tancar als caputxins de Sarrià per constituir el Sindicat. En aquell moment, jo recordo que era secretària de facultat, encara no era delegada. Aquella nit, com que teníem menys de 21 anys i érem menors d'edat, a sis o a set ens van venir a buscar els nostres pares, i unes quantes vam haver de marxar. Com comprendreu vam passar vergonya i, a més a més, aleshores ens van citar a comissaria, etcètera. Però vam poder organitzar per primera vegada a la història la Junta de Secretàries de tot el districte, perquè fins ara hi havia delegats, i tots eren homes. La primera Junta de Secretàries va ser el 10 de març de l'any 1966 i ens vam quedar sorpreses; jo recordo que per primera vegada vaig tenir consciència que hi havia una diferència: tots els delegats eren homes, i les secretàries, dones. Ara em fa gràcia perquè sóc secretària de la Mesa... i em dic "una altra vegada secretària!"...

Bé, és veritat que la consciència de la diferència no hi era perquè arriscàvem i lluitàvem igual, però sí que començaves a notar que quan calia prendre decisions, ho feien els nois. I quan havíem d'anar a tirar fulls volants o tasques d'aquestes, les fèiem tots igual, de vegades fins i tot arriscant més nosaltres. Tot això sí que va començar a ser una mica crític en tots aquests anys, però jo diria que les dones vam ser fins i tot invisibles. Érem invisibles com a dones fins i tot per a nosaltres mateixes. A partir de la invisibilitat, va venir la participació professional. En aquell moment a Medicina hi havia un 20 % de dones i un 80 % d'homes. Aquesta sí que és una carrera que ha canviat en aquesta transició d'una forma total. Ara és exactament al revés: hi ha un 80 % de dones i un 20 % d'homes. Aquesta és una diferència, i no dic que sigui bona; si voleu, ja ho discutirem després.

En aquell moment la dona va començar a participar en activitats professionals, i se'ns acceptava en la política en la mesura que fèssim el mateix que els homes, en la mesura que acceptéssim les seves obres i la societat patriarcal. És a dir, en la mesura que continuéssim seguint les ordres del pare. I si se'ns deixava llocs de responsabilitat era per ocupar-nos d'educació i benestar, com tu [Eulàlia Vintró] has dit molt bé. Són els dos espais, ministeris, conselleries o regidories que ens reservaven. Com tu has dit [Eulàlia Vintró], hi ha hagut un salt qualitatiu de veritat des del 1979 amb les alcaldesses, perquè elles havien de governar una ciutat i ho havien de fer igual que ho faria un home i havien d'encarregar-se de tot, incloent-hi els residus, les deixalles i tot el que vulguem. Però en un moment determinat, fins i tot en política i en política parlamentària, hauria horroritzat que l'actual Comissió de Política Social del Parlament (constituït actualment per 135 escons, entre els quals hi ha 38 dones) fos majoritàriament de sexe fe-

mení. I, en canvi la Comissió de Política Territorial o de Pressupostos, no. Això ja no m'agrada gens.

Després ja entrem en una altra etapa, que és l'actual, de la qual ja heu explicat molts detalls. Jo diria que hi ha gent que no hem arribat des del feminisme. Quan vosaltres fèieu les jornades feministes, en aquell moment jo vivia a Madrid i feia l'especialitat d'Endocrí, i me les vaig perdre. Però, en canvi, he anat escoltant el sofriment de moltes dones, visita rere visita, com ara el dolor, el mal de cap i altres trastorns, i la medicina em contestava que era una neura, una nerviosa, histèrica, qualsevol d'aquests adjectius qualificatius. I jo pensava que no ho entenia, o totes les dones eren histèriques o ens estàvem equivocant. Podria ser que aquí hi hagués una patologia que desconexem i que caldria que ens la miréssim d'una altra manera.

Jo vull entrar en un capítol que em sembla que totes l'heu comentat una mica. En el futur la reivindicació, partint que tenim igualtat d'oportunitats i que la justícia ens reconeix el dret a la igualtat i comencem a ser visibles però encara no gaire, consistiria a reforçar la nostra pròpia identitat com a dones per poder fer visibles els problemes que tenim com a tals. És més difícil que lluitar només perquè el marit no et porti una firma, tot i que val més que puguem anar pel món sense demanar la firma de ningú. Però hem començat a veure que fins i tot amb els problemes de salut, com ara l'avortament, se'ns escamotejava la nostra capacitat de decisió. Però és que també se'ns escamoteja la decisió sobre si hem de prendre una teràpia hormonal o no l'hem de prendre. Se'ns escamoteja saber si som diferents o no quan emmalaltim, i resulta que ho som. Tenim malalties iguals però que es manifesten diferents, i també tenim malalties diferents que no s'havien vist mai en la medicina. I la visibilitat de la discriminació, per exemple: l'aconiada-ment per embarassos, la discriminació per salaris. Tenim una llei però després aquesta s'ha de complir i, en aquest moment, tenim uns grans buits perquè hi ha molts problemes que no es veuen. Per exemple davant la violència de gènere, molta gent diu "però que no en mataven, de dones, abans, o que no els pegaven?". Bé, ja ho sabeu que segur que els pegaven durant molts anys perquè ara, quan fem històries de maltractaments, sabem que hi ha dones que fa vint anys que pateixen maltractaments, però com que no hi havia cap espai per denunciar-los ni suport social ni res, ningú no podia dir-ho. Per tant, comencem a trobar una pila de problemes que no ens havíem ni imaginat que existissin i als quals haurem de donar resposta. O estem visibilitzant, per exemple, que el tema de la doble jornada no l'aguantarà ningú, com tu [Eulàlia Vintró] deies, i jo hi afegixo: no l'aguantarà ningú perquè estem demostrant que és la primera causa de problemes de salut, hipertensió i malalties cardiovasculars en les dones. És a dir, a les dones els puja la pressió de 8 del vespre a 8 del matí, sobretot si compar-

teixen la casa amb un altre (si viuen soles, no). Per tant, es constata que a les dones els puja la hipertensió quan han de fer tota aquesta feina, i l'adrenalina i el cortisol... Als homes aquestes substàncies els pugen a la feina, i a les dones a casa. Això és una diferència de salut molt concreta, hormonal, però significa realment que la doble jornada no tan sols estressa físicament sinó mentalment, i que aquest és un altre tema que caldrà canviar.

Per tant, en la lluita per la igualtat passarem de ser invisibles a fer una defensa del que és la diferència. És a dir, haurem lluitat per la igualtat, i de fet hem aconseguit una igualtat de drets, i ara haurem de fer una batalla per mantenir aquesta igualtat de drets i per mantenir que som diferents i que ens agrada ser diferents. Per tant, no volem ser iguals que els homes, sinó que volem tenir els mateixos drets com a persona i tenir el dret de ser tan diferents com ens doni la gana. I ara estem en aquest punt i podem començar el col·loqui.

COL·LOQUI

SUSANNA TAVERA: Moltes gràcies, Carme. Arribats aquí, penso que hauríem de començar el debat. És un debat que no tan sols té un contingut temàtic referit a la nostra història, sinó que l'entenc com un diàleg intergeneracional obert respecte les expectatives de canvi en temes de gènere que poden albirar-se des d'aquesta societat.

Bé, hi ha alguna paraula demanada? Alguna pregunta?

Bé, si no n'hi ha cap, jo voldria plantejar una pregunta a qualsevol de les cinc integrants de la taula respecte a com valoren la diferència de presència de dones que es dona en el Parlament de Catalunya i en els parlaments de la resta de l'Estat espanyol. El Parlament de Catalunya va tenir un paper capdavanter i tot sembla indicar que en aquests moments no és aquesta la situació.

CARME VALLS: En aquest moment la participació de les dones en la política és molt complexa perquè podríem dir que treballem en un territori hostil, és a dir que no hi ha res que hàgim organitzat ni decidit nosaltres, fins i tot la forma de treballar o el reglament que estableixen, i a mi ja no m'agrada res. Tampoc no em satisfà la forma de portar els debats, tan encarcerats, tan poc àgils... Tothom se'n va a fer cafè, mentrestant. Tothom sap que d'una interpel·lació a una altra hi haurà uns 50 minuts i se'n van a fer el cafè. Aleshores, en la interpel·lació, contesten els quatre que hi ha allà

que han de respondre. En aquest moment, com que interpel·lem més les dones, malgrat siguem 38, la interpel·lació és de dones amb dones, i els senyors prenen el cafè i vénen a votar. No vull caricaturitzar-ho, però és així.

Com deia, treballem en un territori que no hem organitzat, per una política que no fem i que encara no decidim perquè en els llocs de decisió majoritàriament hi ha homes. Jo diria que en el PSC i a Iniciativa és on hi ha més dones. Jo no em puc queixar perquè vaig passar de ser independent a Ciutadans pel Canvi, i sóc en un lloc on es decideix. No diré que no hi hagi pogut arribar però també he de dir que costa, perquè, és clar, nosaltres continuem tenint els problemes de viure en una transició, amb doble jornada, amb fills i amb cases per fer, i encara no tenim aquests marits nous que sereu vosaltres o aquests homes que arribareu a casa i us arremangareu el primer que arribi. No cal posar normes, però el primer que arribi que faci alguna cosa. Això també es pot fer amb les mares, fills amb mares també funciona, és a dir, coresponsabilitat de la unitat familiar. Segon, tenim el problema, per tant, de la nostra pròpia evolució familiar. Tercer, el problema de la seguretat personal, que també és un problema de gènere i no ens n'havíem adonat quan només érem professionals. A poc a poc, professionalment, hem anat fent unes carreres, però les carreres polítiques són molt més complexes perquè les idees són molt més rares, i no acabes de saber si no els entens perquè no s'expliquen bé o perquè tu no els entens. Ara ja he descobert, però, que no els entenc perquè no s'expliquen bé. Però, amb això, vull dir que és molt complex viure la democràcia al Parlament. Per tant, no m'estranya que hi hagi poques dones. Primer, les poques que ho deuen acceptar i després perquè realment als polítics els fa por l'arribada de dones a aquests llocs.

Jo sempre dic que la idea de quotes és una forma imperfecta d'arribar a la igualtat. I això no ho dic jo solament sinó que hi ha altres polítiques que ja ho han explicat. Les noruegues no estan gens d'acord amb les quotes. A Noruega, les dones que van començar a dirigir els partits i que van arribar a la política ho van fer des del moviment feminista, i no com a França on han arribat individualment. I com que hi van arribar en bloc, van governar molt bé. I aleshores a les eleccions següents van representar el 50 %, en la convocatòria següent el 60 % i ara són el 70 % de l'Administració. Per això no els agrada gens el sistema de quotes perquè perdrien la seva participació. Fa poc, en un debat de la ràdio, un senyor del PP m'ho va dir: "El sistema de quotes a la llarga beneficiarà els homes."

En aquest moment jo penso que haurem de fer un esforç per no perdre la identitat de dones dins del que és l'organització política masculina. I això és una feina que té maneres de fer-se. Qui vulgui estudiar aquest tema, potser li interessarà el treball d'Elena Simón, una sociòloga d'Alacant, que ha fet un debat que es diu "Democràcia vital", en què reflexiona molt sobre tot

això. Jo li he demanat que vingui aquí a fer-nos un curs per a polítiques. Ella explica que per poder continuar vivint en la política tal com està, haurem de fer un pacte per reforçar la nostra pròpia identitat, i això vol dir que quan jo decideixo que vull fer això ho faré, i haurem de fer prevaler la nostra opinió encara que tots et diguin que no és adequada i negociar... Però de negociar ja en sabem perquè ens hem passat la vida negociant. Per tant, cal negociar però dir el que vols fer. Haurem de fer un pacte intragènere. Primer, entre les dones del grup i després entre totes les dones del Parlament. I això vol dir que, encara que sigui d'un altre partit, per a algun problema molt concret que afecti a tots, segurament ens haurem d'ajuntar i segurament serà possible fer aquestes coses. I em direu: en contra de la disciplina de vot? No, perquè això mai no es pot trencar, almenys ara encara no. Però podem arribar per consens a trobar la forma més adequada en la qual tots els grups estiguessin d'acord. Per exemple, l'altre dia es va votar fer una millor política per a la infància discapacitada. Bé, això que va ser una moció del nostre grup va ser acceptada a tota la cambra. I després, un pacte entre gèneres, entre homes i dones, per fer unes formes polítiques i de treball diferents. És a dir que les reunions, per exemple, no s'acabin a les dotze o a la una de la nit; o que no es decideixi res fora de les reunions perquè hi ha una manera subtil de discriminar les dones en la política que és el que es diu la *decisió de la cervesa*. Tu vas a una reunió i s'arriba a un determinat acord, i l'endemà diuen que s'ha decidit fer una altra cosa, i que ho van acordar mentre prenién una cervesa. Cal prendre les decisions on hi hagi el grup de decisió.

Per tant, jo diria que en aquest moment no és fàcil. I suposo que a les que sou a l'Ajuntament us passa el mateix. Hi ha una gran quantitat de feines que has de fer però al mateix temps tens tots els problemes com a dona. I ara sí que en som conscients. Aquesta és la gran diferència amb quan érem a la universitat. Allà et passaven coses i senties ràbia i no acabaves d'entendre'n el perquè. I ara saps per què et passa i ho pots verbalitzar.

Jo crec que hi ha uns problemes d'organització subtil i molts problemes ideològics, però aquests ja els anirem descobrint perquè fins i tot les mateixes dones estem descobrint la nostra pròpia identitat. I a mesura que l'anem descobrint, també donarem marge perquè els homes puguin descobrir la seva, ja què ells tampoc no han tingut oportunitats. Als homes sempre se'ls havia obligat a portar el menjar a casa i a ser potent sexualment. I totes dues coses els frustren molt perquè a l'hora de la veritat n'hi ha que es troben a l'atur i altres als quals no els va tan bé el sexe. I això segurament es pot canviar fent més tranquil·la tota la relació. Per tant, la igualtat per als homes també els anirà bé perquè ells reconguin les seves diferències, que ja ho estan fent, i a nosaltres també ens deixaran més espai per ser nosaltres mateixes arreu on siguem. Però si fem aliances entre dones funcionarem millor.

MARGARIDA ÁLVAREZ: Jo he escoltat abans tot el que heu lluitat i realment em quedo sorpresa i amb ganes d'haver fet el mateix que vosaltres... Jo crec que ara realment hi ha una complicitat entre les dones i hi ha una altra cosa que has dit, Carme, que m'ha agradat molt, que és que hem de lluitar per la diferència. És a dir, jo concretament vull tenir una igualtat econòmica i social però vull ser una dona i, tal com es va dir a la Conferència de Pequín, hem d'aprendre a mirar el món amb ulls de dona, i crec que les dones tenim l'obligació de fer això. Per exemple, hem d'aprendre a fer discursos femenins i no limitar-nos només a discursos masculins. Quan vas a alguna xerrada d'oci, normalment la gent comenta, en funció de la persona que parlava, si el discurs era bo o no ho era, i quan algun cop hem analitzat amb els meus alumnes el perquè d'això diuen que no és el discurs al qual ell o ella estan acostumats, és a dir, el masculí. I hem de fer un discurs diferent perquè som diferents.

Pel que comentaves, Carme, sobre la decisió de la cervesa, i aquesta no la coneixia, puc dir que fa uns dies vam ser amb la Magda a Girona en unes jornades sobre la igualtat d'oportunitats i la persona que les dirigia, que era un home, deia que estava molt decebut perquè quan anava als pobles no trobava dones que estiguessin a les reunions. I quan li van preguntar a quina hora anava a les reunions, va respondre que a les deu. I, és clar, li van contestar que la majoria de dones a les deu estan fent el sopar. Jo he de dir que actualment, les reunions, en les quals la majoria són homes, encara es continuen fent molts divendres i a les vuit o a les nou del vespre. Això no se li ocorreria a cap dona perquè els homes suposo que han de fer temps per anar a sopar.

I després volia fer esment de la idea que les dones tenim molta feina a fer. A l'Institut Català de la Dona hi ha una comissió interdepartamental, és a dir, a cada departament hi ha una persona que és la interlocutora del departament amb l'Institut Català de la Dona. Si l'Institut Català de la Dona vol entrar en alguna cosa de treball, es posa en contacte amb el conseller de Treball a través de la persona interlocutora. Quan vaig entrar a l'Institut Català de la Dona, fa tot just un mes, tocava canviar d'interlocutor, i vaig fer un escrit a totes les conselleries dient que ens donessin el nom de la persona que es faria càrrec d'aquesta gestió. Doncs hi va haver tres conselleries, i no tan sols d'homes, que ens van trucar preguntant si la persona havia de ser un home o una dona. És a dir, tenim encara una idea que el tema de les dones és qüestió de les dones, i ha de ser qüestió de tothom, de la societat.

Després, des del lloc que ocupo, m'estic adonant que ara tenim un llenguatge que és diferent, però hem de poder trobar el punt dolç. Fa uns dies estàvem parlant d'un tema per fer una política concretament de gènere i

vaig veure que quan li exposàvem una frase respecte el gènere a la persona que ens atenia, un senyor, no ens entenia. Quan vam marxar li vam dir en paraules, com a conclusió, allò que volíem i l'home va fer una exclamació com dient "ah, això ja us ho farem!", afirmació amb la qual va confirmar que realment no havia entès allò que li havíem dit abans.

Fa dos anys, quan va venir la Betty Friedan a l'Institut Nord-americà, en un dels col·loquis que hi va haver, ella va dir que actualment (i ho va dir com fent broma) li feien més pena els homes que les dones. Va comentar que les dones ens havíem equivocat en el model a seguir, els homes, però aquests encara no havien agafat cap model i potser haurien de començar a agafar models dels valors de les dones.

SUSANNA TAVERA: Moltes gràcies. Hi ha alguna pregunta més?

MAGDA ORANICH: Em sembla que és molt tard, però jo vull fer una aco-tació al que deia la Carme. No vull repetir el que acaben de dir perquè estic molt d'acord amb la Carme i la Margarida, però he dir-vos que m'ho he passat tan bé sentint aquí l'Empar, la Lali i les altres... m'han recordat tan-tes coses! Penseu que l'enginyera de la qual parlava la vaig tenir de com-panya de presó, i la teníem allà i l'avisàvem fins i tot per posar un endoll perquè, és clar, era una cosa insòlita. Havia entrat una enginyera a la presó! Però bé, no vull tornar sobre el tema. La Carme Valls i jo per les feines que tenim veiem en la intimitat el que ens expliquen i és interessant constatar que fa uns quinze o vint anys les dones venien amb la queixa que "ell vol sempre i jo no vull", o una altra em deia que la seva àvia li comentava "mira, compta a dalt fins a deu i ja s'ha acabat". I t'explicaven que era una "tortu-ra xina" i el "débito conyugal"... I ara, al cap de no sé quants anys, es quei-xen que ells no funcionen prou. I aquest és un tema social; a tu, Carme, també et deu passar. Només sento explicar que si ell està cansat, que no li funciona, que no se li aixeca, que no sé què... Hi ha hagut un canvi impor-tant, i ara quan la Carme en parlava heu rigut... però són coses que real-ment passen. A tu també t'ho diuen les clientes, Carme? Sí, realment ha es-tat un canvi extraordinari en la qüestió del sexe.

CARME VALLS: Les dones han pogut exercir la seva identitat i voluntat de desig, i aleshores també es posen de manifest contradiccions, malalties o estrès, que també en tenen.

MAGDA ORANICH: Però, Carme, abans el sexe era per al plaer masculí. Jo recordo que en el franquisme un dels grans metges teòrics deia que l'or-gasme femení no existia.

CARME VALLS: Aquest teòric era un ginecòleg que es deia Botella.

MAGDA ORANICH: També en aquest tema la transició i els canvis han estat molt importants.

EULÀLIA VINTRÓ: Els llibres de sexologia de l'època eren per no entendre res.

MAGDA ORANICH: Ja que estem en ambients universitaris aprofitaré per explicar una anècdota que explico sempre. A la Facultat de Dret hi havia una assignatura de Dret Canònic, que era el Dret Matrimonial d'ara. Durant uns dies parlàvem de la impotència sexual de l'home, i aleshores a la meua època venia el catedràtic i deia: "Por favor, estos días las señoritas no entren que hablaremos de aquello." I nosaltres no entràvem, i això a la Facultat de Dret ja ho sabia tothom. I de vegades dèiem per fer la pilota: "¿Y si nos toca de pregunta?" I contestava: "No, no les tocará." I això és històric i quan jo vaig acabar la carrera encara ho feien. I la Facultat de Dret era de les més avançades.

LA QÜESTIÓ NACIONAL A EUSKADI

Ponent:

ANTONI BATISTA

La Vanguardia

Moderador:

ANDREU MAYAYO

ANDREU MAYAYO: Bona tarda a tothom, comencem la sessió d'aquest curs, amb la qual, com ja sabeu, deixem el sindicalisme, deixem les qüestions de gènere, i entrem en les qüestions nacionals, bàsicament en el tema del País Basc, Catalunya i Galícia. Avui, per introduir-nos a la qüestió basca, tenim l'Antoni Batista. Cal recordar, com després diré –suposo que alguns ja ho deveu saber; si no, tindreu fullets aquí fora–, que per a la sessió del dia 4 d'abril estan confirmats tots els participants, és a dir, Kepa Aulestia, Txema Montero, Joseba Egufbar, Jesús Egiguren i Arnaldo Otegui, i que en comptes de fer-la aquí, es farà al Paranimf de l'edifici vell o històric de la Universitat de Barcelona. Per tant, la sessió del dia 4, dimarts que ve, es farà allà; dijous que ve hi ha sessió aquí amb el professor Pep Termes sobre la qüestió nacional catalana. Per al tema de la qüestió basca tenim l'Antoni Batista, periodista de *La Vanguardia* des de l'any 1979, però és una persona que ara, recurrent als fons del CEHI d'aquí, estàvem recordant que té part de la seva trajectòria professional com a periodista, com a doctor en periodisme, en aquesta casa.

ANTONI BATISTA: No encara, em falta llegir la tesi

ANDREU MAYAYO: Doncs ràpid. Anima'ls. Jo vaig conèixer aquest senyor, quan Franco encara era viu, en una roda de premsa clandestina a què ell acudia com a corresponsal de *Cambio 16*. Imagineu-vos-ho. Tot amb tot, la

meva afecció per l'Antoni Batista no era tant com a corresponsal de *Cam-bio 16*, sinó com a col·laborador d'una publicació que ens encantava molt aleshores, *Vibraciones*, una revista musical; perquè una de les característiques professionals de l'Antoni Batista és que és un dels grans crítics musicals d'aquest país, i ha intentat compaginar aquesta faceta professional de crítica musical amb la crítica política i el periodisme d'investigació. Com a resultat d'això, val la pena destacar dos llibres que us poden interessar, especialment a vosaltres, pel dos temes de què tracten: un, el de l'Assemblea de Catalunya, el primer i gran estudi que hi ha sobre l'Assemblea de Catalunya, i l'altre, sobre la Brigada Politico-social, és a dir, sobre aquesta policia política del temps del franquisme; dos llibres excel·lents de periodisme d'investigació que adjuntaríem a l'altre, que donarà lloc a la xerrada d'avui, *Diario privado de la guerra vasca*, publicat l'any passat i que ens indica que l'Antoni Batista és un dels grans coneixedors d'aquest laberint basc, i fins i tot, per complicar-li encara més l'existència, és un gran coneixedor d'un altre gran laberint, l'irlandès. Per tant, som davant d'una persona que, a banda del que he dit anteriorment, sí que ens pot introduir a entendre millor el que esperem que el dimarts de la setmana que ve puguin discutir les persones que hem convidat i han tingut l'amabilitat de venir com avui l'Antoni Batista. Per tant, hem quedat, com sempre, que ell faci una intervenció i que després en parlem i establim un diàleg.

ANTONI BATISTA: Bé, moltes gràcies pels adjectius immerescuts. Abans de començar em permetreu que em tregui l'americana, que és una cosa que els socialistes en els debats davant d'un d'Herri Batasuna acostumen a fer a mig debat perquè el moderador es pensi que se'n van i llavors s'atenuï; ho dic perquè la setmana que ve, que tindreu aquest problema, veureu que els socialistes es treuen l'americana: no penseu que se'n van, és una tàctica dilatòria perquè modereu el to de l'Arnaldo Otegui. Davant d'un tema tan ampli, em veurà obligat a fer una cosa que probablement és molt poc acadèmica, que és fer una exposició generalista, ja que no puc acotar un tema sencer, que és el que m'han demanat. Després, si algú hi té interès, he portat una bibliografia bastant exhaustiva sobre tota la problemàtica del nacionalisme basc. Com us he dit, per fer una exposició genèrica em veig obligat a remuntar-me a la prehistòria, ja que parlem de bascos, perquè és molt important que entengueu que el nacionalisme basc no és un fenomen ni de l'any 1959, en què es funda ETA, ni del 1889, en què es funda el Partit Nacionalista Basc i Sabino Arana publica els seus escrits, sinó que és un problema d'encaix d'una nació dintre d'un estat que s'arrossega de molts anys enrere. Jo us diré com veuen els nacionalistes bascos la seva pròpia història, el que els fa reivindicar-la, defensar-la i exigir-la. El primer que hem de saber so-

bre Euskal Herria ('País Basc') és que hi ha assentaments prehistòrics similars als que hi ha a altres punts de la cornisa cantàbrica; tothom coneix les coves d'Altamira, però molt poca gent sap que a molts pocs quilòmetres, en territori basc, hi ha les coves de Santimaniñe, que són d'una etapa similar. Jo tinc anotat que el primer instrument musical, per raons de perversió professional, del qual hi ha constància arqueològica és un petit os tallat en forma de flauta amb tres forats, que, si hi ha *homo antecessor*, seria el *xistu antecessor*: és l'instrument musical del qual hi ha una constància arqueològica més antiga, 15.000 aC. Després hem de parlar necessàriament de la resistència dels bascos a la romanització: segons el professor Bricall, últimament de moda, aquest és el gran problema dels bascos que van resistir-se als romans; els nacionalistes bascos ho veuen a l'inrevés, és a dir, que mentre tot Hispània era romanitzada, els bascos conservaven la seva llengua preindoeuropea, que conserven fins avui mateix i que construeixen d'una manera bastant similar i amb molt poques contaminacions pròpies del temps. Tinc per norma lúdica comparar la resistència d'Euskal Herria als romans amb el poblet d'Asterix, perquè probablement en el món real és al que més s'assembla. Els cronistes romans parlaven dels bascos com Uderzo i Goscinnny fan parlar els del petit poblet gal dels romans *turba nefanda basco, vagus monti galli, barbarica gens, etc*; és a dir, eren un exemple paradigmàtic del que eren els bàrbars. Un punt important per venir ràpidament cap als nostres dies, que és el que ens interessa, és la constitució de l'Estat navarrès; això és molt important perquè així entendrem allò que molta gent es pregunta: per què reivindiquen Navarra. En el moment en què es constitueix –al segle IX– Navarra, el regne de Navarra, en plena reconquesta, hi ha una unificació de les províncies basques i hi ha un estat pròpiament basc; per tant, la reivindicació de Navarra és una reivindicació com *Nafarroa Euskadia* ('Navarra és d'Euskadi'), expressió sobre la qual els navarresos diuen que seria més exacte dir-ho a l'inrevés, que Euskadi és Navarra, perquè de fet el regne antic era el regne de Navarra. Aquest regne de Navarra, l'Estat navarrès, funciona del segle IX al segle XIII, única etapa en la qual els bascos han constituït una unitat territorial i la independència que reivindiquen. Pel que fa a aquest Estat basc, jo normalment, com a norma periodística –no sé si els historiadors la teniu–, intento no mirar les coses des d'un únic punt de vista, sinó mirar-les des del punt de vista propi i el punt de vista del més impropï, o del més adversari o del més enemic, i les fonts musulmanes també parlen de l'Estat dels navarresos i dels bascos. Per tant, hi ha un moment en el qual l'Estat navarrès perd una part de les províncies i es queda només amb Navarra, però entre el segle VIII i el segle XIII tot Euskal Herria està unificat i després, del XIII a la reconquesta, hi ha Navarra, d'una banda, i els bascos, de l'altra, tot i que Alfons VIII diu en el seu testament que cal retornar a Navarra els

territoris bascos segregats. Per tant, podem concloure que Euskadi, Euskal Herria, va ser estat nació durant gairebé quinze segles; ho tinc més sintetitzat: l'Estat navarrès va viure catorze segles, dotze amb unitat territorial i només dos amb Navarra, i la pertinença a Espanya en dura cinc. Les províncies segregades d'Euskadi perden la independència l'any 1200 –ara se celebra el 800è aniversari–, i Irlanda la perd el 1171; aquí hi ha un punt de reflexió interessant: difícilment algú discuteix el dret dels irlandesos de tenir nació i estat propis davant de la colonització anglesa, quan pel que fa a Euskadi podríem parlar-ne en els mateixos termes i amb més anys que avalin la seva pròpia història com a estat i com a nació. Llavors arribem a la trista conclusió que la gran raó és que entre Irlanda, l'illa d'Irlanda, i Anglaterra hi ha una franja de mar, és a dir, hi ha un accident geogràfic que en el cas dels bascos no hi és. Jo crec que això en tot cas és un element que admet molta discussió possible: si el dret a la independència i a l'autodeterminació d'un estat pot dependre no només d'un accident històric, sinó d'un fet tan poc important políticament com una franja geogràfica de mar. Les guerres carlines les passaré de llarg, però sí que en diré una cosa: les guerres carlines són, un cop més, la manera de col·locar la reivindicació nacional camuflada davant d'una reivindicació dinàstica. Això també va passar a Catalunya amb la guerra de Successió, si ho recordeu, i a Euskadi passa amb les guerres carlines; i aquesta manera de camuflar una reivindicació amb una altra de més universalment acceptada es dona també a Irlanda: a Irlanda molta gent pensa que el problema que hi ha és una guerra de religió i en realitat la guerra de religió camufla una guerra real que és la guerra nacional. Quant al nacionalisme basc més modern, parteix de Sabino Arana. Per situar-nos una mica globalment, els plantejaments de Sabino Arana són aproximadament veïns en el temps, en l'espai i en les concepcions de l'aparició d'altres nacionalismes moderns com el de Valentí Almirall o Eduardo Infante a Catalunya i Andalusia, respectivament. Sabino Arana va fundar el Partit Nacionalista Basc l'any 1895 com a Partit Nacionalista de Biscaia, que més tard amplia a tot Euskadi. La seva tesi era que la nació sorgeix i creix de baix a dalt, és a dir, cultura, llengua, potencial industrial i riquesa. Sabino Arana, en un primer moment, intenta crea un teixit industrial i una riquesa pròpia per no haver d'anar a buscar diners a Madrid. Això admet un paral·lelisme amb el nacionalisme de Jordi Pujol, que abans de fundar un partit polític, Convergència Democràtica, funda un banc, Banca Catalana, i d'alguna manera a partir de Banca Catalana la idea era fer país abans de fer política, crear un teixit industrial íntimament connectat o fent de mecenes amb la cultura que en un moment determinat permetés fer política sobre un substrat material tangible. Les bases de la definició de territori de Sabino Arana són: territori, ètnia i llengua. Alerta amb l'ètnia perquè tendim a jutjar fets histò-

rics amb criteris anacrònics i això no es pot fer; és a dir, no podem jutjar la història de finals del segle XIX amb criteris eticomorals de finals del XX: han passat moltes coses perquè el marge d'errors, si es fan aquestes valoracions, sigui a vegades més alt que el marge d'encerts. El mateix Joan Maragall, que no ha estat acusat mai de racista a diferència de Sabino Arana, que sí que ho ha estat, en els seus escrits de periodisme polític parla de nació amb característiques similars, i parla de l'ètnia i la raça com un dels elements definitoris d'una nació. A tall d'apunt, dic que, al meu entendre, després d'estudiar el nacionalisme basc i el nacionalisme irlandès –no tant el català perquè el tinc més pròxim, però la qüestió també valdria–, el món en què vivim i la globalització científicotècnica i també política comporten que els elements de nació siguin canviants, és a dir, que avui no puguem definir *nació* com la definien Sabino Arana o Valentí Almirall al segle XIX: la globalització s'emporta per davant elements definitoris de nació en aquell moment; evidentment s'emporta el concepte d'ètnia, s'emporta part del concepte de territori, perquè les fronteres polítiques han canviat molt –i no cal dir el que estan canviant amb l'Europa unida–, i s'emporta també el que són llengües minoritàries; avui en dia ningú a Irlanda no s'atreveria a definir la nació irlandesa a partir de l'idioma gaèlic, i a Euskadi s'hi aferren amb tots els elements en contra, s'hi aferren com un element tangible, perquè l'idioma és un element tangible. Però jo he fet un càlcul segons el qual el percentatge de votants d'HB és bastant més gran que el nombre d'*euskalduns* ('bascoparlants') que els voten i que, si sumem els nombres reals de votants d'HB, PNB i EA, és molt més gran aquest percentatge d'electors que el nombre total d'*euskalduns* a Euskadi. Si fem una extrapolació, podem dir que, evidentment, el Sinn Féin no hauria guanyat les eleccions fent la seva campanya en gaèlic –la va fer en anglès, que és l'idioma de l'imperi del qual es volen segregar– i que els partits nacionalistes bascos, evidentment, no haurien tret els percentatges de vot que tenen si haguessin fet la campanya electoral només en la seva llengua pròpia. A aquests elements que cauen amb el temps –cal que retinguem el fet que a Euskadi intenten aferrar-se encara a la llengua, cosa que a Irlanda ja no intenten–, s'hi afegeixen altres elements: el fet que el concepte de nació canviï d'elements definitoris no vol dir que desaparegui el concepte de nació, vol dir que en tot cas el concepte de nació es recicla. Jo apunto elements més intangibles que tots aquests, que tenen a veure amb el concepte de nació més modern o més actual, un element tan intangible com el fet de ser allà; no ser d'allà, sinó estar-hi, és a dir: jo no sóc d'aquí però hi estic treballant. O un altre d'intangible com la voluntat de ser d'un lloc determinat. La definició que va fer l'Assemblea de Catalunya de *català*, "és català tot aquell que viu i treballa a Catalunya", és un exemple paradigmàtic d'aquesta nova redefinició del concepte de nació, "tot el que viu i treballa a

Catalunya"; no és ser d'un lloc, sinó estar-hi. I a més hi afegia "i vol ser-ho", naturalment; per tant, hi ha l'element volitiu, de voluntat. Aquesta definició tan interessant parteix de Rafael Campalans, l'estructura i la modifica l'Assemblea de Catalunya, i finalment, com gairebé tot, se la queda Jordi Pujol. Per tant, tenim l'element simbòlic com a element important de definició de nació. Feta aquesta visió de gran angular, parlaré del que és el nou nacionalisme que suposa la concepció d'ETA, o la intromissió d'ETA en aquest món. ETA és fundada l'any 1959 per universitaris de Bilbao i de Donostia, gent intel·lectualment molt preparada, i els que procedien d'algun partit polític no venien de l'independentisme, sinó de les Joventuts del Partit Nacionalista Basc. ETA es defineix com una organització nacionalista d'esquerreres revolucionària; ara bé, aquí hi ha un element interessant: el nacionalisme d'ETA sí que se sustenta bàsicament en la formulació immediatament anterior del nacionalisme, que és la de Sabino Arana, però a la qual introdueixen variacions que històricament són molt significatives. Ells són, en un nucli molt important, marxistes; per tant, es troben amb l'aparent contradicció de ser nacionalistes dintre d'un corpus teòric internacionalista. Ajudar el nacionalisme i l'internacionalisme en principi no és fàcil, perquè nacionalisme s'associava a petites burgesies i internacionalisme era, evidentment, la Internacional Socialista i la Internacional Comunista, és a dir, proletariat, l'enemic de classe. Hi havia una certa contradicció *ad hominem* entre la lluita de classes i la lluita nacional o la lluita internacional. Quan ETA sorgeix, l'any 1959, aquest problema de com conjuminar nacionalisme i internacionalisme no el tenen només els bascos, és un problema que s'ha suscitat en altres societats; per tant, ara us explicaré una mica com evolucionen i quins són els ideòlegs més importants en aquesta línia de conjunció entre el nacionalisme i la revolució social i quines són les seves aportacions concretes. El primer ideòleg d'ETA és un dels seus nou fundadors, de la part de Bilbao, Julen de Madariaga Aguirre, cosí nét del lehendakari Aguirre, i el seu pare havia estat conseller basc durant la República. Madariaga és doctor en Dret per la Universitat de Cambridge i és enginyer industrial; parla sis idiomes i ha estat en actiu fins que l'any 1991, quan tenia seixanta anys, surt per última vegada de la presó; és a dir, la trajectòria de Madariaga és una trajectòria personal que permet, a partir d'una persona, seguir la trajectòria d'ETA. El que intenta Madariaga és partir del marxisme, partir de Lenin, i a partir de Lenin oposar l'imperialisme al capitalisme, és a dir, l'imperialisme com a fase superior del capitalisme; de la mateixa manera que els proletaris s'han d'unir per lluitar, també s'uneixen els capitals, i la unió dels capitals a nivell internacional, segons la tesi leninista, és l'imperialisme. Per tant, ell ja parteix d'un suport interessant perquè en aquell moment eren gent molt dogmàtica —calia aferrar-se a alguns ideòlegs i durant molts anys el marxisme-leninis-

me va ser una ideologia molt dogmàtica-, i per fer una revolució social es necessitaven uns suports prou dogmàtics perquè permetessin posteriors heterodòxies. Madariaga s'aferra a aquest primer plantejament de Lenin, és a dir, cal lluitar contra l'imperialisme com a fase superior del capitalisme, i després, a partir de Lenin, recull aquest individu, que és una barreja de teòric marxista i lluitador, allò de no diferenciar la teoria de la praxi -això es dóna molt en aquesta època, en la qual encara quedaven marxistes-, i es recolza en els escrits de Mao Zedong a la Xina; de Kim Il-sung a Corea; de Ho Chi Minh, Pham Van Dong i al Vietnam -sobretot aquests-; Fidel Castro i Che Guevara quant a la Revolució Cubana; el bisbe Macarios a Xipre, i molt especialment en els irlandesos Michael Collins i de Valera; hi ha una pel·lícula molt interessant, *Michael Collins*, que explica molt bé els orígens del Sinn Féin i de l'IRA. En aquell moment Madariaga teoritza que la lluita de classes i la lluita nacional formen una unitat indissoluble, i aquella teoria de l'any 1959-1960 continua fins avui. Després, penseu que aquests noms que us he dit són ideòlegs però revolucionaris actius -hi ha una unió entre teoria i praxi-, això porta a un mètode de lluita determinat: no és la lluita de l'obrer contra el patró de la fàbrica, sinó la lluita d'un poble contra un estat. Tots els que he esmentat es van enfrontar, d'alguna manera, amb un estat propi o colonial, i s'hi van enfrontar amb un tipus de guerra que és la guerra de guerrilles, ja sigui la guerrilla convencional o la guerrilla urbana; és a dir, veiem que en l'origen d'ETA hi ha un origen estratègic, però en el mateix origen estratègic hi ha l'origen tàctic de la lluita armada. El que propugnen és un tipus de guerrilla urbana, de desgast gradual de l'enemic -no es tracta de guanyar-lo-, una guerrilla d'aquest tipus confegida a Euskadi no es pot plantejar guanyar, sinó això que en diuen ara *la teoria de l'empat infinit*, és a dir, com a mínim fer la guitza: si els altres no es rendeixen, no rendir-se ells i, per tant, el fet d'estar els uns i els altres condemnats a una solució negociada, que és on som en aquests moments i on van ser poc després de fundar ETA. En un moment determinat de la seva evolució, fins i tot a Euskadi s'arriben a plantejar muntar la Sierra Maestra, és a dir, fer una guerrilla convencional que derivi en guerra de posicions, però això, evidentment, fracassa; l'única cosa que aconsegueixen és ocupar un poble que es diu Garay el dia de Nadal, lligar la dotació de la Guàrdia Civil, penjar una *ikurrriña* i tenir el poble ocupat durant vint-i-quatre hores. No tornen a reincidir en una cosa que veuen que és absolutament infactible. Després de Madariaga, el segon ideòleg important del nacionalisme d'ETA és Federico Krutwig, que firma un llibre que es titula *Vasconia*, bàsic si es vol conèixer el nacionalisme des del punt de vista d'ETA, i dóna el pseudònim Fernando Sarrailh de Ihartza. Curiosament, Federico Krutwig, quan fa aquest llibre -dels primers seixanta-, redefineix *nació*, però la redefineix amb els matei-

xos elements que Sabino Arana, i fins i tot hi afegeix altres elements com cultura, religió —no es pot pensar Euskadi sense el pes que ha tingut la religió catòlica des de les guerrilles carlines del capellà Santa Cruz fins als capellans que van ajudar ETA als anys seixanta i setanta, fins avui mateix, en què hi ha un bisbe que es diu Setién, com sabeu molt polèmic, i un bisbe que l'ha substituït que és el bisbe Uriarte, que ha estat l'home que ha intentat posar d'acord ETA i el Govern en l'últim intent de negociació que hi ha hagut—. Federico Krutwig, doncs, a *Vasconia* manté la llengua, el territori i la raça, i hi afegeix altres elements com cultura, religió i aquesta economia que ja ha despuntat des que Sabino Arana propugna que ha de despuntar: ja tenim un teixit industrial molt important sobretot a Biscaia, i una primigènia indústria turística a la costa guipuscoana. *Indústria pesant* i *turisme* són termes que Krutwig incorpora en la seva definició de nació. És essencialment maoïsta i el seu nacionalisme és la base de la posterior formulació nacionalista d'ETA, que és la font de la qual encara beuen: la V Assemblea, celebrada els anys 1966 i 1967 —es va fer en dues tongades—, que té el nou ideòleg, que substitueix els dos anteriors, Txabi Etxebarrieta, un estudiant de Dret brillant a la Universitat de Deusto. He dit un estudiant de Dret brillant i abans us he parlat d'un doctor per Cambridge políglota, etc., perquè en el meu ofici de periodista moltes vegades veiem que, a part de qualificar ETA com una banda de delinqüents comuns, se'ls sol qualificar de burros, ximples, imbècils; en fi, una sèrie de d'adjectius que moltes vegades no responen a la realitat, i això fa que ens hàgim de plantejar, doncs, que la premsa està al servei d'una de les dues parts contrincants i que, per tant, la part contrincant sigui legítima —no entro en legitimitats ni en ètica ni en moral, però evidentment la història s'escriu habitualment des d'un costat i es tendeix a ridiculitzar o menysprear la part contrària; és a dir, poden estar equivocats, podem no estar-hi d'acord, però hi ha un bagatge i una reflexió teòrica i intel·lectual al darrere; per tant, compte a menysprear-los intel·lectualment: es poden menysprear moralment o èticament, però intel·lectualment... podríem arribar a discutir-ho—. Bé, Txabi Etxebarrieta, estudiant de Dret de la Universitat de Deusto, reformula Madariaga i Krutwig i ja defineix, diguem que posa per escrit, ja que estem parlant d'un moviment clandestí, que lluita social i lluita nacional són dues cares d'una mateixa moneda, i estableix una cosa que ja és un pas més i que és interessant: com es poden assolir aquestes fites, la fita d'emancipació nacional i la fita d'emancipació social. Aleshores, estableix un *timing* o un calendari, que és el que encara tenen a mà, segons el qual la lluita nacional és prèvia a la lluita social. Si heu estudiat la guerra des de Barcelona, l'any 1937 hi va haver una polèmica similar aquí sobre què havia de ser primer, la revolució social o la lluita antifeixista, i així els va anar. Opten per prioritzar la lluita de reivindicació nacional respecte

a la lluita d'emancipació social, jo crec que per dues raons: en primer lloc, perquè per a la lluita nacional poden trobar-se aliats tàctics que no siguin aliats de classe, es poden trobar amb aliats de la mateixa burgesia, petita i gran, com de fet estem veient en aquests moments, en què el Partit Nacionalista Basc, gran aglutinador de les capes mitjanes, i parcialment de les capes més altes del diner basc, està aliat amb Euskal Herritarrok; i en segon lloc, perquè també s'adonen que això de la revolució social està canviant moltíssim, ja que avui en dia parlar de revolució social és gairebé parlar d'un anacronisme: què o qui s'atreveix avui en dia a convocar masses, gent, en funció de la supressió de les classes socials? Avui anem cap a un altre tipus de socialisme que és un socialisme més *light*, més transversal, no de classes enfrontades; per tant, aquest plantejament de l'emancipació social està en reciclatge permanent. ETA, en aquest sentit, a finals dels anys seixanta i principis dels setanta, és una organització que ho té molt clar: lluita nacional i lluita social, estratègia, primer la nació i després la propietat privada. I a més està molt ben organitzada i defineix que per anar primer cap a la lluita nacional, s'ha d'establir un quadern militar per veure com es fa això, i estableixen el que en diuen l'espiral acció-repressió-acció: contestar totes les accions repressives, i contestar-les d'una manera violenta, de la mateixa manera que la repressió és violenta. Això planteja un problema quan s'acaba el franquisme. El franquisme era un estat feixista i, per tant, exercia la violència legitimada tranquil·lament, i ETA podem dir que, tot i que hi havia gent que no hi estava d'acord, sí que generava amplis moviments de simpatia fora d'Euskadi, fins al punt que molts bascos vénen a amagar-se a Barcelona i els amaga gent gens sospitosa de terrorista, gent que estava en el Partit Socialista Unificat, el PSUC, el mateix Partit Socialista; pensem que gent com Maria Aurèlia Capmany, de militància socialista, fa la lletra d'una cançó a Txiki —a partir del que li expliquen els seus amics de com són els de la ETA, què fan, què intenten—, que és un membre d'ETA afusellat a l'últim procés del franquisme a Cerdanyola; gent que no hi estan d'acord però que creuen que els han de donar suport... I una persona, el periodista Josep Maria Huer-tas Clavería, és detinguda i empresonada per donar cobertura logística a aquell "comando Barcelona" que va acabar davant del piquet d'execució. Amb això vull dir que ETA generava una simpatia fins i tot en gent que no estaven d'acord amb la lluita armada però que l'entenia en funció d'un estat no legitimat democràticament. Quan s'acaba el franquisme i veuen que ETA continua lluitant i continua amb la lluita armada, aquest suport deixa d'existir i l'organització ho explica amb una frase molt fàcil que vosaltres entendreu després de tota la història que us he explicat i he fet arrancar des del poblet d'Asterix; Josu Ternera, un dels últims dirigents d'ETA, quan jo personalment li vaig plantejar aquesta qüestió, que molta gent ens feia, "Per

què després del franquisme no vau optar per la via democràtica?", la seva resposta, en línia de continuïtat amb el que he dit, va ser "Nosotros no luchábamos contra Franco, luchábamos contra España". Aquesta és la idea, és a dir, ells consideren que a partir de tota la seva història no tenen l'encaix que mereixen en l'estructura del que és l'Estat i que no se'ls reconeix el dret d'autodeterminació a què legítimament tenen dret, no els val que els diguin que s'estan autodeterminant a cada elecció perquè estem veient que a cada elecció el vot és diferent: no es vota el mateix en un referèndum d'autodeterminació que en unes eleccions municipals, i no es vota igual en unes eleccions municipals que en unes eleccions legislatives o autonòmiques; el vot estem veient que canvia, jo personalment diria dissortadament, però és molt legítim que la gent pensi que és collonut que canviï —em refereixo a l'última consulta electoral—. Continuem amb Txabi Etxebarrieta i la V Assemblea —als anys 1967-1968—, que estableix una sèrie de principis, cadascun dels quals us resumiré en quatre o cinc frases perquè tingueu una idea del que va definir aquesta assemblea —que és el punt ideològic socialitzat de l'organització com a tal—, que són punts d'una assemblea més que d'una persona, encara que sigui Txabi Etxebarrieta qui hi ha bàsicament al darrere:

EUSKERA: "La llengua és la pedra angular de la nostra ètnia [encara parlen d'ètnia] i, juntament amb la consciència nacional, la característica màxima de la nacionalitat."

GRAN BURGESIA: per la mateixa definició, és enemiga declarada del poble d'Euskadi en qualsevol de les formes en què aparegui.

BURGESIA NACIONAL: Pel que fa a la revolució basca, l'aproven en la seva fase nacional, és a dir, sempre que s'estableixi a Euskadi una democràcia burgesa; per tant, són uns aliats tàctics. La burgesia petita i mitjana és el mateix que això que s'ha dit. Parla del proletariat com la classe més revolucionària i a Euskadi la més nombrosa, però apunten —un element que fa grinyolar l'aspecte de classe que han dit que tenen aparcat— que aquest proletariat no sempre té clara una lluita d'emancipació nacional, per les connotacions migratòries evidents i perquè també hi ha un corrent socialista-comunista, evidentment internacionalista, que no pot ni sentir a parlar ni de territori quan és molt socialment transhumà, ni de llengua, perquè estan amb una llengua que no dominen, ni molt menys d'ètnia. Us fareu càrrec que pel que fa a aquest element —factors Rh i coses d'aquestes que poden ser estranyes—, el País Basc s'ha d'entendre també que és una població molt enquistada, molt endogàmica.

Van fer la traducció dels punts de l'Assemblea en castellà: "Sobre los términos *etnia* i *nación* ratificamos las definiciones de la IV Asamblea: *etnia* es una colectividad humana diferenciada objetivamente de las demás; la *etnia* se convierte en *nación* cuando toma conciencia de ser tal *etnia*". Avui en

dia això està absolutament desfasat, però pensem que d'això no fan tants anys i encara un moviment revolucionari o pretesament revolucionari parlava de l'ètnia com un element definitori.

El següent ideòleg important de l'*abertzalisme* ('nacionalisme') radical dintre d'ETA és Argala, José Miguel Beñaran Ordeñana, inductor i probablement autor material de l'atemptat més famós, fins i tot més "popular", d'ETA, el de l'almirall Carrero Blanco, quan era president del Govern espanyol en el franquisme; Argala va ser assassinat pel Batallón Vasco-español l'any 1978. Jo en subratllo dos punts: en primer lloc, que considera vàlids i ratifica els punts de la V Assemblea tant pel que fa a la lluita nacional, com a anterior a la lluita social, com a la recerca d'aliats no necessàriament de classe. I és d'alguna manera el que decideix que la lluita, tot i que la dictadura hagi acabat, ha de continuar en funció de la frase de Ternera que us he dit, és a dir: "L'enemic és Espanya, l'enemic va ser Espanya durant les guerres carlines, l'enemic va ser Espanya a l'època dels Reis Catòlics, l'enemic és Espanya amb Franco, però l'enemic és Espanya també amb la democràcia sempre que a nosaltres no se'ns reconguin els nostres drets". I com que som en l'època de la transició i de la Constitució, suposo que ja ho sabeu però en tot cas ho apuntaré: aquesta constitució en funció de la qual es nega als bascos el propi dret de segregació, d'autodeterminació, és una constitució que els bascos no van aprovar; és a dir, només hi va haver un 30 % i escaig de vot afirmatiu a la Constitució espanyola a Euskadi, element bastant clar quant al fet que ells, els que sostenen la lluita armada o el terrorisme, segons que es vulgui dir en funció de la ideologia de cadascú, consideren que aquest és un element decisiu: el poble basc no ha donat suport a la Constitució espanyola. Després, en aquest context Argala planteja la necessitat de crear un partit polític que pugui fer front a aquesta nova situació política que ve a Espanya. Pensen que han de continuar lluitant contra els aparells politicorepressius dels interessos espanyols, però consideren que la democràcia espanyola és un camp a explotar i que hi han de ser presents; per tant, en funció d'això Argala és el principal ideòleg de la tesi del partit polític, que en aquest cas serà Herri Batasuna, que tampoc no és un partit polític *stricto sensu* sinó que és una mica una coalició o un moviment de masses operativament constituït com a partit polític; la seva derivada, Euskal Herritarrok, és això també i encara va més cap aquí. En aquest punt vull assenyalar que hi ha un partit polític i una organització militar armada que també es defineix com a organització política; hi ha, per tant, un doble cap que a Irlanda no es dona. A Irlanda el partit polític és el Sinn Féin, i l'IRA, com la seva sigla indica (Irish Republican Army), és un exèrcit i no un moviment polític, el moviment polític és el Sinn Féin. Per tant, això facilita que en una fase de negociacions com

en la que estan, els polítics parlin amb els polítics i els militars parlin amb els militars —hi ha un general canadenc posant pau i els generals americans parlen amb els membres de l'IRA, que també tenen graus militars (comandants, capitans...)—; a Euskadi, en canvi, això no es dona: hi ha dos interlocutors que es reivindiquen com a interlocutors polítics i això crea dificultats, perquè l'un no acaba de representar l'altre i perquè evidentment un govern democràtic a Espanya no pot dialogar amb una organització diguem-ne terrorista o militar, són camps diferents, i entre ells mateixos no tenen resolta la representativitat que ETA hauria de donar a Herri Batasuna o Euskal Herritarrok en un procés de negociació política, que hauria de ser, perquè fos factible, bàsicament al 100 %, i en el qual ETA es quedés només el tema de les discussions pròpiament militars, és a dir, el lliurament de les armes i l'alliberament o acostament dels seus presos, que seria un possible camp de diàleg però no pas fàcil. Argala creia això.

Jo crec que Argala és l'últim gran filòsof de tot el que és ETA estrictament, però probablement el penúltim del moviment *abertzale*, de l'MANB, perquè hi ha una redefinició del que és la ideologia nacionalista del Moviment d'Alliberament Nacional Basc, bàsicament deguda a la nova Mesa Nacional d'HB, i la persona ideòloga motora de tot això és evidentment Arnaldo Oteguí, a qui tindreu l'oportunitat d'escoltar la setmana vinent. Arnaldo Oteguí, llicenciat en Filosofia i Lletres i expert en Filosofia de la Religió, va fer la carrera a la presó. Actualment, hem vist que el Partit Nacionalista Basc ha continuat les tesis de Sabino Arana d'anar fent teixit industrial i de no trencar directament amb Espanya, és a dir, mantenir una posició autonomista; però des de la signatura del tractat de Lizarra-Garatz, en els acords que subscriu explícitament amb Herri Batasuna i els que subscriu tàcitament amb ETA, hi ha una reconducció del nacionalisme moderat cap a un nacionalisme sobiranista; tal vegada aquest és un dels grans errors del procés de pau, és a dir, identificar un procés de pau, que és una cosa, amb un procés sobiranista, que és un procés polític d'una altra naturalesa. El PNB avui està en la definició del que ells en diuen *l'àmbit basc de decisió*, i jo diria que aquí el gran teòric del Partit Nacionalista Basc és Juan María Loyola, amb un llibre capital per entendre Lizarra i el procés de pau que es diu *Una guía hacia la paz*. Loyola és el teòric i el que aplica aquesta ciència pura, la ciència aplicada de Loyola, és Joseba Eguibar, a qui també tindreu la setmana entrant a l'abast. Per tant, d'una banda, el PNB, sobiranista, i, de l'altra, el moviment *abertzale* radical, intentant a partir d'una treva d'ETA moderar el seu llenguatge i aprofitar les institucions: van al Parlament, hi ha una vicepresidència del Parlament que és d'Herri Batasuna i es plantegen assumir aquesta representació de la part política d'ETA que no tenen sobre la pràctica, ja que sobre el paper no la ostenten. Us diré

que estic pràcticament segur que Herri Batasuna no sabia que ETA trencaria la treva fins quaranta-vuit hores abans que el fet es produís, perquè, no sé si ho recordareu, els caps de llista d'Herri Batasuna van estar una setmana en vaga de fam al Parlament uns quinze dies abans que es trenqués la treva. Jo vaig ser en aquella vaga de fam i vaig anar a parlar amb ells al Parlament; era una situació no grotesca però divertida, perquè veies, evidentment, els diputats més o menys encorbatats i enmericanats, i veies els que feien vaga de fam passejant amb ampolles d'aigua, xandall i vambes al mateix edifici del Parlament: grinyolava alguna cosa si més no pel que fa als elements simbòlics de la indumentària. Aquests membres d'HB que estaven en vaga de fam a mi, no parlo per terceres persones, em van dir: "Estem en la lluita política i estem en la lluita no violenta, estem fent una vaga de fam, que és el mètode gandhià per antonomàsia; per tant, estaven als antípodes que, quinze dies després, ETA trenqués la treva i poc després hi hagués un cotxe bomba, que dit a més a més, dintre del que és la mort, és l'element que reparteix mort més indiscriminadament de tots els elements que proposen ells que reparteixen mort. El PNB dóna un salt qualitatiu cap a la sobirania i HB intenta donar un salt qualitatiu cap a la lluita de masses i la lluita institucional. Aquest salt qualitatiu de moment està fracassant i el salt sobiranista del PNB, si això continua així i no hi ha una altra treva d'ETA, està condemnat al fracàs. En aquests moments, finalment, què passa a Euskadi? A Euskadi, en síntesi, el que passa és que és un poble molt petit i molt endogàmic –vaig fer un càlcul i penseu que directament o indirectament, al 90 % de les famílies basques hi ha un mort, o un pres o un amic o un parent o un veí directament implicat en el conflicte; és a dir, la situació de la violència per tots costats (ETA, GAL, tortura, repressió) ha enganxat, ha contaminat, tot l'espectre social de manera que només un 10 % se salva d'això. A més d'aquesta situació endogàmica, és una societat que està bàsicament dividida al 50 % entre nacionalistes i no-nacionalistes. I a més està partida en altres àmbits, partida per ciutats; és a dir, Àlaba té un alcalde del PP, Bilbao té un alcalde del Partit Nacionalista Basc, San Sebastià té un alcalde socialista i algunes de les ciutats més importants, com Mondragón, Ondarroa o Tolosa –pesca o indústria o turisme–, tenen un alcalde d'Herri Batasuna: és una societat tremendament segmentada en què qualsevol intent d'imposició d'una part sobre l'altra està condemnat a fracassar; és a dir, quan el factor constitucionalista diu "no se'ns pot imposar la independència, de la meitat contra els que som l'altra meitat", evidentment els altres contesten "a la meitat independentista no se'ns pot imposar la Constitució espanyola i l'Estatut"; per tant, aquí hi ha una situació que només es pot solucionar amb una fórmula dialogada. Està demostrat que la fórmula policíaca no va funcionar durant el franquisme, en què tenien una

polícia molt sofisticada, no va funcionar amb el GAL durant el mandat PSOE i no se solucionarà el problema basc si es considera un problema de violència comuna que s'ha de resoldre sobre la base de la policia, la justícia i la repressió: l'única manera de solucionar el conflicte basc és una forma de diàleg polític en el qual se sentin còmodes totes les parts.

COL·LOQUI

PREGUNTA: Al País de Gal·les l'ensenyament de la llengua gal·lesa no ha arribat a uns nivells suficients perquè tothom la sàpiga, però en canvi tots els nacionalistes, tota la gent del moviment parlen gaèlic entre ells, i només entre ells, rebutgen totalment l'anglès, fins i tot els nuclis que estan vivint als Estats Units. I a més aquesta gent està molt en contacte amb grups que, com la República Irlandesa, estan començant aquesta tàctica de relació, igual que ho estan començant a fer a Cornualla, on actualment hi ha una colònia de tres-centes persones que en parlen l'idioma perfectament i que l'estan començant a ensenyar amb una agilitat suficient perquè pugui començar a ser d'aquí a uns quants anys, unes quantes dècades potser, una línia identificadora de la nació, de la nació còrnica; és a dir, la llengua que ara per ara comencem a deixar de banda com a element identificador, entre altres coses a causa d'Internet i fenòmens estranys d'aquests, en realitat sí que potser començarà a ser un element identificador del context.

ANTONI BATISTA: Evidentment, m'agradaria molt compartir el seu optimisme sobretot pel que fa a la nostra llengua, i el meu optimisme sobre les possibilitats de la nostra llengua, l'hauria d'eleva a la potència infinita, és a dir, optimisme elevat a la infinita potència, si parlem de l'euskera. Els estudis sociolingüístics d'última generació indiquen que les llengües minoritàries estan cada vegada pitjor; és a dir, fins i tot jo penso –i en parlàvem en una conversa que teníem precisament amb Arnaldo Otegui, amb Eguíbar i alguns altres– que arribarà un moment en què els nacionalistes s'hauran de plantejar redefinir el concepte de nació, perquè seguiran un sentiment nacional, no a partir de la llengua ni del territori històric, no d'elements tangibles, sinó d'elements simbòlics, i que probablement anirem cap a un sistema de nació diferent del que tenim, que és el sistema de nació que plantejava precisament Joan Maragall en aquests escrits polítics de primers de segle a què m'he referit, i que ha fet seus el seu nét, i que va formular Václav Havel, és a dir, el sistema de les nacionalitats concèntriques: proba-

blement no serà únicament una cosa, sinó que es formularà un concepte sobre el que és intangible i de caràcter inductiu i globalitzador. Això és el que a tu et sembla que apunta, tant de bo les llengües poguessin ser elements definidors d'alguna cosa en política, perquè si més no en el cas nostre, voldria dir que la llengua catalana, que té una història i una literatura i que és vellíssima, hauria sobreviscut.

PREGUNTA: Voldria preguntar si quan es passa de la dictadura a la democràcia es produeix alguna divisió a ETA, és a dir, si se separa ETA, i després, sobre la base dels resultats electorals actuals, què pensa del fet que el PP hagi pujat tant al País Basc, a què es deu? Perquè em sembla que al principi de la transició era un partit minoritari.

ANTONI BATISTA: Pel que fa a la primera pregunta, ETA en la transició, quan decideix efectivament continuar la lluita armada, pateix una escissió en què la part d'ETA politicomilitar, els "polimilis", funda un partit a part que es diu Euskadiko Ezkerra, que finalment acaba en el Partit Socialista; és a dir, la vella polèmica socialisme-nació en aquest cas es decanta cap a l'aspecte social, es prescindeix del terme *nacionalisme* i aquest moviment, aquesta gent, passa de ser, d'estar o de militar en un partit essencialment nacionalista a militar al PSOE, que és un partit, o era en aquell moment, essencialment socialista. Llavors, efectivament, hi ha una escissió en aquell moment i és contestada. Respecte a la puja del PP al País Basc, jo hi donaré una resposta a tall d'hipòtesi, però no pot passar d'aquesta consideració; jo penso que aquestes eleccions han estat atípiques per molts factors: pel trencament de la treva d'ETA, per l'abstenció d'Herri Batasuna i per les mateixes mancances del PSOE a Espanya i del Partit Socialista d'Euskadi a Euskadi i de seguidisme del PP, és a dir, de no definir una política pròpia sinó d'anar a darrere de la política del PP, i em podria estendre sobre elements diversos que fan visualitzar com el Partit Socialista no ha tingut a Euskadi una política pròpia, sinó que ha seguit la política del PP. En funció d'aquests elements que interfereixen un procés d'eleccions normals, el vot espanyolista vota en clau de referèndum, mentre que l'altre vot continua votant en clau de partits polítics i, per tant, votar en clau de referèndum sobre si nacionalisme basc o Espanya, i voten Espanya. Aquesta és la meua hipòtesi de l'augment de PP en aquestes últimes eleccions, potser no és bona

PREGUNTA: Com es resituaria Euskadiko Ezkerra dintre del Partit Socialista, un binomi que s'està confonent políticament a nivell nacional amb el Partit Popular? S'hi troba incòmode, quines tendències

ANTONI BATISTA: Jo crec que Euskadiko Ezkerra, quan entra al Partit Socialista —aquí també tindreu Kepa Aulestia, que ha dedicat l'última etapa de la seva vida a fer llibres explicant aquest problema freudià de quina és la posició del fill Euskadiko Ezquerra respecte al fal·lus patern del PSOE, dit en termes freudians—, dissortadament queda diluïda dintre del Partit Socialista. Avui en dia no és clar què és Euskadiko Ezquerra, és el Partit Socialista bàsicament, i és el Partit Socialista més jacobí; és a dir, Nicolás Rondono Terreros és un dirigent fabricat a Madrid, fabricat a la calor de la Internacional Socialista de la UGT del seu pare; no és ni tan sols el que pot ser el Partit Socialista de Catalunya, que reivindica un estatus parlamentari propi o una reconsideració de la Constitució i una via cap a una Espanya federal, cosa que per a ells és ultranacionalisme; per tant, som davant d'un Partit Socialista que no és ni el nacionalisme *light* del Partit Socialista de Catalunya, sinó que és el nacionalisme espanyol pur i dur. Jo crec que Euskadiko Ezkerra ha quedat diluïda. Quan he fet l'exposició genèrica, ja ho he dit, però com diu l'Andreu, segur que interessa que parli del procés de pau o de com han anat les coses. He parlat una hora, però si algú té interès que parli d'això, que m'ho preguntí i li ho contestaré.

PREGUNTA: Quan ETA va anunciar la treva en una entrevista a la BBC, va explicar que ells mateixos no tornarien a agafar les armes. Llavors, trenca la treva: és un altre sector d'ETA?

ANTONI BATISTA: Efectivament, quan un membre encaputxat, que jo diria que és diu Mikel Ansa, que és el màxim responsable polític, va dir "aquesta generació no tornarà a agafar les armes", copiat d'una frase que va dir el comandant Navila, que va proclamar la treva, paraula per paraula, érem en un escenari i ara som en un altre. Intentaré sintetitzar què ha passat perquè aquesta generació hagi estat tan escadussera. Ha passat el següent: no hi ha hagut voluntat política per part del Govern de gestionar la treva, i aquesta no-voluntat política del Govern de no gestionar la treva, com li explicaré detalladament, ha incidit en el fet que canviï la correlació de forces a ETA. El Govern espanyol té l'oportunitat històrica de donar una oportunitat a la pau, fent referència a una preciosa cançó de John Lennon, que no havia tingut cap govern anterior, amb una treva indefinida i unilateral. Per un plat de lleties bíblicament molt menys petit que aquest, el PSOE va negociar a Alger. Tenen aquesta oportunitat a sobre. Només es pot interpretar com a manca de voluntat política de no anar endavant cap a la perpetuació i el perllongament de la treva, perquè no acosten els presos, que és un element de distensió; no es tracta d'alliberar-los, sinó d'acostar-los a les presons més properes als seus familiars, que no són culpa-

bles ni presumptes culpables de res; per tant, no penalitzar els familiars és generar un factor de distensió. A més, tenen una decisió del Parlament basc, una decisió del Parlament espanyol, i totes les enquestes, a favor d'acostar els presos; per tant, el cost polític que hauria tingut per al Partit Popular el fet d'acostar els presos bascos a les presons més properes als seus familiars hauria estat nul; no haurien hagut de pagar peatge polític perquè tenien les espatlles democràticament molt ben cobertes. No acostar els presos bascos només es pot interpretar com a falta de voluntat política de distensió; és a dir, no ho fan perquè no en sàpiguen, perquè siguin burros, ho fan perquè no volen. En segon lloc, dinamiten les possibles converses. Un procés d'un any i escaig amb una única reunió i que acabi malament és manca de voluntat política de voler continuar negociant, és impensable: el procés de Stormont, les negociacions de Stormont, el vaig seguir de prop i, és clar, s'haurien pogut acabar a la primera reunió si no hi hagués hagut voluntat política, però havent-hi voluntat política, la primera reunió va ser un fracàs, però hi va haver una segona, una tercera, i de posteriors. Hi havia metodologia de la pau i una metodologia de la distensió, que en el cas basc no només no hi és, sinó que no es vol. I finalment, a més de no acostar els presos i de dilapidar les converses, continuen detenint gent, i no detenint gent a l'atzar o perquè se'ls troben o perquè hi ha un enfrontament o per qualsevol eventualitat, sinó que van a buscar-los, i van a buscar-los selectivament, i van a buscar, concretament, tres de les persones que més havien fet pel procés de pau i que havien configurat en la mateixa direcció d'ETA una majoria còmoda perquè aquest senyor encaputxat pogués dir que no passaria una generació, perquè n'estaven ben segurs. Però a aquest senyor li detenen González i Kantauri, bàsicament, que són dos dels sustentadors de la treva, i aquest senyor i el sector que representa es queda en minoria, amb la qual cosa l'aparell militar, Iñaki Gracia, conegut com a *Iñaki de Herretería*, se supedita a la part logística i, per tant, a més de la no-voluntat política per activa, la no-voluntat política de la distensió per passiva porta que a ETA canviï la correlació de forces i hi hagi una direcció que pensi que la treva no els ha reportat cap benefici, que ni tan sols han aconseguit acostar els presos -fixi's en la diferència respecte a Irlanda del Nord: la primera conversa que va tenir Martin McGuinness amb Tony Blair, explicat pel mateix McGuinness, va ser: "Jo no li vaig voler parlar dels presos perquè li vaig dir: 'Evidentment, senyor Blair, d'aquest tema no cal que en parlem: els presos acabaran sortint al carrer'; i Blair va dir: 'Evidentment, aquest no és el tema'". Per tant, aquí no només no hi ha això, sinó que a més no hi ha, com hi va haver a Irlanda, una declaració de Downing Street reconeixent aquest subjecte de decisió, que és el que defineix Loyola com a "àmbito vasco de de-

cisión"; és a dir, hi ha una declaració del Govern anglès de reconeixement —no explícitament— del dret a l'autodeterminació, que aquí no hi és. Per tant, aquí hi ha una constel·lació de fets, que podríem resumir amb la manca de voluntat del Govern de resoldre el problema per la via del diàleg i, derivat d'això, el canvi de correlació de forces dintre d'ETA, que està cansada que el procés de pau no els reporti absolutament cap triomf a oferir a les seves pròpies bases, i les seves bases més castigades són els familiars dels presos, que no han vist no que s'alliberin els que no tenen delictes de sang, sinó que ni tan sols no siguin acostats a les presons més properes a casa seva. I per finalitzar, per què el Govern espanyol dilapida el procés de pau? Som un quants que tenim una teoria: que el Govern espanyol del Partit Popular prefereix conviure amb un focus de conflicte controlat, és a dir, el terrorisme, dintre del qual, a més, pot rendibilitzar electoralment i mediàticament els seus morts, que no pas amb un procés sobiranista a Euskadi, que a més pot desencadenar un efecte dominó —ja ha vist vostè que Pujol de seguida ha anat a reivindicar les mateixes coses que reivindiquen els bascos pel que fa a finançament autonòmic, etc., i a més amb uns gal·lecs amb un BNG amb increment de vots constant, i tots tres junts en una plataforma sobiranista com la Declaració de Barcelona.

PREGUNTA: Creu que el màxim responsable de la política antiterrorista del PP, Mayor Oreja, ha torpedinat el procés de pau i que ells han santificat des del Fòrum d'Ermua

ANTONI BATISTA: El Fòrum d'Ermua és l'expressió mediàticament legitimada i amb una cobertura antiterrorista de la legítima aspiració dels que són nacionalistes espanyols a Euskadi.

PREGUNTA: Vostè creu que el PP del senyor Mayor Oreja va intentar torpedinar el procés de pau?

ANTONI BATISTA: Jo estic absolutament convençut a la vista dels fets que el senyor Mayor Oreja no volia el procés de pau. No va intentar, no. Va torpedinar el procés de pau, sense perífrasis ni eufemismes.

PREGUNTA: D'entre els moviments socials que es donen al País Basc que aposten per la pau, els mitjans normalment només parlen del Fòrum d'Ermua i també de l'Associació de Víctimes del Terrorisme, i el terrorisme només és ETA. Voldria que digués durant el període de treva quines actuacions hi ha hagut, per exemple, per part d'Elkarri, que és un moviment que aposta per la pau. I, d'altra banda, en el moment de transició, quan

ETA discuteix si es converteix en partit polític o no, s'assassina Pertur, que era un dirigent que apostava per la conversió en partit polític; quines discussions hi va haver sobre aquest tema per arribar a portar la mort d'un dirigent d'ETA?

ANTONI BATISTA: Començo pel final perquè és més fàcil, i a la vegada és més fàcil perquè és més difícil. La mort de Pertur és un dels elements de la història més foscos que hi ha, perquè el pot haver matat el Batallón Vasco-español o algun dels antecedents del GAL, o el poden haver matat els mateixos membres d'ETA, que veien que el perill de l'escissió podia ser molt més gran del que ha estat, i es parla concretament que una de les últimes persones que va veure Pertur va ser el Paco Múgica Garmendia, *Artapalo*, i d'alguna manera li han intentat col·locar aquest mort a ell també. Jo no m'atreveixo a pronunciar-me sobre quina de les dues coses podia ser; pensí que, evidentment, els serveis d'intel·ligència del Govern espanyol de Carro Blanco i posteriorment els actuals van al darrere d'ETA d'una manera intensa. Fa molt poc temps vaig descobrir un llibre de consum intern de l'exèrcit espanyol, editat en ciclostil, del tinent coronel Antonio Troncoso de Castro, que havia estat fiscal militar del procés de Burgos, on explica els mètodes de consum intern, la necessitat d'infiltrar-se en el que ell anomena *moviments terroristes*, la teorització que hi ha una tercera guerra mundial fragmentària portada pels diversos terrorismes de diversos països, i que l'enemic de les societats benestants ha deixat de ser el marxisme i ha passat a ser el nacionalisme; tot això, en plena democràcia, ja que és un llibre editat fa cinc o sis anys. Per tant, remuntant-nos a la mort de Pertur, els serveis d'intel·ligència espanyols podien tenir perfectament una visió clarivident que s'estimaven més una ETA conflictiva i matant que no pas una ETA convertida en partit polític com la que propugnava Pertur; en definitiva, Mayor Oreja ha detingut les persones favorables a la treva i el Govern espanyol d'aquell moment podria haver liquidat la persona que hauria estat favorable per la distracció; també l'haurien pogut liquidar ells mateixos perquè era un moment clandestí molt dogmàtic, en què evidentment no s'estava per romansos pel que fa a les possibilitats escissionistes dels seu propi moviment. Respecte a la primera pregunta, sobre el paper d'Elkarri, l'experiència em diu que aquests processos de pacificació volen secret absolut i, per tant, discreció absoluta; és a dir, aquests moviments de masses que estan a favor de la pau, si hi ha un procés real de pau, poc paper poden tenir en aquest procés de pau; poden tenir un paper previ i *in situ* de sensibilització i poden fer algun tipus de gestions, però poc paper tangible poden tenir en un moviment real de procés de converses de pau. Elkarri ha fet estudis interessantíssims sobre la pau i la distensió i ha fet algunes accions

benèvoles de mediació, concretament a partir del que en aquell moment era el director general de la Unesco, Federico Mayor Zaragoza, i també van ser a darrere la gestió amb Pérez Esquivel. Poden fer aquest tipus de gestions de mediadors, però en el moment en què hi ha un autèntic procés de negociació, el mediador no és Elkarri, és el bisbe Uriarte, cosa que no ho va saber ningú fins dos mesos després de produir-se el fet. Aquesta és la visió que en tinc a partir dels fets.

PREGUNTA: Voldria saber com ha acabat, després de la treva, tot el moviment assembleari municipalista que estava reeixint a Euskal Herria.

ANTONI BATISTA: L'Assemblea de Municipis Bascos va ser l'intent pactat entre els implicats en la treva, és a dir, bàsicament ETA, Euskal Herritarrok, el Partit Nacionalista Basc, Eusko Alkartasuna, els sindicats, etc., de crear *de facto* una institució que reunís tots els territoris d'Euskal Herria que reivindiquen ells; per tant, no només les tres províncies de l'autonomia, sinó també Baixa Navarra, Lapurdi i Zuberoa, que són les províncies que són en territori francès. Era un intent de constituir *de facto* i sense saltar-se la legalitat vigent, perquè els municipis tenen autonomia per vertebrar-se com vulguin, un embrió d'organisme de tots els territoris bascos. Això en el moment en què s'acaba la treva difícilment pot anar endavant, perquè cada vegada serà més difícil que el PNB vagi al costat d'Herri Batasuna o d'Euskal Herritarrok si ETA continua matant. Però tot i així, una de les primeres decisions del nou Govern basc va ser atorgar una subvenció substancial perquè aquest embrió d'institució no morís.

PREGUNTA: Per què considera vostè que el gir cap a la sobirania del PNB no té futur? Per què està condemnat al fracàs?

ANTONI BATISTA: Jo ho he dit així?

PREGUNTA: Sí. Ha dit que el salt qualitatiu cap a la sobirania... No sé si és la paraula exacta, però ha dit "un salt qualitatiu cap a la sobirania"...

ANTONI BATISTA: No ho sé dir en català, però hi ha una expressió castellana que se'n diu "coger el rábano por las hojas". Pot ser que no m'hagi expressat prou bé, però jo no vull dir que estigui condemnat al fracàs un procés sobiranista per part del PNB, sinó aquest procés sobiranista, en funció de lligar-lo al procés de pau; és a dir, el procés de pau és una cosa i el procés sobiranista n'és una altra. No vull dir que, si aquest procés sobiranista fracassa, hagi de fracassar el procés sobiranista del PNB. Tal com està l'opinió pública de sen-

sibilitzada i amb un PP amb majoria absoluta, no pot semblar, si més no, que el preu de la pau és la sobirania, és a dir, que la pau té un preu, cosa que li van col·locar justament a Setién poc abans d'anar-se'n. És evident que tota pau té un preu; no sé per què la gent s'esquinça els vestits: tota pau té un preu. Però aquest preu, si el preu és la sobirania, és un preu massa alt "de saque", per començar a negociar; jo crec que en aquest sentit han començat a córrer massa aviat, han lligat la sobirania a una cosa tan delicada com el procés de pau i en aquest sentit, a parer meu, aquest procés sobiranista difícilment assolirà l'èxit si el fan anar lligat al procés de pau. Jo crec que han de fer el procés de pau per un costat i el procés sobiranista per un altre, sempre que el procés de pau estigui controlat, perquè mentre no hi hagi un procés de pau apuntalat, no hi ha procés possible de sobirania democràtica. Si m'he expressat malament, espero haver-ho fet millor ara, i si no, insisteixi...

PREGUNTA: Tàcitament no ho entenc perquè són dues coses diferents: la lluita per la sobirania ETA la fa d'una manera, o HB la fa de la seva manera, i el PNB la pot fer de la seva manera pròpia. Jo no veig que vagi tan lligada la lluita per la sobirania amb la pau...

ANTONI BATISTA: És clar que no va lligat, però és que ho han lligat, perquè la Declaració de Lizarra d'alguna manera ho lliga

PREGUNTA: Després de trencar-se la treva, el PNB no ha deixat aquesta posició

ANTONI BATISTA: No, no ha deixat aquesta posició, però el que passa precisament, tal com està el PNB, aquesta posició sobiranista associada a una Herri Batasuna que necessita... El procés sobiranista el fan, o com a mínim el posen en marxa, tots els partits nacionalistes, com a mínim junts, però està condemnat al fracàs, perquè encara que el posin en marxa junts, ja veurem si arriben a algun lloc Però la premissa bàsica és que vagin junts; per tant, en la mesura que ho lliguen al procés de pau com ho lliguen, en el moment en què el procés de pau es trenca perquè hi ha una interferència cruel en la vida, que són els atemptats, el procés sobiranista queda agafat per aquesta ona expansiva de la lluita armada o del terrorisme, i llavors això ho dificulta; és a dir, ells mateixos tenien assumida una teoria, que ETA fos un dels principals llasts del mateix procés sobiranista, perquè ETA dificulta un procés democràtic cap a la sobirania. En aquests moments és molt més polític no fer atemptats; la millor contribució segons molts nacionalistes, fins i tot gent d'ETA, fins i tot el mateix senyor que va sortir parlant amb la caputxa, que no sabem qui era, pensen que la lluita armada és un llast per al procés sobi-

ranista, que avui en l'Europa i en el context que tenim seria molt més viable un camí cap a la sobirania sense morts que amb morts. Però això és tan tangible que el mateix ministre de l'Interior ho veu, i per això ha propiciat que el procés de pau es trenqui, perquè prefereix un procés de pau trencat que no pas un procés de pau, amb el qual tindria el sobiranisme tangible a sobre la taula i discutible. Tampoc? Vostè i jo haurem de quedar per fer un cafè.

PREGUNTA: Quina opinió et mereix el tancament del diari *Egin*? Quin paper creus que haurien de tenir els mitjans de comunicació en un procés de pau real?

ANTONI BATISTA: El tancament del diari *Egin*, com qualsevol tancament de qualsevol diari, em sembla lamentable. Com diu una frase de Voltaire, "contra la idea de violència, la violència de la idea": una de les maneres d'expressar la violència de la idea és blanc contra negre, és amb paper imprès; per tant, tot el que sigui tancar mitjans de comunicació del signe que sigui em sembla nefast. Quant al paper dels mitjans de comunicació respecte al conflicte, va ser el tema de la meua tesina –gloriosament solucionada–. Jo crec que els mitjans de comunicació no han de fer excepcions en cap cas, ni en aquest procés ni en una altra cosa ni si anessin a retratar un divorci d'una família; haurien de mantenir el principi que no han d'informar només d'un costat per molt que creguin que aquest costat és el just, que és amb el que ells estan d'acord. Jo crec que el periodista s'ha de situar al mig del conflicte i ha d'informar d'una part i de altra, de la que ell creu que té raó i de la que ell creu que no té raó, i ha d'informar tant bé de la que creu que té raó com de la que creu que no té raó. I a partir d'una informació veraç, contrastada, el lector es podrà fer una idea més acurada o més exacta de què és el que passa. Això en el conflicte basc no s'ha fet perquè el periodisme sobre el conflicte basc ha estat un periodisme de guerra, és a dir, s'ha informat a favor d'uns i en contra d'uns altres, no sobre uns o sobre uns altres. En el transcurs d'aquest estudi de recerca, m'he entretingut a estudiar cròniques de la Segona Guerra Mundial, de la guerra espanyola o de la guerra dels Sis Dies, que són els tres exemples que vaig agafar jo, i cada batalla s'explica d'una manera absolutament diferent segons la font que agafis; per tant, el que ha de fer el periodisme d'avui no és agafar una font o l'altra, sinó agafar-les totes dues i donar-les al lector contrastades degudament. Aquesta és la meua manera de veure el periodisme no només sobre el conflicte basc, sinó en general.

PREGUNTA: Lligat amb això, quin paper han de tenir els mitjans de comunicació perquè la població no simplifiqui el problema de la situació del País

Basc i el vegi com un problema que té dues parts, com un conflicte que té dues parts, i no com un problema que s'ha d'eliminar, o que simplement la gent es pari a pensar més profundament sobre el tema, que no es quedin en el que és superficial?

ANTONI BATISTA: Jo crec que els mitjans de comunicació cada vegada tenen més importància en el progressiu rentat de cervell de les últimes exèquies de la població humana; és a dir, la gent està bombardejada pels mitjans de comunicació: escolta la ràdio, veu la televisió, se la troba al cotxe, se la troba mentre està treballant, llegeix els diaris... En fi, la gent està "superinformada" o "hiperinformada", però des d'una traducció del filosòfic pensament únic al tractament periodístic de la font única; és a dir, anem del pensament únic a la font única. La gent arriba a saber allò que els principals focus de poder volen que sàpiga. Això amb filosofia, això amb ètica, això amb moral i, evidentment, això amb quotidianitat, amb política, amb sociologia i amb informació periodística. Per tant, el paper del periodista és un dels primers papers en aquests moments en la cadena de transmissió de rentat de cervell a escala universal.

MODERADOR: Si m'ho permeteu, faré una pregunta provocativa, que en el marc en què som seria terrorista: es pot descartar això que els polítics i els publicistes anomenen un *escenari* de fractura civil al País Basc i, per tant, que no siguem a Bòsnia i Herzegovina sinó a la Irlanda del Nord dels anys vuitanta?

ANTONI BATISTA: Quants crèdits? Jo crec que afortunadament es pot descartar que arribem a l'escenari de la Irlanda del Nord dels anys a què fas referència. El que passa és que en aquest moment al País Basc hi ha un principi de fractura, jo diria que hi ha una fractura política clara, que van en camí de la fractura social però que encara no ho és, i que si arriben a la fractura social, arribaran a la bel·ligerància de la fractura. Però jo crec que, per sort, encara som en un nivell que és la fractura política ubicada en el context dels polítics, que comença a arribar a la societat, ja que comença a haver-hi elements importants de fractura social, però que encara no es pot parlar de fractura social; una conseqüència *ad infinitum* d'això seria arribar a aquest punt.

ANDREU MAYAYO: Per tant, tu la descartaries com a hipòtesi

ANTONI BATISTA: Avui, sí.

ANDREU MAYAYO: Segona pregunta, si em permeteu. Anem a negociar el referèndum d'autodeterminació, sobirania o independència: 1) Quin és el cos

electoral, és a dir, qui pot votar o qui hi té dret? 2) De quins territoris?
3) Acceptació de resultats.

ANTONI BATISTA: No donaré la meua opinió, sinó el que opinen les persones que ho demanen. Els bascos reivindiquen que el subjecte de divisió sigui "el ámbito vasco de decisión", és a dir, la gent que nosaltres, a l'Assemblea de Catalunya, vam admetre que eren d'aquí, els que viuen i treballen aquí. El padró o el subjecte de divisió seria el padró que hi ha en aquest moment als *herrialdes* bascos. Pel que fa als territoris, per començar la comunitat autònoma basca, les tres províncies. I respecte a l'acceptació, ningú no anirà a un referèndum en les condicions d'avui, perquè si avui haguessin arribat a això, evidentment acceptació zero, ni pels que tenen les pistoles al costat de la frontera de dalt ni pels que tenen els tancs de la División Brunete. Per tant, això s'interpreta com un procés, és a dir, com una situació a la qual s'ha tendir però a la qual no es pot arribar massa precipitadament...

ANDREU MAYAYO: Això pot ser com al Sàhara, és a dir, quan es tingui majoria en el cens?

ANTONI BATISTA: No, el referèndum es pot fer si hi ha condicions socials per fer-lo i si no hi ha aquesta espasa de Dàmocles penjant per tots els costats. És a dir, amb un procés de distensió a deu anys vista, es pot suposar o es pot preveure que ETA es vagi enquistant, vagi minvant, vagi deixant d'existir i, per tant, que el perill per un costat quedi ostensiblement reduït. I, per l'altra banda, que la democràcia es vagi consolidant amb aquests anys i que els diferents esglaons que s'hauran anat pujant permetin que una Espanya federal, que també haurà modificat les seves pròpies estructures, també s'ho plantegi d'una altra manera...

ANDREU MAYAYO: Per tant, les forces i cossos de seguretat de l'Estat, que tenen mobilitat laboral, és a dir, són membres del cens, hi podran participar?

ANTONI BATISTA: Que em vol suspendre, Mayayo? Segons els que propugnen l'àmbit basc de divisió, el policia nacional o el guàrdia civil que estigui censat allà pot participar-hi; per tant, poden fer un desembarcament de policia nacional i de guàrdia civil i guanyar el referèndum.

ANDREU MAYAYO: No estem fent broma, sinó que penseu quins són tots els elements, que han anat evolucionant molt. Si em permetes una pregunta, si no es triga: dins del Moviment d'Alliberament Nacional, primer el subjec-

te a decidir sobre el País Basc eren els bascos i, com abans ha explicat en Toni, imagineu-vos la definició d'un *sobre* basc i, per tant, sortiran els bascos, els altres estan aquí de pas o el que sigui. Evolucionant aquí acceptacions que el referèndum és sobre la ciutadania jurídica-legal, de tota la gent que estigui inscrita en un padró i en un cens electoral, és molt per part d'aquest moviment d'alliberament nacional del País Basc, és a dir, d'acostament a posicions. A vegades se simplifica des del Govern de l'Estat i es diu que aquesta gent només vol que votin els bascos, a més volen Navarra, etc., i al final a la Moraleja ens faran votar, i és que a més ja han dit que si no guanyen, d'aquí a cinc anys tornaran. Aquests són els missatges que aquesta premsa de font única està llançant...

PREGUNTA: Això de la repetició del referèndum en un termini prudencial és bàsic.

ANDREU MAYAYO: En els dos sentits?

ANTONI BATISTA: Com al Quebec? Què vols dir? Anar canviant de vot cada dos anys? Anar fent un referèndum cada quatre anys?

PREGUNTA: Cada quatre, cada deu o cada cinquanta, el temps que calgui; és com una constitució. Una constitució feta i blindada en el segle XIX, la podríem tenir ara perfectament si estigués blindada, però seria anacrònica i perjudicial per als drets humans, aniria en contra dels drets humans al 2000. És bàsic que es faci un referèndum, i si el poble basc es definís majoritàriament, tenint en compte la possibilitat del 49/51, com a espanyol, es definiria com a espanyol, però serien ells que haurien decidit ser espanyols, no algú des de no sé on que hauria decidit que ells han de ser una cosa o una altra. Tindria simbòlicament el mateix valor que si decidissin ser bascos, independents d'Espanya, perquè serien ells qui ho decidirien. I decidirien si aquest referèndum es pot tornar a celebrar en un futur més o menys llunyà...

ANTONI BATISTA: És així, però és molt difícil que tal com està la realitat mediàtica es visualitzi així, perquè tothom visualitza el següent: "suposant que tinguin 53 %, no poden imposar la independència amb un 53 % contra un 47 %, perquè, evidentment, això no pot ser, on van amb això?" Però, en canvi, ningú no visualitza l'altre costat, que és d'una lògica matemàtica igual, és a dir, tampoc no poden imposar la Constitució per quatre o cinc punts més a l'altra meitat; això no es veu, es veu només una part; és a dir, el paper de la mediàtica dissortadament és molt important pel que fa a la manipulació de la realitat.

PREGUNTA: Amb el PP amb majoria absoluta, ETA ara serà molt sanguinària al País Basc, serà molt més cruel, es produiran reaccions violentes en contra del Govern.

ANTONI BATISTA: Jo espero que no...

PREGUNTA: Però la realitat és que amb el trencament de la treva i amb majoria de PP, ara segrestaran gent, aniran a mort.

ANTONI BATISTA: Això és una interpretació pessimista de la història, probablement molt adequada en una facultat d'Història, però hi ha una interpretació optimista i una visió no conspirativa de la història que també permet afirmar que ara tenen un govern de dreta fort i estan en condicions òptimes per negociar amb més tranquil·litat de vots que la que tenien abans. O ETA es pot haver plantejat que la represa de la lluita armada o dels atemptats pot portar a endarrerir deu anys les cotes a què havien arribat. Per tant, pot ser que a ETA triomfi una altra vegada la tesi que la violència és negativa per als seus propis interessos independentistes.

PREGUNTA: Segons la teva opinió, qui ha tret més profit de la treva?

ANTONI BATISTA: Jo sóc un periodista d'informació

PREGUNTA: Però tu ets especialista

ANTONI BATISTA: No s'és mai especialista de res. No ho sé. No m'he atrevit mai a fer pronòstics sobre el País Basc perquè sempre m'han sortit "grana": jo no preveia la treva i va venir la treva, i porto vint-i-cinc anys fent informació sobre el País Basc; i no preveia que la treva es trenqués i la treva es va trencar. Per tant, no m'atreveixo a fer interpretacions perquè ETA és una organització que no raona amb la lògica que podem raonar nosaltres, té una altra lògica, la lògica del "enchopanado", que en diuen ells, del clandestí, del tancat en si mateix, de no trepitjar la realitat, una mica com passava als republicans espanyols durant la resistència antifranquista, que pensaven que cada any queia la dictadura i Franco va morir al llit. En fi, jo no m'atreveixo a fer pronòstics.

PREGUNTA: Això que deies abans que en l'àmbit de l'Estat espanyol es treu un rendiment d'ETA cada cop sembla més clar, perquè durant la treva s'ha vist que no hi havia voluntat de negociar i que en els resultats electorals ha tingut molta importància el paper que ha tingut el PP respecte a ETA, és

a dir, han dit de no negociar i, no obstant això, els resultats que han tret. Això en l'àmbit de l'Estat espanyol és rendible, és bastant clar, però en l'àmbit europeu es pot permetre que continuï existint ETA? Europa o els Estats Units no pressionaran perquè hi hagi una solució pactada?

ANTONI BATISTA: Els Estats Units han pressionat Irlanda per interessos obvis, que aquí no hi són. I la pressió d'Europa amb un govern tan fort és complicada d'exercir. A més, França també hi està implicada i està a favor de la dinàmica policíaca, i és molt difícil pressionar. Hi ha una cota, que a Europa evidentment encara és una entelèquia, d'independència i de sobirania dels estats molt poderosa.

PREGUNTA: ETA qui és en aquests moments? Quants són i quin pes tenen respecte a HB?

ANDREU MAYAYO: L'e-mail el vols també?

ANTONI BATISTA: Un moviment clandestí com ETA, amb molta mobilitat, no pots saber mai quants són, perquè imagina't que ETA, amb dos escamots de cinc persones cada un, pot matar a diferents indrets del territori; a més, amb aquest mètode tan fàcil i tan sagnant com el cotxe bomba, en dos o tres setmanes podria sembrar la mort per tres o quatre punts d'Espanya i deu persones podrien fer creure a la policia, sempre tan intel·ligent, que són cinquanta o dos-cents, o que tenen un escamot aquí, un allà, etc. L'escamot itinerant d'ETA, que és un dels que ha fet més morts a la història de l'organització, era de tres persones, i en canvi abans que descobrissin que era un escamot de gent que rotava, es pensaven que hi havia un escamot a Andalusia, un a Madrid, un a Barcelona... i eren tres persones que es movien. És a dir, la capacitat de fer mal és inversament proporcional al nombre de persones que el fan en el cas d'un moviment clandestí com ETA; per tant, quants són no ho sé. I l'altra pregunta quina era? L'e-mail? ETA i HB tenen una relació morbosa —això li podeu preguntar a l'Arnaldo—, perquè si el projecte de pau d'Otegui i HB és realment un procés de pau versemblant, han de tenir en compte ETA, no poden plantejar un procés de pau des de la dissidència. En el moment en què diguessin que condemnin els atemptats d'ETA —que potser és el que el cos els demana—, automàticament es despenjarien, quedarien al marge de tot el Moviment d'Alliberament Nacional i es convertirien en dissidents com altres tants, com Kepa Aulestia o Txema Montero, passarien del subjecte col·lectiu al subjecte individual. L'opció d'aquesta gent per la pau és arrossegat ETA, és a dir, no deixar-la anar, és portar-la, perquè si no, no hi ha procés de pau; des de la dissiden-

cia no hi ha procés de pau: o arrosseguen el col·lectiu a través de la via del convenciment i aconseguint coses del teòric procés de pau, o si entren a condemnar, acaben convertint-se en dissidents i el problema subsisteix, cosa que encara serà pitjor, perquè els que els substituïran seran més radicals que ells. És una relació delicada.

PREGUNTA: En el cas d'aquella pregunta que ja s'ha fet sobre la pressió que pot fer Europa, podries explicar el cas de França, que també hauria de participar en el tema basc? Perquè França també té el front obert de Còrsega, i en principi em sembla que la manera d'actuar de França respecte als dos temes no s'assembla gaire. Podries explicar una mica quina és la diferència que fa que França actuï d'una manera o l'altra?

ANTONI BATISTA: Sí, que França a Còrsega no li vendrà ni trens d'alta velocitat ni cap altre producte bancari o financer, i en aquest sentit Espanya és un bon mercat i, de Còrsega, pot prescindir-ne perfectament. És el mateix que preguntar-se per què la gran intervenció a Kuwait i, en canvi, la gran passivitat a Iugoslàvia o a Txetxènia.

PREGUNTA: I el paper dels empresaris bascos en tot el procés de pau? Cap a quin cantó s'han anat situant o per què no han pressionat els governs espanyol o basc?

ANTONI BATISTA: L'empresari el primer que intenta és conservar els seus beneficis. El primer pas és intentar conservar-los amb el *statu quo* perquè ja saben el que és i ja saben que els va bé. Ara bé, si hi ha la possibilitat que el *statu quo* trontolli, en cas que Euskadi iniciés un real procés de sobirania, intenten col·locar-se també a l'altre costat, és a dir, tenir un peu a cada lloc. És una postura molt similar a la de l'Església catòlica: donen la comunió a Pinochet i tenen jesuïtes amb la metralladora al poble del costat. Aquesta és la bipolaritat de les grans institucions com l'Església i el capitalisme, que estan sobrevivint a segles, cultures i civilitzacions. En el cas del País Basc, quan hi va haver el procés de pau —però a nivell de capital, no de petit empresari—, es van intentar col·locar bé i hi va haver declaracions de la patronal basca mullant-se a favor del procés de pau. També s'ha de dir, encara que això potser no transcendeix, perquè transcendeix el que no vol pagar l'impost revolucionari i diu que no vol pagar-lo i se'n va al diari i "manda huevos", i aquest surt a la premsa, però n'hi ha molts més que paguen. Però paguen perquè negocien, perquè precisament el que volen és preservar els seus beneficis financers, que no els posin la bomba al seu territori i que, a més, puguin continuar fent negoci. Us en posaré dos exemples. En primer

lloc, el d'una coneguda multinacional de l'automòbil, que abans de posar una fàbrica en un punt d'Euskal Herria, va negociar amb Herri Batasuna quin era el cost d'aquest fet. I, d'altra banda, hi ha un exemple, si volem anecdotic, que em va passar a mi i a un fotògraf amb qui anava a entrevistar justament a empresaris bascos; el fotògraf i jo estàvem dinant amb dos empresaris bascos d'empreses molt potents i un li deia a l'altre en un moment en què nosaltres havíem desconnectat: "Y tú cuánto pagas del recibo de la luz?". I l'altre li diu: "Depende, yo pago unos diez kilos pero depende del año puedo llegar hasta cincuenta". I el fotògraf diu: "Oye, gastáis mucha luz". I un dels dos empresaris, amb molta tranquil·litat i naturalitat diu: "No, hombre, no. Es el impuesto revolucionario". És a dir, l'impost revolucionari, l'extorsió, es negocia, efectivament, el que passa és que això no surt als diaris, surt als diaris el valent.

PREGUNTA: Moltes vegades la gent diu que el PP ha pujat molt de vots per la política antiterrorista que han dut a terme, però en realitat l'única cosa que mira la gent és la seva butxaca, no pensa en demà, no pensa en si el seu contracte indefinit realment és indefinit o si s'acabarà demà, o el dia que es jubili i no mira, li importa poc el que passa al País Basc, i no penso que s'hagi acabat la treva perquè ells s'han mantingut fermes ni que això de ser "macho ibérico español" i fer front a "esos secesionistas" doni vots, dona vots la situació econòmica de la gent. Com que la conjuntura econòmica europea "va bien", la gent vota el PP. I després, els estats també tenen exèrcit i els estats també tenen el seu impost revolucionari, encara que sigui legal. És a dir, que impost per impost, hi ha impostos que ens els fan pagar a tots i, a més, legalment; no ens en podem escapolir, no podem anar cap a la independència. Això era una opinió personal. Per arribar a la conclusió que un estat sigui legal o no sigui formulat com a estat legal es fa el mateix; ETA cobra un impost revolucionari, però l'Estat espanyol, no, perquè és legal, però també cobra un impost, l'impost d'estat militar. I també hi ha un exèrcit, és a dir, d'ETA se'n fa qui vol, però de l'exèrcit espanyol... a tot els han fet fer la mili fins ara fa poc

ANTONI BATISTA: Com tu has dit, això és una opinió.

ANDREU MAYAYO: Però a les facultats expliquem Max Weber, oi? I Max Weber què ens diu? Que l'estat és qui té el monopoli de la violència, i aquest és un element bàsic; ens agradarà o no, però qui exerceix el monopoli de la violència, que és una conquesta històrica, és l'estat...

PREGUNTA: Però des del seu propi estat també es necessita posseir la violència. Hi ha molta gent que s'escandalitza, però és que si realment el

País Basc, o Euskal Herria, o Catalunya, o Còrsega volen deixar de formar part de l'estat en què estan inscrits, evidentment necessiten violència i necessiten calés. Una cosa diferent és l'opinió que tingui cadascú del tema, s'hi pot estar a favor o en contra, però no es pot negar que això és absolutament necessari per crear un nou estat...

ANTONI BATISTA: Que trist...

PREGUNTA: Serà trist, però és necessari. Si algú es vol independitzar, ha de tenir calés, no pot estar mantingut pel papa.

ANDREU MAYAYO: Tenim tres preguntes. Si hi ha algú més, o ara o mai, o fins dijous que ve.

PREGUNTA: Respecte als mitjans de comunicació, en l'àmbit de la premsa catalana creus que hi ha algun diari que s'hagi declarat directament més imparcial des de l'òptica de què parlàvem. És a dir, una de les coses que és molt evident quan estàs a prop de la realitat del País Basc, a la premsa del País Basc, quan ets allà veus que hi ha aquestes dues maneres de veure-ho, no només l'*Egin*, sinó la televisió... Tu, que estàs treballant en un diari, *La Vanguardia*—ara no farem la crítica del diari on treballes— creus que en l'àmbit de la premsa catalana hi ha premsa d'aquesta mena? Parlo de premsa, no parlo de televisió.

ANTONI BATISTA: Com va dir Vázquez Montalbán, amb la seva agudesa habitual, "yo no soy patriota de mi medio". Dit això, crec que nosaltres ho intentem, jo puc fer les informacions que vull, jo faig aquest tipus d'informacions i no he tingut fins fa una setmana cap problema a l'hora de fer-les. Jo no l'he tingut aquest problema, però és un problema molt difícil i jo, francament, crec que en general els mitjans d'aquí tampoc no reflecteixen exactament el que passa al País Basc. Ho reflecteixen determinats periodistes en determinats moments, hi ha determinats reportatges a TV3 que ho han tocat molt bé, o determinats reportatges de determinades persones, o periodistes com Xavier Vinader, que escriu habitualment a *El Temps*. Hi ha elements aïllats o franc tiradors que no matem ningú que intentem fer aquest tipus de periodisme, però pel que fa a la premsa en general, estem abocats cada vegada més al pensament únic i a la font única.

PREGUNTA: La pregunta anava una mica en el sentit que és curiós que a Madrid costi de trobar premsa en aquesta línia, o a un altre lloc de l'Es-

tat, no necessàriament a Catalunya. No hauria de ser difícil trobar, com a mínim, posicions no de compartir, sinó d'entendre com a mínim alguna cosa.

ANTONI BATISTA: A Catalunya van posar una bomba a l'Hipercor i es necessita un esforç per distanciar-se de moltes coses; la realitat és aquesta. I després vull contestar aquella senyora d'allà baix que m'incordia cada deu minuts: abans d'aquella opinió tan discutible sobre l'estat i els impostos, has dit que pensaves que el PP havia guanyat per la qüestió econòmica. Penso que bàsicament hi ha molts factors, i això és una anàlisi maca a fer; crec que aquest n'és un, perquè hi ha una constel·lació de factors i aquesta realitat és polièdrica. Estic convençut que al País Basc una de les raons no és tant la qüestió econòmica, perquè els anava igual de bé, perquè tenen una fiscalitat precisament bastant diferent de la catalana, tenen un impost a la carta, tributen d'una manera diferent, la carta neix dels impostos, etc.; per tant, crec que el més determinant va ser el vot en clau de referèndum, allà concretament, o Espanya o Euskadi.

PREGUNTA: Voldria saber si estàs assabentat una mica sobre l'àmbit internacional del moviment, no tan sols pel que fa al subministrament, que també seria important, del subministrament d'armes, sinó pel que fa al que serien contactes o participació activa en altres països o en altres organitzacions, alguna xarxa...

ANTONI BATISTA: Alguna cosa sé. Per exemple, hi ha hagut contactes de sempre amb moviments similars, com per exemple l'IRA o els palestins, i abans que Algèria assolís la independència, amb els algerians, i per tant, després de la independència va ser seu del govern... Hi ha un contacte amb moviments revolucionaris de l'època de Madariaga a què m'he referit, de revolucions que han triomfat o que no han triomfat, que han triomfat com la d'Algèria i que no han triomfat com la d'Irlanda; hi ha algun tipus de relació. Pel que fa a les armes, les armes habitualment s'abasteixen de dues maneres: els explosius a partir del robatori —l'últim a França, molt important— i després a través d'un famosíssim mercat negre d'armes que és tan famós gairebé com Portobello. Hi ha un mercat internacional, el tràfic d'armes, absolutament amb la doble moral d'aquesta societat, absolutament assumit; és a dir, no hi ha res més fàcil que comprar armes, perquè a més, el negoci de les armes dona molts milions de pessetes i està prohibit a tot arreu, i tan prohibit com tolerat; per tant, per aquesta banda no els és difícil, i a més hi ha estudis interessants, a partir de les armes que la policia incauta a ETA, sobre com aquestes armes es van modernitzant constantment. I finalment, hi ha un sistema de fabricació

pròpia, és a dir, hi ha certs artefactes que se'ls fabriquen ells mateixos; l'última fàbrica va ser precisament la que va portar Madariaga a la presó l'any 1987.

PREGUNTA: Sobre el tres punts aquests de reivindicació pel que fa a un possible referèndum, has dit que el territori es limitava a les tres províncies actuals reconegudes legalment, i després has descartat tant Navarra com Àlaba...

ANTONI BATISTA: No, jo he dit que en una primera fase preveuen això, d'una manera similar a com els irlandesos van acceptar la partició de l'illa –no perquè volguessin l'illa partida, sinó com una primera fase de desenvolupament–, perquè veuen que, evidentment, la qüestió de Navarra i la qüestió d'Ipparralde són pràcticament impensables.

PREGUNTA: Com que veig que, abandonant definitivament el camp de la història de rabiosa actualitat, voldria fer una pregunta d'aquestes que Otegui no contesta ni en públic ni en privat; en referència al que has dit que li preguntem a l'Arnaldo... en tot cas en un context privat, no públic; en privat sí que reconeix que, evidentment, si no condemna, és perquè si ells surten, tornem a ser en el de sempre; en públic, ni tan sols aquesta resposta. Respecte al trencament de la treva, o al que passa després de trencar-se la treva, hi ha un element entremig que no sé quina importància té –jo vaig parlar-ho amb una amiga i no sé si és correcte, però potser tu en tindràs més informació–: l'atemptat de Madrid, d'alguna manera, era previsible; ja sé que per definició és molt bèstia; es trenca la treva, però diguem-ne que una mica és de manual: comunicat, Madrid... Però l'atemptat que sí que va sorprendre molt al País Basc va ser el de Buesa. Recordo que aquests dies estàvem amb tot això del País Basc, i entre la gent que seguim una mica de prop aquest tema –tu dius que mai s'encerta i jo opino que és molt difícil encertar-ho–, l'atemptat de Buesa sí que va causar molta sorpresa, i no era un atemptat tan de manual com el de Blanco o com el del tinent coronel de Madrid. Hi ha un fet entre els dos atemptats, l'Assemblea Nacional d'Herri Batasuna, on s'elabora o on es posa a votació una nova ponència política en què per primera vegada, si en treus el que és la parafernàlia del llenguatge clàssic de l'organització, hi ha una aposta molt clara, i aquesta és una contradicció que no tenen del tot resolta, que la via política democràtica és més efectiva que la via armada, i pràcticament –per raons que no vénen al cas me la vaig haver d'empollar sencera– queda molt clar que efectivament l'aposta que es fa i que s'aprova en l'Assemblea és aquesta. De la mateixa manera, és una nova Mesa Nacional, que tampoc era la prevista, perquè es preveia que podia ser molt més dura, és a dir, que seria la reincorporació gai-

rebé en ple de l'antiga Mesa Nacional d'HB, que havia estat empresonada, i en canvi es manté Oteguí com a portaveu, Permach, que també és d'una altra línia, però en tot cas no es corrobora el que s'esperava. Després d'això, al cap de quatre dies, hi ha l'atemptat terrorista. Alguns fins i tot ho van interpretar com una mena de minicop d'estat dins de l'organització, és a dir, vosaltres feu aquesta aposta, però no oblideu que el nivell de decisió encara és en qui controla l'efecte treva o no treva; com una resposta, una de les possibles claus, perquè efectivament com deies bé, és molt difícil d'interpretar realment com funciona la lògica de l'organització armada. Però no sé si és una reflexió

ANTONI BATISTA: He pensat moltes vegades que intentar posar-te tu mateix a sota la caputxa, pensar amb el cap del que porta la caputxa, interpretar, fer hermenèutica d'això, és endimoniat, no pots fer-ho perquè tu no te la posaràs mai la caputxa, és una lògica totalment analògica.

EL CATALANISME DURANT LA TRANSICIÓ

JORDI CASASSAS YMBERT
Universitat de Barcelona

Penso que seria bo començar diferenciant, si més no com un exercici metodològic, entre dos aspectes força diferents. D'una banda, el record dels fets concrets que conservem d'aquells anys de les darreries del franquisme i de la Transició; un record que, si es vol, conservem gràcies a la sistematització de lectures i reflexions posteriors però que ens obliga a fer una crònica ordenada dels fets i les argumentacions que aleshores semblà que comptaven o que havien de comptar en la definició d'aquell període cabdal, prenyat de futur.

D'altra banda, vista la Transició en el context més ampli del món que es transformava de manera molt ràpida i que ens porta fins avui (en la perspectiva del darrer quart del segle xx), convé refer l'avaluació del "factor nacional reivindicatiu", del factor nacional en genèric i del reivindicatiu català en particular, en un moment en què aquest factor històric estava adquirint un protagonisme renovat.

Val a dir que, en aquells anys, varen ser molts els qui seguiren la inèrcia i pensaren en el nacionalisme com un moviment en via morta (l'absurd entestament d'un E. H. Hobsbawm en pot ser una mostra ben representativa). L'idealisme progressista predominava encara àmpliament en els mitjans acadèmics, intel·lectuals i, en bona part, en els polítics. Es tractava, doncs, en la immensa majoria dels casos, de gent de cultura i amb el "ronyó cobert", que combinaven els apriorismes del racionalisme il·lustrat sistematitzat pel marxisme amb la cultura occidental de la "guerra freda" que iden-

tificava el nacionalisme amb la "irracionalitat" de les guerres mundials i amb l'horror dels totalitarismes. Una posició plena d'apriorismes (el reduccionisme soleturià era àmpliament compartit) que va determinar bona part de la incomprensió respecte d'aquest tema que, encara avui en dia, arrossega tanta gent. És un lloc comú en la història del món actual al·ludir amb sorpresa a la "represa de fi de segle dels nacionalismes".

Al costat d'aquesta consideració generalista, no podem oblidar que estem parlant d'un nacionalisme reivindicatiu de tant abast temporal com és el català (segurament el més antic i persistent de tot Europa), que es desenvolupa dins el context polític de l'Estat espanyol, un dels models de centralització més destacats també de tot Europa, dels pocs que hereten amb relativa estabilitat l'estat de l'època moderna.

Quan hom parla d'un nacionalisme reivindicatiu en una etapa de la naturalesa d'una transició política, cal entendre que fa referència a un tema de fons, ja que posa en dubte la mateixa estructura de l'estat. En la curta distància, els problemes de la democratització de la vida política havien de semblar els més peremptoris; potser ho havien de ser, si no és que volem que la Transició esdevingués una tràgica involució. A mitjà termini, però, els problemes plantejats per un nacionalisme reivindicatiu en qüestionar l'estructura de l'estat s'havien de convertir en centrals, sobretot si tenim present que la Transició equival, per pròpia natura, a un qüestionament de la naturalesa del poder i de l'estat.

No oblidem que la Transició espanyola havia de posar fi a un règim dictatorial que tenia l'origen, en un lloc sobresortint, en la sanguinària voluntat d'aturar la dissolució pàtria promoguda per la "tirania comunista" i de conjurar el "perill separatista". Tota persona amb una cultura política mitjana sabia que bona part de l'èxit de la Transició consistia a saber donar solució al "problema d'Espanya": un problema històric, de fons, que s'havia generalitzat en parlar de l'Espanya "invertibrada", però que tothom entenia que no es podia seguir amagant l'ou, sense enfrontar-se a la solució del "problema de les nacionalitats".

Un plantejament similar s'havia donat en la primera transició, entre la Dictadura de Primo de Rivera i la Segona República. Entre la intel·lectualitat i la classe política enfrontada a la monarquia d'Alfons XIII, va existir un ampli consens (explicitat en el Pacte de Sant Sebastià, de l'agost del 1930), en el sentit que l'obertura d'un període constituent a Espanya havia d'anar lligat de forma indissoluble a la solució política de la reivindicació de Catalunya. Convé recordar aquesta experiència, ja que els mecanismes de fons d'aleshores (prioritat constituent i "concessió" d'una autonomia per part del nou poder d'arrel igualment centralista) es tornaran a repetir després del 1975.

Aquesta herència històrica, però, venia ara agreujada per la gran llargada temporal de la dictadura i pel gran desprestigi que, en contacte amb ella, havia assolit l'Estat espanyol (el contrast negatiu amb la resta de l'Europa democràtica constituïa un problema d'abast fins i tot psicològic). La dictadura havia esmerçat recursos i coaccions de tota mena per tal d'eradicar l'amenaça nacionalista reivindicativa i, en caure, la pervivència de moviments com el catalanisme evidenciaven el seu fracàs i conferia una sensació encara de major fortalesa a les reivindicacions perifèriques.

Aquest contrast es feia encara més gran en constatar la debilitat extrema del nacionalisme espanyol. Fins al 1982-1986, en entrar al govern la gent jove i nova del PSOE i integrar Espanya a Europa, el nacionalisme espanyol no va poder ser un factor determinant en la Transició: molts sectors involucionistes es van convèncer molt aviat del fet que el perill de desmembrament d'Espanya era real i imminent. Però el cert és que aquella correlació de forces aparent dels primers moments de la Transició ben aviat havia de canviar (recordem el ràpid intent de normalitzar els nacionalismes perifèrics que es va concretar en la LOAPA). Certament, com a balanç de la Transició hi ha la facilitat i rapidesa amb la qual es va produir aquest capgirament, en benefici quasi exclusiu del nacionalisme i patriotisme espanyols.

Hom està temptat a parlar de la Transició com d'un joc d'aparences, en què tothom va intentar jugar les seves cartes, mogut per la suggestió del moment, però en el qual va guanyar altre cop la inèrcia històrica centralista i la prudència (alguns parlen de debilitat) de les forces perifèriques per no trencar el marc de convivència polític general.

Aquest joc de contradiccions també va afectar l'interior del mateix catalanisme. En aquestes breus consideracions introductòries penso que cal fer referència a una d'aquestes contradiccions, íntimament relacionada amb la naturalesa política d'aquest període i amb el contrast que s'estava produint entre els nacionalismes perifèrics i l'espanyol. Externament, el nacionalisme s'havia de referir a la seva pròpia història i significació, estructurada o refeta durant el franquisme i que tenia el punt de referència obligat de la Segona República (Josep Benet, sota el pseudònim de *Roger Arnau*, ho va sistematitzar en el llibre de gran èxit *Marxisme català i qüestió nacional catalana* (1980-6) i a *Catalunya sota el règim franquista* (1978).

El cert és, però, que en aquesta llarga trajectòria el nacionalisme català posava en joc tot el seu llegat històric i, encara que només fos nominalment, havia de retreure formes que tenien el seu origen en ple segle XIX. Va esdevenir ben aviat un lloc comú força estès i fàcil (sobretot després de 1980) la desqualificació del nacionalisme pel seu caràcter restrictiu, casolà (molts parlaven fins i tot d'*hortera*), provincial i missaire, evidentment poc modern.

A distància, però, el que resulta evident és que aquest catalanisme era tot el contrari d'un moviment arcaic i sense interès. Cada grup polític i cada sector ho va anar exposant segons les seves respectives conviccions i programes i amb el seu particular ritme temporal; però tots ells van coincidir a evidenciar una remarcable inserció en la realitat de present. Sembla que podem estar d'acord que bona part de l'èxit de la Transició es va deure a l'existència d'una societat nova, fruit dels canvis de fons que s'havien produït a Espanya (sobretot a les zones urbanes) des de mitjan anys seixanta. Un país sense un mínim de benestar material i sense una imprescindible alfabetització difícilment pot consolidar un sistema democràtic.

Si el catalanisme va tenir alguna cosa a dir en aquesta etapa de la Transició va ser perquè va ser conscient d'aquestes transformacions, hi va conviure i va voler aportar les seves pròpies respostes. Si deixem a banda les prevencions antinacionalistes que es manifestaren, sobretot, a partir de 1980 (a la fase final de la Transició efectiva ja que la jurídica havia culminat en les primeres eleccions democràtiques), hem d'estar d'acord que el catalanisme polític i cultural, des de 1901 en endavant, va haver d'adaptar-se i conviure amb una societat en canvi radical i constant, contribuint a la seva democràtització de fons. Aquesta tendència està per sobre de la tradicional divisió en catalanisme de dretes i esquerres i, evidentment, amb els posicionaments extrems davant els grans esclats socials, sobretot el de la Guerra Civil.

Des de 1947, amb els actes de l'entronització de la Verge de Montserrat, s'havien fet els primers passos per exorcitzar la gran fractura del 1936-1939 (les quasi 100.000 persones que s'hi havien implicat avalaven aquesta nova situació). Després, plataformes com la revista *Serra d'Or* (1959) o moviments de confluència com el corrent progressista catòlic originat pel Concili Vaticà Segon (1962-1966) i accions de tant ressò com la promoguda per les declaracions de l'abat Escarré a *Le Monde* i la seva posterior politització (1963), van acabar de posar al dia aquest *aggiornamento*.

Tot amb tot, la voluntat de posada al dia del catalanisme es va demostrar davant el repte que havia significat l'allau immigratòria dels anys seixanta i primers setanta. Per a un moviment de reivindicació de la necessitat de preservar la personalitat nacional, com era el nacionalisme català, la presència d'una massa d'immigrants que en els quinze anys posteriors al Pla d'Estabilització del 1959 estava transformant de soca-rel la realitat social, econòmica i cultural catalana tradicionals, havia de representar un repte de primeríssim ordre. Penso que el tret determinant per al bon funcionament de la Transició va ser que el catalanisme integrés de forma positiva aquest canvi transcendental de la realitat catalana (molt més enllà de qualsevol apriorisme polític ni de cap apriorisme "essencialista").

Des del moviment cristià (amb l'organització Crist i Catalunya de Raimon Galí i Jordi Pujol, iniciat el 1954) fins al mateix PSUC (essencial en aquest recorregut de temps llarg que desembocarà en la Transició), el catalanisme va integrar el moviment immigratori i allò que significava de canvi social i cultural de la realitat tradicional catalana i va demostrar una capacitat d'adaptació a la nova realitat i a la seva projecció de futur com no demostrarà cap altre moviment o corrent de Catalunya i Espanya a l'època. La frase de J. Pujol de "és català qui viu i treballa a Catalunya i té voluntat de seguir-hi vivint" acabarà sent paradigmàtica d'aquesta situació d'extraordinària capacitat d'adaptació de present-futur.

A les portes de la Transició, aquesta voluntat d'adaptació a la realitat canviant de l'època es manifestava pertot arreu. Des del gener del 1975 es varen produir dues iniciatives molt significatives. La primera va ser iniciativa de l'ICESB, entitat educacional lligada al món catòlic barceloní, en organitzar el cicle de conferències que es coneixeria com "Les Terceres Vies": Els líders de les formacions polítiques més significades dintre el catalanisme i la política catalana d'oposició van tenir l'ocasió d'exposar els seus programes, adaptats amb major o menor fortuna a la realitat canviant i canviada de Catalunya.

Encara més plural va ser el moviment convocat pel Col·legi d'Advocats per les mateixes dates i que es va concretar en la realització del Congrés de Cultura Catalana. Des de principis del 1975 fins a les darreries del 1977, les sessions d'aquest Congrés van aplegar el bo i millor del món cultural, intel·lectual i professional català, tant a nivell particular com corporatiu, i van anar demostrant la capacitat i la voluntat de la cultura catalana per adaptar-se a la nova realitat del darrer quart del segle xx. Aquest Congrés de Cultura Catalana, a més, va demostrar a tothom la capacitat de resistència antidictatorial i de realisme adaptador de la cultura catalana que sustentava el plural moviment catalanista polític. Durant aquest procés va ser quan es va activar realment el concepte-estratègia de Països Catalans.

En el pla polític, el catalanisme dels primers anys setanta també estava demostrant la seva voluntat de posada al dia. A les darreries del franquisme, la iniciativa més significativa va ser la creació de l'Assemblea de Catalunya (1971). Es tractava del reflex de la lluita nacional antifranquista que havia anat creixent i madurant durant la dècada anterior, sota l'hegemonia política indiscutida del PSUC. El seu mot d'ordre va acabar sent "Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia" (a partir de principis del 1975) i va expressar la voluntat d'incorporar el catalanisme a la moderna lluita social i política que es feia des de Catalunya, amb una evident i explícita incorporació en ella de la immigració.

L'expressió simbòlica d'aquest fet va ser el cant d'"Els Segadors" en acabar totes les grans convocatòries polítiques (sovint darrere el cant de

"La Internacional"), per exemple en les cada cop més importants celebracions clandestines de la diada nacional de l'11 de setembre, que es van anar succeint des del 1967. Tothom recorda aquell voluntarisme de gent que cantava l'himne nacional sense quasi saber parlar català. Voldria recordar, així mateix, que aquesta opció contrastava amb el moviment estudiantil (renovat des de 1966 amb la creació del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona –el SDEUB–) que a principis dels setanta encara tolerava assemblees on les intervencions en català eren contestades amb crits de *no* a la "llengua de la burgesia". A la Universitat de Barcelona, les primeres classes en català varen haver d'esperar al curs 1974-1975, després de vèncer pressions de la naturalesa més diversa.

Així doncs, el món cultural i polític català de la darrera etapa franquista, tan important com significatiu, evidenciava totes aquestes contradiccions. Cal tornar a fer referència al llibre de Jordi Solé Tura, *Catalanisme i revolució burgesa* (1967). Aquesta visió reduccionista de la realitat (històrica) de Catalunya i del catalanisme ha acabat sent un element de citació obligada per la historiografia i la politicologia d'aquí i d'arreu d'Espanya que ha pretès "entendre" de forma clara i dogmàtica la realitat catalana (el llibre més "soleturià" que conec em sembla que va ser el de Borja de Riquer, *Lliga Regionalista, 1898-1904* (1977).

En contra d'un món del catalanisme social i institucional extrauniversitari que anava canviant en profunditat, el cultural i intel·lectual reaccionava amb dificultats i contradiccions. El decisiu camp de la història ("quí perd els orígens perd la identitat", s'assegurava de mica en mica pertot arreu) va semblar voler reaccionar amb l'organització de la Universitat Catalana d'Estiu (a Prada de Conflent) iniciada el 1968; la proliferació de cursos sobre Història de Catalunya s'ha d'entendre en la mateixa línia. Però la contestació dels plantejaments de fons no va ser tan fàcil.

De fet va caldre esperar el col·loqui sobre el nacionalisme organitzat per la Fundació Jaume Bofill, el maig del 1974, per trobar l'explicitació d'un plantejament del que havia representat el catalanisme en la història contemporània de Catalunya, que partia d'unes bases nacionals, sentimentals i metodològiques diferents. El protagonisme d'aquest posicionament nou va correspondre a Josep Termes, que de seguida va ser titllat de traïdor a la causa de l'esquerra. Per a Termes, el catalanisme era l'expressió històrica, inicialment i fonamentalment popular, del procés de reivindicació particular i democràtica de Catalunya. El contrast, sovint fins i tot violent en aquesta situació prepolítica, es va evidenciar en el transcurs dels Encontres de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans que es varen començar a realitzar de manera simultània.

En aquestes convocatòries i en tot el procés cultural i polític general d'aquests anys, es va comptar amb la decidida col·laboració dels elements mallorquinistes i valencianistes. Convé destacar, sobretot, el dinamisme d'aquests darrers, aprofitant la primera empenta donada per Joan Fuster (*No-saltres, els valencians*, 1962) i l'activisme cultural d'Eliseu Climent i la seva editorial Tres i Quatre, així com l'ambient generat a la Universitat de València per la influència de professors com J. Reglà, M. Terradell, J. Fontana o E. Lluch. No podem oblidar, per exemple, l'estudi sobre el valencianisme polític realitzat per Alfons Cucó (1971). A les Illes, cal recordar les aportacions intel·lectuals fetes per J. Melià o els treballs pioners sobre el mallorquinisme polític portats a terme per Gori Mir (1975). Aquesta posada en marxa va provocar una violenta reacció en contra de part de la dreta caciquista valenciana i, en menor mesura, de la mallorquina.

A pesar d'aquesta controvèrsia dins el món acadèmic catalanista i deixant els plantejaments de Solé Tura com quelcom representatiu d'una etapa històrica ja superada, el món de l'esquerra universitària també anava incorporant l'estudi de la trajectòria històrica del catalanisme com un argument de fons dels seus plantejaments polítics. Els dos llibres més significatius d'aquesta conjuntura del final del franquisme varen ser els dels professors de ciència política i dret Isidre Molas i J. M. González Casanova.

La tesi d'I. Molas, *Lliga Catalana* (1972), va crear escola en l'estudi de les formes polítiques del catalanisme d'abans de la Guerra Civil (en aquesta escola van sobresortir les tesis de J. M. Rodés, I. Pitarch, M. Gerpe, M. Baras, etc.). En un pla d'instrumentació política més gran (i amb un gran ressò en els posicionaments catalanistes de l'esquerra durant la Transició) va destacar l'obra de J. A. González Casanova *Federalisme i Autonomia a Catalunya, 1868-1938* (1974). Aquesta obra volia recuperar i individualitzar la trajectòria d'un catalanisme d'esquerra, no nacionalista ni, naturalment, sobiranista: era tot el que podia incorporar l'esquerra revolucionària i antinacionalista de l'anterior lluita antifranquista a la qüestió nacional en aquesta etapa de la imminent Transició.

L'intent d'estudiar, des dels postulats de la sociologia acadèmica, el paper d'aquestes elits en la posada a punt de la més moderna doctrina catalanista i la direcció política durant la darrera etapa franquista va veure la llum el 1979. Es tracta del llibre col·lectiu (de seguidors de Juan Francisco Marsal) de Benjamí Oltra, Francesc Mercadé i Francesc Hernández, *La nació com a problema*.

El darrer sector catalanista que havia de contribuir a la Transició política provenia del que podríem denominar com la societat civil catalana: els sectors culturals (convé fer sobresortir la tasca impulsora de la Fundació Jaume Bofill), el de la corporativització professional (els importantíssims

Col·legis Professionals), el de l'associacionisme ateneístic i el de les Associacions de Veïns i la seva Federació. Tots ells es van identificar plenament amb el moviment unitari que expressava l'Assemblea de Catalunya i es van incorporar de manera natural a la lluita política que integrava la reivindicació catalanista en els programes polítics més generals.

Aquest ambient d'efervescència creixent es va traduir en la posada a punt de diversos grups polítics. L'altre gran estímul era, com és lògic, la certesa de la descomposició final de la dictadura, precipitada de manera especial després de l'atemptat que havia costat la vida a l'almirall Carrero Blanco. El 1974 es van posar a punt diversos grups i partits: Convergència Socialista de Catalunya, liderada per Joan Raventós; el Reagrupament Democràtic i Socialista de Catalunya que inspirava Josep Pallach, l'exmilitant del Bloc Obrer i Camperol durant la Segona República que morirà el 1977; la liberal Esquerra Democràtica de Catalunya, de l'economista Ramon Trias Fargas; i Convergència Democràtica de Catalunya, liderada per Jordi Pujol.

Aquestes formacions polítiques, més els grups històrics (PSUC, ERC, UDC), a l'inici de la Transició política coincidien en la centralitat de la reivindicació política catalanista. Se la concebia com una força de progrés (a l'època tothom parlava de la "reconstrucció nacional" de Catalunya) i com el fonament històric i legal de la recuperació democràtica. Aquest és el tret més important de la Transició a Catalunya i l'element que la va diferenciar, des del primer moment, dins el procés de conjunt de la Transició espanyola.

Les naturals exigències de tot aquest procés van forçar la politització d'aquest corrent unitari catalanista i de l'estat d'opinió que, darrere seu, ordenava d'una manera o altra la rica i activa societat civil catalana. Aquesta politització es va concretar, des del desembre del 1975 mateix, en la creació del Consell de Forces Polítiques de Catalunya. Es pot pensar que es tractava del primer i necessari pas que permetria l'adaptació de l'anterior lluita clandestina antidictatorial –la que havia unificat aleshores l'Assemblea de Catalunya– a les noves exigències del joc democràtic que estava a punt de recuperar-se. Alguns sectors, però, van entendre aquest pas com una renúncia i com una coacció del vell esperit popular de combat, compromís i mobilització permanent.

Pel que fa a la trajectòria del catalanisme, el Consell de Forces Polítiques va pretendre recuperar la línia de l'Assemblea de Catalunya i li va voler donar un contingut polític precís. L'abril del 1976 es va reunir amb Josep Tarradellas, qui des del 1954 era president de la Generalitat a l'exili. Sobretot a partir d'aquest moment, el vell i hàbil polític republicà va saber aprofitar la conjuntura per contrarestar el protagonisme de l'oposició inte-

rrior i imposar una espècie de personalisme institucional. El va voler institucionalitzar creant el Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya, que mai no va assolir l'èxit pretès.

Per aquestes mateixes dates s'estava produint una altra iniciativa igualment significativa dins aquest període i que responia a la singularitat i perillositat amb la qual es veia la dinàmica catalana des de la política central. El febrer del 1976, el nou rei Joan Carles I (havia estat nomenat successor per Franco, l'any 1969) va realitzar el seu primer viatge oficial. Va triar Barcelona, on va presidir un Consell de Ministres (govern Arias Navarro) que, entre altres mesures, va aprovar la constitució d'una "Comisión para elaborar un régimen especial para las cuatro provincias catalanas". Sota la presidència de Federico Mayor Zaragoza, al cap de tres mesos la Comissió va fer públic un dictamen en què es preveia la constitució d'un Consejo General de Cataluña que, de fet, es limitava a la concessió d'una mancomunitat de serveis conjunts a les quatre províncies.

Aquest "Consejo", que de fet va ser aprovat pel nou govern que, a partir de l'estiu, presidiria Adolfo Suárez, feia avinent l'intent del Govern central de neutralitzar la gran mobilització política i social de Catalunya, que el catalanisme —entès com sempre com a sinònim de perill separatista— ajudava a conformar de manera molt especial. Un exemple característic d'aquesta mobilització va ser la denominada "Marxa de la Llibertat", de la qual en fou el motor mossèn Lluís M. Xirinachs. En ser prohibida, la convocatòria d'aquesta marxa va tenir una ressonància encara més gran: nombroses columnes de voluntaris de la llibertat varen desfilar per molts racons dels Països Catalans durant l'estiu d'aquell 1976.

Tant o més significativa encara va ser la celebració de la diada de l'11 de setembre del 1976, la primera gran manifestació autoritzada de la Transició. Per indicació expressa de les autoritats (que no volien cap gran aflluència), es va haver de celebrar fora de Barcelona. Les entitats convocants, l'Assemblea de Catalunya i el Consell de Forces Polítiques, conjuntament, varen triar la simbòlica localitat de Sant Boi de Llobregat, on havia mort el 1743 el conseller barceloní Rafael Casanova, l'heroi de la resistència antiborbònica del 1714. Tot amb tot, la convocatòria va ser un èxit ressonant, tenint en compte que va aplegar més de 100.000 persones. Es varen poder escoltar diversos parlaments, tots ells coincidents en la reivindicació de la democràcia, del catalanisme i de la recuperació de la legalitat històrica de l'Estatut del 1932 i de la Generalitat, ara personificats en el retorn de Tarradellas. Entre aquests parlaments va sobresortir el del jove i força desconegut polític de CDC, Miquel Roca, qui a partir d'aleshores hauria de tenir un paper molt destacat en la política catalana i espanyola.

Aquest era el clima que, a Catalunya, va presidir la presentació per part del govern d'UCD i la posterior aprovació per àmplia majoria de la Ley de Reforma Política (desembre del 1976), així com la preparació de les primeres eleccions generals de la democràcia, que es realitzaren el 15 de juny de 1977. Aquestes eleccions van confirmar, sense cap mena de dubte, la particularitat política de Catalunya. Les forces que integraven en els seus programes i de manera destacada la restauració de la Generalitat i el retorn del seu president a l'exili van obtenir 35 dels 47 escons en joc i el 80% dels sufragis. Paral·lelament, es va configurar un mapa polític català caracteritzat per la pluralitat de les ofertes, molt lluny del joc bipartit i de majories que des d'aquell moment van caracteritzar l'espai espanyol.

En les mateixes eleccions, aquesta gran presència del factor polític catalanista va quedar encara més reforçat pels resultats electorals al Senat. La plataforma Entesa dels Catalans (avalada per l'esquerra, amb el PSUC, ERC i els socialistes) va aconseguir 12 escons; molt endarrere, la plataforma del centre catalanista Democràcia i Catalunya en va aconseguir 2 i Ll. M. Xirinachs, que es presentava com a independent, un escó. Fora de les opcions catalanistes, la UCD només va assolir un únic escó.

Pel que fa al catalanisme, el clima general estava presidit per una confrontació real entre el que, simplificant, podríem denominar la dreta i l'esquerra, però amb un esperit de col·laboració i una coincidència de fons en la reivindicació catalanista (de fet, aquest era un panorama que tenia lloc des del segle XIX) força notable. Això va persistir durant tota la fase constituent (1978) i la posterior redacció de l'Estatut català (1979).

En aquesta etapa, les negociacions polítiques les va canalitzar l'Assemblea de Parlamentaris de Catalunya. La insistència d'aquesta plataforma va acabar precipitant (mitjançant la mediació del diputat de la UCD Carles Sentís) el viatge de Josep Tarradellas a Madrid. Les entrevistes amb el rei i amb Suárez varen posar en marxa els tràmits del seu retorn (ratificat i concretat en els Acords de Perpinyà del 28 de setembre de 1977). Així, el reconeixement oficial de part del Govern central espanyol del restabliment provisional de la Generalitat de Catalunya representada pel seu legítim president a l'exili va constituir l'únic acte veritablement rupturista de tota la Transició espanyola.

Pel que fa a Catalunya, aquest reconeixement de la legalitat històrica es referia a la recuperació de l'autonomia anul·lada per la força de les armes el 1938, així que les tropes franquistes havien entrat en territori català. El retorn del president Tarradellas, el 23 d'octubre del 1977, va representar la culminació política de tot aquest procés.

Abans d'això, però, el catalanisme plural —el polític, el social, el cultural, etc.— havia assolit una altra fita representativa del seu pes. La convo-

catòria de la Diada Nacional corresponent al 1977, ara ja a Barcelona, va aplegar al seu passeig de Gràcia una manifestació que s'havia de convertir en un veritable mite del catalanisme contemporani. L'assistència massiva, que les xifres consensuades per tothom xifraven en més d'un milió de participants (poc importa l'exactitud de l'avaluació), van donar una força incontestable al catalanisme i a la seva voluntat de "reconstrucció nacional".

En el pla polític, la unanimitat catalanista va animar la campanya "Per una Catalunya democràtica: guanyem la Constitució, guanyem l'Estatut", que va culminar en la manifestació del Dia de Sant Jordi del 1978, una altra cita massiva que combinava l'aire festiu amb el més clarament reivindicatiu. L'estatut del 1979, tot i les transaccions parlamentàries i les evidents retallades (d'una manera o altra podríem dir que es repetia la història del 1930-1932) i les primeres eleccions autonòmiques del 1980, assenyalen, pel que fa al catalanisme polític, la culminació del procés de la Transició.

Tot amb tot, d'igual importància que el procés polític, va ser la constatació generalitzada que el catalanisme havia recuperat un paper central en el procés de modernització i de cohesió de la complexa realitat catalana d'aquell període; un exemple ens el dona l'organització per la Fundació Jaume Bofill d'unes jornades sobre "Immigració i reconstrucció nacional" (1979) que assenyalaven la voluntat del catalanisme de fer front als problemes més complexos i actuals sense la resolució dels quals semblava impossible que Catalunya pogués entrar en aquesta nova fase de normalitat democràtica.

LA CUESTIÓN NACIONAL EN GALICIA

RAMÓN VILLARES

Universidad de Santiago de Compostela

Mis queridos amigos del Centre d'Estudis Històrics Internacionals y queridos asistentes: gracias por invitarme y por tener la oportunidad de compartir con vosotros esta sesión sobre un tema al que, aunque no le he dedicado mucho tiempo de investigación, sin embargo me apasiona y me interesa, como gallego e investigador y, sobre todo, como ciudadano. Porque una parte esencial del problema que se debate en estas sesiones —el de la transición democrática a partir de la dictadura franquista— tiene que ver con un periodo también esencial de nuestras vidas, al coincidir con nuestra juventud universitaria (al menos, la mía y la del presentador, mi colega Rafael Aracil). Ya sé que no está del todo bien visto comenzar con una referencia personal, pero no puedo evitar esta confesión inicial de proximidad afectiva al tema de la transición y, dentro de él, al de la cuestión nacional. Espero que no me lo toméis como una mala excusa de lo que a continuación diré.

La cuestión nacional es un problema que, dicho en pocas palabras, ha recorrido de una forma u otra todo el siglo XX en España, y esta cuestión nacional tiene varias expresiones o modalidades, algunas de carácter implícito —y no siempre verbalizadas— relativas de la construcción del estado-nación español, y otras más explícitas que, en mi opinión, son las más combatidas. Como ha señalado en la presentación Rafael Aracil, este es uno de los asuntos más problemáticos del siglo XX español, caracterizado por la voluntad de reconstruir o configurar sobre nuevos supuestos la convivencia

entre los habitantes de España —o de Iberia, en algunos casos— de una forma diferente a como lo había intentado la España liberal del siglo XIX y, desde luego, de una forma diferente a como lo han concebido, en general, los gobiernos centrales o “de Madrid”, para usar el argot más común.

En este debate, la participación de Galicia ha sido sensiblemente menor que la de Cataluña o Euskadi, por razones bastante evidentes. Razones debidas al menor peso demográfico, al atraso económico y también a la baja conciencia política diferencial, a pesar de ser tan elevada la conciencia étnica de sentirse y ser gallegos, tanto dentro como fuera de Galicia. Aunque esta conciencia política de Galicia sea, en términos comparativos, más débil que la manifestada en Euskadi y Cataluña a lo largo del siglo XX, es evidente que algo ha participado en el diseño de una política alternativa al modelo del estado centralizado que se había heredado de la España liberal. Participación que al mismo tiempo se plasmó en el establecimiento de algún tipo de alianzas, desde el más cultural de la participación en el proyecto publicístico de La España Regional, a fines del siglo XIX, hasta los acuerdos más concretos del primer tercio del XX, en forma de Triple Alianza o de *Galeuzca*. Una reedición reciente de esta tradición de pactos la representa la llamada “Declaración de Barcelona”, luego revalidada en posteriores reuniones celebradas en Vitoria-Gasteiz y en Santiago de Compostela, y más recientemente en las conversaciones entre sus parlamentarios para la posible consecución por parte del Bloque Nacionalista Galego (BNG) de un grupo parlamentario propio, mediante el préstamo de sendos diputados procedentes del Partido Nacionalista Vasco (PNV) y de Convergència i Unió (CIU), como expresión de esa solidaridad *galeuzcana* de tan larga tradición....., que finalmente no ha prosperado.

Dicho esto, os voy a hacer una presentación —naturalmente, muy sumaria— de la evolución del nacionalismo gallego en el siglo XX, con una mayor atención a la época de la posguerra y a fechas recientes, pero sin dejar de lado el momento, en mi opinión, fundacional, del moderno nacionalismo gallego, que han sido los veinte años que van desde 1916 hasta 1936. Por tanto, un primer bloque de mi intervención se va a centrar en este periodo temporal, que es cuando el nacionalismo gallego se configura definitivamente, tanto desde el punto de vista ideológico y organizativo como desde la perspectiva sociológica de su arraigo social, al lograr una significativa capacidad de movilización social a la altura de la II República. Proceso que, como veis, se lleva a cabo algo más tarde que el vasco y, desde luego, bastante más tarde que en el caso del nacionalismo catalán. Me ocuparé, en segundo lugar, de la fase del franquismo, especialmente durante los años cuarenta y cincuenta, porque considero que esta es una fase decisiva al haberse producido en ella la escisión del nacionalismo, entre las posturas del exi-

lio y las mantenidas por el denominado "galleguismo del interior". Este galleguismo escindido ha influido de forma muy directa y muy profunda, no sólo en el diseño de los posteriores partidos políticos nacionalistas, sino también en las estrategias y en los resultados cosechados durante la transición democrática, y en parte es esta escisión una de las explicaciones del panorama político de la Galicia autonómica. Y, finalmente, me ocuparé de contar algunas cosas —quizás ya menos ignoradas— del proceso de transición democrática desde el estado franquista hasta un régimen autonómico que, en el caso de Galicia, se puede ver concretado en el proceso de elaboración y aprobación del Estatuto de Autonomía y en el posterior desarrollo de las instituciones de autogobierno. La herencia recibida por el nacionalismo gallego actual tiene mucho que ver, pues, con estos precedentes a los que he aludido, tanto con la experiencia de la preguerra civil, como con los enfrentamientos y escisiones surgidos durante la época franquista.

Comencemos por el primer punto, fijando brevemente algunas pautas referenciales. El moderno nacionalismo gallego se define como tal, en tanto que nacionalismo, con ocasión de la primera Asamblea de las *Irmandades da Fala*, celebrada en noviembre de 1918 en la ciudad de Lugo. Fue en un contexto histórico muy especial: acababa de terminar la I Guerra mundial y ya se conocían las posiciones del presidente W. Wilson sobre la autodeterminación de los pueblos sometidos hasta entonces a los imperios derrotados o sacudidos por una revolución como la soviética. Pero también fue en un contexto histórico preciso, dentro de Galicia, al haber surgido, en torno a los años 1916 a 1918, diferentes grupos, como las *Irmandades da Fala* o el grupo orensano de la *Xeración Nos*, que fueron capaces de superar el regionalismo más o menos difuso que representaban la Academia Gallega, algunos grupos de orientación agrarista (como los que habían impulsado las Asambleas Agrarias de Monforte o la revista *Estudios Gallegos*) y otros núcleos locales vinculados a actividades culturales y eruditas. En la Asamblea Nacionalista de Lugo se dan dos grandes pasos, al fijar la necesidad de establecer una homogeneidad ideológica y también organizativa. Los asistentes se definen, "*desde hoxe e para sempre*", como nacionalistas y además se coloca como meta a alcanzar en el inmediato futuro la construcción de un partido político que integre a tal variedad de *irmandades*.

A partir de aquí se inicia un periodo de ampliación organizativa y de mayor arraigo social del nacionalismo gallego, que se ve frenado en 1922 por una escisión entre el movimiento de las *Irmandades* y, a partir de 1923, por la implantación del régimen de Primo de Rivera. Fue durante la II República cuando verdaderamente se consolida este movimiento político, con la fundación, en diciembre de 1931, del Partido Galeguista, donde confluyeron casi todos los grupos nacionalistas existentes, salvo algunas per-

sonalidades que estaban vinculadas al partido de Casares Quiroga, la Organización Republicana Gallega Autónoma (ORGA), fundado en 1929. La ejecutoria del Partido Galeguista fue esencial para encabezar todo el proceso de elaboración y defensa del Estatuto de Autonomía y para la construcción de algunos instrumentos de nacionalización o "regalleguización" del país. El principal éxito del PG fue el plebiscito estatutario de junio de 1936, logrado con el apoyo de las fuerzas del Frente Popular y gracias a una figura emblemática, como Alfonso Castelao.

La aprobación plebiscitaria del Estatuto de Autonomía en 1936 influyó decisivamente en la evolución posterior de la cuestión nacional en Galicia, dado que vinculó autonomismo y legalidad republicana en el exilio, pero también porque facilitó la recuperación, parcial al menos, de la memoria estatutaria en el momento de la transición democrática, y en la inclusión de Galicia como "nacionalidad histórica" en la Constitución de 1978. Con todo, aquí se da una situación que no es comparable a la de Euskadi o de Cataluña, en el sentido de que Galicia careció, durante la II República, de instituciones de autogobierno creadas a partir de la legitimidad estatutaria, porque el estallido de la guerra civil truncó el proceso. Pero tuvo al menos la ventaja de haber superado tres de los cuatro requisitos previstos por la Constitución de 1931 para la puesta en marcha de los regímenes autonómicos: el Estatuto de Autonomía de 1936 fue aprobado por los parlamentarios gallegos, en 1931, por los ayuntamientos de Galicia, en 1932, y por el censo electoral, en 1936.

La presentación del texto en las Cortes republicanas ya no se pudo hacer de inmediato. El quince de julio del 36, una comisión del Comité Central de Autonomía entregaba al presidente Azaña los resultados del plebiscito y el propio texto del Estatuto. Una parte de los miembros de esta comisión retornó a Galicia y fue objeto de una dura represión. Fue el caso del alcalde de Compostela, el editor Anxel Casal, "paseado" a las pocas semanas de la sublevación. Otros, como Castelao, se quedaron en Madrid y lograron salvar su vida. Probablemente hayáis leído la reciente novela del escritor Manuel Rivas, *O lapis do carpinteiro*, donde se cuentan, entre otras cosas, escenas de estos meses de julio y agosto del 35, en las que se menciona no sólo al editor Casal, sino al escenógrafo Camilo Díaz Baliño, también "paseado" en aquellas fechas. Todo esto quiere decir que el estallido de la guerra civil abortó un proceso político de construcción de la autonomía gallega y, asimismo, el desarrollo de una generación política e intelectual que se había incorporado a la escena pública galleguista durante la época republicana.

Esta fase del nacionalismo gallego de la preguerra fue importante, como digo, no sólo por la ampliación social que supuso su implantación en-

tre los pequeños grupos urbanos de una mesocracia profesional e intelectual, sino también porque fue capaz de avanzar hacia otros sectores de la sociedad como el asalariado y, especialmente, el campesinado. De hecho, sabemos por las investigaciones de Justo Beramendi que el perfil sociológico de la militancia galleguista mudó sustancialmente en este periodo. Entre los afiliados de las *Irmandades da Fala* en los años que van de 1916 hasta 1931, la figura predominante era la del profesional urbano, dentro de una militancia que no pasaba de unas cuantas centenas. En cambio, a partir de 1931, el Partido Galeguista logra ampliar hasta tres millares el número de sus militantes y, sobre todo, muda claramente su perfil. En este periodo, más de la cuarta parte de aquellos son campesinos o pequeños propietarios parcelarios (esos "*petrucios campesinos*", a los que tantas veces ha aludido Otero Pedrayo), porcentaje que en la época de las *irmandades* apenas sobrepasaba el uno y medio por ciento, y otra cuarta parte son asalariados. El nacionalismo de la época republicana había hecho un esfuerzo de socialización política y de apertura a nuevos grupos sociales, sobre todo mediante la vinculación con la figura que entonces tenía un gran protagonismo en Galicia, como era la del campesino parcelario; ese campesino que había conseguido redimir sus foros, eliminar muchas de sus deudas, incorporar su producción al mercado interior y que había ido a América, de donde había traído algunos recursos materiales, pero también ideas y una cultura urbana.

El resultado del Estatuto de Autonomía y el arraigo del nacionalismo no sería inteligible sin la aportación de muy diversos elementos, desde los propiamente individuales e intelectuales, hasta los más claramente organizativos y materiales. Conviene señalar que hay una aportación intelectual notable procedente del grupo *O Xeración Nos*, así llamado por haberse agrupado en torno a la revista *Nos*, revista que se publicaba desde 1920. Bajo la dirección de Vicente Risco, en ella colaboraban figuras como Castelao, Otero, Cuevillas y muchos otros; en general, profesores o funcionarios que desarrollaron una gran labor cultural a través de una obra inmensa en forma de artículos de prensa, novelas, libros de historia o de etnografía, o a través de la caricatura y el dibujo, como fue el caso de Castelao. De hecho, podría decirse que las viñetas humorísticas de Castelao, publicadas generalmente en la prensa diaria, no sólo plasmaban una visión estética del "alma" o del "ser" de Galicia, sino que también contribuyeron a socializar y difundir los valores del nacionalismo gallego.

También me importa señalar que en la configuración del nacionalismo gallego de la preguerra, más allá de estas figuras individuales y de la acción del Partido Galeguista, hubo una aportación notable procedente de la "Galicia emigrante". Es difícil exagerar la importancia que la emigración tuvo en la conformación de Galicia durante el primer tercio del siglo XX. Todo

lo que en ella sucede, de una forma o de otra, está relacionado con los miles de pasajeros que cada año van y vienen de un lado al otro del océano Atlántico. La emigración a América fue en Galicia un fenómeno de masas que, como tal, mudó de forma esencial la naturaleza de la sociedad gallega, tanto por la fractura social que suponía el abandono de su tierra por parte de los que emigraban, como por los efectos diversos producidos por el retorno de los "indianos" o "americanos" a su patria de origen. A los emigrantes que van al río de la Plata o a Cuba, que viven generalmente en importantes ciudades como La Habana o Buenos Aires y Montevideo, la estancia en América les dota de una elemental cultura urbana, de ciertos rudimentos intelectuales y de un conocimiento básico de las formas de acción colectiva y de intervención política que en su aldea no habían visto jamás. Toda esta potencia de las colonias emigrantes se puso de manifiesto en diversas direcciones, pero hubo una de ellas que tiene importancia para el tema que nos ocupa. Es la de la relación entre emigración y galleguismo, como ha estudiado en su día X.M. Nuñez Seixas.

En efecto, los núcleos emigrantes, organizados en federaciones o sociedades de instrucción, promovieron no sólo la construcción de cientos de escuelas en Galicia sino también la publicación de revistas y periódicos de orientación nacionalista, y apoyaron desde el principio la creación de instituciones como la Academia Gallega, fundada en 1906 con el patrocinio de los emigrantes de La Habana. Al propio tiempo, algunos de los líderes políticos más significativos de la Galicia republicana y autonomista, procedían de la emigración. Es el caso de Ramón Suárez Picallo y de Antón Alonso Ríos, ambos bregados en el periodismo y en las luchas sindicales de Buenos Aires, que vienen a Galicia en 1931 para desempeñar importantes tareas parlamentarias (caso de Suárez Picallo) y sindicalistas agrarias (caso de Alonso Ríos, que lideró entonces la Federación Agraria Provincial de Pontevedra). Por tanto, no es irrelevante la aportación al nacionalismo gallego de la "Galicia emigrante". Porque lo que sucedía en Galicia estaba íntimamente vinculado con lo que acontecía en algunas urbes americanas, sobre todo en el río de la Plata. Y no es nada casual que en 1932, cuando es aprobado en el ayuntamiento de Santiago, por parte de la gran mayoría de los representantes de los municipios de Galicia, el texto del Estatuto de Autonomía, el primer lugar al que se quiere hacer llegar esta noticia es a Buenos Aires, donde, ciertamente, se conoce el resultado antes que en Ribadeo o en Verín.

Termino esta primera fase de mi intervención con una breve referencia al gran líder político del nacionalismo gallego de la II República que fue Alfonso Castelao, quien también nos conduce a la segunda fase, que es la época de la guerra y del exilio, hasta su muerte en Buenos Aires en 1950. Por-

que si hay alguna persona que encarne mejor las aspiraciones y el modus operandi del galleguismo político, ese es Castelao, quien a la altura de 1931 pasó de ser un popular —y “genial”, se decía entonces— humorista y caricaturista, además de escritor e investigador, a ser un líder político popular y carismático. En las elecciones de 1931 y de 1936 consiguió acta de diputado por la provincia de Pontevedra, siendo sus intervenciones parlamentarias no muy abundantes, pero sí respetadas. Un periodista de la época, gallego aunque poco simpatizante de las ideas autonomistas, Wenceslao Fernández Flórez, traza en alguna de sus “Acotaciones de un oyente” o crónicas parlamentarias, un breve retrato de su paisano Castelao, a quien califica como “el Gandhi gallego”. Era la visión positiva de una figura que se definía tanto por su dimensión política cuanto por su estatura moral, y que estaba llamada a encabezar el proceso de implantación de las instituciones autonómicas en Galicia a partir de la aprobación del Estatuto de 1936.

El estallido de la guerra civil frenó súbitamente el proceso autonomista de Galicia y, además, fue el principio de una fuerte represión política en la que se vieron afectadas desde figuras republicanas de orden hasta socialistas, dirigentes agrarios y obreros y, desde luego, también galleguistas. Como sabéis, Galicia queda rápidamente encuadrada en el llamado “bando nacional” o franquista, no tanto porque la conspiración militar fuera especialmente activa en Galicia como porque se quedó desconectada del resto de la España republicana y sin una retaguardia de retirada, dada la vigencia de la dictadura salazarista en Portugal. A pesar de ello, la violencia política desplegada en Galicia fue notable. Hay que recordar que en Galicia fueron fusilados dos generales con mando en la plaza de A Coruña (Salcedo Molinuevo y Caridad Pita), que fueron asimismo ejecutados (o “paseados”) gobernadores civiles, alcaldes, periodistas y gente anónima, como ese maestro immortalizado por Castelao en una de sus viñetas del álbum *Atila en Galicia*, cuya muerte constituye para sus alumnos “A derradeira lección do mestre”.

Para el caso que nos ocupa, los efectos de la guerra fueron asimismo devastadores, porque bloquearon una obra que estaba a medio construir. La incidencia de la represión sobre el movimiento nacionalista fue, sin embargo, selectiva. En general, los miembros de la *Dereita Galeguista* (galleguistas que se habían opuesto a la integración del Partido Galeguista en la candidatura del Frente Popular) salvaron sus posiciones o, en todo caso, sus vidas. Sin embargo, las diferencias son notables, pues mientras figuras como Risco o Filgueira Valverde se integran cómodamente en el régimen franquista, personas como Otero Pedrayo viven durante largos años una vida de exilio interior. La represión política más dura se ejerció sobre aquellos dirigentes que habían apostado claramente por la integración del Partido

Galeguista en el Frente Popular, como medio de garantizar el proceso autonomista y, en todo caso, de mantener una clara lealtad republicana. Es el caso ya mencionado del alcalde de Compostela Anxel Casal, del dirigente galleguista Alexandre Bóveda y de muchos militantes jóvenes, integrados en la rama juvenil del partido, como las Mocedades Galeguistas, cuyos principales cuadros hubieron de incorporarse al contingente bélico como mecanismo más seguro de supervivencia. Otros, como Alonso Ríos o Alfredo Somoza, hubieron de permanecer camuflados; bien como criado rural, en el caso del primero (*O señor Afranio*, era el mote de Alonso Ríos), o escondido largos años en una buhardilla coruñesa, como hizo Somoza. Y la guerra también separó definitivamente de Galicia a algunos de sus más importantes dirigentes, por hallarse entonces en la zona republicana. Es el caso de Castelao, de Suárez Picallo o de Lois Tobío (entonces, un joven diplomático con destino en Bulgaria), pero también de algunos importantes líderes republicanos de orientación casarista, como González López o Fernández Osorio-Tafall, quienes luego han de desempeñar un importante papel en la organización del galleguismo en el exilio.

¿Qué sucede a partir de 1936-1939? Sucede, simplemente, que el movimiento del nacionalismo gallego quedó claramente desarticulado en el interior y confiado a la acción de los líderes que permanecieron en la zona republicana y que luego integraron el contingente del exilio, generalmente en América. Aunque durante los años cuarenta se mantiene una unidad de acción entre los dirigentes del exilio y los escasos núcleos galleguistas que consiguen reorganizarse en el interior de Galicia, la separación entre ambos se va fraguando progresivamente, hasta consolidarse en la década de los cincuenta. Queda de este modo escindido el galleguismo en dos corrientes que, con el paso del tiempo, habrían de consolidar sus posiciones en paralelo, más que lograr una confluencia de las mismas. Escisión que tendrá una influencia decisiva en la orientación posterior del nacionalismo gallego y en su particular participación en la transición a la democracia. Dado que este es un asunto tan complejo como, todavía, poco estudiado, me ceñiré a ofrecer algunas líneas esquemáticas de la evolución del galleguismo durante el franquismo, con alguna apoyatura en textos o cartas de protagonistas de esta época, en especial del ya maduro y experimentado Castelao y del entonces joven dirigente, luego muy influyente, Ramón Piñeiro.

Lo primero que cabe decir es que, como consecuencia de la derrota de la República y del posterior exilio, el pequeño contingente de líderes políticos gallegos que salvaron su vida se instalaron en América, buscando el apoyo afectivo y el sostén económico de las colectividades de emigrantes. Desde Nueva York y Florida, hasta México, La Habana o el río de la Plata, estas colectividades acogieron a los exiliados. El principal punto de en-

cuentro fue la ciudad de Buenos Aires, adonde arribó Castelao en el año 1940, convirtiéndose desde entonces en una suerte de capital política de Galicia o "metrópolis de la Galicia desterrada", como la bautizaba Castellano en carta la vasco Aguirre. Las razones para ser capital no le faltaban. Buenos Aires reunía entonces a más de trescientos mil gallegos (el triple de la ciudad más grande de Galicia) y fue en esta ciudad donde estos grupos de exiliados, en unión de los emigrantes allí instalados, trataron de mantener viva la cultura de Galicia y su propia organización política. En Buenos Aires, gallegos exiliados fundaron editoriales como Losada o Emecé, que desarrollaron un gran papel en la industria cultural del mundo iberoamericano, así como editoriales especializadas en temática gallega, como Galicia, As Burgas o Botella al Mar, donde se publicaron los únicos libros en lengua gallega que se registran en estos primeros años de la posguerra. En Buenos Aires trabajaron entonces poetas como Lorenzo Varela, novelistas y periodistas como Blanco Amor o pintores y artistas plásticos como Luis Seoane, uno de los grandes pintores de la Galicia del siglo XX. En este caldo de cultivo cultural que fue el Buenos Aires de la década de los cuarenta fue donde se hizo más fecunda la organización política del galleguismo, sobre todo gracias al aliento y al prestigio de Castelao.

La principal obra política del galleguismo del exilio fue, sin duda, la creación de una institución política que permitiese dotar a la tradición autonomista gallega de la dimensión institucional que no había logrado antes del estallido de la guerra. Fue en el año 1944, bajo la inspiración del *lehen-dakari* José Antonio de Aguirre, cuando Castelao impulsó la aparición del Consello de Galiza. Esta organización política fue concebida como un instrumento representativo de toda la legalidad republicana y autonomista de Galicia, de modo que a través de ella Castelao pensaba poder establecer pactos no sólo con Euskadi y Cataluña (como, de hecho, hizo a través de un nuevo *Galeuzca*), sino también con el propio gobierno republicano en el exilio. Esta dimensión representativa es lo que explica que en su constitución estuvieran presentes todos los diputados gallegos que se hallaban en el cono Sur, esto es, los galleguistas Castelao y Suárez Picallo (que estaba en Santiago de Chile), el agrarista Alonso Ríos o los republicanos de izquierda Elpidio Villaverde, Gómez Paratcha o el propio Alfredo Somoza (cuando pudo llegar a Montevideo, en 1947, desde su escondite coruñés). El objetivo de este Consello era el de preparar una institución que, dentro de la legalidad republicana, pudiese hacerse cargo del gobierno de Galicia ante la eventual caída del régimen franquista, posibilidad que en los años 1944 a 1946 era más que un sueño utópico para los miles de exiliados españoles de Europa y de América. Que la historia fuese más tarde por otros derroteros no invalida los objetivos planeados por dirigentes del exilio como el propio

Castelao. Las razones que el propio Castelao aducía para la creación del Consello de Galiza eran bastante claras, tal como él se lo explica en carta a los miembros del Partido Galeguista del interior, en diciembre de 1944:

"A creación do Consello de Galiza era obrigada para equipararnos aos vascos e cataláns, politicamente, e para poder firmar o novo pacto de Galeuzca, que xa non é un convenio de partidos, senón de gobernos" [*Epistolario*, in oc, 6, 2000, p. 472].

Entretanto, ¿qué sucedía en el interior de Galicia? Un grupo de viejos militantes comenzó la reconstrucción de la organización del Partido Galeguista, que había quedado desmantelada a partir del estallido de la guerra civil. Hacia el año 1943, algunos supervivientes de las Mocedades Galeguistas o del propio Partido Galeguista restablecieron sus contactos, tanto con la dirección política del exilio de Buenos Aires como con las fuerzas de oposición al franquismo en el interior o en la vecina Francia, a través de la Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas (ANFD), constituida a fines de 1944. Al propio tiempo, estos grupos del interior reconocían el liderazgo de Castelao, quien mantuvo una nutrida correspondencia política con estos militantes del Partido Galeguista. Fruto de esta acción conjunta fue la participación de Castelao en el gobierno republicano en el exilio, presidido por Giral, en 1946 y 1947. Durante un año, a pesar de hallarse ya enfermo y cansado, Castelao abandonó Buenos Aires para instalarse en París y desempeñar su tarea de ministro de un gobierno republicano en el que estaban presentes líderes de las tres nacionalidades históricas con Estatuto plebiscitado. La presencia de Castelao en este gobierno fue precedido de una larga negociación, en la que la posición de los galleguistas del interior, representados por Ramón Piñeiro, impuso el criterio de que Giral escogiese al líder de Rianxo frente a las aspiraciones del incombustible Portela Valladares, quien, además de ser y ejercer de gallego, mantenía buenas relaciones con la oposición republicana en Francia.

Pero las cosas, a partir de fines de la década de los cuarenta, evolucionaron de una forma bien distinta a como se esperaba unos años antes, sobre todo por la fortaleza que adquiere el régimen franquista en el contexto de la guerra fría. Las esperanzas de un cambio político en España, acorde con las esperanzas abiertas por la derrota de las potencias fascistas, se fueron diluyendo a partir de 1947. Para el exilio gallego en Argentina, la situación se hizo todavía más complicada por el apoyo que el gobierno de Perón prestó al régimen de Franco. El año 1950 constituye, en este sentido, un punto de inflexión. Por una parte, muere en Buenos Aires Castelao, lo que crea una suerte de vacío de liderazgo del galleguismo del exilio, y se acrecientan las dificultades para mantener en pie el espíritu del Consello de Galiza y las conexiones con la oposición antifranquista. Por otra parte, en

este mismo año se reorienta el trabajo político de los galleguistas del interior, mediante dos acciones concatenadas de disolver el viejo Partido Galeguista y de fundar una empresa cultural (la editorial Galaxia) como estrategia de acción política.

La fundación de la editorial Galaxia (desde el principio concebida como “algo más que una editorial”) obedece a un giro estratégico muy importante por parte de los galleguistas del interior. En ella confluyen viejos líderes de la época republicana, como Otero Pedrayo, dirigentes más jóvenes como Piñeiro, Fernández del Riego o García-Sabell y algunos empresarios de sensibilidad galleguista. La razón de este viraje fue explicada, por los propios protagonistas, como la expresión de una “estrategia de reconstrucción cultural de Galicia”, entendida esta como una acción prioritaria frente a la propiamente política. ¿Por qué se tomó esta decisión? Entre las variadas razones que se pueden aducir, hay dos muy claras. La primera es de carácter ideológico: para estos galleguistas, el futuro de Galicia dependía de la existencia de una cultura propia que permitiera identificarla como tal. Era una consecuencia de una definición herderiana e idealista de la nación, según la cual es la cultura lo que define el ser o espíritu de un pueblo. Como le confesaba Piñeiro en carta a Fernández del Riego, en diciembre de 1954:

*“Eu penso –e estou seguro que tamén o pensas ti– que a incorporación dun bó poeta ou dun bo prosista é máis importante para o porvir histórico de Galicia que a posible incorporación dun ministro ao Goberno de Madrid” [F. Fernández del Riego, *Un epistolario de Ramón Piñeiro*, 2000, p.91].*

La segunda razón es de carácter más bien táctico: dado que era previsible que el franquismo tuviese larga duración, no era probable que la salida del mismo pudiese desembocar en un simple retorno a la legalidad del régimen republicano derrotado en 1939. La justificación de esta alternativa se halla, entre otros muchos textos, en el “documento político” redactado en 1958 por Ramón Piñeiro con ocasión del debate suscitado con algunos representantes del exilio americano. Allí se reconoce palmariamente que no es posible retornar a la legalidad republicana, porque...

“Esta bandeira representa a pervivencia da ideoloxía, ou mellor dito do programa político concreto do ano 36. Pero o certo, o tremendamente certo é que tales programas carecen en absoluto de vixencia na realidade intrapeninsular. A inmensa maioría da opinión española é, dende logo, antifranquista, e en liñas xerais pódese dicir que democrata. Mais os millóns de democratas e antifranquistas que viven e padecen a realidade do país dende o ano 36, hai moitos anos que deixaron de se preocupar e de se interesar pola legalidade republicana do 36. Ninguén sabe cal será a forma política que suceda a Franco. O que todos saben é que, sexa a que for, será completamente nova. As situacións do pasado están mortas e non voltarán endexamais. Se a Franco o sucede-

se unha Monarquía –sexa tradicional, sexa liberal, sexa social– será unha Monarquía nova e completamente distinta á vixente en España antes do 31; se o sucede unha República –conservadora ou socialista, unitaria ou federal– será unha República nova e completamente distinta da vixente antes do 36” [Documentos políticos, 1958; ed. Grial, 111 (1991), pp. 358-359].

El largo texto que os acabo de leer resulta, en mi opinión, bastante claro y contundente desde el punto de vista político, e incluso previsor de alguna de las características esenciales de la futura transición democrática. Para esta nueva generación de galleguistas, forjados en la experiencia de la guerra y de la oposición interior al franquismo, la salida del túnel se considera como algo lejano, para la cual conviene prepararse con tiempo. Esta fue la razón última del viraje táctico de 1950 y de la opción aparentemente más cultural que política de trabajar en el seno de una editorial y no de un partido político. Según sus propios términos, el objetivo era preparar a Galicia desde el punto de vista cultural para el futuro. Y lo cierto es que esta estrategia era fruto de una reflexión colectiva que se verbaliza de forma muy temprana entre los miembros del grupo Galaxia. En otro texto de Ramón Piñeiro, titulado precisamente “*Nova orientación do galeguismo*”, escrito en 1954, se insiste casi literalmente en las mismas ideas expresadas en el documento anterior:

“Ninguén sabe o que pasará no futuro político español, mais todo o mundo sabe que, pase o que pase, a única cousa que non pode ocorrer é a volta ao pasado. Virá unha monarquía carlista ou liberal; virá unha república conservadora, ou democrática ou socialista; virá unha dictadura comunista; virá o moro Muza. O único que, en opinión da xente, non ha de vir é a situación que había no 36” [Archivo X., Isla Couto].

Con estos presupuestos teóricos y tácticos, era previsible que las relaciones entre los galleguistas del interior y los del exilio non pudieran ser del todo fluidas. Ya en tiempos de Castelao se habían producido algunos choques, según se puede observar en algunas cartas o documentos de la década de los cuarenta. A partir de principios de los cincuenta, las diferencias eran cada vez más claras, tanto en lo que respecta al papel que debe desempeñar el Consello de Galiza, como en relación con la estrategia cultural adoptada por los galleguistas del interior, opción mal comprendida por la gente del exilio. La escenificación de esta escisión anunciada se produce en 1958, cuando se reúnen en el domicilio de García-Sabell, en Santiago, miembros del grupo Galaxia y una delegación procedente del exilio de Buenos Aires. Allí se leen varios documentos, redactados por Piñeiro, en los que se desgranar los argumentos justificativos de la opción tomada por el grupo Galaxia. Voy a apoyar de nuevo mi argumentación en algún párrafo

de estos documentos, que ilustra bien estas diferencias entre los galleguistas del interior y los del exilio:

"O Consello está integrado por uns cantos irmáns –todos eles moi honorables e moi queridos por nós– que levan 20, 30 ou 40 anos fóra de Galicia. Con ser moita e admirable a súa boa fe, padecen necesariamente a fatal lei histórica que abrangue a tódolos os exiliados dende que o mundo é mundo: o desvencellamento coa experiencia vital do ámbito nativo (...). A experiencia política destes irmáns desterrados é radicalmente distinta da do pobo galego que vive en Galicia. E, claro está, toda política galega que sexa verdadeiramente tal ha de emanar necesariamente da realidade vital e espiritual do propio pobo galego. A nosa misión histórica é a de nos converter na expresión e no instrumento político desa realidade vital (...). O Consello de Galiza sitúouse, fronte a esa necesidade renovadora, na vía morta do pasado" [Documentos políticos, 1958, ed. Grial, 111 (1991), pp. 358-359].

Frente a esta posición de deslegitimación del papel del Consello de Galiza, que en opinión de los galleguistas del interior no pasaba de ser "un instrumento local del galleguismo de Buenos Aires", algunos miembros destacados del mismo, como Ramón Suárez Picallo, trataron de refutar esta acusación, reclamando no sólo la condición de "institución simbólica" que tenía desde el principio el Consello de Galiza, sino como garante de la memoria histórica y política de Galicia, presente y futura:

"O Consello de Galiza quer ser –e é– unha institución simbólica, un pouco vagarosa, certamente, representativa da derradeira vontade do pobo galego, libremente expresada, cando elixiu os seus deputados ao Parlamento da República. Deputados que, según as disposicións do Estatuto plebiscitado, eran os encargados de cubrir o interregno transitorio á promulgación do Estatuto e á súa posta en función. E no mesmo intre en que o pobo galego recupere a súa libre vontade para elixir, libremente, outros representantes, o Consello autodisolverase. Namentres, vivirá como gardador devoto daquela vontade..." [Carta a R. Piñeiro, 22/06/1959, ed. Grial, 111, p. 403].

Me he detenido un poco en la lectura de estos documentos porque, aunque creo que no está del todo asumido en la memoria política de Galicia la importancia de este debate, sin embargo pienso que esta escisión entre el galleguismo del interior y la tradición republicana del exilio tuvo consecuencias muy importantes para el futuro político de Galicia. Como advertían los propios líderes del exilio, los galleguistas del interior tenían la obsesión de partir de cero, de crear un nuevo modelo de acción política, y en ese panorama el recuerdo de la época republicana no encajaba. En pocas palabras: las tesis del interior se impusieron claramente en la definición cultural y política de Galicia. Y estas tesis eran de claro matriz cultural, en las que lo decisivo no es la acción política partidaria, sino la permeabilidad del sentimiento galleguista sobre todas las tendencias políticas actantes

sobre la sociedad gallega. Las tesis del galleguismo del interior, generalmente conocidas como "piñeiristas", suponían dos grandes rupturas. La primera, con la propia tradición republicana, para crear algo sustancialmente nuevo como alternativa a la salida del régimen de Franco; la segunda ruptura se establecía en el plano de la acción propiamente política, al negar viabilidad a un único partido nacionalista y promover, en cambio, la aparición de varias corrientes políticas.

De este modo, entro ya en la tercera parte —algo más breve— de mi intervención, con una presentación sumaria de la evolución reciente de la cuestión nacional en Galicia, en especial en el momento de la transición. Creo que se puede afirmar que de las consecuencias de este debate nace en buena medida el panorama del galleguismo político de la segunda mitad del siglo XX, época en la que se produce un cierto distanciamiento del modelo político de Galicia respecto de los homólogos de Euskadi y Cataluña. Aunque con una muy desigual fuerza y arraigo o capacidad de movilización social, era evidente que hasta 1936 las tres nacionalidades "históricas" siguieron pautas relativamente homogéneas, confiando su representación política y parlamentaria a tres grandes partidos: la Lliga —y luego la Esquerra— en el caso catalán; el PNV (con sus escisiones) en el caso vasco, y el Partido Galeguista, para el ámbito de Galicia. En los tres casos concurrían además ciertas dosis comunes de populismo y moderación política.

Frente a esta tradición forjada en la experiencia anterior a la guerra civil, el panorama que se abre en Galicia a partir de principios de la década de los sesenta es claramente diferente del seguido por Euskadi y Cataluña, lo que permite decir que en el caso de Galicia se produce una cierta "anomalía histórica", consistente en dos hechos diferentes, aunque parcialmente relacionados entre sí. En primer lugar, el predominio de una corriente radical o de izquierdas en la expresión política del nacionalismo gallego; y, en segundo lugar, su alejamiento del poder en el momento de la transición democrática y la construcción de los regímenes autonómicos. Frente a la hegemonía política del nacionalismo de gobierno en Cataluña y Euskadi, en Galicia su autonomía ha sido gobernada —salvo un periodo de poco más de dos años— por el partido de Fraga (Alianza Popular o Partido Popular). Las razones de esta "anomalía" son desde luego complejas y no atribuibles a una única causa. Porque tan utópicas e incluso irreales podían ser algunas de las posiciones del galleguismo del exilio, como excesivamente prudentes y tal vez ingenuas las posiciones "culturalistas" de los galleguistas del interior. La consecuencia de todo ello es que, a partir de mediados de los años sesenta, se diseñó en Galicia un nuevo mapa de partidos políticos nacionalistas.

En este mapa aparecen, inicialmente, tres grandes corrientes, de acuerdo con la previsión "piñeirista" de situar el galleguismo no en un único par-

tido, sino en diversos partidos incluso de ámbito no gallego. Nace entonces un grupo definido como demócrata cristiano, otro como socialista y otro, comunista. El primero no alcanzó mucho arraigo; el segundo se concretó en el Partido Socialista Galego (PSG) que, aunque fundado en 1963, no tuvo gran protagonismo hasta los años setenta de la mano de su líder más influyente, X.M. Beiras, para acabar siendo parcelado en diversos contingentes (o "colectivos") a fines de la década de los setenta; la tercera corriente, organizada como tal en el año 1964, fue la Unión do Pobo Galego (UPG), partido que representa la fusión de marxismo-leninismo y nacionalismo. La evolución posterior de estas tres grandes corrientes políticas lleva, por diferentes caminos, a que acaben confluyendo en una única organización, aunque con numerosas fracciones en su interior, que es el actual Bloque Nacionalista Galego (BNG). De modo que toda esta historia política desde los años sesenta hasta la actualidad no es sino la historia de la reconstrucción de la unidad perdida del nacionalismo gallego. Unidad que no se concreta bajo la forma de un nuevo Partido Galeguista o Partido Nacionalista Galego —aunque formalmente este exista y se halle incorporado al BNG—, sino en forma de una federación de partidos y colectivos de independientes, que es la composición actual del BNG.

Este resultado no ha sido, sin embargo, ni fácil ni tampoco necesariamente previsible. Fue más bien la confluencia de una organización fuerte pero adaptativa, como es la UPG, con los sucesivos fracasos de otras tentativas como el PSG o la brillante (en los años ochenta) Esquerda Galega. De modo que en esta transformación del panorama del nacionalismo gallego, la posición de la UPG representa el principal elemento de continuidad desde los años sesenta hasta la actualidad. En pocas palabras, ¿cuál ha sido su evolución? Desde principios de los setenta, la UPG desarrolló una estrategia de reforzamiento de su organización mediante varias fórmulas, desde la exigencia de una gran fidelidad a sus militantes —a cambio de concederles una identidad superlativa— hasta la autopostulación como la única organización solvente y genuina del nacionalismo gallego. Aunque sus posiciones tácticas en los años de la transición fueron especialmente rígidas, la UPG logró sobrevivir a los desastres electorales de las primeras elecciones democráticas, para encauzar su nueva vida en la época autonómica a partir de la refundación del BNG, en 1982, y lograr avanzar política y electoralmente a partir de las elecciones autonómicas de 1989, en las que consigue, por primera vez, la condición de grupo parlamentario en la cámara autonómica, al tiempo que la progresiva desaparición de todos sus competidores políticos. Además, dentro del BNG emerge de nuevo una figura política como Beiras, procedente del viejo PSG, que encarna desde los años ochenta el proceso de renovación organizativa y de expansión política del nacionalis-

mo gallego reciente. La "anomalía" política del nacionalismo gallego sigue todavía presente, pero de forma mucho más matizada, tanto en la transformación ideológica desde sus posiciones retóricamente "izquierdistas", como en su participación en centros de poder, como por ejemplo, la llegada a las alcaldías de las principales ciudades de Galicia, después de las elecciones municipales de 1999. A partir de aquí, es probable que, de seguir el BNG la transformación interna operada durante la década de los noventa del pasado siglo, se acabe por establecer una cierta analogía con los casos vasco y catalán, esto es, que exista una expresión hegemónica del nacionalismo de carácter centrista y moderado y que, al propio tiempo, acceda al gobierno de la autonomía.

No me ha sido dado conocer cuál será esta evolución futura del nacionalismo gallego, de modo que lo más operativo es volver de nuevo la vista atrás y situarnos en el momento de la transición democrática, para reflexionar sobre esa ausencia del nacionalismo político gallego en el proceso de construcción del régimen autonómico. Creo que aquí confluyeron dos factores importantes. Por un lado, las posiciones frontalmente contrarias a la Ley de Reforma Política de 1976 y al proceso constituyente abierto en 1977, mantenidas por gran parte de las fuerzas políticas nacionalistas, agrupadas entonces en el Consello de Forzas Políticas de Galicia. Las tesis defendidas entonces por el Bloque Nacional-Popular Galego de que "*Estado nunca más, bases constitucionais*" reflejan claramente la lejanía respecto de la transición democrática en que se situaba el nacionalismo radical. Que a partir de estas posiciones de claro rechazo del marco constitucional y estatutario, el nacionalismo del BNG haya evolucionado hacia su clara aceptación es un ejemplo de rectificación política o, dicho de otro modo, de capacidad adaptativa.

Pero hay otro elemento importante en la época de la transición que tiene que ver con la escisión del galleguismo operada en los años cincuenta. En el diseño de la reforma política por parte del presidente Adolfo Suárez, la recuperación, al menos simbólica, de figuras e instituciones de la época republicana fue algo más que un brindis al sol. El retorno del vasco Leizaola o el catalán Tarradellas fue una de las muchas expresiones de consenso en las que abundó la transición democrática española. Pero esta posibilidad de recuperar la legalidad de la época republicana no era factible en el caso de Galicia, por dos razones. Una, porque no existía esa figura política que actuase de eslabón con la tradición republicana. El principal adalid de esta solución, que podría haber sido Castelao, hacía muchos años que se había muerto. Y el resto de los líderes de la época republicana, desde Osorio-Tafall hasta Alonso Ríos, carecían de la representatividad necesaria como para servir de portadores simbólicos de la legitimidad estatutaria de 1936. El llamado "ter-

cer hombre" (la expresión es de Manuel Rivas) de la transición española nunca se presentó. La otra razón tiene que ver con la propia estrategia seguida por los grupos galleguistas (no integrados en los partidos políticos nacionalistas) que actuaban en el interior de Galicia. Su posición, en coherencia con el giro producido en los años cincuenta, fue la de defender la presencia del galleguismo en los partidos y corrientes actuantes y no la de concentrar todo su patrimonio político y moral en un partido nacionalista. Así se explica el papel esencial que, en cuanto a legitimación de partidos como la UCD, el PSOE o la propia Alianza Popular, desempeñaron algunos de los "galleguistas históricos", con Ramón Piñeiro a la cabeza. Su presencia en el primer parlamento autonómico como expresión de esta legitimidad galleguista dada por su obra cultural y no por ser depositarios de la tradición republicana, es la mejor ilustración de esta opción política.

Voy a terminar de una forma que no quisiera ver calificada de ambigua. Pero resulta evidente que las dos estrategias seguidas por el nacionalismo gallego desde los años sesenta (el galleguismo cultural y el nacionalismo radical) han cumplido en buena medida sus objetivos, aunque no hayan alcanzado su fusión. La estrategia "piñeirista" de galleguizar a todas las fuerzas políticas —incluidas las llamadas entonces como "españolistas"— ha tenido un cierto éxito, gracias también a la propia consolidación de la autonomía. El régimen autonómico ha creado autonomistas, como en todas partes. Pero, al propio tiempo, lo que esta estrategia consideraba un error, esto es, la formación de un partido político propiamente nacionalista, está en proceso de revisión, dada la evolución electoral y política que está experimentando el BNG. No es factible saber si en el inmediato futuro esta coalición de partidos y tendencias, que es el actual BNG, desembocará en un único partido o será el vivero de nuevos partidos. Pero, en cualquier caso, el resultado será bien distinto tanto de lo que soñaban los exiliados de Buenos Aires hace medio siglo, como los propios galleguistas que trabajaban en difíciles condiciones bajo el régimen franquista. Porque la instalación y asentamiento de la autonomía también ha obligado a repensar la propia tradición nacionalista en términos más nuevos de lo que normalmente se reconoce.

Y ahora sí que, finalmente, termino. Sé que me quedan muchas cosas en el tintero, pero conviene dejar algo para el coloquio. Os agradezco vuestra atención y me disculpo por haber abusado un poco de vuestra paciencia. Muchas gracias.

MODERADOR: ¿Te queda algo importante en el tintero?

RAMÓN VILLARES: Tal vez quede, pero estoy seguro de que no es imprescindible.

ANDALUCÍA Y LA CUESTIÓN NACIONAL

MIGUEL GÓMEZ OLIVER
Universidad de Granada

El objetivo de estas páginas es dar cuenta de la difícil y ambigua relación que históricamente ha existido entre Andalucía y la "cuestión nacional". Como sostiene González de Molina (1998) —opinión que comparto en su totalidad y por las mismas razones— "Andalucía no ha sido nunca ni es en la actualidad una nación. Y no lo ha sido, no porque no tenga alguno de los ingredientes básicos que comúnmente se consideran a la hora de definir qué es una nación, sino porque la mayoría de sus habitantes no se han considerado a sí mismos como tal. Ello no significa que no tenga derecho o posibilidades de serlo en el futuro. El que lo sea o no, dependerá de la voluntad democráticamente expresada de los andaluces y de los aciertos de los intelectuales nacionalistas para elaborar un discurso nacionalista con posibilidades reales de socialización".

Lo que voy a intentar explicar no es si Andalucía reúne los requisitos necesarios para convertirse en una nación, que la visión normativa del nacionalismo (en sus distintas versiones, desde el neorromanticismo al stalinismo) ha convertido en imprescindibles, sino indagar en las razones que permitan entender por qué, históricamente, no ha existido en Andalucía un movimiento nacionalista capaz de socializar su mensaje y convertir la "nación andaluza" en una evidencia social, a pesar de que, desde la transición política, existe una clara conciencia de identidad fortalecida en los últimos años y una mayor confianza en las instituciones políticas autonómicas, como establece un reciente trabajo del Instituto de Estudios Avanzados de Andalucía (1997).

La historia del Andalucismo político tiene dos hitos fundamentales: uno comprendido entre 1915, fecha de la edición de "el Ideal Andaluz" de Blas Infante que supone el inicio de la fundamentación de un pensamiento político propio y 1936, hito conocido como Andalucismo Histórico, y otro que se extiende a lo largo de los últimos veinticinco años y cuyo momento principal es la campaña del Referéndum por la Autonomía en febrero de 1980. Soy muy consciente de que semejante periodización puede levantar las iras de algunos teóricos e historiadores oficialistas del nacionalismo andaluz, que retrotraen los antecedentes del andalucismo a la Junta Soberana de Andújar (1835), al movimiento de los folkloristas sevillanos, iniciado en torno a 1868 o a la Constitución de Antequera de 1883. Desde mi punto de vista ninguno de ellos es expresión de un movimiento político andalucista, ni tan siquiera de un debate en torno a la definición de la identidad andaluza, como en su momento probaron Sevilla Guzmán y González de Molina (1990).

En un trabajo recientemente publicado (González de Molina y Gómez Oliver, 2000) que me servirá de base para estructurar estas líneas, planteábamos esos dos hitos históricos y los fracasos que han supuesto en el proceso de socialización y, por tanto, de construcción nacional de Andalucía. Veámoslos con cierta detención.

El Andalucismo histórico

El primer debate serio sobre el asunto tendría lugar en el seno del Ateneo sevillano entre 1907 y 1915, propiciado por el ambiente de controversia que el país vivía a propósito del caso catalán. La concepción dominante del nacionalismo tanto entre los intelectuales como en la sociedad andaluza de comienzos del siglo XX estaba bastante influenciado por el debate entorno al "Problema de España", generado a partir de la llamada Crisis del 98, y por la emergencia de al menos dos movimientos nacionalistas periféricos con bastante fuerza y arraigo popular, que además se enfrentaba al nacionalismo español, el catalán y el vasco. Ambos tipos de nacionalismo, el propio del Estado-nación y el que los nacionalistas periféricos defendían, tenían mucho en común: ambos se basaban en una concepción etnicista de la identidad y estatalista en cuanto a sus reivindicaciones de autogobierno. El debate establecido, sobre todo a partir del surgimiento de las "Solidaridades" (alianzas electorales anticaciquiles de comienzos de siglo), y la constitución de la Mancomunitat Catalana influyeron decisivamente en la opinión pública de todo el país. Del mismo modo, la lucha del pueblo irlandés por su independencia del Reino Unido, tendría un fuerte impacto entre los

pensadores nacionalistas españoles de la periferia, como ejemplo de irredentismo y sometimiento a un Estado-nación opresor.

Efectivamente, los inicios del presente siglo registran el “estallido de los regionalismos”, especialmente la irrupción en la arena política de la Lliga y el catalanismo y las experiencias solidarias de Cataluña y Galicia. La preocupación por el tema tuvo eco en Andalucía, en el seno del Ateneo sevillano especialmente, de cuya discusión surgirían los primeros impulsos andalucistas. Junto al Ateneo, la Revista *Bética* y el diario *El Liberal* serían los órganos de expresión de un movimiento cultural que alguien ha llamado pretenciosamente “Renacimiento andaluz” por analogía a los movimientos culturales que en otros países hicieron posible la definición de la identidad nacional. Entre las figuras que participaron en estos debates cabe destacar a Blas Infante, José Mª Izquierdo, Guichot, Gastalver, De Las Cajigas, Cortines Murube y Rojas Marcos entre otros.

Pero el Andalucismo propiamente dicho surgiría como rechazo al sesgo culturalista y esteticista que habían tomado el Ateneo y la revista *Bética*. Tras romper con los ateneistas, el Andalucismo Histórico cobró carta de naturaleza. Desde esos momentos y hasta la Dictadura de Primo de Rivera, el andalucismo político se esforzaría por fundar *Centros Regionalistas Andaluces* en las principales ciudades y difundir el que sería su órgano de expresión, la revista *Andalucía*. Durante este período se iría definiendo el ideario político e incluso los contenidos concretos del programa andalucista. Será también la época en que, bajo el impulso de Blas Infante, el movimiento comience a extenderse y madure políticamente, llegando incluso a expresar reivindicaciones y formulaciones programáticas de carácter abiertamente nacionalista, bien es verdad que de manera bastante puntual y no menos mimética. Vivió, en fin, sus momentos más brillantes y consiguió incidir en la vida política —logrando acceder, por ejemplo, a los ayuntamientos de Jaén y Córdoba— a unos niveles que ya no volvería a alcanzar hasta los años finales de la década de los setenta del mismo siglo.

El regionalismo, y en algunas ocasiones el nacionalismo, que propugnaban los andalucistas —bastante semejante en sus contenidos al que se reivindicaba en Cataluña o País Vasco— era difícil que pudiera triunfar en Andalucía y, efectivamente no llegó a tener arraigo popular ni respaldo electoral significativo. Las razones del fracasado proceso de socialización del Andalucismo Histórico podemos reunir las en dos grupos: unas de carácter general, que atañen a las condiciones específicas en las que se encontraba la sociedad andaluza de entonces; y otras de carácter particular, referidas al tipo de discurso, programa y praxis que llevaron a acabo los andalucistas hasta la Guerra Civil.

Por un lado, la estructura social de la época era poco propicia a planteamientos comunitarios, precisamente en un momento en que estos vínculos,

en un sentido tradicional (solidaridades locales), estaban quebrándose para configurar un espacio de relaciones sociales traspasado por alineamientos horizontales o de clase. Es más, la salida a la crisis agraria finisecular propiciada por los grandes propietarios terratenientes no iba precisamente en el camino de una diferenciación respecto del Estado-nación, como en ciertos momentos ocurrió con parte del empresariado catalán o vasco. Los grandes intereses agrarios andaluces optaron por la protección arancelaria y por la reducción de costes, especialmente de los salarios; lo que implicaba una reducción de la oferta de trabajo y la obstrucción sistemática a cualquier posibilidad de extensión y consolidación de las organizaciones sindicales campesinas. En otros términos, la salida practicada a la crisis de fin de siglo fomentaba la conflictividad social y el cierre de los perfiles de clase. Para mantener tal marco de relaciones laborales y de mantenimiento de los beneficios, el concurso de una política proteccionista en lo económico y de represión en el terreno del orden público resultaban absolutamente indispensables. Los grandes propietarios terratenientes andaluces se echaron literalmente en manos del Estado. Se frustraba definitivamente cualquier vía de diferenciación "burguesa" respecto al Estado-nación. Estas circunstancias alejaban bastante del horizonte político cualquier reivindicación de carácter comunitario y a la vez particularista, los ingredientes típicos de cualquier planteamiento nacional.

Del otro lado las cosas no podían ser más hostiles a planteamientos de este tipo. En el seno del campesinado y de la clase obrera habían triunfado supuestos ideológicos que reforzaban la construcción de una identidad clasista y muy separada de las restantes, configurada con viejos elementos identitarios del campesinado pero también con nuevos elementos tomados del anarquismo y del marxismo, ideologías que estaban entonces en las antípodas de cualquier planteamiento nacionalista, por naturaleza interclasista. Como hemos visto, el nacionalismo etnicista de finales del siglo XIX constituía sobre todo una ideología que movilizaba a las clases medias bajas de las sociedades europeas de entonces, especialmente en las ciudades. Tales grupos sociales eran poco numerosos en Andalucía por la propia configuración polarizada de la sociedad y resultaba extremadamente difícil que pudieran sustraerse a la radicalidad del enfrentamiento que traspasaba la sociedad. La realidad les empujaba a tomar partido por la clase obrera y el campesinado o por los propietarios, por las ideologías "modernas" o por la "tradición y el orden". De ahí que, pese a surgir entre las filas de la clase media, el andalucismo político tuviera excesivos problemas para socializarse y enormes dificultades para eludir un pronunciamiento decidido por uno u otro polo en contienda. De hecho nunca pudieron escapar a tan formidable enfrentamiento.

A todo ello deben añadirse algunos rasgos característicos de la sociedad andaluza de entonces. Nos referimos al carácter cosmopolita que —huella de su pasado comercial y de su específica configuración administrativa desde el Antiguo Régimen— conservaban ciudades como Cádiz, Sevilla, Málaga o Granada; y, contradictoriamente, el arraigo en la conciencia popular del sentimiento de “pertenencia a una comunidad o comarca concreta”.

Pero los andalucistas mismos cometieron errores: El “proyecto” regeneracionista de Blas Infante y del puñado de “intelectuales” de clase media urbana que le acompañaron pretendía rechazar la vieja configuración caciquil del Estado central y regenerar España desde las regiones, desde Andalucía. Pero a diferencia de lo ocurrido en Cataluña, País Vasco y Galicia, este primer núcleo de andalucistas se encontró con una realidad, tal y como ellos la percibieron, muy diferente. No existía un sentimiento identitario suficientemente diferenciador del que comenzaba a socializar el neonato nacionalismo españolista. Andalucía no tenía tampoco, a diferencia de lo ocurrido con las comunidades peninsulares que habían tenido instituciones político-jurídicas propias, reivindicaciones de este tipo que le enfrentaran con el Estado-nación. Carecía, además, de una doctrina andalucista ya elaborada y de cualquier proyecto político que le permitiera participar con entidad propia en la remodelación del Estado restauracionista que se pretendía llevar a cabo entre 1915 y 1920. Es más, no estaba claramente aceptada la existencia histórica de Andalucía como grupo étnico diferenciado e incluso sus gentes aparecían estigmatizadas tanto dentro del propio Estado español como en Europa.

La identidad recogió las típicas definiciones de “pueblo”, “carácter”, incluso de “raza”, propias del nacionalismo cultural y del neorromanticismo de la época. El carácter andaluz tenía para Infante un fondo psicológico distinto de los demás pueblos, fondo que ya estaba conformado desde Tartesos y que las continuas invasiones sufridas desde entonces no habían sino enriquecido. Infante construyó una historia mítica de Andalucía que, desde su época de esplendor de la Al-Andalus musulmana hasta la decadencia provocada por la invasión castellana, manifestaba a pesar del estado de postración en la que se encontraba la “pervivencia del genio andaluz a través de los siglos”. La descripción de un pasado mítico y glorioso y de una realidad de postración constituían, como lo fue en el literato granadino, el acicate para la acción en este caso regeneracionista. Quizá el afán infantiano por buscar el “genio andaluz” y su sobrevaloración del pasado musulmán, le llevó a una hipervaloración del sustrato orientalista de la identidad andaluza, cuestión que tradicionalmente había construido más la alteridad que la identidad del “pueblo andaluz”; error este que aún pervive entre algunos de los grupos nacionalistas radicales.

El resultado fue que al carecer de lengua y de un pasado diferenciado y explicitado por una robusta historiografía propia, el discurso identitario "inventado" por los andalucistas tuvo escaso poder de diferenciación respecto a lo español. Cuestión esta que el propio Blas Infante se ocupó de resaltar: "Andalucía es y será siempre la esencia de España", llegó a escribir en *La verdad sobre el Complot de Tablada y el Estado Libre de Andalucía*.

A todo ello hemos de añadir la ambigüedad del programa político de los andalucistas históricos. Ambigüedad respecto a la consideración que tenían de Andalucía, que osciló desde las primeras definiciones regionalistas hasta las más decididamente nacionalistas, para pasar más adelante —los momentos decisivos, una vez abierto el proceso autonómico durante la Segunda República— de nuevo a postulados regionalistas. En la práctica su propuesta política era la de un regionalismo blando, disfrazado de nacionalismo en las palabras, cuando en el contexto estatal e internacional predominaba un nacionalismo etnicista, estatalista, que sólo entendía la soberanía como independencia, que tenía la cuestión Irlandesa como modelo. Carecieron también de un programa de transformaciones institucionales, en las que plasmar las aspiraciones de autogobierno, suficientemente diferenciado del republicanismo federal como para no aparecer públicamente confundido con él. Esa confusión, más allá de coincidencias meramente tácticas, y la negativa explícita a constituir una organización política que fuese polo de referencia y vehículo de expresión del andalucismo político, restó capacidad de incidencia entre la exigua clase media urbana, lugar donde más acogida podía tener un discurso anticaciquil, federalista, republicano y moderadamente reformista en lo social.

Pese a sus buenas intenciones, tampoco supieron dotarse de un programa de transformaciones socioeconómicas que hubiera sido capaz de atraerse a un sector importante de las clases populares andaluzas, aquellas a las que en principio tenía que haber ido dirigido el mensaje andalucista. El Andalucismo Histórico careció de un programa económico compensado e interiormente articulado. Sólo planteó un conjunto de reivindicaciones agrarias a las que añadió varias propuestas económicas generales, tales como el libre comercio, desgravación fiscal del capital y del trabajo y desarme arancelario; propuestas que, por cierto, se compadecían poco con los planteamientos nacionalistas de la época, fundamentados más en la protección que en el librecomercio. El modelo de crecimiento económico que propugnaban resultaba ultraliberal, donde no era difícil advertir la contradicción entre sus propuestas de materia agraria y las propuestas de carácter general. Su análisis poco ajustado de la realidad andaluza les llevó a hacer depender de la solución del problema agrario la posibilidad de un desarrollo autocentrado. Con ello el sector secundario, que se pensaba entonces debía ser la

clave y aún la posibilidad de todo desarrollo, y las reivindicaciones del movimiento obrero quedó al margen de las propuestas andalucistas.

Pero incluso en las medidas de carácter agrario, el programa andalucista fue incapaz de conectar con las principales reivindicaciones del campesinado. En 1914, el propio Blas Infante explicaba el carácter central del programa agrario en su construcción andalucista: "es el campo la primera fuente donde la ciudad ha de buscar la savia que Andalucía necesita para la obra de su resurgimiento". La subordinación de Andalucía era la consecuencia de la dominación política que la sometía a una doble tiranía: por un lado, una tiranía político-administrativa, el caciquismo, y, por otro, una tiranía económico-social que surgía de la propia estructura social andaluza. El resultado es que había quedado Andalucía reducida a un "pueblo de jornaleros". "Andalucía está dividida —decía Infante— entre muy pocos señores, mientras que ningún derecho ostenta sobre ella la inmensa mayoría de los andaluces". Enlazando con la tradición campesina, Infante recogía la reivindicación de la Reforma Agraria como la solución del problema: "Andalucía se redimirá por la conversión del jornalero en granjero, en cultivador de su propia tierra, esto es, por la creación de una clase media campesina". Su propuesta era contundente: "La tierra andaluza para el cultivador".

Sin embargo, estas propuestas, que de ninguna manera podían agradar a los grandes propietarios terratenientes, apenas si tuvieron eco o influencia en el seno del movimiento campesino. Tras la declaración de principios y objetivos, los andalucistas proponían soluciones bastante distantes de lo que en esos momentos demandaban los distintos grupos que componían el campesinado andaluz, especialmente los campesinos sin tierra. Consecuentes con su presupuestos georgistas, se decantaban por soluciones contrarias al colectivismo y a la abolición de la propiedad privada. Para un regionalismo que sólo podía tener una base popular, estas limitaciones eran muy graves, puesto que le condenaban a convertirse en un movimiento minoritario, sin respaldo social posible, tal y como efectivamente ocurrió.

Los avatares del proceso autonómico durante la Segunda República muestran que, efectivamente, el proceso se desencadenó más por un deseo emulativo respecto a los procesos autonómicos de Cataluña, Galicia y País Vasco, dentro del clima de redefinición de la organización territorial del Estado establecida por la Constitución de 1931, que como resultado de una conciencia regionalista o nacionalista propia, cosa de la que en realidad se carecía. No obstante, no debe minusvalorarse el efecto catalizador que el agravio comparativo y la emulación tuvieron en el despertar de una conciencia autonomista. Las numerosas contestaciones de los ayuntamientos a la petición de nombrar delegados y asistir a la Asamblea Regional de Córdoba de enero de 1933 lo demuestran.

En cualquier caso, la falta de una conciencia andalucista generalizada entre el pueblo andaluz y la posición hostil de la mayoría de los partidos políticos y organizaciones sindicales, convirtieron en minoritario el deseo de un importante y activo núcleo de partidarios del régimen autonómico. Incluso entre ellos, excepción hecha de los miembros de las Juntas Liberales y algunas personalidades, predominaban aquellos que entendían la autonomía como una mera descentralización administrativa y, al mismo tiempo, un freno a las aspiraciones "separatistas" (nacionalistas) de Cataluña y País Vasco.

El proceso autonómico y las limitaciones del andalucismo actual

La reaparición en el panorama político de planteamientos andalucistas y de reivindicación autonómica se debe contextualizar en el debate intelectual y político habido en el seno de las fuerzas antifranquistas acerca del reconocimiento de los derechos de las nacionalidades que conformaban el Estado. La izquierda comprendió que la estabilidad del sistema democrático dependería mucho del reconocimiento de los derechos de los "pueblos" a instituciones de otro gobierno, dentro de un estado unitario. En Andalucía en 1973 se constituía la Alianza Socialista de Andalucía (ASA) que se reconocía heredera de los postulados del andalucismo histórico, proponiendo como principales ideas programáticas un regionalismo solidario y la creación de un Poder Andaluz. Tres años más tarde se convirtió en el primer partido político netamente andalucista de la Historia, el Partido Socialista de Andalucía (PSA) cuyas claves ideológicas se hallaban en un socialismo bastante abstracto teñido de cariz tercermundista, muy influido por las teorías de la dependencia y un regionalismo que para ser tal, decían, había de ser socialista fundiendo ambos términos y ofreciendo una elaboración teórica más acabada de la formulada inicialmente por ASA.

Por otro lado, durante la Transición buena parte de los intelectuales y políticos andaluces tendieron a expresarse en clave regionalista o nacionalista y pronto se puso en marcha la asamblea de parlamentarios en cargada de redactar un proyecto de régimen provisional de autonomía. Una reivindicación que sería refrendada masivamente el día 4 de diciembre de 1977 mediante manifestaciones de numerosísima participación que convirtieron esa fecha en su símbolo y en el día de Andalucía, hasta su sustitución por el 28 de febrero.

Ahora bien, este contexto favorable consideramos que estaba creado más por el recrudecimiento del debate sobre la cuestión nacional que por un sentimiento identitario propiamente andaluz. Por otro lado, la aplicación

de las teorías del subdesarrollo convencieron a muchos de que el subdesarrollo andaluz constituía el reverso de la moneda del desarrollo vasco y catalán (justamente, las comunidades que estuvieron siempre en cabeza de las reivindicaciones nacionalistas pidiendo un trato diferencial que amenazaba con discriminar al resto de las regiones) y que era preciso impedir que la configuración democrática del Estado sancionara las desigualdades regionales en perjuicio de Andalucía, dando lugar a un sentimiento de agravio comparativo.

La decisión del poder preautonómico andaluz de transitar por la vía del artículo 151 de la Constitución que posibilitaba un rápido acceso a una autonomía plena, equiparable a la de las nacionalidades históricas, aceleró el proceso pero rompió el consenso hasta ese momento existente entre las fuerzas parlamentarias andaluzas. Por un lado, se establece una fuerte rivalidad entre PSA y PSOE por liderar ante la sociedad el proceso autonómico, simbolizada por el nombramiento de Rafael Escuredo, mucho más comprometido con el nacionalismo andaluz que Plácido Fernández Viagas, como Presidente de la Junta de Andalucía. Rivalidad que se mantuvo por parte andalucista hasta hace bien poco tiempo creando en su seno una suerte de victimismo que le hacía considerar al PSOE andaluz como su principal adversario.

Por otro lado, se establece una ruptura entre derecha e izquierda que, desde nuestro punto de vista constituyó un elemento decisivo para entender el posterior desarrollo del proceso autonómico. En efecto, UCD defendía un modelo de Estado articulado en dos tipos de autonomías: las nacionalidades históricas que obtendrían las competencias plenas previstas en el artículo 151 ya citado y todas las demás regiones que debían transitar por la vía más lenta y con menos competencias del artículo 143 de la Constitución. Desde ese momento el partido del gobierno se mostró beligerante con la forma en que la Junta de Andalucía había decidido conducir el desarrollo autonómico y pidió la abstención en el referéndum que el propio gobierno había convocado, creando de paso una auténtica ruptura interna simbolizada por la dimisión del ministro Manuel Clavero Arévalo y su abandono de UCD para reclamar el sí en el referéndum y defender la plena autonomía andaluza. Una actitud seguida por algunos otros distinguidos militantes que se convirtieron en el símbolo de un andalucismo centrista que posteriormente no obtendría resultados positivos en las urnas.

El resto de los partidos de izquierda se lanzó a una campaña nítida a favor de la plena autonomía que, de alguna manera, hizo del 28 de febrero de 1980 el símbolo de la lucha de Andalucía por su propia dignidad, dio la sensación de haber conseguido un alto nivel de sensibilización nacionalista y de unidad regional, así como rompió el temor de alcanzar una autonomía

de segunda con la que no fuese posible salir del subdesarrollo económico y de la marginación política. Pensamos que esas son las principales claves explicativas del triunfo político (que no legal) del Referéndum autonómico, más que una expresión de conciencia madura de la identidad nacional andaluza que, además, las concepciones estatistas de los principales partidos de izquierda hegemónicos en Andalucía siempre estuvieron lejos de defender.

Con la elaboración del Estatuto de Autonomía y su posterior aprobación y la celebración de las primeras elecciones autonómicas que dieron la victoria, como hemos dicho, a los socialistas en mayo de 1982, se puede decir que acaba el largo e inseguro camino hacia el reconocimiento político del hecho diferencial andaluz. Probablemente lo más importante del mismo, más allá de las indudables ventajas económicas y de infraestructuras que ha supuesto contar con una autonomía plena, sea la idea de la unidad de Andalucía como algo existente en el sentimiento y en la conciencia de sus habitantes, además de la convicción extendida entre importantes sectores ciudadanos de que el subdesarrollo y la tercermundización de Andalucía han desaparecido de forma definitiva contribuyendo a desactivar aquel sentimiento identitario basado en la teoría de la dependencia que había perdurado durante la transición.

No obstante, estamos muy lejos de haber realizado una construcción nacional andaluza: ni el marco competencial del que dispone la Comunidad es el más conveniente (por insuficiente) ni la identidad andaluza está suficientemente consolidada y los planteamientos nacionalistas están muy lejos de ser hegemónicos. Incluso el andalucismo "realmente existente" constituye más bien un factor de bloqueo que de desarrollo. Sus teóricos siguen pensando la identidad andaluza en términos culturalistas y el nacionalismo en términos decimonónicos. El discurso de identidad sigue fundamentándose en el tópico del subdesarrollo, cosa que para un sector muy importante de los andaluces no responde a una realidad que ha supuesto importantes mejoras en los ingresos monetarios, en los servicios sociales y sanitarios, en cobertura de desempleo, etc., o en el fuerte crecimiento experimentado por los subsectores olivarero y de frutas y hortalizas extratempranas, o en el continuo crecimiento del sector turístico. Las deficiencias de este modelo extravertido y altamente dependiente de otras economías, como hemos dicho, no han conseguido contrarrestar la idea y la realidad de una mejora sustancial del nivel de vida y de la mejora de la posición relativa de Andalucía, especialmente desde nuestro ingreso en la Unión Europea.

Incluso la trayectoria política e ideológica zigzagueante del Partido Andalucista ha sido uno de los factores más negativos para el desarrollo nacionalista. Su ambigüedad programática y sus continuos vaivenes ideológi-

cos (simbolizados en el cambio de nombre a partir de su V Congreso) han desconcertado a muchos de sus seguidores. No ha cambiado su discurso nacionalista, ha acabado rechazándose en lo social y tampoco ha conseguido romper la imagen de ser un partido instalado de forma sólida exclusivamente en Cádiz y Sevilla o de ser excesivamente dependiente de sus dos principales líderes, Pedro Pacheco y Rojas Marcos. Parece evidente la necesidad de un nuevo discurso nacionalista que se desarrolle en el terreno de la defensa de los recursos propios y de la afirmación de las identidades que será uno de los escenarios de lo político en el siglo XXI y donde es preciso estar con la máxima capacidad de decisión y autogobierno. Es más, esta afirmación de la identidad debe hacerse desde la pluralidad y la democracia y no desde la xenofobia y el autoritarismo. Consideramos que el nacionalismo es un terreno demasiado importante como para dejarlo en manos de las concepciones más etnicistas, decimonónicas y conservadoras.

Bibliografía

Gómez Oliver, M. "Origen y desarrollo de los nacionalismos en España", en Cano Pérez, M. y Muñoz, F. (eds.), *Hacia un Mediterráneo pacífico*, Granada, editorial universitaria, pp. 199-211, 1997.

González de Molina, M. "El andalucismo político, 1915-1998. ¿Un andalucismo imposible?", en Forcadell, C. (ed.). *Nacionalismo e Historia*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, pp. 89-115, 1998.

González de Molina, M. y Gómez Oliver, M. (coords.). *Historia Contemporánea de Andalucía*, Sevilla, Junta de Andalucía, 2000.

Instituto de Estudios Avanzados de Andalucía. *Evolución de la opinión pública en Andalucía. 1978-1997*, Córdoba, documento de trabajo, 1997.

Sevilla Guzmán, E. y González de Molina, M. "En los orígenes del nacionalismo andaluz: reflexiones en torno al proceso fallido de socialización del andalucismo histórico", en *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, nº 40, pp. 73-96, 1987.

LA REORGANITZACIÓ AUTONÒMICA DE L'ESTAT. CAP A UN ESTAT PLURINACIONAL?

Ponents:

ENRIC ARGULLOL
ANTONI CASTELLS
ÀNGEL CASTIÑEIRA

Moderador:

ANTONI SEGURA

ENRIC ARGULLOL: Quan el 1975-1977 es planteja la urgència d'un canvi de règim a Espanya, eren tres les claus principals en les quals es podia centrar. D'una banda, el que en diríem les estructures polítiques. Era evident que l'únic plantejament acceptable era un règim basat en les institucions pròpies de la democràcia representativa. I aquesta és l'opció que fa la Constitució, en la qual una de les claus de volta de l'organització política és precisament la recepció de les institucions pròpies de la democràcia representativa en la clau de monarquia parlamentària, i per tant contenint també l'opció entre república i monarquia. La segona gran qüestió de debat era l'estatus de la relació entre poder públic i ciutadà. I aquí, per tant, el tema central era la regulació i la garantia efectiva dels drets fonamentals i les llibertats públiques. Aquesta és, segons la meua opinió, la segona clau de volta de la Constitució de 1978. I la tercera era l'opció que es feia sobre la distribució del poder al territori i essencialment l'opció per continuar en un estat centralista uniformista o bé, com la realitat imposava, l'opció per un estat en el si del qual s'admetés l'exercici del que en podríem dir el principi d'Autonomia.

El primer punt va quedar acabat a la Constitució i les lleis que la van complementar i fins i tot precedir. No oblidem, per exemple, que tot el sistema electoral està basat en el Decret llei d'eleccions de 1977, i això és anterior a la mateixa Constitució. I les opcions que la Constitució va establir hi van quedar bastant acabades, cosa que no vol dir que no admetin canvis.

Pel que fa referència a la declaració i tutela efectiva dels drets fonamentals de llibertats públiques, és clar que en el moment en què es plantejava la Constitució de 1978, l'*acquis*, és a dir, el capital acumulat d'opcions polítiques i jurídiques en aquest punt, en el de les relacions poder públic i ciutadà, havia arribat a l'Europa occidental a un nivell en el qual la transició d'aquest nivell al nostre context, el de la Constitució, era relativament senzill. I la Constitució estableix un sistema, no m'atreveiria a dir exhaustivament depurat, però sí considerablement madur de definició de drets fonamentals i llibertats públiques i d'establiment de procediments de garantia, que no s'esgoten, a més, fins i tot a l'interior de l'Estat sinó que obren la porta a l'accés a una institució com és el Tribunal Europeu de Drets de l'Home.

El tercer tema era el més difícil perquè, d'alguna manera, presentava vessants més complexos. D'una banda, hi havia l'opció fonamental: si es reconeixien o no es reconeixien unes realitats diverses al si de l'Estat. I a partir d'aquí, quina era la sortida que es donava a aquest reconeixement. La primera opció va quedar també apuntada abans de la mateixa Constitució amb l'establiment dels règims provisionals d'autonomia, el primer dels quals va ser precisament el restabliment de la Generalitat de Catalunya a partir del Decret llei de setembre de 1977, això és pràcticament tres mesos després de les primeres eleccions democràtiques. D'alguna manera, aquestes, amb la data de 15 de juny de 1977, simbolitzen el canvi de règim, una data amb la qual establir la fita de separació d'una etapa. Doncs bé, segurament, la fita de separació a Espanya d'establiment de la democràcia no és el 29 de novembre de 1975, ni un dia precis de 1976, sinó que possiblement hi ha arguments per fer pensar que són les eleccions generals del 15 de juny de 1977 les que van agafar, al marge de si estava previst o no, un caràcter constituent. I pocs mesos després, a finals de setembre de 1977, es produeix el restabliment provisional de la Generalitat i també el reconeixement del que s'anomenava el Consell General del País Basc.

I a partir d'aquí es va plantejar un dels temes crucials, no resolt, que és si el sistema d'articulació territorial del poder era un sistema que s'estenia per tot el territori o bé s'articulava jurídicament només allà on hi havia un component nacional, construït a partir d'un fet lingüístic, cultural o idiosincràtic i d'uns precedents. L'opció que fa la Constitució en aquest punt no és determinant, no acabava de decidir si s'anava cap a una generalització completa de les autonomies o bé el fet autonòmic territorial era un fet singular. En aquest sentit, la Constitució presentava una situació semblant a la que ens trobem de vegades quan anem al restaurant i només hi ha menú, però a la Constitució no hi havia menú, hi havia la carta. I aquesta carta admetia desplegaments diversos. Quin ha estat el desplegament? Eren els

següents: Primera, generalitzava o no aquesta distribució territorial del poder, que se singularitzava a més en les situacions que tenien precedents històrics. De fet, al final de la Constitució hi ha una disposició que recorda que determinats territoris abans havien fet un plebiscit sobre un estatut d'autonomia. La fórmula és curiosa perquè els redactors de la Constitució no van poder dir «els territoris que havien tingut un règim d'autonomia» perquè resultava que Galícia havia fet un plebiscit sobre l'estatut durant la República, però el cop d'Estat del 18 de juliol de 1936 va ser posterior al referèndum sobre el projecte d'estatut i aquest encara no havia entrat en vigor. I per això es va haver d'introduir la fórmula de «territoris que haguessin fet un plebiscit».

Segona opció: tots igual o no? Què ha passat? Doncs ha passat, en primer lloc, que el procés s'ha generalitzat i, per tant, hi han confluït dos processos: un procés que en podríem dir de descentralització, i la lògica del procés de descentralització porta a la seva generalització, igual com no és imaginable un punt del territori que no pertanyi a un ajuntament. Nosaltres estem acostumats en el nostre sistema europeu continental que cada punt del territori pertany a un municipi. No ens entra la idea que hi pugui haver un punt del territori que no tingui un ajuntament. Doncs la generalització i la dinàmica del principi de descentralització porta a entendre que no hi ha un punt del territori que no pugui tenir també una Comunitat Autònoma, fins i tot Ceuta i Melilla, que ja és ben estrany. Però quina era la segona qüestió que deixava oberta la Constitució? Era la de si tots tindrien el mateix règim o serien règims diferents. Aquí la Constitució semblava indicar, i hi ha molts punts que es podrien esmentar en aquest sentit, que el desplegament no havia de ser homogeni. A l'article 2 de la Constitució hi ha una cosa que no es diu gaire perquè els pactes que van donar lloc a la democràcia són uns pactes que, com vostès saben, han comportat implícitament molts silencis. La Constitució es redacta com a fruit de les eleccions del 15 de juny de 1977, però es redacta sota la pressió d'uns poders fàctics, tal com s'anomenaven aleshores. Ara ja no es parla dels poders fàctics, i més exactament dels poders fàctics que tenen la força coactiva, per dir-ho eufemísticament. I això es nota a la Constitució, i fins i tot un professor d'anàlisi de text, un estudiós de la construcció dels textos literaris, ens podria fer tota una explicació de com s'entreveu aquesta tensió a la Constitució. Hi ha un article que, segons la meua opinió, explícita de la manera més notòria això que acabo de dir, que és l'article 2 de la Constitució. Aquest és un article alambinat, barroc, redundant. És aquell que parla de «la unidad indisoluble», «la patria común»... Però també hi diu una altra cosa: «las nacionalidades y regiones en el seno de la nación española», i això no va ser casual; no és que un bon dia als redactors de la Constitució

els agafés un afany de literatura una mica cursi i es posessin a seguir aquest precepte, sinó que la inclusió del terme *nacionalitat* va ser objecte d'un debat molt intens i acalorat al Senat, quan es redactava la Constitució. Per tant, en l'article 2 de la Constitució i en el seu preàmbul fa una diferència i diu: aquests components territorials que hi ha al si d'Espanya no tenen tots el mateix nom. Normalment quan a unes coses els donem un nom i a unes altres un altre, és que existeixen elements diferenciadors. Després s'establia uns camins diversos d'accés al règim d'autonomia, uns possibles sistemes de competència diversos i algunes altres peculiaritats. I, en algun cas concret, unes peculiaritats molt singulars que han tingut un desplegament i que tenen una vigència clara com ara és el cas del règim foral del País Basc i també de Navarra, cosa que s'acostuma a oblidar. Suposo que molts de vostès són estudiosos d'història, i normalment no s'explica i no se sap que la unitat jurídica d'Espanya no es va fer amb els Reis Catòlics; això són romanços. La unitat jurídica pública, no de dret privat, es va fer amb Felip V, amb el decret de Nova Planta, però això tampoc no és cert perquè va subsistir Navarra, tot i que ningú no se'n recorda ni en parla. Per tant, el règim singular no és únicament del País Basc sinó també de Navarra.

Doncs a la Constitució hi havia aquesta doble possibilitat: la d'una homogeneïtzació i que tothom tingués el mateix règim uniforme o no. Hi havia pistes a la Constitució, en el sentit que era necessari establir règims parcialment diferents. Quina ha estat la realitat? La realitat, a hores d'ara, és que l'Estat autonòmic ha significat, i cal dir-ho, una transformació profunda de l'Estat espanyol. El procés d'aquests vint o vint-i-cinc anys ha estat un procés intens de transferència, de gestió administrativa i de recursos vinculats. I això cal dir-ho amb contundència. Ara bé, el procés que s'ha produït al llarg d'aquests vint anys ha estat un procés que ha posat tot l'accent, d'una banda, en les característiques uniformitzadores i, de l'altra, l'accent en el desplegament dels indicadors d'heterogeneïtat, de singularitat, ha estat escàs, difícil i progressivament delimitat. En segon lloc, al meu parer, aquest procés, que, com ja he dit, ha estat d'envergadura, ha estat més orientat a atorgar facultats i possibilitats d'actuació administrativa que no pas l'apoderament per fer autèntiques polítiques pròpies, que és a partir d'on es manifesta una real autonomia política. Un col·lega meu italià deia una vegada que els estats europeus que obren processos de descentralització tenen, aquestes darreres dècades, la tendència a convertir les comunitats autònomes, les regions, els *länder*, en llenguados; però, com deia ell, el llenguado és un peix absolutament pla. I poden ser una mica més grans, poden créixer, se'ls proporciona més mitjans, però són per fer gestió administrativa i no per fer política. Se'ls assigna recursos, però essencialment vinculats, tant formalment com realment. I això jo crec que ha passat aquí. Tot el

conjunt de límits (de les bases, de la legislació bàsica, etc.), acompanyat d'una regulació insuficient dels recursos públics i vinculats en un percentatge molt alt (és a dir, que es decideixen i es transfereixen per a una determinada missió i, per tant, no hi ha la capacitat d'elegir si es dediquen, per utilitzar l'exemple clàssic, més diners a tancs o a mantega), ha configurat un procés de descentralització que té uns trets considerables de caràcter administratiu i que, en canvi, ha perdut un accent important pel que fa referència a la construcció de polítiques, de maneres d'actuar i d'incidir en la realitat que siguin, si més no, parcialment diferents d'una banda i d'una altra. Per tant, ha estat un procés amb un component uniformitzador molt fort, amb un component de transformació de projecte polític en projecte administratiu també considerable.

Això vol dir que al costat de l'afirmació que durant aquests vint o vint-i-dos anys, després de la Constitució, s'ha produït un procés de transferència important, cal tenir clar que es tractava d'un estat tremendament centralista i concentrat. Normalment es parla dels països europeus continentals llatins com de països estatalistes i de tradició centralista, i és veritat, però el grau de concentració (no únicament de centralització, sinó de concentració) que existia a Espanya, per exemple, no era comparable al d'Itàlia. Els posaré dos exemples que pertanyen al món de la cultura i l'espectacle. A Itàlia, país centralista des que es constitueix com a país unitari a finals de 1919, hi ha quatre biblioteques nacionals que tenen aquest estatus: la Biblioteca Nacional de Florència, la de Roma, la de Nàpols i la de Milà. En canvi, això a Espanya no es va produir ni existeix actualment; encara s'ha de construir la biblioteca provincial de Barcelona, que diuen que es començarà ara. Per tant, no era únicament un estat centralista, i això vol dir que les decisions es prenen al centre, sinó que era un estat concentrat, i els seus serveis també estaven molt centralitzats. D'altra banda, quan l'any 1980 es comença a executar l'Estatut d'Autonomia, durant uns mesos jo vaig ser a la Comissió de Traspassos (Estat-Generalitat) i hi vaig aprendre molt. L'únic edifici important de l'Administració de l'Estat a Barcelona, llevat de la Delegació d'Hisenda per cobrar els tributs i de les forces coactives, era un que s'acabava de fer de la Direcció Regional de Carreteres. Tots els altres serveis de l'Estat funcionaven en pisos llogats. No hi havia una estructura estatal, i no cal dir que no hi havia una biblioteca pública, no cal dir que l'Estat mantenia dues orquestres i les dues eren a Madrid, i tampoc no cal parlar sobre la concentració de l'acció en el camp de les Belles Arts, i podríem seguir citant altres exemples. Per tant, era un estat centralista i concentrat. Però a continuació cal dir també que les expectatives creades i generades al llarg del franquisme, de recuperar la personalitat nacional, no van ser satisfetes plenament per la manca d'una admissió suficient dels ele-

ments singulars d'alguns territoris i també per la manca d'una possibilitat de fer una acció política pròpia d'envergadura per les dificultats de les aplicacions jurídiques i per les limitacions financeres. I aquest és una mica el context en què ens movem.

És evident que el desplegament realitzat fins ara no és reversible, i, en primer lloc, queda per veure si es poden introduir elements de singularitat respecte als aspectes que són propis d'una part o una altra del territori. I en segon lloc, i molt destacable, si realment es pot avançar en la línia de convertir una autonomia que té trets importants, propis d'un plantejament merament administratiu, en el reconeixement d'unes possibilitats d'acció. Com fer-ho? Al meu parer, en contra del que moltes vegades se sent als mitjans de comunicació i en altres llocs, no hi ha cap exemple al món d'un estat amb diversitat que, d'una vegada per sempre, es doni per estructurat. No n'hi ha ni un. Sempre estan en evolució, sigui més lenta o més forta, i aquesta es produeix per diferents mitjans. Es produeix perquè es modifiquen les normes. Per exemple, Bèlgica és un país que ha modificat la seva Constitució crec que més d'un centenar de vegades al llarg d'uns 180 anys. D'altres són molt estables i els canvis es produeixen perquè hi ha una creació en el moment que s'aplica la Constitució o les normes, bé perquè els legisladors en el moment que fan les lleis van recreant les normes en el moment d'aplicar-les o bé perquè els tribunals, i singularment el Tribunal Constitucional, quan resol els conflictes fa també una reinterpretació. I això és així. Els posaré un exemple molt recent. Fa uns tres o quatre anys, el Tribunal Constitucional va mantenir al llarg d'una sèrie de sentències una determinada orientació sobre un tema molt concret com eren les cambres agràries, les de comerç i les confraries de pescadors. Era un criteri, podríem dir, «superlliberal», i ho dic entre cometes en el sentit que deien que això era una cosa que venia d'abans i se'ls havia de treure poder, havia de ser una cosa voluntària, etc. Però fa pocs mesos que ha canviat l'orientació i la Constitució no s'ha variat, i és lògic que sigui així perquè, si no, seria com fer pensar que la vida es pot delimitar i momificar. Per tant, desplegar aquestes altres orientacions, que són d'alguna manera en la Constitució però que no han tingut la vida o la dinàmica suficients durant aquests anys, es pot produir per un conjunt de mecanismes diferents que, fins i tot, es poden combinar. De què dependrà l'aplicació d'uns o altres? Doncs dependrà, en definitiva, de la voluntat política que en cada moment es formi, la qual, afortunadament, en un sistema democràtic, es construeix a partir de la decisió dels ciutadans. I això almenys era el que jo els volia apuntar com a reflexió.

ÀNGEL CASTIÑEIRA: En primer lloc vull agrair al Centre d'Estudis Històrics Internacionals la invitació i, concretament, al senyor Aracil i a l'amic

Antoni Segura per la confiança que em fan per estar aquí amb tots vostès. En segon lloc, voldria cridar l'atenció del públic sobre el títol i sobre l'interrogant del títol. Parlar de *Cap a un estat plurinacional?* em sembla que em legitima a començar la meva intervenció amb dues afirmacions. La primera és que precisament perquè hi ha un interrogant, vol dir que no sabem ben bé cap a on anem i l'interrogant ens convida a fer una mena d'assaig. Aquest pot consistir en una part de valoració històrica, com ha fet el doctor Argullol, o en un assaig que intenta anar més enllà del present. Tota dimensió assagística incorpora una dimensió valorativa i, per tant, jo no l'amagaré i intentaré anar més enllà del present. La segona qüestió que incorpora la pregunta a mi em sembla que té molt a veure amb el pròleg o la introducció que feia a la revista *Idees*, sobre els vint anys d'estatut. En aquella introducció, que va redactar inicialment l'Antoni, i en la qual jo després també hi vaig afegir algunes coses, diu que la generació d'avui, la de la majoria dels qui estem avui presents, no ha tingut l'ocasió de votar la Constitució espanyola ni de votar l'Estatut d'Autonomia¹. I amb la qual cosa un pot creure que, si no hi ha una mena de renovació del compromís ciutadà, l'únic que ens cau al damunt és una espècie de destí fatal o positiu contra el qual nosaltres no tenim res a fer o res a dir perquè pràcticament tot estava dit. Crec que aquest serà l'esperit de la meva intervenció, i la pregunta del debat d'avui es presenta precisament com una pregunta carregada de projectes per al futur. I això pot convidar els aquí assistents no a creure que estem fent un joc nominalístic, per dir-ho així, sobre les possibles interpretacions o reinterpretacions d'alguns articles de la Constitució, sinó a afrontar el repte d'imaginar Catalunya no com una cosa ja feta sinó com un autèntic projecte per fer. I les decisions de cada un de vostès podran ajudar o no a decidir el sentit d'aquesta pregunta, el sentit de si anem cap a un estat plurinacional o no, i després m'hi referiré al final de la meva intervenció.

Per força, a la meva intervenció, hi havia d'haver una part històrica que gairebé me la puc saltar perquè, d'alguna manera, ja l'ha fet el professor Argullol. Aquesta part històrica venia a dir que a mi em sembla que l'Estatut d'Autonomia i el poder territorial espanyol responen a un procés de descentralització d'un estat concebut com a uninacional. Per a mi, això és una tesi a defensar. I la segona, que l'Estatut, dins d'aquest procés de descentralització, és una norma dictada per l'Estat, i no és ni tan sols una «constitució pròpia» de Catalunya que depengui només dels catalans. Aquest document va ser dictat, aprovat i ratificat des del Parlament espanyol. Per tant, en aquest sentit l'última paraula sobre el seu contingut no la tenen els ciutadans catalans sinó que la té el Parlament espanyol.

Això, al meu entendre, no treu mèrit a uns dels processos més importants que es va iniciar en el que jo anomenaria la Primera Transició que,

segons la meua opinió, va permetre una gran coincidència enormement positiva i favorable entre les reclamacions nacionals de catalans, bascos i gallecs, i d'una altra banda les reclamacions democràtiques. Aquesta coincidència va molt més enllà de l'esforç que podia fer el poble català. Quan parlo de coincidència estic dient que molta o una gran part dels ciutadans espanyols també van donar suport al canvi i a la Transició, i van incorporar amb simpatia les reclamacions de bascos, gallecs i catalans. Tot i així, dins d'aquesta part històrica, crec que el procés de descentralització politicoadministrativa tenia incorporades unes promeses, quan feia la diferència entre regions i nacionalitats històriques, que amb el pas del temps (passant per la LOAPA, etc.) es van anar difuminant, que van quedar en la generalització del que es va anomenar «café per a tothom». Dintre d'aquests vint anys de la Primera Transició els historiadors, amb bona lògica, van parlar d'etapes o fases segons el criteri o el poder del govern que hi havia a Madrid. Així s'ha parlat de fases de majories absolutes, on l'anomenat *corro socialista* va imposar una lògica i un criteri; i s'ha parlat també de les fases de la pèrdua de les majories absolutes i de la incorporació o no de bascos i catalans, i això òbviament ha implicat també canvis significatius dintre del mateix procés i evolució de les autonomies.

Jo crec, i no seria correcte no dir-ho, que hem d'intentar comprendre el present d'aquests darrers vint anys, que ha estat el nostre present o una part d'ell, i això és sempre un element interessant perquè, en la mesura que l'estem vivint, l'intentem racionalitzar. En avaluar aquests vint anys que han passat, i en veure en perspectiva el que en podríem dir les etapes d'aquesta Primera Transició, els elements positius serien enormes més enllà de les limitacions que cadascú pot veure-hi.

Tanmateix, al meu entendre, a partir de la segona dècada dels anys noranta hi ha un canvi, que ja anomenaria com una mena de Segona Transició, impulsat fonamentalment per diversos fets que voldria esmentar, alguns dels quals tenen a veure amb Catalunya i altres superen l'àmbit català. Aquests canvis que iniciarien la Segona Transició estan relacionats amb la reformulació del futur de l'horitzó europeu i la creació de la Unió Europea. La creació d'aquesta permet imaginar, per primera vegada, un horitzó de sobirania compartides i de participació ciutadana a partir de delegacions de poder. Aquest model, que podria ser vàlid per a diversos estats, d'alguna manera també es podria projectar internament pel que fa a l'acomodació de nacions sense estat dintre d'un mateix país. Però hi ha altres fets, també òbviament importants, que gairebé com a esglaons a partir de l'any 1996 i els anys següents van apareixent. Hi ha els congressos dels partits i els documents que sorgeixen d'aquests que fan possible que en el cas de Convergència Democràtica l'any 1996 i d'Unió l'any 1997 i en algun document del PSC

el 1998 es pugui parlar d'alguna manera d'un cert to sobiranista, és a dir, amb tots els matisos. Són partits que havien gestionat l'autonomia i que, en bona mesura, l'havien defensada, i no parlo d'Esquerra Republicana, sinó d'aquells partits que probablement són més lleials o fidels a la visió autonòmica, que a partir d'aquests documents comencen a donar, amb alguns matisos, un cert to sobiranista, i incorporen una visió diferent, per a la qual necessitaven haver experimentat l'Estatut i copsar les seves limitacions. Amb el professor Termes, hem discutit molts cops que de vegades l'Estatut de 1932 es va mitificar, i això va ser així perquè pràcticament no es va posar en marxa i no es va poder avaluar les seves potencialitats ni les seves limitacions. Ara, en canvi, el trajecte recorregut de vint anys ens ha permès veure les llums i les ombres del que podia donar de si. Per tant, aquest últim període dels anys 1990 és especialment hiperactiu pel que fa a les teories jurídiques, a les tasques dels acadèmics pel que fa a la ciència política comparada i pel que fa a la filosofia política i als documents dels partits per redefinir i remodelar el que podia ser la futura acomodació d'aquestes nacions sense estat dins del territori espanyol. Penso que el marc europeu i aquests canvis interns precipiten després fets més recents com serien la Declaració de Barcelona i el que això representa, el Pacte de Lizarra, que podrien representar el primer pas cap a una Segona Transició. Aquesta comptaria amb noves teories que ja no parlarien d'un model autonomista sinó d'un model que o bé permetria parlar de federalisme simètric o asimètric o bé de sobirania compartides. Aquest és el període, al meu entendre, que tot just hem encetat amb més o menys encert en els darrers cinc o sis anys.

Aquest canvi de model ens ha permès, per primera vegada, dibuixar clarament el que podríem dir dues lògiques diferents, tema en el qual voldria: una lògica clara, que seria la lògica nacional espanyola, la qual voldria donar per tancat el procés autonòmic; i una segona lògica que, al meu entendre, seria la lògica de les minories nacionals, que voldria encetar aquesta Segona Transició per acomodar, si és possible definitivament, les nacions sense estat dins un model ja no descentralitzador sinó clarament plurinacional de l'Estat espanyol. Per a mi, l'element més important per primera vegada en aquest canvi de Transició és que així com a la Primera Transició vam comptar amb el suport i la simpatia de gran part de les forces polítiques i progressistes de l'Estat espanyol, que vinculaven reclamacions democràtiques i reclamacions nacionals, en aquesta segona etapa hi ha clares proves, tant del Partit Socialista Obrer Espanyol com del sindicat de Comissions Obreres com òbviament del Partit Popular a Madrid, que hi ha una antipatia molt gran o gairebé majoritària (les excepcions les podríem comptar amb els dits d'una mà) cap a l'inici d'aquesta Segona Transició tant al País Basc com a Catalunya i Galícia.

Voldria destacar simplement algunes de les característiques d'aquesta doble lògica, la lògica nacional de la majoria espanyola i la lògica de les minories nacionals. Entendre aquesta doble lògica ens permetria comprendre com s'ha intentat en aquests darrers tres o quatre anys dibuixar almenys un, dos o tres escenaris possibles, tres estratègies diferents per intentar fer el pas d'aquell model descentralitzador econòmic cap a un model plurinacional. Òbviament el que estem discutint després de les eleccions autonòmiques catalanes i de les eleccions espanyoles és, a partir dels resultats obtinguts, com podem posar en marxa o no les estratègies o els escenaris que prèviament s'havien dibuixat per part no tan sols de les diverses forces polítiques catalanes i també dels membres de la Declaració de Barcelona sinó també per eminents juristes, constitucionalistes i professors del camp de les Ciències Polítiques.

Simplement vull dir que, al meu entendre, aquesta doble lògica nacional respon a criteris molt diferents. Gairebé com a tòpics diria que si ens posem el barret de ciutadà espanyol, la nostra lògica aproximadament és la següent: L'Estat espanyol és uninacional i es pot articular en comunitats autònomes; seria el que el senyor Aznar anomena *la España, nación plural*. Plural des del punt de vista cultural però al capdavant una única nació. Aquesta visió uninacional privilegia, per tant, els símbols i els elements identitaris de la seva base homogènia però de la seva majoria nacional. I utilitza procediments administratius d'uniformitat i de clara simetria. En segon lloc, també des de la lògica descentralitzadora de la majoria nacional, l'Estat autonòmic és el resultat d'un únic subjecte constituent: la nació espanyola. Per tant, les comunitats autònomes i les nacionalitats històriques no participen en la reforma constitucional ni en la designació dels membres del Tribunal Constitucional ni tampoc en l'estructura del poder judicial ni en l'àmbit fiscalfinancer. Mentre que, en canvi, el poder central sí que intervé en la reforma dels seus Estatuts d'Autonomia. I, finalment, encara en aquesta mateixa lògica, les regions i les nacionalitats integrades per la nació espanyola tenen el dret de constituir-se en comunitats autònomes i també tenen el dret a l'Autonomia. Però aquesta sempre és concebuda com un poder delegat, mai originari, i per tant és un poder limitat d'autogovern i de finançament dintre de la unitat estatal superior.

Davant d'aquesta, la segona lògica seria precisament el que s'està proposant des de la visió plurinacional que propugnen les minories nacionals catalana, basca i gallega. Aquesta vindria a dir que, en primer lloc, l'Estat espanyol, si s'ha de constituir com a tal, és com a plurinacional. Espanya és una societat diferencial formada per diverses nacions. Per tant, en els seus símbols, institucions i monedes, s'ha de representar la pluralitat d'identitats nacionals. En segon lloc, l'Estat autonòmic, almenys per a les

nacionalitats històriques, ha de ser fruit de l'acord entre diverses comunitats nacionals, a les quals s'ha de reconèixer constitucionalment una sobirania prèvia. Per tant, la reforma de la Constitució ha de requerir també el consentiment de totes les parts nacionals constituents, i això afecta la constitució del Tribunal Constitucional, l'estructura de la judicatura, etc. Per acabar, si totes les nacions formen part de l'Estat espanyol, les nacions són fragments d'Estat i són copropietàries i cofundadores del mateix Estat, amb un estatut igual entre elles i diferenciades d'altres entitats territorials com són les locals o les regionals. Per tant, les nacions haurien de poder fixar de manera incondicionada les pròpies polítiques i el seu propi model de finançament a l'hora que s'han de coordinar amb les altres instàncies estatals.

Jo penso que aquesta lògica és la que està al darrere d'una gran part de les iniciatives de la Declaració de Barcelona. Una altra cosa és que aquesta lògica plurinacional es pugui dur a terme en les estratègies que es van pensar i preveure per al període postelectoral, estratègies que, com sabeu, fins ara han consistit d'una banda en negociacions de curta distància, acords conjunturals dependents de la pèrdua d'aquestes majories absolutes a Madrid, i d'una altra en una relectura de la Constitució que, preveient el seu blindatge i la dificultat de la seva reforma, apostava per demanar el màxim del mínim. És a dir, demanava tot allò que, tal com explicitava el professor Argullol, sense canviar ni una coma de la Constitució, hom podia aconseguir amb una bona dosi de també bona voluntat.

Jo crec que, i si tinguéssim temps en podríem parlar en el debat, després de les conseqüències de les eleccions tant a Catalunya com a Espanya, hom pot treure lliçons que permetrien veure o avaluar des d'una nova perspectiva aquestes estratègies que s'havien previst precisament per posar en marxa a partir d'ara. Moltes gràcies.

ANTONI SEGURA: Gràcies, professor Castiñeira. Passem la paraula al professor Antoni Castells.

ANTONI CASTELLS: Bé, moltes gràcies als amics Segura i Aracil per convidar-me a participar en aquest curs i al Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la meua pròpia universitat per haver-lo organitzat.

Jo tractaré de ser relativament sistemàtic, no sé si breu. Vull comentar alguns punts i ho faré enunciant-los i així ens podrem estalviar discursos més o menys innecessaris.

Primera qüestió: El professor Argullol ha fet un magnífic repàs del significat de la Constitució, però jo vull dir molt breument que des del punt de vista de l'encaix dels diferents territoris en l'Estat espanyol o la resolu-

ció del problema dels fets diferencials, des del meu punt de vista, el pacte constitucional suposa una doble afirmació i una doble renúncia. La doble afirmació és la següent: l'afirmació de les forces majoritàries espanyoles, especialment les d'esquerres, que l'Estat democràtic espanyol només serà possible si reconeix l'autogovern de les seves nacions històriques. I això és una doble afirmació d'una banda i de l'altra: l'Estat democràtic serà possible si es reconeixen aquestes velles nacions i l'autogovern d'aquestes nacions només serà possible dins de l'Estat democràtic espanyol. El pacte constitucional suposa aquesta doble afirmació. L'estat democràtic només funcionarà si reconeix l'autogovern i, per tant, no podem pensar en un estat democràtic centralista; i aquesta és la renúncia. I de l'altra banda, l'afirmació és: l'autogovern és possible dins l'estat democràtic i no podem pensar en aquest autogovern fora d'aquest estat democràtic, és a dir la independència.

I aquest és el sentit profund de les forces polítiques catalanistes i d'aquelles forces d'autogovern del País Basc que van participar en aquest pacte i de les forces majoritàries democràtiques espanyoles, que també hi van participar en aquell moment. La Constitució es va elaborar després, com ja sabeu, amb acords complicats entre una multitud de forces polítiques, que no eren només aquestes, i que van donar com a resultat pel que fa a aquesta qüestió un model indefinit, no obert, perquè obert, tal com deia el professor Argullol, ho serà sempre. Són models permanentment vius, i quan es diu que han de tancar el model crec que s'està fent una afirmació antihistòrica. La història demostra que no hi ha models tancats perquè la realitat social es transforma constantment i també les realitats polítiques. Però en aquest cas crec que era un marc indefinit, un marc global que preveia un conjunt de coses, però dins del qual cabien models diferents: models més centralistes i models menys centralistes. Models en els quals aquesta autonomia es convertís en poc més que una forma de gestió administrativa, és a dir, que les comunitats autònomes fossin poc més que grans governs locals, diguem-ho així, o models en els quals realment aquestes comunitats autònomes tinguessin autèntic poder polític, i això jo ho anomenaria *sistemes federals*, però ara en parlarem.

Aquesta era la primera qüestió que volia plantejar. La Constitució, al meu entendre, es basa en aquest doble pacte, en aquesta doble afirmació i en aquesta doble renúncia, i deixa un model indefinit.

Segona qüestió: En aquests vint-i-dos anys s'ha produït una profunda transformació de l'Estat. Això em sembla inqüestionable. Un estat centralista, unitari, en el qual el Govern central estava acostumat a decidir-ho tot, que gestionava la majoria d'activitats de la vida pública, s'ha transformat profundament i tenim una realitat, l'única realitat que molts han conegut, que és la dels governs autonòmics. A Catalunya governa la Generalitat, que

administra i gestiona una part important de l'activitat del sector públic en àmbits essencials com l'ensenyament, l'educació, i que des del punt de vista de la descentralització del conjunt de l'activitat del sector públic assoleix nivells molt importants. La segona qüestió que volia afirmar és que s'ha produït aquesta profunda transformació.

Tercera qüestió: Jo crec que hi ha hagut una descentralització més important de la capacitat de gestió i de decisió administrativa, que no del poder polític, és a dir, de la possibilitat de decidir polítiques pròpies a les diferents comunitats autònomes, i pel cas que a nosaltres ens interessa, a la Generalitat. Si bé és cert que la Generalitat i les comunitats autònomes administren entorn del 30 % del sector públic, i que això representaria un estat molt descentralitzat des del punt de vista pressupostari, això no necessàriament es tradueix en descentralització del poder polític, és a dir de la capacitat de decisió. Per això de vegades es fa trampa. Quan es diu que Espanya és el país més descentralitzat del món, és una veritat certa en funció de com ho mirem. Si mirem la descentralització pressupostària, realment és un dels països més descentralitzats d'Europa, però des del punt de vista de la descentralització del poder polític, això no és cert. Per exemple, el petit estat de Iowa té probablement una capacitat per decidir en polítiques pròpies en terrenys essencials més important que la que té la Generalitat de Catalunya, com ara en política educativa o pel que fa al tòpic de decidir si hi ha o no pena de mort... I això és així perquè hi ha dos factors limitatius importants: 1) el sistema de finançament, que fa que una gran part dels recursos de les comunitats autònomes depenguin del Govern central, i si els diners depenen d'un altre difícilment tens capacitat per decidir; i 2) el fet que moltes facultats normatives i administratives de qüestions que gestionem segueixen ubicades en el Govern central. Per tant, pots decidir molt però la Llei de bases, la Llei orgànica, la llei que realment ha decidit la política a seguir en aquell camp no la decideixes tu sinó un altre.

Quarta qüestió: Jo crec que tenim, per tant, davant nostre un doble problema: 1) Com traduir aquesta descentralització de capacitat de gestió administrativa en descentralització del poder polític, i aquest problema afecta totes les comunitats autònomes; i 2) Com distingim, dins del nostre sistema, entre el tractament que es dona a les realitats nacionals del tractament que es dona a altres comunitats autònomes que no responen a aquesta característica de realitat nacional. Són dos problemes diferents que jo crec que tendim a barrejar. El primer és un problema, si voleu, d'aprofundiment del poder polític. Això que es deia abans del llenguado és realment així: s'ha avançat més en la quantitat que en la qualitat, si voleu; es tractaria que a part del llenguado, que és molt pla, tinguéssim un bon tronc de lluç, que fos més gruixut. Això afecta el conjunt de les comunitats autònomes. L'al-

tra qüestió és: hi ha d'haver un tractament diferenciat per a algunes de les comunitats autònomes, que pensem que responen a la característica de ser una realitat nacional? Aquest és el cas de Catalunya.

Pel que fa a la primera qüestió, com convertir aquest poder de gestió en un poder polític, el model pel qual ens hauríem de guiar és el model que ens ofereixen els sistemes federals. Jo crec que des d'aquest punt de vista, pel que fa a aquest problema, el federalisme és un bon punt de referència. Ja sé que es dirà que hi ha sistemes federals diferents, que cada un és un món (totes aquestes coses que segurament són veritat), però tenen unes característiques comunes en les quals ens podríem inspirar pel que fa als continguts polítics de l'autogovern. Si ens fixem en aquests, crec que aquí els sistemes federals ens donen unes pautes correctes, unes pautes útils per saber cap a on volem avançar. En quin sentit? 1) En el sentit de saber com ho hauríem de fer perquè aquestes competències de les comunitats autònomes permetessin tenir capacitat de decisió realment en els diferents camps. 2) Com ho hauríem de fer des del punt de vista del finançament. 3) Com ho hauríem de fer perquè en aquelles qüestions que, a pesar de tot, són competència del Govern central, ja que hi ha un conjunt de factors que fan que en diferents sectors els Governos d'àmbit superior tinguin competències, tant l'espanyol com l'uropeu, els governs autonòmics hi siguin presents. És a dir, com fer-ho perquè en aquelles qüestions que es decideixen en un altre nivell de govern, siguin els governs inferiors els qui, estant-hi presents, decideixin. 4) Els sistemes federals ens serveixen de referència pel que fa a la competència del govern autonòmic, en aquest cas la Generalitat, sobre el conjunt de l'administració del territori, incloent-hi l'administració local. Des d'aquest punt de vista, al meu entendre, els models federals són un bon punt de referència en el qual es combina d'una forma bastant equilibrada, però diferent a cada lloc, aconseguir dos objectius: l'objectiu d'autonomia, autogovern, i l'objectiu d'igualtat. L'objectiu d'autonomia és consubstancial amb el fet de l'autogovern amb l'objectiu d'igualtat, que també és consubstancial amb el fet de formar part d'una comunitat política més àmplia. I aquí jo crec que hem de dir que igualtat no vol dir uniformitat. La uniformitat és una mala conseqüència de la igualtat perquè la igualtat de drets no té per què portar a la uniformitat. El fet que tots els governs autonòmics tinguin les mateixes conseqüències, tinguin la possibilitat de fer les mateixes polítiques, si volen, no vol dir que les facin. La igualtat de drets dels individus és la garantia de la diversitat dels individus, que la utilitzen per fer coses diferents. Els governs autonòmics podran utilitzar la igualtat de competències per aplicar polítiques diferents des de cada un dels camps. De fet, tenim exemples de països federals en els quals la situació és precisament aquesta. 6) El federalisme ens pot ajudar a resoldre el problema dels con-

tinguts polítics de l'autogovern, però i el problema de reconeixement de les realitats plurinacionals? Tots sabem que en aquest sentit no hi ha solucions fàcils. De fet, al món tenim pocs casos en els quals els sistemes federals hagin de torejar per donar un tractament satisfactori a realitats nacionals diferents, i els casos que hi ha són conflictius. Tenim, per exemple, el cas del Quebec, i ara el de Bèlgica, i no n'hi ha molts, de casos. Als Estats Units no hi ha un problema de realitats nacionals que volen afirmar-se singularitzadament. I a Alemanya, amb dificultats. Aquest problema no el tenim resolt. I a partir d'aquí sorgeixen plantejaments de federalisme asimètric, de trobar fórmules que permetin dins un sistema federal donar a les realitats nacionals unes possibilitats específiques, diferents de les dels altres governs que s'integren en aquesta situació. 7) Des del meu punt de vista, l'afirmació de la nostra realitat nacional es basa en l'aspiració d'autogovern, naturalment partint del fet que considerem que tenim una identitat pròpia, una llengua, una cultura, una identitat nacional, el sentit de pertinença a una mateixa comunitat nacional. I aquesta és la força darrere de la qual estem en condicions d'aspirar a un nivell determinat d'autogovern, i el fet essencial és el contingut d'aquest autogovern. Hem d'aspirar a traduir aquesta voluntat d'afirmació nacional amb un programa o una plataforma, que hauria de ser comuna amb les diferents forces polítiques, de continguts polítics d'autogovern. Un cop fet això, quina política hem de defensar respecte a altres comunitats autònomes? Jo crec que la política que hem de defensar és la següent: no podem acceptar vetos d'altres comunitats autònomes ni l'argument que, com que altres comunitats autònomes no estan preparades per assolir aquests nivells, no es poden atorgar a Catalunya. Al mateix temps em resulta difícil pensar que puguem posar vetos a altres comunitats autònomes, és a dir que puguem dir «nosaltres aspirem a això i no acceptarem que cap altra hi arribi». Dit d'una altra manera: si en aquests moments el nostre nivell d'autogovern és 2, nosaltres hem de dir que aspirem al nivell d'autogovern de 8, i no veig per què hem de dir que els altres no hi poden arribar. Jo preferiria arribar a 8, i que els altres també ho poguessin assolir, que no arribar a 6 amb la condició que els altres s'hagin de quedar a 4. Encara que si nosaltres arribéssim a 6 i els altres a 4, podríem dir: «Mira, hi ha una diferència, el fet diferencial ja ha quedat clarament reflectit.» Tinc dubtes que tothom comparteixi aquest punt de vista perquè de vegades la diferenciació es valora com un actiu en si mateix. Jo crec que sobre això ens hauríem d'aclarir. I l'única manera d'aclarir-ho és ser capaços de definir aquestes aspiracions a l'autogovern en forma de contingut polític.

I, finalment, jo crec que avui anem cap a una realitat articulada de realitats polítiques plurinacionals. Ha estat difícil històricament, però avui, amb el context europeu, anem cap a aquesta realitat, avancem cap a aquí.

Europa serà una realitat política plurinacional o no serà res, i per tant hem d'estar disposats a trobar fórmules que permetin que diferents nacions puguin conviure en un mateix marc polític. Això, al meu entendre, resitua essencialment el tema de la sobirania, perquè aquest tema, plantejat històricament, consistia en el fet que l'Estat nacional era el dipositari de la sobirania. I això ara, si acceptem que anem cap a realitats polítiques plurinacionals, no deixa de ser així. L'Estat nacional deixa de ser el dipositari de la sobirania. Els ciutadans ens manifestem i dipositem la nostra capacitat de decisió a diferents nivells: tant al nivell de la nostra nació, en el nostre cas Catalunya, com també al nivell d'una comunitat política més àmplia, que és Espanya, i també al nivell d'una política més àmplia com és ara Europa. I, per tant, ja no serà veritat que tota aquesta capacitat de política de decisió se situï al mateix nivell. Crec que aquest és un aspecte bastant clau que ens hauria d'ajudar a situar el debat no tant en la qüestió de la sobirania sinó en la dels continguts polítics de l'autogovern.

ANTONI SEGURA: Moltes gràcies al professor Castells. El professor Argullol i el professor Castiñeira han de marxar.

Bé, jo en principi, si haguéssim començat normal però hem començat tard perquè les coses han anat així, quan vam plantejar aquest títol (ara podria fer un acudit: el títol s'havia proposat abans del 12 de març perquè després té moltes limitacions, si més no en la propera legislatura, i molt em temo que si no varien molt les coses anirà més enllà de la propera legislatura).

Hi ha una ruptura amb el tema de l'Estat de les autonomies. En el plantejament inicial, i quan dic inicial estic pensant en les reivindicacions de l'Assemblea de Catalunya, i en les primeres actuacions del Govern Suárez hi ha el dubte de si empeltar amb la legalitat republicana, que en definitiva és aquella que va reconèixer tres Estatuts d'Autonomia. Un d'ells va ser el nonat de Galícia perquè, de fet, com ha dit molt bé el professor Argullol, es va votar un referèndum però quan es va votar a les Corts espanyoles ja hi havia hagut el cop d'Estat i, per tant, Galícia ja era en zona franquista i, en conseqüència, no es va aplicar. Jo penso que inicialment el plantejament és arribar a empeltar amb aquesta problemàtica que ja s'havia suscitat en el temps de la República, que és el de les nacions històriques, que és la solució que adoptarà la Constitució de 1978, però al llarg del primer any hi ha un capgirament i per a mi és important les eleccions de 1975. Penso que la Unió del Centro Democrático s'adona que justament on hi ha les nacionalitats històriques és on les coses han anat més malament. A Catalunya, concretament, és la quarta força política, malgrat que fins i tot Convergència havia dit que la quarta eren ells. Es va fer una cosa que no s'havia fet

mai, i que ara es publicarà, que era anar a les actes de les primeres eleccions de 1977 perquè s'havien anat arrossegant errors, no tant pel que fa a escons perquè les Corts es van constituir però sí pel que fa a vots, dels primers resultats publicats pels diaris quan algunes mesos no van ser tancades definitivament al recompte fins mesos després. Resulta que per 600 vots i escaig la UCD és la quarta força a Catalunya a les eleccions de 1977. Al País Basc passa el mateix i a Galícia no passa el mateix, però la força més important en aquell moment no és la UCD sinó la força conservadora d'Alianza Popular, i ara també encara que s'hagi canviat el nom.

Penso que aquí hi ha un replantejament, i algun personatge important de l'època que serà ministre d'Administracions Territorials com Rodolfo Martín Villa té bastant a veure amb aquest replantejament de la situació i fa una conferència a Madrid on ja diu en aquest període que cal homogeneïtzar el tema de l'Estat de les autonomies. I, curiosament, amb tots aquests dubtes Suárez opta pel retorn de Tarradellas, que ha quedat com l'únic element rupturista de la Transició espanyola perquè és l'únic element que realment empelta directament amb la legalitat republicana; no en trobareu cap altre. I era una maniobra de Suárez justament per no donar el poder a Catalunya a la Generalitat provisional amb el resultat de forces polítiques sorgides de les eleccions de 1977, perquè evidentment aleshores s'havia de plantejar una Generalitat provisional amb majoria del Partit Socialista, seguida d'una segona minoria que serien els comunistes i una tercera que seria el que aleshores va ser l'aliança del Pacte, on era Convergència Democràtica però no Unió Democràtica, que anava amb els centristes de Catalunya. I, per tant, seria una Generalitat clarament esbiaixada cap a l'esquerra. Això és el que fa que es doni aquesta estranya circumstància, d'empeltar directament amb la legalitat republicana, cosa que el president basc a l'exili no acceptarà, i arremetrà contra les forces polítiques sorgides de les eleccions de juny. I a partir d'aquí es tendeix a diluir, i jo crec que malauradament en els primers moments també amb la connivència del Partido Socialista Obrero Español, el tema del que aleshores es deia *la cuestión*, quan es feia referència de manera suau a la qüestió basca i catalana quan no es parlava del problema basc i català (que és també la terminologia que s'usava a la II República), en l'Estat de les autonomies, que va ser una manera de solucionar aquest aspecte a la Constitució mitjançant un pacte, com bé ha dit el professor Castells. De fet, la Constitució s'elabora admetent aquest principi que l'Estat de les autonomies serà generalitzable, i es distingeix entre una via lenta i una ràpida, però ara no hi entrarem; en tot cas, com deia Martín Villa en la seva proposta, al final del procés totes les autonomies hauran de tenir el mateix sostre de competència. I després hi ha el desafortunat episodi de la LOAPA.

Però jo voldria assenyalar que això que d'alguna manera acaba sent consensuat a finals de la dècada dels setanta, avui dia no està consensuat. I ho diré d'una manera molt clara: jo no sé si cal reformar o no la Constitució (en tot cas, jo tampoc no sóc dels que creu que els textos sagrats valen per a tota la vida), però sí que evidencio un cert neguit pel tema de l'Estat de les autonomies. I és que políticament sembla que en aquests moments no li agrada a ningú, excepte al PP, i és clar a mi això em posa neguitós, entre altres coses perquè justament era qui no ho acceptava llavors. Evidentment, tothom pot evolucionar i jo sóc dels que penso que l'esquerra s'equivocarà si no comença a considerar que el PP d'ara no té res a veure amb *Fraga y sus muchachos* del 1977, que és un partit que s'ha renovat i s'ha modernitzat. Segurament és el partit que ha fet més renovació de personal polític intern de tots els que existeixen, i coses que havien estat un vell fantasma des de l'esquerra, com ara la Llei d'avortament o del divorci, en aquests moments s'accepten. Avui, quan venia cap aquí, ja han proposat una primera reforma al Senat, és a dir que el català es podrà parlar no tan sols en la sessió d'obertura, i és paradoxal que això ho acabi fent el PP.

En definitiva, què és el que vull dir quan tinc la sensació que l'Estat de les autonomies en aquests moments no convenç gairebé ningú? Als partits nacionalistes és evident que no els convenç l'Estat de les autonomies en la situació actual. És a dir, estan parlant de sobiranisme, de la Declaració de Barcelona, si més no abans del 12 de març, i jo ara tinc els meus dubtes que avui Convergència tingui molt interès a recordar la Declaració de Barcelona, però, en fi, això el temps ho dirà. I és evident que ni el BNG ni el Partit Nacionalista Basc ni Eusko Alkatasuna, per no dir ja Euskal Herriarrok ni Convergència, almenys fins fa pocs dies, semblaven còmodes en l'Estat de les autonomies. Però és que els grans partits estatals sembla que tampoc no ho estaven. Uns perquè han arribat a parlar del xantatge nacionalista. Han arribat a dir que com és possible deixar la política de l'Estat en mans de partits nacionalistes que els han estat necessaris, m'estic referint a l'anterior legislatura, per arribar a una majoria parlamentària. I almenys el Partit Socialista de Catalunya fa temps que està parlant de federalisme asimètric, la qual cosa em porta a entendre que tampoc no se senten còmodes dins l'Estat de les autonomies tal com està fet actualment. Jo penso que, potser ell ara em desmentirà en públic, l'Antoni Castells és el principal culpable del fet que s'hagi parlat de drenatge fiscal. Ja sé que ell no utilitza aquests termes però aquesta xifra famosa que normalment Convergència ha fet servir del bilió dues-centes mil pessetes, el primer lloc on l'he vist escrita és en un treball de l'Antoni Castells. I pel que fa al 15 % de l'IRPF, exactament el mateix. Per tant, no és res d'inèdit el que està dient Convergència o almenys no ho han fet els teòrics de Convergència. Inicialment

parteix dels treballs d'Antoni Castells, i això també em fa pressuposar que quan ell fa aquests treballs i arriba a aquestes conclusions, també hi ha una certa incomoditat per on ha arribat l'Estat de les autonomies. Tot i així, cal tenir present que durant aquests vint anys hi ha hagut un gran nivell de descentralització administrativa, i ja ho deia en aquell número de la revista *Idees* que hem citat abans. A mi si fa vint anys m'haguessin dit que tindríem el nivell d'autogovern que tenim, el nivell de normalització del català que tenim, i el nivell de desenvolupament que hem tingut, no m'ho hauria cregut, entre altres coses perquè vam passar un 23 de febrer de l'any 1981 en què això se n'hauria pogut anar en orris i fer una marxa enrere considerable. Ara bé, un cop constatat això, resulta que com que un mai no en té prou doncs molts de nosaltres no en tenim prou. I d'aquí sorgeix la pregunta d'aquesta última taula rodona. Aquesta era la introducció que havia d'haver fet jo al començament però que l'he hagut de fer ara per tal com ha anat la sessió. I ara ja, per no cansar-vos més, us passo la paraula, i amb l'Antoni Castells intentarem contestar les vostres preguntes amb el benentès que el constitucionalista se n'ha anat i el de Ciència Política també.

COL·LOQUI

ESTUDIANT: M'ha interessat tot el tema dels *llenguados* i del poder pla que es dona a les regions i els *länder*, però és que ara mateix tampoc en aquests estats no tenen un poder gaire elevat. De fet, els poders econòmics són els que acaben decidint. I després també quan es parla de federació, voldria saber com s'aglutinarien a l'Estat espanyol i quin sentit tindria federar-se dintre l'Estat espanyol per després anar a una Unió Europea. I, finalment, sobre l'autodeterminació o altres tipus d'autodeterminació, si no és una mica ingenu pensar en l'autodeterminació per a Catalunya o per a altres components de l'Estat espanyol, quan ell mateix està cedint sobirania a una entitat més gran.

ANTONI CASTELLS: Déu n'hi do. Escolta, la primera qüestió que tu plantejges és la dels límits del poder real de la política, per entendre'ns. És a dir política en relació amb l'economia, amb el mercat, i certament és veritat el que dius. Estem en una situació en la qual la globalització fa que la capacitat de molts governs per decidir hagi quedat limitada. I això ens planteja una triple qüestió: d'una banda, hi ha d'haver o no un poder de la política davant del poder de l'economia? Els poders públics s'han de conformar que moltes

coses siguin decidides pels mercats. Jo crec que en aquesta qüestió la civilització ha avançat de manera que en general els poders públics o de l'Estat han estat capaços de fer respectar els drets de tots els ciutadans per damunt de drets individuals o dels drets que permeten conservar el mercat. Per tant, penso que hem de tendir a trobar contrapesos polítics al pes dels mercats. Aquest és un primer punt. Molts dels problemes que existeixen en la globalització procedeixen del fet que realment el poder de l'economia o el mercat no troba uns límits o un contrapès adequat en el poder dels ciutadans expressat democràticament. Segon punt: És que això vol dir que el sector públic ho ha de fer tot? No. El fet que els ciutadans decideixin a través de mecanismes de representació adequats, en definitiva formes de poder de l'Estat, no vol dir que després aquest Estat hagi de ser el que presta tots els serveis, produeix tots els béns i productes... És possible que, d'una banda, l'Estat no hagi de fer tantes coses com ha fet o que hagi de reformar-se (i això aniria a favor d'una certa reforma d'algunes de les polítiques que fa realment l'Estat), però d'altra banda ha de tendir a tenir capacitat de regulació en molts àmbits on no en té. I tercer punt: encara que això sigui veritat, en els àmbits que són de la teva competència tu has de tenir capacitat de decisió. Per tant, si l'ensenyament continua sent un servei públic, i actualment és una competència de les comunitats autònomes, seria bo que sobre aquesta política les comunitats autònomes tinguessin capacitat de decisió. No tan sols administrativa, sinó que es tractaria d'assumir polítiques pròpies. I polítiques pròpies pot voler dir que unes comunitats autònomes fan una política determinada des del punt de vista de l'ensenyament, i unes altres la fan diferent. Jo crec que hem d'acceptar que siguin els ciutadans els qui decideixin el que es vol fer amb aquella qüestió en el seu territori. Aquí encara hi ha molt l'actitud jacobina que diu «és que si deixem que decideixin les comunitats autònomes, algunes faran coses que no ens agradaran, o faran barbaritats o ho faran malament. És millor que les tutelem, i que això ho decidim mitjançant una llei de bases». I aquí és on jo crec que seria millor que la comunitat autònoma ho decidís, ja que és competència d'ella.

La segona qüestió que comentaves és la de federació. Quan parlem de federalisme, bàsicament estic dient que si volem veure quins haurien de ser els continguts polítics de l'autogovern a Espanya i anem al món a veure altres comunitats autònomes o poders intermedis, en l'únic que ens podem fixar és en els estats federals perquè no conec altres referències o exemples al món on hi hagi una realitat política d'àmbit estatal com Espanya i, a més a més, governs d'àmbit territorial amb capacitat de decisió i d'autogovern polític. Ens haurem de fixar en els estats federals, que són els únics que hi ha, a l'hora de decidir quins han de ser els continguts polítics de l'autogovern, de l'autonomia. Aquest és el plantejament.

Aleshores, quins haurien de ser els governs intermedis que tinguessin aquest poder a Espanya? Aquesta avui és una discussió una mica bizantina. Si l'haguéssim plantejat l'any 1977, quan va començar la Transició, hauríem pogut dir que calia fer un plantejament més aviat bilateral, que fossin tres comunitats, que són les que han expressat històricament unes aspiracions a l'autogovern i que a més responen a una certa identitat nacional. Però avui, que tenim disset comunitats autònomes, em temo que aquest plantejament s'ha de fer per a tothom, i establir que aquells continguts polítics seran accessibles per a tothom, sempre que ho vulguin. És inevitable fer-ho així. Una altra qüestió és si acceptem que Espanya és una realitat plurinacional i que aquesta concerneix bàsicament dues o tres comunitats autònomes, i que s'hauria de trobar la manera en què aquesta realitat d'aquestes comunitats es pogués visualitzar o simbolitzar d'alguna forma. Però, fixa't, més en el terreny dels símbols que en el dels recursos o les competències, perquè aquí sí que veig difícil dir «tu tindràs competència en educació, i el teu veí no»... simplement perquè es pugui dir que tu en tens una més que ell. Això és molt difícil. En canvi, en el terreny dels símbols, que poden ser molt importants perquè la política està feta de símbols en molts casos, és possible que es pugui fer alguna cosa, que és el que dona lloc al federalisme asimètric.

I la tercera qüestió que tu has dit em penso que jo ja l'he comentat. Jo crec que avui l'important no és tant la qüestió de la sobirania com els continguts polítics de l'autogovern. Per tant, tu em dius: és molt important la qüestió de l'autodeterminació? Jo crec que no és una qüestió essencial perquè quan parlem d'autodeterminació, de què estem parlant: estem parlant de preguntar als ciutadans si volen exercir el dret de l'autodeterminació?, si aquest és un dret que s'hauria de poder exercir?, o bé estem parlant d'exercir-lo? Si estem parlant d'exercir-lo, i si estem parlant d'això és per pronunciar-se respecte a alguna cosa, i aquesta cosa és la independència. És a dir si es vol o no una situació d'independència des del punt de vista de la relació amb Espanya. Aleshores, si la qüestió és la primera, si és una consulta als ciutadans, és evident que els ciutadans diran sempre que sí. Si la qüestió és la segona, plantegem-la directament com una opció política, que és perfectament legítima. Alguns creuran que la millor solució serà la independència i altres diran que serà millor una forma de vinculació amb Espanya característica d'un estat federal, amb un reconeixement de la realitat nacional de Catalunya. Uns altres diran que el millor és no tocar res perquè ja estan prou bé, i uns altres encara diran que hi ha massa autonomia. Ara bé, la qüestió de l'autodeterminació plantejada com a tal la veig irrellevant. Si el que s'ha de fer és exercir-la, aleshores aquí plantegem la qüestió de la sobirania. Actualment aquesta qüestió a Euro-

pa, què significa exactament? Jo crec que som esclaus de categories de pensament del passat; una d'elles és que tot el poder polític està en un sol govern, en el qual dipositem la sobirania, que és el govern nacional o de l'Estat. Això és el que dona lloc al paradigma de l'estat nació. La nació necessita un estat, i un estat té una nació. Què vol dir que necessita un estat? Necessita un govern en el qual diposita la seva sobirania, i un de sol. I en el fons jo crec que aquest plantejament és equivocat, el qual és representat pels que diuen «com que Espanya té un estat ha de tenir una sola nació». Per tant, per a ells no existeixen altres realitats nacionals que l'espanyola (centralisme espanyol) i neguen l'existència d'una realitat política plurinacional sobre la base encara d'aquest paradigma, i voldrien encara fer allò que no s'ha fet històricament, és a dir, fer d'Espanya un estat nacional reeixit. Però Espanya és un estat nacional frustrat, i aquesta és la realitat, sigui pel motiu que sigui. I ara ja és tard per construir aquest estat nacional, i encara ho volen fer. I després hi ha uns altres que diuen: «Com que som una nació necessitem el nostre estat.» I això també és veure les coses amb un prisma del passat. Crec que avui estem en una situació en la qual existeixen realitats polítiques plurinacionals. Això vol dir que les nacions que formen part d'aquesta realitat política més àmplia conviuen en aquesta realitat, que, com a mínim, té un nivell o dos de govern superior, Espanya i Europa. I ens hauríem d'anar fixant en aquest plantejament, i deixar de fixar-nos en l'altre, que crec que és un carreró sense sortida. I aquest plantejament no és fàcil, tampoc. Com ha de trobar Catalunya el seu lloc a Europa en aquest plantejament tampoc no té una resposta fàcil. No és immediat. Molts pensen que Europa és una realitat plurinacional d'estats nació. És més, segons com, el procés europeu pot provocar una tendència reactiva, una afirmació de l'estat nació que té por de perdre poder.

Per tant, jo crec que faríem bé d'anar-nos situant en aquesta lògica: quins són els continguts polítics de l'autogovern, i exercir-los i fer-ho bé. I el que és característic de la nació, Catalunya en aquest cas, és que ens volem autogovernar i potser ho volem fer més que altres. Per què? Perquè tenim un sentiment de pertinença a la comunitat nacional que no tenen altres. I si és així, això què implica? Aquest és el repte que tenim al davant, i no està gens clar perquè encara vivim d'idees del passat en aquest terreny. El catalanisme d'avui no pot ser el del passat. El catalanisme va néixer fa un segle i és un catalanisme que va ser capaç de construir un projecte nacional darrere del qual la societat catalana s'hi va sentir identificada, perquè l'Estat espanyol no li funcionava. Avui això no és exactament igual. I aquest hauria de ser el gran repte del catalanisme: quines són les necessitats específiques d'aquesta societat catalana que fan que tinguem unes caracterís-

tiques de realitat nacional que no són les d'altres parts d'Espanya, i quines són les característiques d'estat que no ens funcionen i voldríem que fossin diferents.

ANTONI SEGURA: Si m'ho permetes, vull afegir només dues coses. Pel que fa a la primera pregunta que feies sobre quin sentit té avui plantejar-se un major aprofundiment en l'autogovern, jo penso que hem caigut en un parany en els últims anys, que és plantejar aquests temes des d'un punt de vista molt essencialista, i es podria plantejar des d'una perspectiva democràtica. És a dir, tot el que sigui apropar la capacitat de decisió política als ciutadans, que se senten solidaris o vinculats a una comunitat, això és aprofundir en la democratització. I que això pugui ser nacionalisme o no és a més a més; allò que és important és que estem fent una aposta per aprofundir en la democratització i possiblement així sortirem una mica del parany. I en aquest parany s'ha jugat per les dues bandes, és a dir, s'ha fet essencialisme des de l'estat nació espanyol tot dient que no es podia buidar l'estat de continguts ni ens podíem quedar sense nació espanyola. I això és més simple: els ciutadans d'aquesta comunitat creiem que tenim uns vincles comuns, que tenim una història comuna i uns punts en comú, un dels quals és el mestissatge d'aquesta mateixa comunitat (som una comunitat de pas a la qual ha vingut molta gent) i a més som capaços d'entendre'ns i ens volem autogovernar. I això és democràtic. A veure, sí que és un problema de símbols, però és bàsicament un problema de democratització profunda.

A vegades faig una comparació que segurament no és certa però jo veig el procés de la Unió Europea molt semblant al procés d'Alemanya en el segle XIX, evidentment salvant totes les distàncies històriques. Alemanya va seguir aquest procés des de 1832 fins a 1881, i per tant podem trobar-nos en un procés lent. Però a la llarga si això de la Unió Europea acaba funcionant, viurem una situació normal. Si l'únic que anem a fer és a construir un gran estat jacobí per superar els estats jacobins que tenim, això no ho aguantaran els ciutadans europeus. Penso que en el futur el funcionament serà normal si s'accepta aquesta aproximació de presa de decisions polítiques dels ciutadans.

En el que sí que discreparia una mica amb l'Antoni és en el tema de l'autodeterminació, perquè jo sí que el veig com una mena d'assegurança, entre altres coses perquè la història la tenim aquí. I, és clar, a alguns ens fa una certa por que aquest Estat pugui canviar tan ràpidament d'un dia per l'altre. Penso que el dret a l'autodeterminació, i potser me'n vaig una mica enrere (fins al pacte federal de Pi i Margall i aquesta gent, que també ho veien com una mena d'assegurança), no el vull per fer-me independent perquè potser estarem prou interrelacionats perquè això ningú no ho acabi de

plantejar seriosament o radicalment. Ara bé, sí que la vull perquè, segons com vagin les coses, tinc una clàusula que m'ofereix aquesta garantia. En tot cas, jo arribo al federalisme asimètric o no, ja arribarem a definir-ho, a partir de la meua sobirania. Per a mi, autodeterminació és un dret bàsic com ho són uns altres, però que no vol dir que em vulgui independitzar sinó que fins i tot pot ser que algun dia l'exerciti per decidir quedar-me. És el mateix que si et qüestionen per què vols els drets fonamentals si ja els tens, i tu els respons que, com és lògic, t'estimes més que també estiguin a la Constitució perquè, si no, tens la sensació que és un dret atorgat. I aquesta és la discrepància.

ANTONI CASTELLS: La discrepància no és tanta. Jo, si es planteja la qüestió de si volem tenir o no la possibilitat de l'autodeterminació, no puc estar-hi més que a favor. Jo sóc partidari de la transparència del debat polític, i voldria que darrere de la discussió sobre l'exercici del dret, no s'amagués, de fet, la discussió sobre la independència, que també em sembla legítima, però aleshores cal plantejar-la obertament. I que si es planteja la discussió sobre l'exercici de l'autodeterminació sigui amb l'explicitació de les postures de les que el defensen i de les que no. I cal que els que el defensen puguin dir per què el volen, per fer què, per estar a favor després de quin tipus d'articulació. I la segona qüestió que s'amaga és aquesta: Per a mi és més important discutir sobre l'autogovern que l'autodeterminació, i de vegades ens equivoquem d'objectiu. Prefereixo discutir seriosament quins són els continguts polítics de l'autogovern que fer una gran batalla pel dret autodeterminació. Però, compte!, si aquesta batalla és factible, si permet apropar forces i avançar en l'objectiu que perseguïem, endavant. Però si aquesta batalla el que ha de fer és dividir-nos, acabarà amb objectius esterilitzants i més aviat tendirà a radicalitzar posicions, doncs no sé si això és gaire necessari. I aquesta és la qüestió, i no és perquè estigui en contra d'això.

Però no ens enganyem. El dret de l'autodeterminació on s'exerceix al món? Al Quebec, ja veieu amb quines dificultats! Aquesta idea que als països federals la sobirania originària està en els estats, que s'uneixen perquè volen i que de la mateixa manera es poden separar és falsa. La guerra civil americana no va ser per la qüestió de l'esclavitud i dels negres, com tots sabeu. Lincoln estava perfectament disposat que al sud hi haguessin esclaus. El problema va ser quan Carolina del Sud va dir que volia ser independent. Quan va votar que se separava de la unió, va començar la guerra civil. Estem parlant dels Estats Units, del segle passat, en procés encara de formació. Encara hi havia estats que no hi havien entrat.

El que dic és que em sembla que més aviat tendim a processos d'integració política i no de segregació política. I, per tant, pel que fa al dret a

l'autodeterminació, com que jo em sento català i crec que Catalunya és una realitat nacional, naturalment sempre estaré a favor que puguem decidir fins a l'últim nivell del que volem fer políticament, però no sé si no és un foc d'artifici. I de la mateixa manera que dic això, us diré que crec que es pot acabar convertint en un tema central del debat polític. Segons com vagin les coses al País Basc, ens arrossegaran al darrere. Podria ser que les coses al País Basc portessin a discutir això com una qüestió important. I veig molt difícil que si la qüestió central de la discussió del debat polític al País Basc és aquesta, i s'avança cap a alguna forma de reconeixement del dret a l'autodeterminació, no es plantegi automàticament a Catalunya. Per tant, de la mateixa manera que us dic que em sembla una discussió que no sé gaire cap a on porta, us haig de dir que això no vol dir que no acabi sent potser el tema central del debat polític.

ANTONI SEGURA: Més qüestions?

ESTUDIANT: Jo realment tampoc no veig quina por et fa el fet que sigui l'autodeterminació o la independència, perquè si estàs dient que el teu model de federalisme és aprofundir en els continguts polítics d'autogovern, el govern més clar i més pesant és el propi. També m'agradaria que plantegeguessis més clarament el teu projecte de federalisme asimètric. Després crec que l'articulació dels estats federals hauria de ser un procés de les bases i no un pacte des de dalt.

ANTONI CASTELLS: A mi no em fa por la independència. El que dic és que no sé si és un objectiu polític que ens permeti avançar molt. Aquesta és la qüestió que plantejo. Per a mi, l'important és el contingut polític de l'autogovern, és a dir, que puguem fer polítiques pròpies en els camps essencials. I que ho puguem fer decidint per nosaltres mateixos. Per poder avançar en aquest objectiu, plantejar la independència seria positiu o negatiu? Si tu em diguessis, és positiu perquè aconseguirem la independència. Però és que em temo que això incitaria alguns sectors reactius a impedir que poguéssim avançar en aquest objectiu fonamental. Crec que el debat sobre aquesta qüestió no és positiu. Potser m'equivoco. Però és factible, com el cas de Carolina del Sud, o Eslovàquia i Txèquia, que es van separar amistosament. Crec que anem cap a realitats polítiques plurinacionals i, a més a més, són partidari d'avançar cap a la integració política europea perquè penso que és necessari des de molts punts de vista i que ens convé com a catalans. Tu pots dir: «Jo prefereixo estar dins de la integració política europea, com ara Bèlgica, Holanda, Dinamarca o Irlanda, que no dins d'Espanya.» És veritat que es fa trampa quan es diu que no serem

mai independents perquè estarem dins d'Europa. És evident que tots seríem dins Europa, però Irlanda és més independent que Catalunya. Per tant, la situació no és ben bé la mateixa. Jo respecto plenament que es pugui donar aquest contraargument.

Sobre l'altra qüestió que em plantejaves, jo crec que si anem cap a un model de tipus federal, aquest es caracteritza perquè els continguts de l'autogovern són superiors als que tenim ara, és a dir, la Generalitat podria fer més coses que les que fa ara en aquells quatre camps que he dit abans. Un cop tu has fixat un determinat nivell per a unes comunitats autònomes, en aquest cas per a Catalunya, és difícil impedir l'accés d'altres comunitats autònomes que ho desitgin al mateix nivell d'autogovern. Per tant, en principi els continguts polítics d'autogovern d'aquest poder territorial intermedi, l'equivalent als governs estatals als països federals, haurien de ser accessibles per a tothom. La federació dels Estats Units té les mateixes competències al llarg de tot el territori i els governs dels estats també, i després les exerceixen de diferent manera. Aquí hauries d'acceptar que tots poguessin accedir als mateixos poders. Ara bé, això no permet resoldre el problema de l'existència de realitats nacionals diferenciades perquè si partim de la base que a Espanya, dins de les comunitats autònomes, n'hi ha unes que són realitats nacionals i altres que no, aquest model que dóna el mateix poder a tothom no permet dir que les realitats nacionals tenen un tractament diferent. I jo crec que és necessari que el tinguin. Hem de trobar la fórmula perquè aquesta realitat nacional s'expressi d'alguna manera. Fixa't que estic dient que no es tracta de més poder polític, possiblement, no perquè no vulgui tenir el màxim, sinó perquè un cop jo el tingui no veig com puc dir prohibir a un altre que també el tingui. Per tant, si no és amb més poder polític, ho has de fer d'una altra manera, no? Ho has de fer participant en un tipus de decisió en què altres no participen, visualitzant-ho en un terreny més simbòlic que sigui aquell que connecta també amb uns signes d'identitat com són la llengua, la cultura, o determinades característiques pròpies. Crec que hauríem d'anar cap a aquesta direcció.

ESTUDIANT: Jo dic més autogovern *no*, però sí reconeixement explícit d'aquest fet diferencial.

ANTONI CASTELLS: Jo dic sí a més autogovern, no dic *no*, eh?

ESTUDIANT: Jo el que preguntava era on situaves el poder federal entre les dues posicions, pel que fa a les competències. Jo dic el màxim d'autogovern i de competències polítiques és constituir-se en estat. Aleshores, com que aquest el descartes, demanava que explicitessis l'estat federal.

ANTONI CASTELLS: Jo crec que Catalunya hauria d'aspirar a poder tenir capacitat de decisió al mateix nivell, per ex., que l'estat de Califòrnia dins dels Estats Units. Jo et preguntaria: a tu et sembla suficient això o no?

ESTUDIANT: No sé com s'articulen els Estats Units.

ANTONI CASTELLS: Però m'entens el que vull dir? Jo voldria que si se'm diu que no s'està d'acord amb el plantejament de tipus federal, acceptant que Catalunya segueix formant part de la realitat d'Espanya, se'm respongués si el nivell d'autogovern al qual aspirem és similar al que té, per ex., l'estat de Califòrnia als Estats Units o el del Quebec dins del Canadà o el del *lând* de Baviera dins d'Alemanya? Ens sembla prou acceptable? Aquesta és la qüestió. I la veritat és que els que estan en contra d'un plantejament com el que jo defenso, que és més aviat de tipus federal, no donen resposta a aquesta pregunta.

ESTUDIANT: L'autogovern és poder financer i Catalunya no en té prou. Com passa aquest poder polític sense aquest poder econòmic que necessita?

ANTONI CASTELLS: Sí, un dels punts que jo he dit és el del finançament. Caldria reformar el sistema de finançament, i jo crec que aquí els sistemes federals serveixen de pauta.

ESTUDIANT: Quin percentatge del pressupost de l'Estat caldria tenir perquè Catalunya pogués assolir l'autogovern?

ANTONI CASTELLS: Vols dir quin percentatge del total dels recursos públics haurien de tenir les comunitats autònomes?

ESTUDIANT: Catalunya.

ANTONI CASTELLS: Catalunya té en aquests moments un pressupost de l'ordre de dos bilions de pessetes, que representen entorn del 12 o 13 % del PIB. No està gens malament. És una mica insuficient però menys del que es diu. Jo crec que tenim més un problema de capacitat per decidir nosaltres mateixos els recursos i tenir poder real sobre ells, que no de quantia. És veritat que hi ha un problema de quantia, sobretot un problema de desigualtat flagrant amb les comunitats basques, però no en ordre de magnitud. Es fa demagògia quan es diu que Catalunya hauria de tenir el 25% o el 30% més. Bé, m'agradaria que se'm digués sobre quines bases. Home, si tots paguem més impostos, naturalment tindrem més, però, si no, no sé com es faria.

Tu estaries d'acord que tots paguéssim impostos en proporció a la nostra renda? Això voldria dir que si tu tens una renda determinada i un ciutadà d'Andalusia també, pagaríeu el mateix. I tots rebriem serveis en funció de les nostres circumstàncies personals. Hi estaries d'acord? Bé, doncs d'acord amb aquest principi ens falta una mica, però no gaire. I amb això es fa molta demagògia.

ANTONI SEGURA: Si em permetes ser una mica més explícit, a través d'una citació teva, el principi seria contribuir en funció de la nostra producció i rebre en funció de la població que som. Reconeixent que formem part de l'Estat espanyol i que dins d'aquest hi ha polítiques solidàries, es tractaria de pagar en funció del que produïm i rebre en funció dels que som. En aquest sentit, avui encara hi ha un petit decalatge.

ANTONI CASTELLS: Ara bé, aquest decalatge, és a dir el dèficit fiscal, en contra del que la gent es pensa, no necessàriament s'ha de traduir en el finançament econòmic. Pot ser que el problema el tinguem amb la despesa que fa l'Estat a Catalunya. El problema que hem de corregir no és tant la quantia de diners com que l'Estat gasta poc a Catalunya en el que són competències d'ell. Catalunya rep menys del que hauria de rebre i per tant no s'arreglaria per la via del finançament sinó per una altra via.

ESTUDIANT: Demanant més competències?

ANTONI CASTELLS: Seria una altra via, però no ens enganyem, hi ha un tipus d'infraestructures que tu sol no te les podràs pagar mai. En aquests moments hi ha un conjunt d'infraestructures molt importants que no les podem fer nosaltres sols, hem de ser conscients d'això. Ens tancaríem al nostre campanar, i aleshores ens adonaríem que ens hem quedat sols. Hi ha unes infraestructures que s'han de fer entre el sector públic i el sector privat. I hem de buscar el concurs del sector privat, en fórmules consorciades. I dins del sector públic, hi ha de ser tothom, tots els nivells d'administració. Per tant, si ho haguéssim de fer sols o no es faria o es faria malament. I això passa amb moltes infraestructures i equipaments. Hem d'aspirar a anar cap a fórmules complexes. En aquestes, la Generalitat hauria de tenir un poder polític de primer ordre, el principal, això sí. Per exemple, el tema de la Fira: «La Fira la farem nosaltres sols». Resultat: tu no tindràs fira i Madrid sí. Jo vull que l'Estat sigui a la Fira, al Liceu i a l'aeroport; l'Estat, la Unió Europea i si hagués un govern mundial també... Vull que paguin i que hi siguin tots. «I hem de fer un gran museu.» O és clar, jo el voldria tenir-ne un a Barcelona també, per què no l'haig de tenir? Això és política na-

cional, al meu entendre. Allò altre és política provincial, no nacional, sinó regionalista de tercer ordre. M'explico? Aleshores algú dirà: «Això serà competència meua.» Bé, serà competència teua però no faràs res perquè tu aquesta mena d'infraestructures no te la podràs pagar. Com vols pagar un aeroport de tres-cents mil milions de pessetes, que és el que costa Barajas? Doncs tu te'n gastaràs cinquanta, o vint o vint-i-cinc. Tu has de dir: «L'aeroport és una gran necessitat de tot Espanya i d'Europa», i aquí hi ha de ser tothom: el sector privat també perquè en traurà rendiments, el govern de l'Estat, el de la Generalitat i els locals afectats, i si pogués ser l'europeu. I farem un òrgan de gestió i de direcció que nosaltres presidirem i decidirem.

ANTONI SEGURA: Dues petites qüestions afegides: una és que hi ha un altre dèficit que de vegades s'hi pensa menys, i és que també som deficitaris respecte a Europa, respecte a les inversions de la Unió Europea. D'això se'n parla menys perquè no té el caràcter simbòlic de confrontació que té amb el govern de Madrid, però és un altre tema a plantejar. Estem en una situació molt dolenta, i és que una regió relativament rica és d'un estat relativament pobre. I això ens comporta un dèficit i molt pocs beneficis.

L'altra qüestió que a mi em preocupa és un tema conflictiu: Jo estic d'acord amb les polítiques solidàries però també reclamo la sobirania amb les polítiques solidàries. La Unió Europea quan dona determinats ajuts, aquests ajuts estan condicionats a fer determinades actuacions econòmiques, i jo penso que aquesta és una de les coses que està generant més insatisfacció i més frustració, després de l'experiència d'aquests vint-i-dos anys, i no tan sols aquí. A mi, per raons d'oposicions i de tribunals d'oposicions i de tesi, em va tocar anar bastant a Andalusia, i la gent que té un treball d'aquests que cobra un salari i ha de fer vuit hores està cremada pel mateix que alguns d'aquí també estem cremats, per determinades polítiques de subsidi. Fa quatre mesos m'ho deia a Màlaga un taxista: «Jo estic catorze hores al taxi, i el meu cosí col·locant gent al PER.» Vull dir que estic d'acord a fer política solidària, però de la mateixa manera que la Unió Europea diu «li dono un ajut per fer això, però si vostè fa una altra cosa o vostè s'ho gasta a muntar una fira, no li donem aquests calés», hauria d'haver-hi un cert control i una certa sobirania amb les polítiques solidàries. No sé a quin nivell establir-ho. A mi m'agradaria que fóssim nosaltres els qui diguéssim «jo estic disposat a contribuir per la diferència entre població i producció», però convindria saber en què s'utilitzen aquests calés. També és veritat que Espanya ha millorat molt per reduir les diferències intercomunitàries, però també és veritat que les distàncies relatives respecte a la mitjana europea pràcticament no han variat. No és contradictori, encara que aparentment

pugui semblar-ho. En tot cas, és mala gestió d'aquestes polítiques solidàries. Quan jo comparo la situació de comunitats com Andalusia o Extremadura i veig que avui estan a la mateixa distància respecte a la mitjana europea que fa vint-i-dos anys, i això ho constato cada any a la publicació de les confederacions de les caixes d'estalvi que dona aquests indicadors, la sorpresa és que en termes absoluts s'ha avançat moltíssim però en termes relatius aquestes comunitats continuen estant igual. Per tant, hi ha alguna cosa aquí que no acaba de funcionar. Aquest és un tema conflictiu allà i aquí, però és un dels aspectes que més està qüestionant l'Estat de les autonomies. D'una banda, la sensació a les comunitats riques que l'esforç solidari que ofereixen no serveix per a res, i de l'altra, la sensació a les comunitats més pobres que en determinades bosses de població s'està generant una política del subsidi que no condueix enlloc. És a dir, condueix a més política de subsidi i a no sortir de l'atzucac en què es troben determinades bosses de la pobresa. I hi ha vies, com per exemple Almeria, que és una via claríssima. Almeria ha passat de ser la província més pobra d'Andalusia a produir el 21 % del PIB d'Andalusia, i això ha estat en els darrers vint anys. Per tant, no és cap determinisme. No hi ha ningú que sigui pobre per la gràcia de Déu. Per la gràcia de Déu, només n'hi havia un aquí, i ja va morir sortosament fa vint-i-cinc anys. És a dir que hi ha maneres de sortir-se'n però també hi ha d'haver voluntat política de fer-ho. I això és el que de vegades no està tan clar que hi sigui. Un catedràtic d'Història d'Andalusia em deia que, a més a més, hi ha un problema amb les polítiques de subsidi, que és el de convertir-se en un banc obert utilitzat per tots els partits. Tots, des d'Izquierda Unida fins al PP, han utilitzat el PER com una política de captació de vot. Aquí també però menys. Bé, més preguntes?

ESTUDIANT: Jo sóc una mica crític perquè crec que a Catalunya ens pensem que som els millors, però potser el fet de tenir un govern conservador durant vint anys a la Generalitat, que mira més per no haver de marxar de la cadira que per fer coses, ens ha conduït a aprofundir més en l'autogovern. És a dir, parlem de drets civils que tenim històricament; de fet, el codi de família és de fa dos anys i no gràcies precisament al partit que governa Catalunya; tenim una llei electoral que, de fet, no té llei electoral; la Llei del sòl és copiada de la de l'Estat... No hauríem de començar per aquí? Primer acabar d'exercir les competències que tenim oblidades i després passar a una segona fase?

ANTONI CASTELLS: Jo crec que no cal esperar compartir-les. S'han d'exercir bé i a fons les competències que es tenen. Estic d'acord amb tu que moltes vegades no s'exerceixen o es fa molt defectuosament, i ens queixem del

que no tenim... I al mateix temps s'ha d'aprofundir en la capacitat d'auto-govern amb l'ampliació de competències i amb més possibilitats de fer coses amb les que tenim. Es poden fer les dues coses al mateix temps. No hem de dir: «Fins que no exerceixis bé les que tens no en demanis més.» Som prou majors d'edat com per demanar responsabilitats al govern que no ho fa bé, i d'una banda criticar els defectes de gestió i les insuficiències d'aquest govern si pensem que no ho fa bé i, d'altra banda, al mateix temps, si considerem que hi ha qüestions que s'haurien d'exercir amb més poder o àmbits competencials, també dir-ho. Ara jo comparteixo en part el que tu dius. Jo crec que de vegades s'ha buscat abans rendibilitzar l'espai electoral que no obtenir resultats de la negociació, en molts camps.

ESTUDIANT: A mi em sap greu perquè em sorprèn que es parli de nacionalitat i autonomia com s'ha parlat, com una llei que ve imposada des de fora. Em resulta preocupant perquè, encara que vingui imposada des de fora, és una llei orgànica, amb caràcter especial. De fet, aquí es vota l'Estatut, després es torna a votar... I després es parla de la Declaració de Barcelona, que, a més, deixa els partits nacionalistes fora, en el període abans de les eleccions i l'única cosa, menys seriosa, en la qual es posen d'acord és parlar de les seleccions esportives... Això em sembla una presa de pèl total.

ANTONI CASTELLS: Jo això de l'Estatut no ho he comentat, però ja que tu ho treus... L'Estatut no es pot dir que és una llei imposada, és una llei pactada que primer s'elabora a Catalunya, a la Comissió de Sau, amb els parlamentaris catalans, després es discuteix a les Corts de Madrid, i allà es canvia i després s'aprova en Referèndum a Catalunya. El poble català el fa seu, i si no l'hagués fet seu no hi hauria Estatut. Per tant, és una llei pactada en la qual intervenen els dos àmbits de decisió, les dues sobiraniaes. D'una banda, la sobirania dels ciutadans de Catalunya, que s'expressa dues vegades, al principi i al final, i de l'altra, la sobirania del conjunt dels ciutadans de l'Estat, que voten la llei.

EL PROCÉS DE PACIFICACIÓ A EUSKADI (I)

Ponents:

KEPA AULESTIA
TXEMA MONTERO

Moderador:

ANTONI BATISTA

Presentació:

ANTONI SEGURA

ANTONI SEGURA: Abans que res vull agrair la presència de Kepa Aulestia i Txema Montero per haver acceptat sense dubtar la invitació que, com a Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI), els hem fet per participar en aquesta primera part de la doble sessió que avui portem a terme. Una sessió que no podríem celebrar al Pavelló de la República, seu del CEHI, per raons d'espai i d'allunyament del centre urbà.

En el curs sobre la *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya* que hem organitzat aquest any 2001, i que ha tractat sobre *Sindicalisme, gènere i qüestió nacional*, hem volgut que, molt especialment, hi hagués una doble taula rodona sobre el "Procés de pacificació a Euskadi". I el titulem així perquè pensem que havia de ser un títol en positiu, per això no l'hem volgut denominar d'una altra manera, malgrat que les coses avui certament estiguin difícils. També és veritat que quan hem organitzat el curs hi havia treva i que no ens pensàvem pas que, quan es fes l'acte, les coses estarien tan complicadas com estan avui. Jo he d'agrar, en nom del Centre, molt especialment a Opinió Catalana que ens hagi donat el suport per fer la sessió d'avui. A més a més, malgrat que es va suspendre en el seu moment l'acte, nosaltres —en Rafael Aracil i jo—, pensàvem que, com a Centre i com a Universitat, teníem un deute amb els alumnes que s'havien matriculat en aquest curs i que, per tant, tenien el dret a assistir també a aquesta sessió que estava anunciada, com a les altres catorze que s'han fet en el seu moment sense cap problema. I és per això que ens vam proposar que l'acte es

faria, i avui es fa. Als companys periodistes sí que els hi voldria dir que ens ha costat molt, molt poder arribar avui aquí i que ja entenc l'immediatesa política d'un acte com aquest, però també a la Universitat, de tant en tant, li agrada que es digui, i en aquest cas també a Opinió Catalana, que si l'acte es fa és perquè algú, en aquest cas dues institucions l'han organitzat. Us ho agrairíem. A nosaltres ens va bé per poder organitzar després altres actes. Bé, ja no diré res més. Penso que ens donem per satisfets que avui estiguem tots aquí. Donem la paraula a l'Antoni Batista, que és qui ens moderarà les dues taules en què està dividit l'acte. Antoni Batista és prou conegut, és periodista, treballa ja fa un temps a *La Vanguardia*, és un gran coneixedor del tema d'Euskadi. El seu darrer llibre, *Diario privado de la guerra vasca*, publicat a Plaza&Janés l'any passat, jo penso que ha estat una aportació notable per tot aquell que es vulgui aproximar a la història recent d'Euskadi i, diem, entendre's i saber distingir aquesta història complexa i, a vegades, sovint, molt sovint, dramàtica. Aquest personatge serà qui ens portarà, ens farà de *cicerone* al llarg d'aquestes dues taules. També li agrairíem que hagi volgut estar aquí, a les dues taules. Gràcies a tots per estar avui aquí.

ANTONI BATISTA: Bona tarda. Les regles del joc seran molt senzilles: parlaran els dos ponents durant vint minuts; després si es vol es pot fer una petita puntualització o rèplica, i, a continuació, donarem la paraula a tots vostès. Qui tingui alguna cosa per dir o per preguntar als ponents, en la mesura de les possibilitats cenyint-nos al màxim a la temàtica que presentem. Els hi diré quatre coses dels dos ponents, quatre dades biogràfiques:

Kepa Aulestia va néixer a Ondarroa a l'any 1956. Als 16 anys entrava a militar a ETA. L'any 1975 va ser detingut i empresonat i va sortir dos anys després amb l'amnistia de 1977. És del grup de militants d'ETA que van optar per deixar les armes i emprendre la via política, i des d'aquesta línia va ser fundador i secretari general del partit Euskadiko Eskerra, que posteriorment van anar al Partit Socialista d'Euskadi. És un dels promotors del pacte d'Ajuria Enea i és un dels signants materials d'aquell acord de pacificació del dotze de gener de 1998. Ha estat diputat del Parlament Basc. És autor de diversos llibres; entre ells, un llibre interessantíssim, un best-seller, *Días de viento sur*. És comentarista i analista polític, i director de la revista *Taball*.

Txema Montero va néixer a Deusto l'any 1954. És advocat ja fa molt de temps, ha participat en casos que tenen molt a veure en tot allò que ens ha portat a aquesta Aula Magna, com és el cas de Santi Brouard, assassinat pel GAL, i casos diversos del tema GAL també. Va ser eurodiputat d'Herri Batasuna quan, vostès recordaran, va treure la quota més alta de vots a Ca-

talunya, poc abans de l'atemptat d'Hipercor. Justament a partir de l'atemptat d'Hipercor, Txema Montero critica –i la seva línia política es va distanciant– Herri Batasuna, fins que acaba sortint. Tot i això, va tenir un paper important també en un altre punt àlgid de la pacificació, quan va ser assessor a les converses d'Alger. Actualment és director de la fundació Sabino Arana, centre d'estudis històrics i polítics vinculat al Partit Nacionalista Basc.

Dit això, com hem quedat, té la paraula Kepa Aulestia.

KEPA AULESTIA: Gracias y buenas tardes. Voy a intervenir yo, primero por orden cronológico. Voy a hablar más de violencia que de paz, sobre todo por situar la violencia como un problema en sí mismo, por tratar de explicar la violencia por sí misma, es decir, la violencia como un factor autónomo que alguien podría interpretar que constituye una consecuencia, un efecto de unas causas anteriores. Pero voy, fundamentalmente, a tratar de explicar la violencia como una causa que tiene unos efectos indudables, como una causa sin la cual sería prácticamente imposible, a mi modo de ver por lo menos, interpretar la historia reciente del País Vasco. Por tanto, la interpretación que voy a hacer o a exponer es deliberadamente parcial, y voy a tratar de hacerlo así porque demasiadas veces entendemos que la violencia es la consecuencia de un problema histórico-político, de una efervescencia social determinada, de una injusticia insostenible. Pero muy pocas veces nos detenemos a pensar, a meditar, sobre la fuerza autónoma, sobre la propia fuerza que tiene la violencia. Sobre lo que causa la violencia entre quienes la practican, entre quienes la padecen, entre quienes viven obligados a convivir con ella cotidianamente. Y voy a tratar de hacerlo cuestionando, por decirlo así, cuatro supuestos que creo que están presentes en general en la cultura política, en la cultura política nacionalista, por supuesto.

El primer supuesto se refiere al origen de la violencia, y el supuesto se basa en que, como la violencia existe, su nacimiento, el surgimiento de esa violencia, fue algo inevitable, es decir que la historia condujo las circunstancias, los acontecimientos hacia un punto en que no había otra solución que la violencia, no había otra salida que la violencia. Tanto, yo diría, que los apologistas de la violencia en el País Vasco, como quienes tratan de estigmatizar el nacionalismo como causa de esa violencia, yo creo que coinciden en hacer una interpretación errónea del propio origen de ETA. ¿Por qué ETA surgió y por qué la violencia surgió en el País Vasco? Pues yo diría que por casualidad, esto puede sonar hasta ofensivo, ¿no?, después de lo que ha pasado. Pero el País Vasco de finales de los años cincuenta o de primeros de los sesenta, no era un país muy distinto a la Cataluña de aquellos años, no había ni una historia anterior belicosa, más belicosa que la historia de los ca-

talanes, ni una opresión superior, ni existía una tradición, fijaos bien, ni existía una tradición en el nacionalismo que llamase, por decirlo así, a la venganza, que llamase a la nueva generación a darle la vuelta a aquella derrota que se padeció en la Guerra Civil. La memoria que recibimos de nuestros mayores fue, más bien, una memoria que se situó entre el desistimiento y el horror ante la posibilidad de un nuevo conflicto armado. En contra de quienes opinan que nuestros mayores nos engañaron, yo diría que nosotros engañamos a nuestros mayores, es decir, que recreamos una historia interpretando como un mensaje recibido: el mensaje de la rebelión armada, por decirlo así, el grupo que dio inicio a la espiral violenta en Euskadi era un grupo tremendamente reducido, yo diría que casi ridículo, después de ver lo que ha ocurrido posteriormente, pero esa pequeña llamita fue suficiente, a mi modo de ver, para generar toda una espiral en la que un régimen era tan incapaz de ejercer la fuerza más que indiscriminadamente, que convertía a la sociedad en su conjunto, al pueblo en su conjunto, en el objeto no ya de su opresión como sistema, sino incluso también de su represión. La espiral que surge y cuyo periodo, digamos, más álgido se puede situar entre el proceso de Burgos y los fusilamientos de septiembre del setenta y cinco, que es cuando la represión es más fuerte, cuando la corriente de simpatía hacia los represaliados es mayor y cuando, de alguna manera, el giro de la espiral abarca a más sociedad, a más número de gente y activa —es decir, genera— más activistas que en cualquier otro momento de la historia de ETA o de la violencia en Euskadi, creo que da a entender y posiblemente es un periodo que muchos de los presentes, afortunadamente algunos no lo recuerdan porque no lo pueden recordar, muchos de los presentes recordarán. Por eso la descripción de eso que ocurrió es importante, es importante describir cómo ocurrió, no sólo hablar de los porqués.

¿Cómo ocurrió? Y la mera descripción denota que, de repente, la violencia se autonomizó de sus propios actores, de quienes la empleaban, de quienes en un momento determinado creyeron encontrar ahí un instrumento útil desde un punto de vista de lucha contra la Dictadura, y la propia violencia se apropió de la voluntad de quienes actuaban con ella. De ser la violencia una cuestión, es decir, de ser la lucha armada —por utilizar los términos al uso— una cuestión discutible en la historia de ETA a lo largo de toda la década de los sesenta —y fue una discusión que aparece en los anales, en los documentos, es decir se discutió sobre la idoneidad o no, si era bueno, si era ético, si no era ético, si era correcto utilizar la violencia—, pues de eso, pasó a ser una cuestión indiscutible y en ese momento es cuando la propia violencia se convierte en ideología, es indiscutible, en un determinado grupo de quienes la practicaban o de quienes la alentaban o de quienes simplemente la apoyaban con más o menos pasividad. Y se produce una

transición en la que la violencia pasa, a través de la cual la violencia de ETA pasa de provocar nueve muertos durante la Dictadura, a multiplicar por cien ese balance en la democracia. Esto parece sorprendente, ¿no? ¿Cómo es que ETA utilizó la violencia de una manera en la Dictadura y cómo es que explotó su capacidad mortífera a lo largo de la democracia? ¿Cómo es que ETA pudo sostenerse a través de la transición? Y ahí surge un segundo supuesto que yo quisiera cuestionar también, el supuesto de que la transición se hizo con un déficit tal que ella misma propició la continuidad de la violencia. Bueno, yo no voy a discutir que ése sea el factor presente en el grupo social que se movía en torno a ETA, etcétera. Que entonces empezó a denominarse "Izquierda Abertzale", pero desde luego no hubiera podido ocurrir tal cosa si la violencia no se hubiera hecho un hueco propio. Ocurrió una cosa tan increíble como que entre la amnistía y el primer atentado que se produjo en el País Vasco —y la amnistía dejó a todos los presos en la calle— hubo un lapso de tiempo de nueve días. Es decir, el efecto de la transición como efecto de la reconciliación, respecto a la gente que consideraba necesario practicar, o apostaba por la práctica de la violencia o de la lucha armada duró exactamente nueve días, por tanto hubo una línea de continuidad, es decir, no hubo ahí una especie de parón y cuenta nueva, hubo una línea de continuidad que es imposible explicarla si no la explicamos a través de la propia violencia. No digo que sea la única explicación, pero que la propia existencia de ETA, como organización, la propia existencia de la violencia como realidad incuestionable para un sector nada despreciable de la sociedad y de la política vasca, entonces denominada Izquierda Abertzale, procuró esa transición tan extraordinaria, tan llamativa, tan sorprendente.

Y llegamos a un momento, y voy al tercer supuesto y trato de dar saltos, brincos quizás exagerados por ser breve en el que nos encontramos un poco ante la sorpresa y la dificultad de ofrecer soluciones a ese problema. Hay dos tipos de argumentos que a mí me parece que falsean mucho la cuestión. El primer argumento es ese de decir: como se ha intentado todo y nada ha sido útil, ahora voy yo y propongo tal cosa, como si esa tal cosa fuese nueva. Si nos fijamos, todas las propuestas que aparecen ya han sido experimentadas de una manera o de otra, pero el argumento de inicio, esa idea de "como todo se ha intentado y nada es posible, nada ha sido útil, abre la espita a la posibilidad de que cualquier formula sea razonable", y me parece que este tipo de argumentación equivoca bastante la tarea, especialmente la tarea de los políticos. Efectivamente, se ha intentado de todo pero posiblemente no nos hemos dado cuenta, o no hemos querido asumir suficientemente, que la decisión última de que la violencia acabe, depende de quienes la practican y que la sociedad, las instituciones están bastante iner-

mes frente a eso. ¿Es un absurdo? Pues claro que es un absurdo, pero es que así de poderoso es el efecto de la violencia, es decir que quien la utiliza se hace dueño de la violencia en el momento en que la violencia misma permite liberarse a quien la utiliza. Ahora ¿este circuito eléctrico realmente tiene interruptor? Es decir, la violencia, los entornos que ha generado, etcétera, ¿contemplan un sistema de cierre? Esa cláusula que en los estatutos de cualquier organización aparece al final: "esta organización se disolverá en el caso...", ¿esto se ha contemplado? Me refiero en el sentido material del término, es decir, yo creo que ésa es la gran duda, yo creo que esa es la duda que nos llevó a sorprendernos a algunos pesimistas cuando vimos que la tregua fue posible, afortunadamente, y la duda que nos rebrotó cuando vimos que la tregua se rompía otra vez, la de si el sistema tiene interruptor, si el sistema tiene un mecanismo de cierre.

El otro supuesto sobre el que se establece una argumentación, creo que equívoca también, es esa discusión sobre -bueno, aquí hay una disyuntiva- o soluciones políticas o soluciones policiales, entonces que cada cual elija. Me parece también una disyuntiva falsa, falsa si se somete todo a esa disyuntiva, es decir, si se absolutiza la discusión política y se obliga a todo el mundo, a las instituciones, a los ciudadanos, a los partidos a elegir: "oiga usted, o soluciones políticas o soluciones policiales". Bueno, admitamos que esto no tiene una solución policial, es más, supongamos que decidimos acuartelar a la policial... por exagerarlo, pero vamos a ver el otro toro, es decir ¿dónde están las soluciones políticas? ¿De qué se trata? ¿De saciar un apetito que creemos saciable? ¿Quién tiene que hacer esas concesiones para que ese apetito quede satisfecho? ¿Hay algo históricamente tangible, es decir, algo que podamos decir "oye, pues mira, yo tengo una idea, si dentro de cuatro años hacemos esto, seguro que ETA lo deja"? ¿Existe esa seguridad? ¿Hay una capacidad de evaluar la voluntad de una organización que es en gran parte una inercia? Una inercia, digamos, dinamizada por la propia violencia, por el poder alienante de la violencia. ¿Hay una seguridad de evaluar en un toma y daca lo que de cualquier negociación es evaluable? ¿Por qué fracasó Argel? (Es posible que luego Txema pueda referirse a la cuestión.) ¿Por qué el Gobierno hizo un único contacto con ETA? ¿Por qué han fracasado las conversaciones del nacionalismo con ETA? Esas cuestiones son las que yo creo que ponen en cuestión muchos de los supuestos sobre los que se ha caminado durante tanto tiempo.

El anteúltimo supuesto al que me quería referir es el supuesto sobre el que ha caminado posiblemente el nacionalismo, sin duda. Es decir, el supuesto, yo no lo voy a discutir, simplemente le voy a poner algunos peros, de que hay una mayoría nacionalista y que ahí está la clave de salida, lo que ha pasado estos últimos dos años no ha sido casual, en ese sentido tampo-

co. Hay una mayoría nacionalista pero menos, y cada día menos. Peor, sobre todo porque esa mayoría nacionalista que no puede vivir sin la Izquierda Abertzale, que no puede ser ella misma sin la Izquierda Abertzale, difícilmente puede ampliar el eco de su propuesta con la rémora de ETA, y, a la vez que se explica a sí misma porque en tanto que hay violencia se supone que hay un problema grave y un sustrato de reivindicación de corte nacionalista, a la vez este factor que explica al nacionalismo sirve para cortar las posibilidades de desarrollo de las propias naciones. Por tanto, una cosa es que exista una mayoría nacionalista, otra cosa es que esa mayoría nacionalista satisfaga el apetito de ETA y, a la vez, sea capaz de tirar como si de una locomotora se tratara del conjunto de la sociedad a favor de ese proyecto, de esas aspiraciones nacionalistas. Creo que esto último es lo que se pone en cuestión, y lo que en estos momentos bloquea la situación en el país.

El último supuesto que quisiera poner en cuestión, posiblemente en la versión, digamos, más pesimista de mi intervención, se da por supuesto, lo damos todos, que eso de la violencia es una cosa del pasado y que el futuro es un futuro en paz, tiene que serlo, que es una rémora y que hay que desprenderse de ella, y que incluso se da por supuesto, o se puede dar por supuesto, que ni siquiera ETA puede aguantar más tiempo, así que tiene que llegar un momento en que esto se acabe. Bien, supongamos lo contrario, supongamos que la violencia no sólo es una cosa del pasado. Que la violencia, las manifestaciones de violencia actuales, las de esta semana, las de la pasada semana, son casi manifestaciones de futuro, es decir, que se puede producir sobre todo si somos torpes, la hipótesis de que en un rincón de Europa, entre los pliegues de una sociedad un tanto intrincada, un tanto desvertebrada o dividida, se solape una manifestación con una intensidad determinada de violencia. Daos cuenta de que estamos hablando de un factor en torno del cual se mueve una sociedad, eso que yo acostumbro a denominar una sociedad dentro de la sociedad y, a diferencia de Irlanda, y aquí termino, donde la guerra ha supuesto hambre, la guerra entre comillas en Euskadi es la guerra del bienestar. Voy a poner simplemente un ejemplo: las comarcas y las localidades donde la abstención en las últimas elecciones —¿sabéis que HB las propugnó?— fue más alta coinciden con las comarcas y las localidades de pleno empleo entre los hombres, y donde los índices de ocupación de actividad son rayanos con las medias que se dan dentro de la Unión Europea. No estamos hablando de marginalidad, de desintegración, estamos hablando de un grupo social tremendamente integrado con lazos de solidez interna muy sólidos y, a su vez, sin el cual el propio nacionalismo no se puede explicar, es decir, que está dentro de lo que podríamos denominar la familia si habláramos de política, o la comunidad si es que ha-

blamos de sociedad nacionalista. Y por tanto, desde el punto de vista del análisis, y del análisis que tendrían que hacer también los responsables políticos, no habría que descartar la hipótesis de que esto sea un fenómeno con muchos visos de que dure si no ponemos remedios inmediatos. No sabría yo cuáles, pero desde luego creo que esos remedios son mas difíciles de hallar si se evita esta hipótesis, aunque sea a nivel de hipótesis, digamos pesimista, si se piensa que esto, sea cuando sea pero se terminará. No quisiera alargarme, creo que ya me he alargado bastante. Muchas gracias

ANTONI BATISTA: Muchas gracias, Kepa Aulestia. Té la paraula Txema Montero.

TXEMA MONTERO: Muchísimas gracias al Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la Universidad de Barcelona; a L'Opinió catalana por la invitación que me da la oportunidad de hablar directamente sin intermediación, que las más de las veces la intermediación, cuando se trata del problema vasco, genera ruidos, mala información, posiciones de propaganda, en suma hace más difícil el conocimiento de la realidad, así que hablar directamente ante ustedes y hablarles desde mis limitados personalismos, qué sucede, puede ser un ejercicio quizás de clarificación y con este empeño he venido aquí a Barcelona. Yo tenía un profesor en la Universidad de Deusto, de Historia del Derecho, el padre Mañaricua, excelente historiador que solía decir para empezar en su primera clase que todo lo que se ha escrito del siglo, o en relación con el siglo XIX o del siglo XX no es historia sino periodismo, ¡así que imagínense ustedes hablar de unos acontecimientos inmediatos!, como lo que me propongo hacer, hablar de los últimos año y medio o dos años, para de ese conocimiento histórico, dentro de la oscuridad que supone el que gran parte del mismo se ha hecho en la discreción, en la confidencialidad que supone el trato con una organización clandestina, y tratar de esos datos escuetos que conocemos de la publicitación de esos datos, extraer elementos de prognosis para ver hacia dónde pueden ir las cosas es un empeño dificultoso. Sin embargo, me atrevo porque creo que tengo, a pesar de mi responsabilidad como coordinador de la fundación Sabino Arana, lo que llaman los alemanes la libertad del bufón. Es decir, que al no estar dentro de ninguna organización política ni representar a nadie, en mí empieza y acaba mi opinión, de manera que en estos términos ruego que tomen en consideración las siguientes palabras. En relación con la tregua de ETA, lo primero que quiero transmitirles es que la tregua de septiembre del noventa y ocho, desde mi punto de vista, supuso un giro estratégico en la forma como venía entendiendo ETA, a través de la historia, la negociación política. Era como si el guante se le hubiese puesto del revés, ETA

había pretendido a través de la historia y, particularmente, durante las conversaciones de Argel a las que me ha emplazado Kepa, y muy someramente porque no tenía idea de hablar de esto, pretendía a través de un esfuerzo de acumulación de fuerza militar "*indar metak etak*", en vasco 'acumulación de fuerzas', atentados selectivos, atentados no tan selectivos, extraer como colofón una foto fija de negociación directa con los poderes del Estado, y Argel fue precisamente el intento más avanzado de los que se llegaron a dar. ¿Por qué fracasó Argel? Sería, supongo, casi toda una tesis doctoral pero fundamentalmente, a mi juicio, allí estaba yo sobre el terreno, porque no había una agenda política entre ETA y el Estado para los puntos a desarrollar. Las partes tenían la impresión que dando pedales a la bicicleta íbamos a impedirnos caer de la bicicleta, y era una dinámica de negociación cual si fuese una estructura estructurante donde por el hecho de hablar, de dialogar y negociar y extendiendo esto a través del tiempo, fructificaría. Esto no fue así, hubo quizá también falta de voluntad política por las autoridades del gobierno, y hubo una situación importante que favoreció a Argel, que fue la existencia de un tercer actor, que fue el gobierno argelino, que se presentó como para hacer de mediador, que las partes lo aceptaron, una cierta internacionalización del problema, en un gobierno argelino en este momento enormemente debilitado porque acababa de pasar la revuelta de la sémola en Argel y necesitaban recuperar su papel internacional con una acción importante de política internacional. También, por cierto, el gobierno español acababa de salir de la primera huelga general que le habían presentado los sindicatos, y el propio UGT también en diciembre anterior.

Pero decía que diciembre del noventa y ocho fue el revés del guante porque ETA ya no se dirige en su comunicado al Estado español, no pretende una acumulación de fuerzas militar. Se dirige a la comunidad nacionalista para generar, a través de una agenda política concreta con los nacionalistas, una masa crítica que posibilitase posteriormente la reforma de la Constitución, en una negociación con las fuerzas, ahora llamadas Constitucionalistas o simplemente con las autoridades del gobierno español. Por eso el revés del guante, por eso un giro estratégico respecto a lo que hasta entonces había sucedido.

El problema, a mi juicio, y ésta es la segunda idea, es que la paz nacía en un envoltorio político, nacía con envoltorio político, la paz no era un valor en sí mismo, sino los objetivos que se pretendían a través de ese proceso de paz. Y esto, desde mi humilde punto de vista, el pueblo, la sociedad, la gente, la opinión, el público, como quiera usted decir, no lo entendió así. Para la mayoría de los ciudadanos de mi país, paz era inexistencia de violencia, es decir la tregua era ya la paz, y si había objetivos políticos que conseguir, esto era asunto a tratar por los partidos políticos en las institucio-

nes políticas a través de las expresiones, a través de las diferentes elecciones o refrendos que se pudiesen presentar. Así que, desde el principio, el proceso político de paz estaba a falta, ayuno de una fundamentación en la sociedad vasca. La mayoría de los vascos no se entusiasmaron con el proceso político de paz, se entusiasmaron inmediatamente con la declaración unilateral e indefinida de ETA. Porque ETA, debo decirles, señoras y señores, tiene una enorme credibilidad en ese punto en nuestra sociedad, les puedo decir que al día siguiente a que se declarase la tregua, o quizás uno o dos días más por inercia, no había nadie que se sintiese amenazado por ETA que mirase en los bajos de su automóvil, o que mirase a través de los escaparates si era seguido por alguna persona. Todos, absolutamente todos creyeron en ETA cuando dijo que había paz, pero también pensaron que eso, eso, la tregua era la paz. Y los objetivos políticos eran cosa a negociar con los partidos políticos. Esta falta de entusiasmo, en el sentido kantiano, perdónenme la pedantería, de adhesión a las propuestas de las direcciones de las elites políticas por parte del pueblo ha sido uno de los elementos importantes para entender lo que ha ocurrido durante el proceso de paz.

El tercer asunto importante es que el inicio de la tregua supuso el pistoletazo de salida a la mayor polarización política e ideológica que ha habido en mi país en los últimos años. Al contrario que en el norte de Irlanda, donde el inicio de la tregua supuso el que, por ejemplo, en los periódicos republicanos o en los periódicos lealistas hubiese un mutuo reconocimiento de los esfuerzos del contrario para alcanzar la paz, donde los partidos políticos republicanos o lealistas veían las coincidencias y reconocían los esfuerzos también entre ambos, en nuestro país, digo, al contrario, se generó una polarización ideológica y política, una situación de dos campos, casi inmiscibles como el agua y el aceite político que, a partir de ese momento, se empezaron a llamar: constitucionalistas y soberanistas. Daba la impresión de que la paz era continuar la guerra por otros medios, y daba la impresión de que nadie estaba dispuesto a hacer una cesión, por mínima que fuese, en este proceso de paz y esto fue un asunto bastante chocante. Pero es que, además, la ausencia de violencia no fue total. Inmediatamente al nacimiento del proceso de paz, la *Kaleborroka*, la lucha callejera, empezó fatalmente, inevitablemente, todos los fines de semana a reproducirse, a adquirir cotas hasta entonces no conocidas, como si por un lado, se pretendiese aliviar, dentro del movimiento de liberación nacional de la Izquierda Abertzale, las presiones que dentro del mismo se estaban dando para que no hubiese una entrega absoluta y total a través del proceso de paz del elemento simbólico que supone la lucha armada o la violencia dentro de este grupo —y aquí coincido con Kepa Aulestia en este punto. Se necesitaba desahogar por un lado esta presión, se necesitaba, al mismo tiempo, recordar la existencia de

este mecanismo de presión, se necesitaba darnos esta vacuna de recuerdo al resto de la sociedad vasca. El gobierno, en su postura de esperar y ver, en su postura de no tomar ninguna decisión, en su postura de ni tan siquiera hacer algo que desde la antropología cultural conocemos cuando dos grupos en mutuo enfrentamiento se disponen a iniciar la paz, que es que se entregan unos dones, una tradición simbólica de dones, de regalos, a modo de elemento simbólico, de avance, el anticipo a cuenta de la paz, y tan siquiera hizo ese gesto de la aproximación de los presos de ETA hacia las cárceles en *Euskalerría*. Y algo también importante, la persistencia en la *kaleborroka*, de la lucha callejera, su orientación hacia personas concretas y símbolos concretos, miembros del Partido Socialista, miembros del Partido Popular, sus sedes políticas, generó o, si acaso, acentuó un proceso que ya no es simplemente, a mi juicio, de diferencia ideológica, sino que es algo más profundo. Me van a permitir aquí un ejemplo histórico: En el año ochenta y nueve, inmediatamente antes de la caída del muro de Berlín, se empezaron a ver las primeras manifestaciones multitudinarias en la exRepública Democrática Alemana, y salía la gente a la calle diciendo: "nosotros somos el pueblo", era una especie de reclamo, era una llamada al reconocimiento de sus derechos cívicos por unos ciudadanos que habían sido o se les había negado estos derechos, estas libertades civiles, estos derechos políticos. "Nosotros somos el pueblo"; inmediatamente, cuando consiguieron la suficiente masa, el suficiente poder como para llegar incluso a hacer que el régimen cayese, el eslogan varió y empezaron a decir: "nosotros somos un pueblo", es decir, reclamaban para sí ser comunidad de ciudadanos como contenido donde se ejercitan esos derechos civiles, esas libertades personales, yo creo que ETA con su acción persistente hacia el PP hacia el PSOE y la *kaleborroka* está generando algo similar en nuestro país. Aquellos ciudadanos vascos que creen y se ven privados de sus derechos inmediatos, el derecho a la vida para empezar, el derecho a tener la integridad patrimonial de sus bienes, el derecho incluso a poderse reunir, porque ETA actúa contra ellos, están haciendo este llamado, esta autoidentificación que inmediatamente lo identifican con aquella comunidad, con el Estado español, sus símbolos, su memoria histórica, sus referencias, donde pueden encontrar protección a esos derechos. De manera que ETA, consciente o inconscientemente, a mi juicio bastante conscientemente, trata de conseguir con más éxito aquello que siempre antes en Euskadi, cuando los nacionalistas eran más notoriamente mayoritarios, pretendió el Estado español, la existencia de dos comunidades diferenciadas, de dos comunidades enfrentadas que si, en nuestro caso, no lo pueden ser por motivos étnicos o culturales, pueden serlo por motivos ideológicos. Y aquí les prevengo y les doy una razón para mi pesimismo también, las guerras ideológicas, las luchas ideológicas como

consecuencia o herederas sucesoras de aquellas guerras de religión que asolaron a Europa durante el siglo diecisiete son las más difíciles, cuando el problema no es que no tengo tierra para vivir, o agua como en Palestina, cuando el problema es que yo por el hecho de haber nacido republicano o ser católico no tengo las mismas oportunidades ante la ley que la otra comunidad, parece que es más dable, más hacedero solucionar esos conflictos. Cuando el problema es esencial, de esencias, a través de la ideología, soy nacionalista o soy españolista, eso tiene peor y difícil pronóstico. Creo que ETA no tuvo paciencia democrática para que pudiese soportar y aguantar esta actitud del gobierno inmovilista, no tuvo tampoco confianza política en Euskal Herritarrok, para que Euskal Herritarrok gestionase esta situación de tregua, buscando esos contenidos políticos. Y no tuvo tampoco los mecanismos democráticos internos para debatir las presiones que desde dentro se iban produciendo ante la escasa eficacia del acuerdo de paz para solucionar lo más inmediato, que era la situación de los presos. Y entonces ETA decidió, y posiblemente estemos hablando de julio del año pasado (1999), romper la tregua. Constituyó primero un grupo nuevo dentro de Euskal Herritarrok, EKIN, que hacía a la manera histórica de KAS, las labores de comisariado político respecto del movimiento, una especie de vicariado dentro del movimiento para que tuviese capacidad de control político dentro de lo que ahí podía suceder. Segundo, instó y obtuvo de Euskal Herritarrok su no presentación a las elecciones generales últimas. Tercero, inició un movimiento de reivindicación en el colectivo de presos para extender el afecto sentimental, el afecto solidario compasivo y generar la escena posible para inmediatamente romper la tregua que había declarado catorce meses antes. La publicación de las actas de las reuniones mantenidas con el PNV y con EA obedeció a la necesidad de ETA de explicar a unas bases que no entendían absolutamente el porqué de tales actuaciones, de esta ruptura de la tregua y de esta abstención a las elecciones generales. Los sectores más reformistas del MDNV no entendieron el atentado contra Buesa ni esta abstención electoral y generaron, a mi juicio, la publicación de estas actas, un estado de opinión, dentro del nacionalismo democrático, de desconfianza, me atrevo a decir casi insuperable en relación con futuras conversaciones con tan incidente interlocutor. El futuro inmediato es de confrontación violenta entre ETA y el Estado, entre ETA y las representaciones políticas del Estado, en Euskadi el PSOE y el Partido Popular, el PSOE por lo menos hasta que se decante su congreso de julio, y me atrevo a hacer este pronóstico, y el Partido Popular hasta que revise su posición si así lo hiciese. La declaración en el diario de Unkaria de que el nacionalismo democrático no es objetivo de ETA, ha de tomarse también, a mi juicio, con todas las cautelas, porque si el nacionalismo democrático re-

visase su actuación hasta el momento y entendiéndose que era más posible el establecimiento de una coalición política con partidos que no lo sean, que no sean nacionalistas, pasaría a juicio de ETA, no me cabe la menor duda, a ser considerado también objetivo. Visto así el panorama, no parece muy optimista y desde luego no lo es. Se habla de la posibilidad de que se reedite una tregua en los próximos meses, quizás a partir de septiembre u octubre, y quizás en este tránsito algo hemos ganado quienes no estamos de acuerdo con ETA. Esta tregua sólo podría, a mi juicio, llevarse a cabo si ETA aceptase las condiciones para que se pudiese desarrollar. Ya no es ETA quien debe formular las condiciones, sino que son los demás quienes deben formularlas. Y la primera de las cuales es que la tregua no sea unilateral sólo, que no sea indefinida, sino también sea incondicional, mientras tanto a las otras fuerzas políticas nos cabe, o les cabe, gestionar la crisis de forma consensuada. Y quizá detrás de este consenso habría que establecer un calendario político que desemboque en unas elecciones anticipadas a medio plazo, es un asunto de salud pública porque es cierto que no puede estar un gobierno administrando con pulcritud los asuntos ordinarios pero que sea incapaz de reconducir el gran asunto político, y digo el gran asunto político porque ésta es la enorme paradoja que se da con la violencia en nuestro país, cuando apuntaba antes Kepa Aulestia esa relación por lo menos si no directa, sí coincidente entre la situación económica mas saneada o de menos desempleo con el mayor abstención con Euskal Herritarrok. En el fondo, el problema, quizá, de la violencia en nuestro país sigue siendo la manifestación de una gran impostura política entre los vascos. Estoy hablándoles de un país como es el mío donde alguien puede ser un honrado contable de la Caja Laboral Popular de lunes a viernes y el sábado manifestarse pidiendo que maten policías y el lunes volver a ser ese honrado contable de la Caja Laboral Popular. Estamos hablando de un país donde la violencia política es una especie de enorme teatro donde cada uno de los vascos que admiten la existencia de lucha armada y contestación policial han designado sus representantes, sus campeones, estos actúan en el escenario y la gente aplaude o silba si le ha gustado más o menos conforme a su proximidad con el escenario, pero no está involucrada en esa situación. En una situación de democracia representativa, yo creo que no es muy probable que con quince militantes organizados en comandos, ciento cincuenta militantes de logística de esos comandos, mil quinientas personas organizadas en todo el entramado inmediato, quince mil que acuden a todas las manifestaciones a favor de la amnistía y de los presos y ciento cincuenta mil votos, pueda existir violencia política por quince años. Es enormemente más fácil en esas condiciones, con una democracia representativa, mantener eso que se llama violencia estructural que en cualquier otra situación en el

tercer mundo, donde no existen estos elementos de democracia representativa, de manera que esa situación de impostura política donde estamos como si estuviésemos en guerra cuando la guerra la están desarrollando estos otros campeones que hemos designado los unos y los otros para que nos representen, es una situación que puede mantenerse por lo menos por cierto tiempo.

Acabo entonces con dos apuntes que tenía previstos y nada más. Creo que tenemos que desarrollar una política de apoyo a las instituciones, resolver de forma inmediata las transferencias que quedan pendientes, las competencias estatutarias. La gran impostura política de los partidos constitucionalistas es que se declaran autonomías y, sin embargo, ni el PSOE desde el año 1986 ni el PP desde 1996 han cumplido con todas las transferencias de las competencias autonómicas. También exigir el cumplimiento de los acuerdos parlamentarios, fundamentalmente el del acercamiento de los presos, y, con esto acabo, puesto que el problema en su vertiente más política es el de las exigencias de los nacionalistas sobre una nueva planta institucional, creo que los nacionalistas, aquí me incluyo, tenemos que dotarnos como mínimo de un programa de exigencias para que, por lo menos, durante el límite que pueda suponer una generación, tengamos presentado, frente al gobierno estatal del Estado español cuál es el límite de saciabilidad de nuestras exigencias. Yo creo que es muy importante tener una ley de referéndum vasca para que los vascos podamos decidir sin intermediarios, en cada momento concreto, cuáles son las decisiones que queremos tomar respecto a todo tipo de asuntos y, fundamentalmente, nuestro encaje dentro del Estado español y francés y dentro de la Unión Europea. Nada más.

ANTONI BATISTA: Moltes gràcies Txema Montero, Kepa Aulestia ¿vols fer alguna puntualització?

KEPA AULESTIA: No.

COL·LOQUI

ANTONI BATISTA: Bé, doncs, si algú de vostès vol fer algun comentari o alguna pregunta als ponents, queda obert aquest torn.

PREGUNTA: Ya que nadie se decide me decido yo. Desde luego me parece muy interesante la organización de este acto, porque es algo que nos inte-

resa a todos. Me ha sorprendido un poco del señor Aulestia el que no haya hecho referencias al papel del Estado en la violencia, o sea, se ha referido a un conjunto de causas más bien endógenas pero, en cambio, de todo el aspecto del Estado y de las fuerzas del Estado y de los poderes mediáticos, etcétera, no ha dicho absolutamente nada. Luego, el caso vasco es para nosotros sorprendente. Yo, hace dos años, invité a un congreso sobre cooperativismo a gente de la cooperativa de Mondragón —creo que la Caja esta Laboral estaba también en ello— y, realmente, no saqué muchas conclusiones sobre cómo está organizado aquello. Es un milagro que haya ahora violencia ideológica, pero también es un milagro una empresa como el complejo cooperativo este. No, yo lo que quería decir es que me parece que el problema de los presos es prioritario, que genera una serie de solidaridades compasivas como se ha dicho, y que mientras no se resuelva esto no se avanzará en absoluto en nada. Un poco lo podemos comparar a lo que era en la Segunda República cuando las intentonas y los levantamientos anarquistas y los presos libertarios. Pero otra cosa que me parece, y con eso termino —perdonen, que me parece que me extendiendo demasiado—, es que no haya iniciativas de tipo de internacionalización de la solución del problema vasco, una internacionalización que no necesariamente pasa por Argelia o por Estados Unidos, sino que incluso podía pasar por Cataluña, por el Parlamento catalán. Me parece que es absolutamente sorprendente que los nacionalistas catalanes de derechas, de Pujol en el debate de investidura, no aprovecharan para marcar un poco lo que podía ser el papel de Cataluña, del Parlamento catalán en toda la solución de la cuestión vasca, bueno me doy cuenta de que he dicho una serie de cosas muy desordenadas pero que acaso puedan contribuir, muchas gracias.

ANTONI BATISTA: Si hi ha alguna altra pregunta per fer...

PREGUNTA: Jo sóc en Josep Maria Andreu. Jo vaig a fer una pregunta al Kepa. Tú sólo has hecho referencia a la visión, bajo mi punto de vista, de lo que es el movimiento Abertzale, ¿no? Pero ¿no crees que, por parte del Estado español, a lo mejor si tuviera una iniciativa para quitarle en cierta manera uno de esos argumentos más importantes que es la aproximación de presos ETA tendría que tomar una postura diferente a la que está tomando? Porque es bien cierto que el Estado español es tan inmovilista como pueda ser ETA, y si ponemos en una balanza quién está saliendo beneficiado en este conflicto, tanto es ETA como es el Partido Popular. ¿Cuándo había obtenido el Partido Popular estos resultados electorales en el País Vasco?

ANTONI BATISTA: Els ponents poden contestar.

KEPA AULESTIA: Sí, ha habido dos menciones al tema de los presos, también Txema se ha referido a él. Bien, en primer lugar yo trataría de, por lo menos es mi posición, de no establecer comparación alguna entre la posición de ETA y la posición del gobierno, es decir, el no generar ahí lógicas de causa-efecto, estos son malos pero también aquellos, es decir, bien, hay maldades que matan y maldades que pueden cercenar derechos, etcétera, pero que no parece que maten, eso es fundamental. Pero además estamos hablando de poderes constituidos, instituciones legitimadas por sistemas que podemos criticar, que podemos exigir su reforma, y poderes absolutamente fácticos y, por tanto, este tipo de comparaciones me parece que habría que evitarlas. El tema de los presos, efectivamente, yo no sé si todo lo que ha ocurrido hubiera sido de otra manera si desde un primer momento la resolución del Congreso de los Diputados, las propias resoluciones del Parlamento Vasco y lo que era una demanda generalizada, por lo menos en la sociedad vasca, de que el acercamiento se produjera, se hubiera producido. No sé si eso hubiera satisfecho o hubiera desactivado, digamos, el ánimo de ETA, etcétera. Pero me parece que ahí ha habido no sólo una injusticia, sino también un error político enorme. Error político para los ciudadanos del País Vasco, no quiero decir que sea un error político para el PP, entiéndaseme, porque, digamos que lo que a nosotros nos puede parecer bueno o malo, puede no coincidir con ese otro plano de los intereses políticos de un determinado partido. Yo no quisiera hacer una especie de, cómo decía antes, de lógica de causa-efecto, de que, en fin, de que claro, como estos no se mueven, también los otros se han visto obligados... No, no creo que sea admisible. Por poco que se hubiera movido el gobierno, por poco que se haya movido el gobierno justificará así el movimiento de la tregua y justificará especialmente que esa ruptura haya sido efectiva con asesinatos determinados de personas concretas. Pero es verdad que en esta situación, y, por abreviar, no voy a referirme al papel del Estado en la espiral violenta. En esta situación nos pasa una cosa curiosa a los vascos y al nacionalismo vasco, y es que el día pasado lo escribía yo más o menos en estos términos, la cuestión vasca o el conflicto vasco podía en un momento determinado de la transición ser un factor de desestabilización del sistema democrático del conjunto de España, salpicaba a todos, pero ahora lo vasco, la cuestión vasca, se ha convertido en una especie de metáfora, en una metáfora que explica, que justifica, que argumenta una determinada concepción de España y una determinada concepción también de la democracia. Y esto es algo tremendo en el sentido de que hay una cierta inclinación en las formaciones del ámbito español de no preocuparse tanto por resolver el problema en Euskadi, como por argumentar desde esa metáfora sus propias posiciones, sus propias concepciones en el conjunto de España, también aquí,

de tal manera que uno puede escuchar evocaciones a lo vasco hasta en la discusión sobre el desfile del día de las Fuerzas Armadas en Barcelona. Esto a mí me parece que posiblemente ahora sea muy sutil, pero en el fondo, en el fondo, es de las cosas que más nos van a pesar en el futuro, a los vascos porque dejamos de importar, no importamos, o sea, podemos terminar cansando al resto, aburriendo con nuestras paradojas, porque efectivamente es paradójica una sociedad que disfruta del bienestar, unas instituciones que seguramente han aplicado el sistema más socialdemócrata de Europa casi en muchas parcelas de la actuación pública en Euskadi, una sociedad solidaria y, a la vez, una sociedad absolutamente cainita. Podemos dejar de importar y es seguramente la más triste de las independencias, cuando una sociedad termina cansando a sus vecinos y los vecinos se cansan y prácticamente se desentienden de lo que pasa ahí. Pero a la vez puede empezar a pesar esa referencia metafórica consolidando —como antes hablaba Txema de que la actuación de ETA a propiciado reacciones en la propia sociedad vasca—, también propiciar una determinada cultura política o una determinada concepción de lo español o una determinada concepción de la democracia que, de alguna manera, se parece... entonces al cabo ése es el tema, es decir, a veces mezclamos la moral con la política y pensamos: “este partido lo está haciendo mal porque se está portando mal, y no está haciendo lo que debe de hacer” y no nos damos cuenta de que, efectivamente, ese partido está haciendo lo que cree que tiene que hacer, lo cual es tremendamente injusto, puede serlo pero tenemos que reconocer que eso es así antes de proponer cualquier otra cosa.

ANTONI BATISTA: Txema Montero tiene la palabra.

TXEMA MONTERO: Yo hasta los documentos de ETA sí era, sí creía, y voy a hacer un juego de palabras, exactamente lo que decía y creía: que porque no se habían movido los que se tenían que mover, se estaban moviendo los que no se tenían que mover. Es decir, que porque no se había movido el gobierno, se estaba moviendo ETA. Lo que pasa es que, en las actas, ellos dicen impávidamente que la tregua era una tregua-trampa, lo cual para empezar es una especie de error, en el mejor de los casos político, que trae causa en una soberbia monumental, es decir que ellos son el *deus ex machina*, podemos hacer y jugar a esto. Y que supongo que lo que querían decir es que presentando la tregua desvelaban, descubrían la hipocresía de un Estado español y de unas fuerzas políticas españolas donde se decía que sin violencia todo era discutible y todo era posible, cosa que efectivamente se ha probado que no era así, porque inmediatamente de iniciarse la tregua se inicia esa polarización ideológica donde el nacionalismo estaba criminalizado

porque teníamos coincidencias objetivas y últimas con los terroristas. Pero lo cierto es que ETA nos ha generado una inquietud monumental, aparte de una gran decepción cuando resulta que la tregua, que el proceso de paz no es un fin en sí mismo, sino es para conseguir unos objetivos, exactamente los que ellos pretenden, porque cuando los demás hacen unas matizaciones ya esto no parece que sea entendible.

Segundo asunto. Hombre, los vascos sí somos el gran *álibi*, la gran coartada en muchas de las grandes discusiones y el problema de las metáforas en nuestro país es que se toman en su literalidad, es decir, que si eres enemigo hasta la muerte, significa que te doy muerte por ser mi enemigo, esto es lo tremendo. Pero lo cierto es que estamos asistiendo también a un reforzamiento, a un neonacionalismo español, es decir, a los españoles yo trato de comprenderles porque si no puedes comprender a aquellos con quienes estás en posiciones diversas, no puedes entender nada. Durante veinte años, desde el inicio de la Constitución, eran el resto, es decir, los que no eran catalanes o vascos o gallegos, dentro de ese primer impulso de la reforma democrática donde el problema nacional era el equivalente en la República al problema de la tierra o al problema militar, y al cabo de veinte años, cuando exigimos una segunda lectura o una segunda transición democrática, los vascos, o los nacionalistas vascos para ser más preciso, y también los catalanes y en alguna medida los gallegos, nos encontramos con que los españoles se empiezan a autoidentificar con seguridad histórica en esa nueva idea de España que tiene un basamento constitucional, que tiene un éxito político internacional, que les da un sosiego después de ciento cincuenta años, después de doscientos años de convulsa historia de España donde la democracia ha sido la excepción. Si no entendemos eso, y si frente a esa situación tratamos de buscar una confrontación a todas las direcciones, yo creo que otra vez mal pronóstico vamos a tener. De manera que hay un doble esfuerzo por ambas partes, yo creo, para saber cuáles son los límites de lo históricamente posible y lo políticamente razonable en esta situación actual.

ANTONI BATISTA: Si algú vol fer alguna altra pregunta, és el moment. A veure, un, dos, tres, quatre. Fem aquestes quatre, si poden ser breus i tanquem l'acte. Comencem per aquí, a la meva dreta.

PREGUNTA: Entre las inmovilidades vascas está que en el Movimiento Nacional de Liberación Vasco al revés de la inmensa mayoría la dirección política está por encima del brazo militar. De tal forma que el brazo militar es una instrumentación de una dirección política más o menos perseguida. Esto parece, digo parece, que no se da en el País Vasco sino que están mez-

clados los dos, entonces el origen de la situación actual en que el pesimismo de ustedes dos es perfectamente describible ¿puede tener algún origen en este caso, en esta circunstancia, en esta singularidad del Movimiento Nacional de Liberación Vasco?

PREGUNTA: Hola, bueno, me llamo Urchi y de momento, en estos momentos soy estudiante. Bueno, primero decir que, sobre todo a Kepa, matizo una cosa. Parece que solamente has hablado de una violencia, la que ejerce ETA ¿no?. No has hablado del Estado que durante veinte años, de lo que se llama aquí democracia, pues la ha estado utilizando militarmente, socialmente y mediáticamente ¿no?. Eso por un lado, luego tenemos el tema de los presos, lo cual creo que el solucionar ese problema llevaría a buen camino, todo este proceso, ¿no? de lo cual no tiene intención ni el PP ni el PSOE ni cualquier gobierno, al fin y al cabo. Proceso de paz, no sé a qué se le llama proceso de paz exactamente, es decir un proceso de paz virtual, yo creo, un proceso de paz es cuando todas las partes hablan, hablan y hablan. Entonces hay un proceso en que se puede llegar a algo, ¿no?. Lo que no ha ocurrido en dos años, ni en tres, ni en cuatro, ni en veinte. Por lo tanto, creo que ese proceso de paz es bastante discutible. Y por otro, llegamos a alternativas, proposiciones de paz, proposiciones de superar este conflicto, ¿no?. De eso no se ha hablado aquí y creo que es muy importante, es decir, hoy en día creo que hay solamente una proposición, una alternativa a ello, no sé si estáis de acuerdo conmigo o no, pero creo que es Lizarra, es decir dónde se dice que se tiene que respetar la palabra de *Euskalerría*, lo que no se ha hecho en veinte años de esta democracia, dónde se dice que vamos a arreglar nosotros lo que tenemos, lo cual al principio lo sostuvo un partido no nacionalista como es Izquierda Unida, pero el gobierno español con el partido socialista también han saboteado todo eso, hasta que Izquierda Unida se ha salido y se ha quedado donde se ha quedado en estos momentos, pero, bueno, ahí tenemos una proposición alternativa a este conflicto

PREGUNTA: Sí, preguntar si de verdad esa alternativa puede valer o no, a cualquiera de los dos.

PREGUNTA: Me llamo Joan Solà, soy profesor de la Universidad de Barcelona. Alguien ha insinuado la colaboración entre el Parlamento catalán y, bueno, la sociedad catalana y la sociedad vasca. Eso es un asunto que a mí siempre me ha interesado, y simplemente quiero recordar a ver si tenéis alguna opinión sobre esto. Desde luego, la pregunta puede ser ingénua porque los mismos partidos de Cataluña o del País Vasco están, respecto al futuro de la organización política española, muy divididos, de manera que uno

no puede esperar que se unan los vascos con los catalanes pero, en fin, la pregunta está ahí y a mí sí que me interesaría que dijeran algo.

PREGUNTA: Me llamo Isaura Cid. Hay genetistas que dicen que los criminales lo son porque tienen algún cromosoma alterado. ¿No sería útil que se hiciera un análisis bueno de los de ETA y otros para ver si esto influye? Y otra cosa, cuando a una persona le matan a un ser querido no hay nadie que sepa lo que siente más que la misma persona, por mucho que uno se lo quiera imaginar; ya sé que la pena de muerte aquí esta prohibida, pero ¿no sería útil que mataran a alguno, a algún familiar de ellos, no por venganza, sino para ver el efecto que hacen, a ver si así podían cambiar? Otra cosa, el señor abogado a dicho que el Estado no había hecho nada, a lo mejor ha hecho poco, pero ha hecho algo, así que tampoco no es verdad del todo. Otra cosa, ¿no sería útil que le pidieran al presidente de los Estados Unidos a ver si podía intervenir, claro que hay quien dice que si interviniera que lo podrían matar, ¿no?

PREGUNTA: Ustedes no creen que el que no se haya prorrogado la tregua también es parte de también un fracaso por parte de ustedes? Será una utopía pero yo a veces pienso que se debían de coger todas las armas, todo lo del pueblo vasco, todos los españoles, todas las regiones, ir a cualquier iglesia y presentarlas ante un sagrario.

PREGUNTA: Es una pregunta para Txema Montero.

ANTONI BATISTA: Sí, si eres tan amable de identificarte.

PREGUNTA: Silvia Ventura. Creo que ha dicho que, como una posible solución, apuntaba unas elecciones, pero unas elecciones a medio plazo. Entiendo que eso de medio plazo debe ser antes del tiempo de cumplirse el ciclo electoral, entonces me gustaría que explicara bajo qué premisas, porque actualmente eso solamente lo mantiene el PP y, además, es postura contradictoria del gobierno vasco en estos momentos. Y como que yo también creo que sería, si eso se produjera, posible lo que decía el señor Aulestia, es decir que la mayoría nacionalista se invirtiera, me gustaría saber su opinión sobre esto y, sobre todo, bajo qué premisas.

ANTONI BATISTA: Tenen la paraula els ponents. Ja per contestar Kepa Aulestia.

KEPA AULESTIA: Sí. En primer lugar, al amigo decirle que, efectivamente, no sólo los militares dominan o dirigen la política, sino que el propio pen-

samiento se ha militarizado, es decir la cuestión esa de la violencia no se discute como problema entre ellos mismos. En segundo lugar, yo lo he dicho al principio que no iba a referirme a otro tipo de violencia que a la de ETA, de forma intencionada, para que no se establecieran lógicas que a mi modo de ver son al final perversas, no creo que Lizarra sea una solución, no lo ha sido, ha demostrado no serlo. Es decir, si la lectura de lo que ha pasado en los cuarenta últimos años, como se suele hacer, parte de que Franco no pudo, la democracia no pudo, el pacto de Ajuria Enea no pudo, hay que reconocer que Lizarra tampoco ha podido. Es decir, lo que no podemos hacer es: "no, no es que los anteriores no han podido y a nosotros no nos han dejado". Esto entraña una cierta trampa, es decir, no, no ha podido Lizarra ¿por qué no ha podido Lizarra? Simplemente un apunte, entre otras cosas, porque seguramente yo suscribiría las palabras que hay en la declaración de Lizarra, pero es que con aquella declaración se ha hecho algo más que una declaración, se ha definido una estrategia muy determinada y muy condicionada a las propias decisiones de ETA, como al final se ha demostrado, por tanto no fetichicemos tampoco las declaraciones, sino la práctica que se realiza con las declaraciones, no, prácticamente no creo que esté la solución ahí, entre otras cosas porque si no hay una solución de coincidencia, de coincidencia mínima, entre las distintas formaciones del País Vasco, y si no hay una solución a partir de una decisión por parte de ETA de abandonar las armas, de no utilizarlas como instrumento político, yo creo que es imposible llegar a ningún entendimiento por mucho que se dialogue. Y en tercer lugar, si quería hacer un comentario sobre la aportación de los catalanes o de Cataluña... es decir de los vecinos, ¿no? Al proceso que se pueda abrir y... a mi me parece que no son muy oportunas las aportaciones, enténdaseme, las intervenciones o la intervención internacional en procesos de paz, como el que se puede abrir en Euskadi, no creo que sean muy oportunas, es decir, creo que la experiencia nos dice que muchas veces se enreda mucho más de lo que se resuelve, pero creo que ha habido una aportación colateral, que fue la declaración de Barcelona, es decir creo que el diálogo en el seno del nacionalismo vasco siempre será cojo si el nacionalismo vasco no dialoga con los otros nacionalismos de Cataluña y de Galicia. Y si no vertebran, Txema lo proponía al final de su intervención, si no vertebran también conjuntamente, si no articulan una propuesta de mutación, de cambio, de reforma, de lo que se quiera del estado autonómico actual, si no formulan conjuntamente una propuesta que convierta esto en un estado de las autonomías, etcétera, etcétera... yo creo que la colaboración fundamental, la menos arriesgada en tanto que no tiene por qué enredar otras historias, y la más necesaria desde el punto de vista del futuro, va a tener que ser esa, pero tenemos que asumir que hasta ahora no lo hemos hecho por

una razón, porque tanto las instituciones de la autonomía catalana, la Generalitat, la propia concepción estratégica del nacionalismo catalán, como la dominante del nacionalismo gobernante en Euskadi, sus estrategias se han basado en la bilateralidad con el poder central. Es decir, de alguna manera, Euskadi ha estorbado a Cataluña, perdón, no a Cataluña, la estrategia del nacionalismo gobernante en Cataluña en esta necesaria bilateralidad, y viceversa de alguna manera, no es una casualidad que el nacionalismo vasco y el catalán formalmente no se hayan reunido, no hayan escrito una cosa conjunta hasta hace dos años, había intereses encontrados, es decir, nosotros con el concierto, Cataluña deseándolo. Esto de subir peldaños en el terreno autonómico no deja de ser, no deja de generar, un marco de competencia entre las propias autonomías entre los distintos nacionalismos. Por tanto, insisto, yo creo que la gran aportación sería que el diálogo en el seno de un nacionalismo vasco se produjera también como un diálogo entre los nacionalismos y la declaración de Barcelona, a mí me gustó más la declaración de Santiago, la inmediatamente posterior, pudiera articular una propuesta conjunta y razonable de reforma o modificación o de mutación del Estado.

ANTONI BATISTA: Txema Montero.

TXEMA MONTERO: Muy brevemente, a Urchi le diría que, cuando él ha dicho la alternativa a Lizarra ¿qué hay aparte? Pues realmente no hay mucho, se enarbola Estatuto y Constitución, hasta el momento es la única alternativa, pero el problema que tenemos los que hemos apoyado Lizarra es que la alternativa a la alternativa de Lizarra es la violencia, ése es el problema, es decir, que si Lizarra no sigue, se rompa la tregua y volvamos a las andadas, nos dificulta, nos imposibilita en nuestro País, donde los derechos humanos son de unánime o por lo menos, absolutamente mayoritaria condición *sine qua non* para hacer cualquier actividad política, nos dificulta, yo creo, que de forma insuperable el desarrollo a la alternativa a Garasi, mientras que la alternativa a la alternativa de Lizarragarasi sea ésa, sea la violencia, creo que no vamos a poder avanzar y, por tanto, la condición que hay que pedir —y para empezar Euskal Herritarrok es quien tiene que pedirla o HB o Batasuna o como se llame en los próximos tiempos a ETA, ellos antes que ninguna otra fuerza política— es la tregua unilateral indefinida e incondicional.

El segundo asunto, efectivamente tengo que presentar ya totalmente los datos biográficos, para que sepan ustedes con quien se juegan los cuartos, están ante el único nacionalista que ha pedido elecciones anticipadas, qué se le va a hacer, bueno yo creo que éste es un asunto, como he dicho, de

salud pública es decir, no puede, so capa de grave desprestigio de las instituciones vascas, mantenerse de cualquier modo y manera un gobierno, pero ni aquí ni en la república de Irlanda, ni en Flandes ni en cualquier sitio. Porque si no damos la impresión de que el poder y sólo el mantenimiento en el poder es lo que nos mueve en el quehacer político, esto genera una desconfianza en la ciudadanía que luego trae sus consecuencias. De manera que incluso, aunque esto supusiese la alternancia y que los nacionalistas dejásemos de estar en el gobierno de la Comunidad Autónoma Vasca, pues qué le vamos a hacer, será porque la gente así lo decida y tendremos que rectificar y ver nuestros puntos de vista, pero el valor de las instituciones, a mi juicio, en este momento único punto de encuentro mayoritariamente aceptado por los ciudadanos vascos tiene que estar por encima de esa situación. ¿Y yo por qué creo que hay que convocar elecciones anticipadas además de ser un asunto de salud pública? Pues porque fundamentalmente los grandes problemas de nuestro país se reducen a uno, que es la persistencia de la violencia política con su inmediato correlato; el método para abordar el que esta situación termine, en otros asuntos las diferencias son más o menos escasas, el que haya un partido de origen demócrata-cristiano, como es el partido nacionalista, que esté haciendo una gestión cuasi socialdemócrata no es un especial empeño del PNV, es que es dar satisfacción a un sentimiento generalizado de mi país donde los valores de los solidarios son enormemente extendidos, no hay grandes dificultades, no hay grandes diferencias que no sean las estrictamente ideológicas y las del método de la violencia política, así que, y con esto acabo, si logramos convertir las próximas elecciones, en el gran debate, o el gran referéndum para que cada fuerza política explique su metodología para la paz, y se conforme luego un gobierno entre aquellos que tengan metodologías más similares a y pasen a gestionar este proceso de paz, yo creo que habremos dado un paso adelante. Sólo me resta decir que así sea.

EL PROCÉS DE PACIFICACIÓ A EUSKADI (II)

Ponents:

JOSEBA EGIBAR
ARNALDO OTEGUI
JOSÉ LUIS URIZ

Moderador:

ANTONI BATISTA

Presentació:

RAFAEL ARACIL

RAFAEL ARACIL: Bona tarda a tothom. Continuem la taula rodona entorn la "Pacificació d'Euskadi", la primera part de la qual l'havíem iniciada fa un parell d'hores. Haig d'advertir que aquest curs sobre la Transició es fa, generalment, al Pavelló de la República, seu del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, però que aquesta sessió l'hem convocada aquí a l'Aula Magna preveient una major afluència de gent, com així ha estat. Aquesta sessió reprèn i alhora clou el curs sobre la Transició a Espanya i a Catalunya iniciat el passat set de març.

El Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la Universitat de Barcelona és conscient, i jo mateix sóc conscient, de la importància del diàleg en tot procés de pau. El diàleg obert, el diàleg lliure, el diàleg sobre la taula, parlant de les coses que uneixen i de les que separen, és el que genera confiança i sense confiança no hi ha un procés de pau que arribi a uns resultats, encara que no vol dir que només amb el diàleg s'arribin a uns resultats satisfactoris, però jo estic convençut que sense diàleg aquest procés no pot arribar al final; i és per això que el Centre d'Estudis Històrics Internacionals contribueix amb aquest diàleg organitzant aquesta doble sessió en la qual, primer uns analistes polítics i, després, uns representants d'organitzacions polítiques discuteixen, parlant sobre els problemes d'Euskadi.

Jo agraeixo la vostra assistència a tots vosaltres. Antoni Batista moderarà el debat. Ja el coneixeu d'abans però, per si ha vingut gent nova, Toni

Batista és periodista, és escriptor, escriu a *La Vanguardia*, i només vull destacar una cosa: acaba de publicar, a finals de l'any 99, un llibre: *Diario privado de la guerra vasca* (Plaza & Janés, 1999), un llibre important en aquest procés. Li dono la paraula al Sr. Antoni Batista, i gràcies de nou per la vostra assistència.

ANTONI BATISTA: Bona tarda de nou i bona tarda als que han arribat ara. Abans de començar, permetin-me l'acte de cortesia de donar als nostres convidats la benviguda en quatre paraules en la llengua d'Euskalerría [...]

El procés serà igual que abans. Jo faré una petita introducció, presentaré quatre dades biogràfiques dels ponents i, a continuació, tindran quinze minuts per parlar i es podran després puntualitzar entre ells, i, finalment, contestaran a les seves preguntes. Parlarà l'últim l'Arnaldo Otegui, abans haurà parlat Egibar i el primer Uriz. Començo al revés:

Arnaldo Otegui és llicenciat en Filosofia i Lletres, va estudiar mentre estava complint pena de presó; no consta a cap dels seus currículums però jo ho sé perquè m'ho ha dit ell i no em desmentirà, pensa que si algun dia es retira de la política es dedicarà a fer algun llibre sobre Filosofia de les Religions. Ha desenvolupat una densa activitat política. És, des de fa molts anys, parlamentari; primer, d'Herri Batasuna i, després, d'Euskal Herritarrok, i, juntament amb Joseba Permat, és portaveu d'Herri Batasuna/Euskal Herritarrok en els últims temps.

Joseba Egibar és advocat, però no ha exercit gairebé mai, sempre s'ha dedicat a la política perquè va entrar a militar al PNV de molt jove. És parlamentari, és membre d'Euskadi Burubatzar, o sigui la direcció del Partit Nacionalista Basc, del qual és també el seu portaveu, i senyalarem aquí que és un dels iniciadors del procés de converses mantingudes amb HB, juntament amb Juan Mari Loyola i Gorka Aguirre, procés de converses amb HB que va començar a primers dels anys noranta i que va menar finalment a la declaració de Lizarra/Garasi.

José Luis Uriz és del Partit Socialista i, com diu ell en to divertit, potser és que ho tenia genèticament imprès perquè va néixer al carrer Ferraz de Madrid. És treballador d'Arts Gràfiques, membre del Comitè Federal del PSOE i portaveu del Partit Socialista a l'Ajuntament de Villaba. Deixin-me que en referir-me en aquesta última fase els demani una mica d'atenció en el sentit que ens referim a Euskadi i, moltes vegades, políticament, i Euskadi és un país complex i ric en moltes altres qüestions, des de l'esport –potser Villaba els sonarà perquè hi va néixer un dels més grans esportistes mundials de tots els temps, Miguel Induráin–, fins a la gastronomia, passant per les més diverses manifestacions de la cultura. Vull dir, final-

ment, que aquest procés de pau en aquest moment està trencat però que, evidentment, és un desig majoritari que torni a rependre's, i, abans d'acabar, senyalar que el fet de fer-se aquest debat a Barcelona, i a la Universitat de Barcelona, zona de llibertat, com dèiem, en temps en els quals no hi havia llibertat, és evidentment un privilegi que podem compartir tots plegats.

Dono la paraula a José Luis Uriz.

JOSÉ LUIS URIZ: Muchas gracias, buenas tardes y, primero, quiero agradecer la invitación que hemos recibido por parte del Centro de Estudios Históricos Internacionales para participar en este debate. Debo reconocer, en primer lugar, que siento un cierto pudor porque voy a participar en un debate con dos pesos pesados de los otros dos partidos. Son personas con un gran peso dentro del PNV y dentro de Herri Batasuna, y querría dejar aquí una breve reflexión: hoy vais a escuchar aquí, supongo, la línea política oficial de esos dos partidos a través de Egibar y Otegui, del PNV y Herri Batasuna respectivamente, pero desgraciadamente a través mío no vais a escuchar la línea oficial del Partido Socialista porque vengo aquí a nivel exclusivamente personal y soy, en mi partido, minoritario y heterodoxo, o precisamente por eso, porque soy heterodoxo, soy minoritario, y supongo que me habrán invitado porque he tenido una trayectoria larga, de muchos años, de intento de abrir puentes, de abrir vías de comunicación, de abrir diálogos entre las dos orillas de este conflicto de aguas turbulentas. Tengo una gran amistad, una profunda y larga amistad con Patxi Zabaleta, y de esas largas charlas que hemos tenido, pues, yo creo que de alguna forma nos hemos ido haciendo mestizos los dos, de alguna forma coincidiendo y no coincidiendo en los temas, pero yo creo que es bueno que en este mundo vayamos haciéndonos mestizos todos, incluso en estos temas. Supongo que me habrán invitado por eso y en esa línea voy a plantear mi intervención, porque yo tengo muy claro que no es la solución necesaria y suficiente, pero sí desde luego necesaria, el abrir vías de diálogo y vías de entendimiento, y hablar mucho, no siempre públicamente como hoy hacemos aquí, hablar mucho sobre todo privadamente; yo creo que hay que hablar mucho, hay que dialogar mucho porque el conflicto es largo y es complejo y, en mi opinión, hay que trabajar por ahí. Primero, empezar reconociendo que lo que se denomina "problema vasco", en mi opinión, y ya sé que también es minoritaria dentro de mi partido, es un problema que tiene unas raíces políticas, es un problema político, largo problema con raíces políticas que, en mi opinión también, si no fuera por la injerencia de ETA podría haber estado solucionado hace muchísimo tiempo, y paradójicamente se da esa paradoja, que la intervención de ETA en el conflicto retrasa la posible solución, ésa es una de las reflexiones que yo me hago. Y que estamos viviendo un mo-

mento histórico en estos momentos en donde es el último problema pendiente de la transición, de una transición ejemplar que hemos hecho en este país. Pero que, en mi opinión, hay dos diferencias fundamentales con respecto a la transición, primero en la transición teníamos un presidente de gobierno que anteponía los intereses del Estado a los intereses partidistas, y así le fue como partido, pero yo creo que eso hay que valorarlo. Hoy tenemos un presidente del gobierno que hace justamente lo contrario, valora mucho más los intereses partidistas que los intereses del Estado que los intereses del país y los valora fundamentalmente en parámetros electorales, o sea, valora lo que es positivo electoralmente para su partido y no lo que debería ser positivo para este país. Y la segunda gran diferencia es que en la transición existía un partido clave, existía un partido clave en el que yo militaba en aquel momento que era el Partido Comunista, con un líder clave en mi opinión, que para estudiar la transición hay que estudiar tanto la actitud del Partido Comunista como la actitud de su líder, de Santiago Carrillo, que estuvo muy de acuerdo con las circunstancias y originó una serie de reflexiones y de cambios políticos profundos dentro del Partido Comunista que favorecieron la posibilidad de la transición, yo recuerdo que milité en aquella época, muy directamente, muy cercano, muy próximo a Santiago Carrillo, recuerdo dos reuniones, dos debates duros: uno en su casa y otro en un despacho en la calle Atocha, en un despacho de abogados en la calle Atocha en el que se debatió los cambios de estrategia, de pasar de la defensa de la república a aceptar la monarquía, y de renunciar a la bandera tricolor a aceptar la bicolor, fue un debate durísimo, yo en aquel momento debo reconocer que no entendía muy bien lo que estábamos haciendo, hoy lo entiendo mejor y yo creo que desgraciadamente, en estos momentos, el partido que es clave, que podría asemejarse un poco a la situación que en aquel momento podía cumplir el Partido Comunista, y que es Herri Batasuna, creo que desgraciadamente no está teniendo el mismo comportamiento que tuvo el PC, y yo creo que le falta realizar, con todo el cariño, su correspondiente Perestroika y encontrar su correspondiente Santiago Carrillo —que yo tenía la esperanza de que fuera Arnaldo Otegui—, y últimamente, la verdad, es que estoy perdiendo un poco la confianza de que sea así. Bien, eso por destensar un poco la situación. Yo creo que el problema que estamos analizando tiene no sólo elementos políticos, tiene elementos históricos, en los que también voy a entrar, elementos culturales y elementos sociológicos. Aquí yo sí quisiera hacer un pequeño apunte sobre los elementos sociológicos, pues no siempre se habla sobre ellos. Decía la persona que me presentaba que soy portavoz del Partido Socialista en un pueblo que es Villaba que, además de ser el pueblo donde nació Miguel Induráin, es un pueblo especialmente castigado por la *kaleborraka*, es un pueblo muy duro

en ese sentido, es un pueblo experimental en Navarra, experimental entre comillas y yo sufro en mis carnes esa situación, miro todos los días debajo del coche, cojo a mi familia a los cien metros de salir de casa, vivo la situación de los concejales de UPN, que es mucho más dura que la mía, pero también vivo la situación de la otra parte del conflicto. El otro día me reunía con el padre de un joven que detuvieron el otro día, que apareció en la prensa, en todos los medios de comunicación, porque había lanzado unas octavillas poniendo los teléfonos de los concejales de UPN, y me di cuenta también del dolor que también se sufre en la otra parte del conflicto, o sea, que aquí todo el mundo sufre, sociológicamente todo el mundo sufre, y hay una parte de la juventud del País Vasco y una parte de la juventud de Navarra que se está quemando en este proceso. Es una reflexión que el otro día hacía con el concejal de Herri Batasuna en Villaba, que hay elementos muy válidos en esa juventud que se están quemando y están acabando en las cárceles, y yo creo que en mi época de militancia en el PC, tirábamos piedras a los grises pero también reflexionábamos políticamente, y yo creo que también habría que hacer esa exigencia de que hay que luchar, yo entiendo que tienen una forma de lucha diferente a la que tengo yo, pero también hay que reflexionar políticamente, buscando fórmulas de encuentro. Y entrando muy brevemente en los elementos que hay que reseñar, yo diría aquí que quizá por mi pasado marxista-leninista yo utilizo también a veces esas formas de análisis de la táctica y la estrategia, y diferencio lo que es la táctica de la estrategia en estos momentos en Euskadi. En lo que se refiere a la táctica como a veces ocurren tantos acontecimientos tan al minuto, cuando venía para aquí y venía en el coche, venía pensando ¿qué pasará hoy que venga a distorsionar la mesa que vamos a tener hoy por la tarde en Barcelona? Porque siempre pasa algo, y siempre distorsiona y te obliga a actuar muy al día, y a mí personalmente me gusta hacer los análisis más a largo plazo, con más visión de futuro. Pero te obliga a hacerlos con una táctica muy a corto plazo. Yo creo que en estos momentos hay una confluencia de estrategias extremadamente peligrosas en Euskadi; de ETA, que coincide con una irresponsable táctica del PP, intentando con una serie de situaciones, como son acoso y derribo al gobierno de Ibarretxe, atentados constantes contra los socialistas obligando a lo que yo denomino el choque de trenes, o sea, el choque de trenes entre el mundo nacionalista y el mundo no nacionalista, y ya digo que es una confluencia de intereses que están, fundamentalmente, también en clave electoral; yo creo que ETA intenta con esa actitud que HB sea hegemónica, que el MLNV sea hegemónico en el mundo nacionalista y, al mismo tiempo, está originando que el Partido Popular pueda ser hegemónico en el mundo no nacionalista, yo creo que es un elemento que tenemos que organizar para evitarlo, y ahí yo creo que tene-

mos una responsabilidad tanto el Partido Socialista, el Partido Socialista de Euskadi en concreto, como el PNV para desmontar esta estrategia, y la única forma de hacerlo es volviendo a recuperar las vías de entendimiento, las vías de comunicación, entre el Partido Socialista, entre el Partido Socialista de Euskadi y el PNV, rotas en los últimos tiempos; yo creo que habría que recuperar esas experiencias que fueron muy positivas, y creo que ésa es una de las claves que tenemos que poner en funcionamiento.

La tregua abrió unas posibilidades nuevas, nos ilusionó a todos, pero, desgraciadamente, la ruptura de la misma fue, en mi opinión, un golpe de estado interno y ahora desgraciadamente entiendo que, bajo mi punto de vista, el mundo del MLNV está un poco a lo que diga la autoridad militar competente, y yo creo que hay que romper con esa dinámica, deben de romper con esa dinámica. Yo era muy escéptico, pero debo reconocer que, después de la aparición el sábado de un documento que a mí me pareció un documento extremadamente interesante —el cual recomiendo que leáis—, de una corriente de opinión interna dentro de Herri Batasuna, me parece que algo se mueve y me parece extremadamente interesante también cómo dentro del PSOE, bueno el PSOE se mueve demasiado, ¿no? Pero bueno, yo creo que ya iremos ordenando ideas, pero creo que es bueno también que se produzcan ese tipo de movimientos, ese tipo de debates y que se enriquezca también el mundo de Herri Batasuna.

Segunda cuestión, por ser breve: "Elementos estratégicos". Yo creo que hay que buscar esa fórmula de encuentro. En mi opinión, después de veintidós años de la Constitución y del Estatuto de Guernika, quizás hay quien esté analizando que ya no sea el Estatuto de Guernika el punto de encuentro, como lo fue entre nacionalistas y no nacionalistas y que yo creo —no solamente yo, también otra serie de personas ilustres incluso en el mundo del Partido Popular— que hay posibilidades dentro de la propia Constitución de analizarla, de estudiarla, incluso, por qué no decirlo, la posibilidad de reformarla en la vía de encontrar un marco en el que todos nos encontremos a gusto, o sea que todos nos encontremos bien, y creo que ése es el gran reto que tenemos que buscar. Voy a leer una frase —y luego diré quién la ha dicho— que dice: "no carecemos del marco legal y con margen suficiente —se refiere a la Constitución— si recuperamos el espíritu constituyente de imaginación, audacia, generosidad, transacción y consenso sin aferrarse a las palabras, si no atreviéndose a escribir palabras nuevas". Eso lo ha dicho Herrero de Miñón, que es un ilustre miembro del Partido Popular y padre de la Constitución, o sea, que si lo dice él que algo sabe, me parece que es importante también ir por ese camino. O sea que, en definitiva, la Constitución y el Estatuto son normas flexibles que se pueden modificar e interpre-

tar de acuerdo con sus propias cláusulas de reforma y creo que en ese campo deberíamos movernos para buscar los puntos de encuentro. Existe la disposición adicional primera de la Constitución –yo aquí he recogido hemeroteca–, la enmienda presentada por el PNV que fue rechazada y por eso se abstuvo en aquel momento, y la voy a leer porque creo que, efectivamente, hoy suena de otra forma a como sonaba hace veintitantos años. Decía lo siguiente, creo recordar y si no que me rectifiquen: “La Constitución reconoce y garantiza los derechos históricos de los territorios forales, cuya reintegración y actualización se llevará a cabo de acuerdo entre las instituciones representativas de dichos territorios y el gobierno”. Bueno pues dicho así no suena excesivamente mal, visto desde el año 2000 y no desde el año 1978. Yo creo que también conviene releer este tipo de cuestiones porque ahí también podemos encontrar puntos de encuentro. En definitiva y por sintetizar, en mi opinión hay que darle un impulso federalizante al estado de las autonomías, en segundo lugar hay que trabajar en el desarrollo del título octavo de la Constitución, tenemos que lograr la reforma del Senado para transformarlo en una cámara más ajustada al modelo federal; deberíamos encontrar fórmulas que garanticen la presencia directa de las Comunidades Autónomas en la Unión Europea, etcétera, etcétera, pues no quiero extenderme. O sea, que hay fórmulas por las cuales, moviéndonos en el marco institucional actual, podríamos llegar a ese acuerdo, y en mi opinión habría que trabajar y no solamente eso, yo creo que deberíamos de ser incluso audaces, porque dentro de poco, ya, nos situamos en un marco diferente, vamos a ser Europa, y posiblemente habrá que buscar nuevas fórmulas a viejos problemas en una nueva realidad política que es Europa, y hay experiencias, no digo que valgan para este problema, pero hay experiencias –que nadie se rompa las vestiduras–, hay una experiencia en Galicia, se está trabajando en una especie de eurorregión desde el punto de vista cultural, sociológico, histórico y político de va desde Oporto hasta La Coruña con un eje en Vigo, y allí gobierna el Partido Popular y nadie se escandaliza, o sea, que quizá, ya sé que estoy siendo excesivamente heterodoxo pero yo creo que hay que abrir nuevos campos de análisis, nuevos campos de fórmulas de encuentro de soluciones, ya digo sobre todo teniendo en cuenta que nos situamos en un nuevo marco que va a ser Europa. ¿A alguien se le ocurre pensar que, si fuera posible hacer un referéndum para la independencia, y si ese referéndum se ganara –que hoy en día lo dudo–, y se hiciera la independencia, a alguien se le ocurre ver, visualizar Euskadi pidiendo la entrada en la Comunidad Económica Europea después de la república Checa? Yo creo que no, en mi opinión no. Entonces yo creo, por eso digo que, quizás habría que ser más audaces en los análisis y más audaces en las formas de solución. Terminó. Mi único mensaje final,

volviendo a recalcar que es una opinión personal y no del Partido Socialista, aunque trabajo dentro del Partido Socialista, para que por lo menos vaya calando. Hay que hablar mucho, hay que dialogar mucho, hay que abrir posibilidades de encuentro, posibilidades de diálogo, hay que trabajar en el acercamiento de los presos, yo creo que es uno de los temas sangrantes, estamos viviendo en Euskadi y en Navarra en estos momentos una semana de lucha por los derechos de los presos, yo creo que hay que trabajar también —y ésa fue una ocasión que se perdió en la anterior tregua— pues yo creo que destensaría mucho la situación y, en definitiva, ya digo, abrir vías de diálogo entre diferentes, pero sabiendo que la única forma que tenemos en estos momentos de buscar soluciones es siempre en ausencia total de violencia, en ausencia de cualquier tipo de violencia, de la violencia de ETA y de la posible violencia institucional, o sea, que yo creo que ahí está la clave del conflicto.

ANTONI BATISTA: Moltes gràcies, señor Uriz. Té la paraula Joseba Egibar que veig que, molt gentilment, es posa el cronòmetre.

JOSEBA EGIBAR: Justo hace un año, no recordaba yo la fecha, en esta misma sala, hablábamos de la transición con otros compañeros de distintas formaciones políticas. Y recuerdo que en uno de los apartados de lo que fue mi exposición, inmersos en aquel momento en un denominado “proceso de paz” al que me referiré después, hablaba del concepto de la transición política inacabada y la oportunidad que se presentaba, que nos brindaba por lo menos aquella época para abordar desde la política una solución de calado, de encaje de las realidades nacionales que careciendo de estructura, estado, estatal, teníamos pendiente a modo de debate, pues, con los dos grandes partidos del Estado. En aquel momento, también, hay que decir que el acuerdo de Barcelona gozaba de mejor salud, y todas esas materias, todos esos temas estaban presentes en el debate político, si tenemos que hacer un cuadro de situación de lo que hoy acontece en Euskadi, Euskalerría y más allá de Euskadi Euskalerría. Yo creo que hay una invasión informativa no solamente allí, creo que estamos ocupando desproporcionadamente los medios de comunicación, los vascos o el hecho vasco, el denominado conflicto vasco. Si a efectos de PIB somos el 6’24, creo que informativamente somos el 94, y todo eso afecta al proceso, al cómo se vive y, sobre todo, cómo se nos ve desde fuera: ¿somos reconocibles o no? Desde lo que puede ser el pensamiento y estrategia propias. Cuando hablamos del proceso de paz y proceso de normalización política, la gente se pregunta ¿existe proceso de paz en estos momentos?, ¿hay visos de normalización política?, porque todo parece atascado o bloqueado. Los códigos de pasado se han vuelto a im-

ner en la medida en que ETA también ha hecho desaparecer de la mesa un activo increíble, tan políticamente potente como era el alto el fuego, y ahora vuelve a actuar, vuelve a asesinar, con lo cual existe la tentación también de reproducir esquemas del pasado que no dieron ningún fruto positivo. Yo sí creo que estamos inmersos en un proceso, que está sufriendo un *impasse* muy serio y que requiere de clarificación, pero curiosamente es, en la época anterior, en el año y medio de alto el fuego, época en la que apenas se practicó el diálogo, el diálogo multipartito, o sea, nos sumamos al monólogo respectivo y, en todo caso, se da el diálogo entre determinadas formaciones políticas, sindicatos y organismos o movimientos sociales. En el esquema de la declaración de Lizarragarasi, se activan todas las baterías políticas combatiendo ese proceso, y, curiosamente, en ese momento en el que, al parecer, se reproducen elementos que nos pueden ayudar, volvemos al escenario anterior, lo cual supone mucha tranquilidad para algunas formaciones políticas sobre todo para quienes han combatido el proceso. Se empiezan a enunciar las tesis de que... bueno la semana pasada enunciaban perfectamente dos portavoces autorizados del Partido Popular en el sentido de decir: "no es suficiente que desaparezca la violencia, no puede haber debate político más allá de lo que el marco jurídico político da de sí", y si a eso añadimos la interpretación única que hacen incluso del texto constitucional, llegan a decir que la solución pasará, entre otras cosas, no porque desaparezca una dirección política de un determinado partido, sino por que el Partido Nacionalista Vasco revise sus posiciones ideológicas y rectifique su estrategia, ni más ni menos. O sea, vamos inexorablemente por esa vía al escenario del pensamiento único. Y uno se pregunta por qué se combate de esta manera el proceso, el nacionalismo, los partidos y, yo no vengo a hacer ningún ejercicio de victimismo, yo creo que, si vamos al fondo de la cuestión, se combate de esta manera y, bueno, la violencia por supuesto tiene unos efectos negativos sobre cualquier proceso y no hablemos de sus efectos y no solamente por razones éticas y morales, sino porque políticamente también, a parte de suponer obstáculos, neutralizan espacios de colaboración, etcétera, etcétera. Desde el nacionalismo, el debate que incorpora el proceso político y de paz toca nervio de Estado, toca estructura de Estado, claro, y unos hablamos de construcción nacional, y, efectivamente, otros no tienen necesidad de hablar de construcción nacional porque ya está hecha, lo que no van a admitir es un debate sobre segregación del solar del Estado. Cosa que tampoco se ha planteado de esa manera, y es verdad que si nosotros analizamos nuestra propia trayectoria en ese año y medio también ha tenido errores, errores por nuestra parte, errores en la medida en que se ha proyectado a la opinión pública y a la ciudadanía simultáneamente proceso de paz y proceso de construcción nacional que obedece a algo que trataré

de explicar, pero esos errores, en la medida en que se sienta la tesis de que la paz no tiene precio, cuando todo el mundo ha admitido no ya en privado, también en foros abiertos, que sin entrar al precio que pueda tener la paz todo el mundo es consciente del sufrimiento y los costes que tiene una situación de violencia y que hay que arbitrar desde el diálogo y la negociación fórmulas suficientes para que todos los proyectos políticos puedan ser defendidos en igualdad de condiciones de consecución.

Siendo eso así y eso es lo que recoge básicamente mi esquema, quiero hacer una secuencia que guarda relación entre fechas, momentos y decisiones políticas que no se hubieran producido sin pasos previos. Si las formaciones nacionalistas no encaran el problema y no habilitan un proceso de conversaciones discretas, secretas pero perseguidas hasta límites insospechados por el Ministerio del Interior, si no se habilita ese proceso de conversaciones, las formaciones políticas no hubieran tenido la confianza mínima o el umbral de confianza necesaria para tratar de provocar un punto de inflexión en la sociedad vasca. Y si no se hubiera producido esa confianza, no hubiéramos tenido alto el fuego de ETA. No voy a entrar en los pormenores de textos, de sellos, si hubo acuerdos o dejó de haber acuerdos, yo creo que ha sido un ejercicio absolutamente desgraciado al que nos ha obligado ETA por aquello de que ha querido dar la explicación ante la sociedad. En nuestra interpretación, ha querido explicar lo inexplicable porque su propio mundo no ha compartido esa decisión. Pero, bueno, eso puede ser historia pasada, pero si no se hubiera producido ese alto el fuego, aunque Lizarragarasi tenga su materialización seis días antes, el doce de septiembre, ese esquema de trabajo que pretendía y pretende incorporar un modelo de solución no hubiera tenido recorrido. El recorrido ha sido combativo, el camino estaba minado, pero el esquema sigue siendo válido en la medida en que se den una serie de condiciones que hoy en día no se dan, aunque Lizarragarasi distinga entre fase preliminar y resolutoria, pero estamos hablando de un país concreto con una trayectoria concreta durante año y medio, tampoco se hubieran dado acciones compartidas comunes de defensa de los derechos de los presos, ni tampoco se hubiera materializado la gestación de una institución nacional de base municipal como es *Udalbiltza*. Se puede hacer y nosotros no admitimos el análisis que ETA ha hecho unilateralmente, tiene su interpretación y su explicación pero, en definitiva, ha retirado ese activo de la mesa y del proceso, lo cual supone que muchísima gente que había abrazado quizá, no solamente por deseo, sino por necesidad, a una situación de alto el fuego con mucha alegría en este momento, pues se debate entre la incertidumbre y la tristeza: "qué va a pasar, esto no tiene salida", etcétera, etcétera, son preguntas que planean a lo largo y ancho de nuestra querida Euzkalerria. Antes he hablado de confusión de procesos y

quiero explicar la razón del por qué se puede estar trabajando por un modelo de construcción nacional y que pueda significar incluso la llave del alto el fuego por parte de ETA. Siempre hemos atendido, yo diría que incluso hemos ofrecido su cobertura más allá de lo que los datos reales aportaban cuando el esquema de solución se cifraba entre los dos grandes referentes, históricamente ETA nunca ha querido negociar con los partidos representativos de la sociedad vasca. Inicialmente era con los poderes del Estado, históricamente, incluido el ejército, después ya se pasó, lo que puede ser la división de poderes al poder ejecutivo, y al final era el gobierno español. Históricamente ése ha sido el esquema, y los partidos políticos en el mejor de los casos teníamos, según opinión de ETA, el papel de desbrozadores de ese camino, aunque nosotros nunca hubiéramos admitido, ni hemos admitido la representación de la sociedad vasca en una organización como ETA. Pero siempre hemos observado, atendido e incluso auspiciado esa posibilidad, y no me voy a referir a todos los intentos, pero el más claro es el de Argel. Es más, para que se pueda producir Argel, hay cocina previa, y la cocina previa se llama Ajuria Enea, otra cosa es en qué consistió Ajuria Enea y cuáles eran las intenciones iniciales de quienes participaron en Ajuria Enea y después de las cincuenta horas, cómo terminó como pacto de normalización y pacificación. Y hablamos de un Partido Socialista Obrero Español, que se responsabiliza y se lanza a esa operación después de haber explorado la época del ochenta y dos al ochenta y siete, y del ochenta y tres al ochenta y siete, sabemos qué es lo que se produce, y qué es lo que actúa en materia de política contraterrorista, el GAL, pero bueno, se habilita una fórmula y al final Ajuria Enea es el colchón político, resumen, el colchón político que habilita procesos también de diálogo. Luego todo eso fracasa, nosotros siempre hemos manifestado a ETA en cuantas ocasiones hemos tenido, que había que habilitar un proceso político dentro del país entre quienes ostentan la representación del voto popular, que son los partidos políticos y admitiendo la pluralidad de la sociedad vasca. Bueno ETA ha ofrecido esa oportunidad pero también desde una atalaya o desde una tutela del proceso, y cuando invocamos unos y otros la necesidad de una mesa multipartita, en la medida en que creemos que hay un conflicto de naturaleza política que no se ha resuelto y precisa de soluciones políticas; previamente tenemos que hablar de para qué es esa mesa, hoy afortunadamente ha habido, entiendo yo, en perspectiva, una buena noticia, en la medida en que el Partido Socialista ha presentado una proposición no de ley, en el ámbito de la Comunidad Autónoma Vasca, pues, apelando a la constitución de una mesa, sin entrar en los pormenores de lo que esa mesa debiera contener y tratar, lo que es evidente que supone un punto de inflexión, y supone, sobre todo, un punto de inflexión comparativamente con el discurso que

ha mantenido el Partido Socialista hasta fechas bien recientes. Pero ahí está el paso, es un paso, pero para que se pueda habilitar una mesa multipartita, que requiere clarificar para qué es esa mesa multipartita, evidentemente no puede ser para que el Partido Nacionalista Vasco pretenda convencer de la bondad de su proyecto al Partido Socialista o al Partido Popular, y tampoco puede ser a la inversa, tenemos que habilitar el procedimiento para dirimir un conflicto de naturaleza política; hay que llegar a acuerdos sobre procedimientos, marcos, ámbitos, etcétera, etcétera. Salvaguardando siempre el principio de que lo que la ciudadanía vasca libre y democráticamente decida, será el valor que marque las pautas de esa mesa. Pero para que se pueda llegar a discutir el procedimiento del para qué es esa mesa, hace falta rescatar un escenario de diálogo y de no-violencia, y para quienes entienden que el escenario de diálogo y de no-violencia pasa exclusivamente por que esa interpretación existe, por el alto el fuego de una organización como ETA, ahí se produce la bifurcación, y alguien puede pretender: "no, no a ETA se le exige y punto, que atienda la demanda de la sociedad vasca"; bueno, yo creo que esa requisitoria, ese emplazamiento se le ha hecho a ETA durante muchos años. Existen dos vías, la de que puede haber no sé que tipo de relación-negociación ETA-Estado, que algún intento, no voy a entrar en las intencionalidades, ha habido. Y nosotros entendemos que aunque ETA esté en no sé qué tipo de observatorio y lance sus proclamas cada dos o tres meses, entendiendo que su acción militar perjudica, y repito, no solamente por razones éticas y morales en tanto que vulneración de derechos humanos, sino que políticamente neutraliza cualquier posible acción concertada, sobre todo en el ámbito nacionalista, nosotros sí creemos en un modelo de construcción social que también se denomina construcción nacional. Legítimamente los nacionalistas tenemos nuestros proyectos, nadie puede pretender imponer su proyecto a los demás, nadie puede pretender obviar la pluralidad de la sociedad vasca, y nosotros, como partido, tampoco podemos obviar la desigual presencia de la conciencia nacional en los seis territorios, conciencia nacional vasca me refiero, pero existe una posibilidad real de materialización de una serie de bases políticas, incluso estratégicas, que recojan principios que puedan tener como consecuencia el alto el fuego de ETA, la responsabilidad de la ruptura del alto el fuego es única y exclusivamente de ETA pero hoy la discusión que enzarza todo, que enmaraña todo, pues bueno, nos sitúa ya como cómplices directos de la violencia y del asesinato, que conforme a un código penal democráticamente vigente es un delito tipificado, pues hoy circula con toda tranquilidad la complicidad que el PNV puede tener con las acciones de ETA, y nosotros, por supuesto, que no contemplamos acuerdos estratégicos de naturaleza política con una formación como EH o HB sino es en un escenario de au-

sencia permanente de expresiones de violencia, pero eso que todo el mundo lo sabe, aquellos que tienen posibilidad de lanzar, proyectar opiniones lo ignoran.

Quiero decir, para terminar que esto que he cifrado en cuatro escalas, mesa multipartita, necesidad de acordar del para qué de esa mesa, luego procedimiento, un escalón más abajo lo que puede ser rescatar escenario de diálogo y no violencia luego necesariamente un alto el fuego de ETA, entonces como se llega al alto el fuego, cómo se articula el proceso, y los nacionalistas por lo menos en la posición del PNV intentamos humildemente, yo no sé si es arriesgando mucho o poco porque en política el que está para vegetar pues seguirá vegetando, el Partido Nacionalista Vasco desde esa vocación cree que es posible un alto el fuego de ETA, la experiencia también nos debe servir para algo. No estamos ni muchísimo menos satisfechos con lo que ETA ha hecho y ha dicho, pero eso no nos preocupa tanto como lo que ETA está haciendo de nuevo y pretendiendo llegar a un escenario de no-violencia que pueda activar todos sus mecanismos, donde cobra toda su potencialidad tanto el esquema de Lizarragarasi como la acción conjunta en la defensa de determinados derechos o proyectos es lo que desde el Partido Nacionalista Vasco por lo menos intentamos hacer.

ANTONI BATISTA: Moltes gràcies senyor Egibar. Té la paraula Arnaldo Otegui.

ARNALDO OTEGUI: En primer lugar quiero agradecer la posibilidad que se nos brinda hoy para hablar en directo, porque fundamentalmente en los últimos tiempos, aunque creo que históricamente ha sido así normalmente, los mensajes que la izquierda abertzale o la izquierda nacionalista ha transmitido siempre han pasado por, digamos, el tamiz de los medios de comunicación, tanto del Estado español como del Estado francés, y, por lo tanto, hablar en directo por lo menos permite el que se conozca de primera mano cuáles son las posiciones políticas que en estos momentos históricamente ha defendido la izquierda nacionalista en nuestro país, en Euskalerría. Decía José Luis que para distensionar, planteaba que yo iba a liderar una especie de perestroika en Herri Batasuna, y que debería haber mantenido una actitud, poco menos que la que Santiago Carrillo mantuvo al inicio de la transición. Creo que son dos experiencias –de las que he visto la evolución que han tenido evidentemente–, son muestras palpable del fracaso de determinadas estrategias políticas, y sí le quiero hacer fundamentalmente una reflexión que a la izquierda abertzale se le hace siempre obligatoria. El que la izquierda abertzale, Euskal Erritarrok y Herri Batasuna plantea sus decisiones en el ámbito de la independencia política y que en el

Estado español la única autoridad militar competente que condiciona la vida política, es la que probablemente desfilará este sábado por las calles de Barcelona, para escarnio, imagino, de los sectores de izquierda de progreso y patrióticos de Cataluña. Bueno, a la hora de analizar cuál es la situación en nuestro país, evidentemente nosotros, desde la izquierda nacionalista, primero solemos hacer un esfuerzo por resituarnos cuáles son a nuestro entender los problemas de nuestro país. Porque como ha dicho Joseba, de nuestro país se habla mucho, pero muchas veces no se tiene un conocimiento lo suficientemente real de lo que está pasando. En ese sentido, la izquierda abertzale, la izquierda independentista, lo que plantea es, lo que a nuestro entender son los retos que tiene nuestro país, nuestro pequeño país en este inicio del siglo XXI, que no son retos, en algunos casos, novedosos, que son retos que naciones como Cataluña también pueden tener, pero en otro tipo de condiciones, y en ese sentido a nosotros nos gusta señalar cuáles son para la izquierda abertzale, la izquierda independentista, los retos a los que se enfrenta nuestro país. Y en primer lugar y sin que eso suponga que uno sea más importante que otro, nosotros planteamos: somos un pueblo de apenas dos millones y medio de habitantes, somos un pueblo pequeño, que vive a las dos vertientes del Pirineo, que está dividido entre dos estados y está dividido en dos Comunidades Autónomas. Nosotros entendemos que nuestro país tiene un gran reto al que hacer frente en este siglo, y es: cómo somos capaces en un mundo globalizado culturalmente, en el que se está intentando de forma permanente uniformizar los valores, las culturas, los hábitos de la vida social, etcétera, cómo somos capaces de articular instrumentos jurídicos y políticos que permitan a Euskalerría sobrevivir en un mundo globalizado culturalmente, como nación culturalmente diferenciada, siempre haciendo hincapié, sin embargo, en que por lo menos por parte de la izquierda nacionalista y creo que del conjunto del movimiento patriótico vasco no entendemos la defensa de la cultura vasca o de la personalidad cultural de Euskalerría en ningún momento con contenidos ni racistas ni xenófobos, sino que entendemos que la mejor aportación que podemos hacer los vascos y las vascas al patrimonio cultural de la humanidad es fundamentalmente conservar una cultura milenaria y conservar una cultura, que será de las culturas más antiguas que existan en Europa, por lo tanto ése es el gran reto: cómo sobrevivimos un país de apenas dos millones y medio de habitantes en un mundo globalizado culturalmente, y, como entendemos, que depositar nuestra confianza en el desarrollo de la cultura vasca es al fin y a la postre, reforzar el patrimonio cultural de la humanidad.

Hay un segundo gran reto que también es común probablemente con los retos de todos los pueblos europeos y de todos los pueblos del Estado

español, también de Cataluña. Como hacemos frente en este siglo XXI a la globalización económica, y para nosotros, desde el punto de vista de la izquierda, cómo hacemos frente a los problemas que el neoliberalismo está planteando todos los días encima de nuestra mesa, desde los problemas medioambientales a los problemas de empleo, a los problemas sociales, a los problemas de ordenación territorial, etcétera. Es decir, cómo sobrevivimos en un mundo globalizado económicamente, y cómo vamos a poder en definitiva, darle salida a los problemas cotidianos que se nos plantean a la ciudadanía vasca, no solamente en el terreno del día a día, sino con un carácter estratégico.

Y hay un tercer gran reto, para nosotros fundamental, que es el reto de construir la democracia en Euskalerría. Muchas veces parece que uno, cuando repasa la historia de Euskalerría, el fenómeno de la confrontación armada surgió en nuestro país con el nacimiento de ETA, y si uno repasa la historia de nuestro país se dará cuenta de que nuestro país vive una tragedia humana insostenible durante los últimos dos siglos; es decir, no ha habido generación a lo largo de los últimos dos siglos en nuestro país, que no haya conocido el enfrentamiento armado, la cárcel, el exilio y el sufrimiento, por lo tanto nos estamos enfrentando a un problema que viene de largo, a un problema histórico de naturaleza política, y en ese sentido, construir la paz en nuestro país exige fundamentalmente atender a las razones que históricamente han alimentado un conflicto permanente. Porque todos somos conscientes de que la no resolución de las raíces de ese conflicto podrán suponer periodos de más o menos distensión, pero que si se deja el rescoldo de las raíces del problema más o menos avivado, se volverán a reproducir, en nuestro país, conflictos de carácter violento, de carácter armado, y, por lo tanto, esa una de las reflexiones que habría que hacer: doscientos años de conflicto permanente; y, por lo tanto construir el reto de la paz no es, fundamentalmente, hacer grandes discursos sobre las condenas y las no condenas, sino fundamentalmente aportar una solución en el siglo XXI, sustentada fundamentalmente en una reflexión que la izquierda independentista está haciendo y es: no se pueden habilitar estrategias del siglo XIX, ni en un sentido ni en otro, para solucionar problemas en el siglo XXI. Y para nosotros el reto de construir la paz es ni más ni menos que construir un escenario de coexistencia, de convivencia cultural, política y social, para el conjunto de ciudadanos y ciudadanas que vivimos en un país que se llama Euskalerría. Bueno, siendo esos los grandes retos, nosotros tenemos meridianamente claro que los actuales ordenamientos jurídicos ni en el Estado francés ni en el Estado español, nos permiten hacer frente a esos retos, ni podemos sobrevivir como nación culturalmente diferenciada, ni podemos hacer frente con eficacia a los retos de la globalización económica, ni podemos construir un escenario de

democracia y de paz para nuestro país, y, por lo tanto, ésa es la apuesta que la izquierda independentista está poniendo encima de la mesa. Frente a la apuesta que estamos haciendo nosotros una primera reflexión que se nos lanza de los partidos llamados constitucionalistas, nosotros también nos queremos o por lo menos pensamos que somos constitucionalistas, nosotros queremos constitución propia para nuestro país, y por lo tanto también somos constitucionalistas, pero en ese sentido hay siempre una primera reflexión, digamos, frente a las reflexiones que hace la izquierda abertzale, y se nos dice: es que ustedes no son capaces de entender que Euskalerría, que su país es un país plural, y nosotros en defensa del pluralismo lo que les planteamos es una solución, que pivote sobre los ejes del Estatuto y la Constitución. Y a nosotros nos sorprende sobremanera esa reflexión, porque en primer lugar, todos los países del mundo son plurales, salvo, tal vez España que es bastante singular, pero todos los países del mundo son países plurales y, en ese sentido, lo que nosotros estamos diciendo es: no, miren ustedes, son ustedes los que no aceptan la pluralidad de la ciudadanía vasca, nosotros no somos ciudadanos plurales en nuestro país, nosotros somos españoles por decreto, la única manera de ser vasco en Euskalerría, en el sur, es ser vasco y español, la única manera de ser vasco en el norte del país es ser francés y vasco, y, por lo tanto, son ustedes los que no aceptan con naturalidad que existimos a uno y al otro lado del Pirineo, cientos de miles de ciudadanos que no es que nos sintamos vascos, no, no, es que somos vascos, y queremos desarrollar todos nuestros derechos civiles, políticos, económicos, culturales y lingüísticos, como ciudadanos vascos, y por lo tanto somos nosotros los que estamos haciendo una aportación en el sentido de habilitar un marco de convivencia democrática denominado Euskalerría, en el que cada ciudadano y ciudadana mediante la libre adhesión, decida cómo y en virtud de qué quiere desarrollar sus derechos ciudadanos, políticos, sociales y sindicales. Y por lo tanto, ésa es la respuesta que nosotros damos, nosotros desde la aceptación de la pluralidad queremos habilitar un marco de convivencia política y democrática en el que los ciudadanos puedan ejercitar sus derechos elementales como a ellos les convenga o como ellos decidan, y por lo tanto ésa es la primera reflexión que queremos hacer. Claro, antes decía que somos un país pequeño, no suponemos ningún peligro, ni militar, ni económico, ni político para las grandes potencias europeas, pero en segundo lugar somos un país que quiere tener voz propia en Europa, por detrás de la república Checa, probablemente, lo sabemos, pero lo que estamos planteando es: ¿cuál es la estrategia que nos puede permitir a nosotros, ciudadanos y ciudadanas vascos y vascas, como pueden ser catalanes y catalanas, desarrollar nuestros derechos cívicos y políticos con absoluta naturalidad en un marco de tolerancia política?

Frente a ese interrogante sólo caben dos estrategias posibles a nuestro modo de entender. Una es la que históricamente ha planteado el nacionalismo histórico en nuestro país, y la que plantea el nacionalismo catalán, por lo menos el nacionalismo histórico catalán, que consiste en decir que nuestros derechos deben ser regulados por las constituciones tanto española y, en nuestro caso, francesa, y en ese sentido toda la estrategia de los ciudadanos y ciudadanas que nos sentimos vascos debe de pivotar sobre el marco de un pacto o un acuerdo, según el cual el Estado, en este caso el Estado español, debe recoger en sus ordenamientos jurídicos la posibilidad de que los ciudadanos de determinada nación o nacionalidad histórica ejerciten ciertos derechos, es el caso del Estatuto de Autonomía u otros casos. Bueno, ésa es la apuesta que ha hecho el nacionalismo y que todavía puede seguir haciendo, ¿no? Para nosotros esa apuesta tiene dos obstáculos que son fundamentales, el primero es: si nosotros dejamos en manos de los estados la regulación de nuestros derechos, los estados, en determinadas circunstancias históricas y en determinadas coyunturas políticas, pueden optimizar su ordenamiento jurídico y cedernos el privilegio de que podamos desarrollar ciertos derechos, pueden en momentos históricos borrarlos del mapa, los pueden trocear, los pueden trocear todavía más, vía Tribunal Constitucional, y, por lo tanto, los que nos sentimos ciudadanos y ciudadanas vascos y vascas que queremos desarrollar nuestros derechos en ese sentido estaríamos dejando en manos de un Estado que no nos va a proteger la regulación de nuestros derechos. A nosotros eso particularmente nos supone o nos parece un suicidio político y un suicidio nacional. Si uno repasa la historia del Estado español podrá comprobar que hay periodos históricos en los que se regulan determinados derechos y hay periodos históricos en que se borran del mapa. Pero no solamente eso, jamás se regulará el derecho político que tenemos los ciudadanos vascos a ejercitar nuestros derechos políticos como ciudadanos vascos. En ese sentido, quiero aprovechar para decir que nuestra posición abstencionista con respecto a las elecciones españolas fue para nosotros una apuesta política coherente por cuanto que nosotros queremos desarrollar nuestros derechos políticos como ciudadanos vascos y nos negamos a ejercitarlos como españoles, pero no porque suponga un desprecio al pueblo español o a la Constitución si no que, por simple coherencia, entendemos que si estamos demandando el desarrollo global de nuestros derechos en calidad de ciudadanos vascos, no tiene ciertamente demasiado sentido habilitar nuestras posiciones políticas en calidad de ciudadanos españoles. Bueno, frente a esa estrategia del nacionalismo histórico nosotros estamos planteando otra estrategia, para nosotros la estrategia pasa por habilitar dinámicas sociales que permitan a la comunidad que se siente exclusivamente vasco y vasca, que le permita habilitar estrategias que al final desemboquen en un marco legal propio, que en definitiva regule ampare y ga-

rantice los derechos humanos que, como ciudadanos y ciudadanas vascos y vascas, tenemos. Y por lo tanto, para nosotros, aún sabiendo que nos enfrentamos a dos estados poderosos, evidentemente la estrategia no pasa ni por dar carta de naturaleza a las posiciones de veto de los partidos unionistas que existen en Euskalerría, ni otorgarle capacidad de veto ni al Estado español ni al Estado francés, porque para nosotros ésa es una estrategia que no tiene salida, antes se comentaba la estrategia del proceso de paz; nosotros siempre tuvimos muy en cuenta, y así lo planteamos cada vez que así se nos pidió o se nos demandó, que era muy difícil o que era incluso políticamente incorrecto plantear el proceso que se había abierto en nuestro país como un proceso de paz, por una razón muy sencilla, no porque nosotros no deseemos la paz, ni porque entendamos que un escenario de paz es vital, sino porque un proceso de paz exige como condición que las dos partes tengan voluntad para encararlo, porque si no, una estrategia de paz que cuente desde el primer momento con la labor saboteadora de la otra parte tiene escaso recorrido, dura sólo lo que la otra parte tarde en pronunciar la palabra "no". Y por eso siempre hemos planteado que el proceso que nosotros habilitamos, y que todavía sigue abierto, tiene que ser un proceso que desemboque en un marco democrático y nacional, en el que el conjunto de ciudadanos y ciudadanas vascas podamos decidir, libremente en igualdad de condiciones, cuál queremos que sea el futuro para nuestro país. Y nosotros somos absolutamente optimistas en ese sentido. Aquí se citaba el caso europeo, hace escasamente una semana el ministro de exteriores alemán, el señor Fishler que creo que es de los verdes, planteaba que en el plazo de diez años, en el plazo de diez años, probablemente Europa contaría con una Constitución propia y además de corte federal, y que además contaría con dos cámaras, una evidentemente compuesta por los representantes de los estados y otra de otro tipo, y curiosamente —qué casualidad—, los más firmes detractores de esa propuesta son, curiosamente —qué casualidad—, el Estado español y el Estado francés. Es decir, tanto el Estado español como el Estado francés son los que en primer lugar han dicho que de eso hay que hablar, porque evidentemente tanto un estado como el otro saben que existen naciones sin estado que van a demandar voz propia en la construcción europea. Eso es algo que nosotros estamos demandando, porque nuestro proyecto, fuera de algunas interpretaciones que se hacen en *La Razón* y *ABC*, el de la izquierda independentista, no plantea una Albania en el Cantábrico, la izquierda independentista está planteando que los vascos y las vascas hagamos, planteemos con absoluta naturalidad, con democracia y en libertad, que contemos con instituciones nacionales en las que podamos debatir los problemas que tengamos y podamos decidir con absoluta soberanía, con absoluta libertad, cuáles son los instrumentos que queremos poner en marcha para hacer frente con eficacia a esos proyectos. Ésa es la propuesta que está

planteando la izquierda independentista. Y por lo tanto, esa es en la apuesta en la que nos vamos a seguir moviendo, digo otra vez, con absoluto optimismo, porque frente a los agoreros y ciertos sectores intelectuales que abogaron, o que por lo menos plantearon que en un mundo globalizado y en una Europa en construcción, los pueblos pequeños iban a desaparecer, curiosamente son cada vez más los pueblos en Europa y en el mundo que están demandando voz propia porque quieren aportar su visión, su forma de ser, su cultura, a la construcción europea. Eso es lo que nos anima a ser absolutamente optimistas, porque creemos, y además estamos convencidos, que el futuro no va a ser de los estados, si no va a ser de los pueblos. Y en ese sentido, nosotros entendemos que estamos haciendo una apuesta absolutamente razonable, estamos haciendo una apuesta escrupulosamente democrática, y lo que queremos en definitiva es que, cuando se aborde el tema de la normalización, se haga de forma definitiva el asalto a la razón. Y nosotros aquí, para terminar, decimos: los vascos y las vascas queremos ser normales, queremos votar y decidir la composición de nuestro parlamento nacional, queremos elegir nuestro presidente, queremos tener recursos económicos, financieros, jurídicos y políticos en nuestras manos, no para capricho ni de ETA ni de la izquierda abertzale, sino para que los ciudadanos y ciudadanas de este país vivan en paz, en libertad y, sobre todo, en un modelo social de justicia. Ésa es la apuesta que estamos haciendo.

COL·LOQUI

ANTONI BATISTA: Muchas gracias señor Otegui. Dado que, en el más exquisito *fair play*, lo que se tendría que cruzar por alusiones probablemente ya se lo han cruzado, yo les sugeriría que no tomaran la palabra y que diéramos la palabra directamente a la audiencia, a menos que haya algo importante... Llavors, donarem una bateria de preguntes. Sisplau, si són tan amables, a efectes de la transcripció i posterior edició, siguin tan amables d'identificar-se. Obrim, doncs, el torn de preguntes.

PREGUNTA: Señor Otegui y los demás de todo el País Vasco, ¿ustedes, ante el paro de la tregua, han luchado hasta lo imposible para que eso no se produjera?, y actualmente, ahora, ¿qué están haciendo? Señor Otegui, usted parece que es amigo de los de ETA, cosa que veo bien, ¿eh?, porque es mejor ser amigo de los enemigos que de los amigos.

ANTONI BATISTA: Més preguntes?

PREGUNTA: Bona tarda. Josep Maria Andreu, sòc de la UGT de Catalunya. Primer una reflexió y, luego, una pregunta: Cuando hacía referencia al éxito de la transición, yo no sé de qué transición está hablando porque, al fin y al cabo, aquí ¿qué transición hubo?, lo que hubo fue un pacto con los fascistas, yo no recuerdo a nadie que fuera juzgado por crímenes durante la dictadura, me parece a mí que si eso es una transición, mal vamos si queremos solucionar el tema del País Vasco en la actualidad. Después una pregunta para el PNV: ¿internamente qué punto de vista tiene el PNV con lo que puede suponer un adelanto de las elecciones en Euskalerría? Y otra pregunta para Otegui: ¿Qué posturas tienen los sectores más duros de HB personalmente contra ti? Otra cuestión: Con respecto a lo del desfile, nosotros estamos de acuerdo conque haya uno sólo, que desfilen todos, pero fuera, si puede ser.

ANTONI BATISTA: Més preguntes? Amb aquesta pregunta i una altra que hi ha al fons acabem el primer torn i, després, en farem un altre.

PREGUNTA: Joan Lucas, president del Consell Nacional Català. Estic totalment d'acord amb la manera amb què s'ha expressat aquest darrer, que no em recordo com es diu. En un principi tots els pobles de la mateixa cultura, identitat, pensament, etcètera, hauríem de tenir el nostre propi estat, cosa que no tens ni al País Basc ni als Països Catalans. I per no fer-me pesat, i per abreviar el pensament que vull expressar o suggerir en un moment.

ANTONI BATISTA: Perdoni, no és el moment de... és el moment de fer preguntes, no, no, sisplau si és tan amable...

PREGUNTA: Bé, això és la conjugació de territoris, població, llengua comuna, cultura...

ANTONI BATISTA: Sisplau, si és tan amable...

PREGUNTA: ...costums i afinitats de pensaments, característiques que formen el comú denominador dels Països Catalans, això ens afecta a nosaltres i que coordinades per elecció jurídicopolítica d'un govern afí als principis doctrinals dels nacionalistes reuneixen els requisits inqüestionables per a la creació d'un estat propi. És tot el que vull dir. Us felicito jove.

ANTONI BATISTA: Moltes gràcies.

PREGUNTA: Sí, bona tarda. Francesc García, Solidaritat Internacionalista. La cuestión es: de la misma forma que la Iglesia Católica jamás va a renunciar a su Cristo y su Cruz, el Estado español y los actuales dirigentes que, hoy por hoy, parece ser que a nivel histórico tienen mucho que ver con Hernán Cortés, no sé que pensarían los Reyes Católicos de ver cómo está la situación ahora, ¿qué posibilidades hay de que ellos lleguen a reconocer que la unidad de España pues cada vez es una cosa que se va a devenir? O sea, perdieron Cuba, perdieron... y bueno, parece ser que esto se va a reducir al sentido común, ¿no? Para llegar a que eso se haga sin violencia, esto es un conflicto... la burguesía va a dejar de combatirlo sin violencia, entonces esto a ver cómo se resuelve todo esto.

ANTONI BATISTA: Moltes gràcies, ara donarem la paraula als ponents perquè contestin i després obrirem un nou torn de preguntes i, si són tan amables, intentin evitar la retòrica i ceneixin-se a la pregunta.

JOSÉ LUIS URIZ: Bueno, primero, para empezar por el principio ¿que qué hacemos? bueno, pues hacemos lo que podemos, o sea, quiere decirse que yo supongo que habrá que hacer más de lo que se ha hecho hasta ahora porque todavía no se ha solucionado el conflicto, pero yo he dado una clave, que no sé si... pero una clave personal, Otegui ha hablado por HB y Egibar ha hablado por el PNV y yo he hablado por mí. Yo creo que la clave está en hablar, en dialogar y en consensuar, y yo creo que salvo que se demuestre lo contrario en estos momentos, decía Otegui que son, dice, dos millones y medio, yo creo que actualmente cualquier planteamiento que se hiciera, es más, yo creo que no lo harían, de hacer un referéndum sobre ese tema, se perdería porque todavía, no sé si dentro de diez años o quince o veinte será mayoritario ese sentimiento, hoy no es mayoritario; es más, yo creo que en la medida en que siga actuando ETA, cada vez es más minoritario, o sea, se está produciendo el efecto contrario. Yo creo que durante la tregua ese sentimiento fue avanzando, de hecho electoralmente se comprobó en las elecciones autonómicas y municipales, hoy se ha retrocedido, por lo cual entiendo que si yo estuviera en Herri Batasuna, lo primero que plantearía para conseguir mi proyecto sería la eliminación de la violencia de ETA. ¿La transición? Bueno, la transición fue un proceso extremadamente complejo y yo creo que, efectivamente, supongo que habrá quien le haya parecido poco, y a quien nos parece suficiente, yo creo que el hecho de haber conseguido la democracia de la forma que se consiguió, a mí me parece suficiente. Claro, yo milito en el Partido Socialista, pero creo que viendo... yo luché contra el franquismo, me parecía extremadamente difícil cambiar aquel sistema, pero lo cambiamos, y, en mi opinión, lo cambiamos de la mejor forma posible.

ARNALDO OTEGUI: Bueno, eh, con respecto al referéndum, yo creo que hay una cosa que nosotros sí querríamos plantear. Muchas veces se dice que, si en estos momentos en el conjunto del país se hiciera un referéndum por la independencia, pues se dice que sería un referéndum que no contaría con una adhesión social mayoritaria, lo cual es cosa curiosa porque, siendo eso así o por lo menos percibiendo eso así, no sé por qué tienen tanto miedo a que se haga el referéndum, pero en todo caso, nosotros ganaríamos ese referéndum aunque no saliera la opción independentista, por una sencilla razón, porque desde ese día nuestro país tendría fijados sus destinos en torno a la voluntad democrática y nacional de los vascos y las vascas. Por lo tanto, nosotros ganamos ese referéndum aunque perdamos la opción independentista, porque en Quebec, los Quebequeses no han perdido, en Quebec los Quebequeses han ganado, porque ya llevan tres consultas y, por lo tanto, ya se acepta con absoluta naturalidad que el futuro del Quebec depende de los Quebequeses, por lo tanto cuanto antes se haga ese referéndum mejor, lo que es la izquierda independentista lo va a ganar de todas todas, porque entendemos que sólo celebrar el referéndum, ya supone aceptar que existe una comunidad en un territorio concreto que determina su futuro sobre la libre voluntad de sus ciudadanos y ciudadanas, y, por lo tanto, referéndum ganado. En segundo lugar, los sectores duros que decía José Luis cuando hacía la pregunta de si había sectores más duros que yo. Quiero decir que sobre, fundamentalmente, la izquierda abertzale hay mucha literatura, hay una literatura sobre lo que es Herri Batasuna y hay mucha literatura sobre lo que es la propia organización armada ETA, ¿no?, y siempre ha habido un interés, fundamentalmente en los servicios de inteligencia, por hacer ver que existen sectores duros, sectores blandos. Evidentemente nosotros nunca hemos ocultado y estos días ha salido a la luz pública que en Herri Batasuna, con respecto a la violencia que practica ETA, existen posiciones muy diversas y muy divergentes, en Herri Batasuna conviven gentes que están absolutamente de acuerdo con la estrategia que ha marcado ETA históricamente y existen sectores, y siempre han existido, que están en absoluto desacuerdo con el empleo de la lucha armada, lo que nos une es un proyecto político y, en torno a ese proyecto político, lo que hacemos es forzar una organización y hacer una apuesta política y organizativa, sustentada sobre la pluralidad. Y en otro caso, la última pregunta es que en Euskalerría no hay elecciones, ése es uno de los problemas que tenemos, en Euskalerría no hay elecciones, hay elecciones en la Comunidad Autónoma Vasca, hay elecciones en la Comunidad Foral de Navarra, hay elecciones a la Asamblea Nacional Francesa, en la *Bourgen siberoa*, en Vassenafarroa. Los vascos y las vascas no tenemos elecciones generales, tenemos elecciones autonómicas sustentadas sobre un ordenamiento jurídico que divide el país,

tenemos dos tipos de elecciones porque nuestro estado, o nuestro país se está troceando en dos partes. Ése es precisamente uno de los problemas, por eso antes apelaba al concepto de normalidad, es que queremos ser normales y ser normales significa, como en todos los pueblos, poder edificar un escenario de convivencia, de pluralidad, de tolerancia, un escenario en el que, en definitiva, los problemas sean los cotidianos de cualquier ser humano que debería tener el derecho en cualquier parte del planeta, solamente por nacer, de vivir en paz, de vivir en libertad y de ser respetado, y, por lo tanto, ésa es la apuesta que estamos haciendo. Y con respecto a qué estamos haciendo, pues estamos siguiendo trabajando como hemos lo hemos hecho durante estos dos años, porque a nuestro entender nosotros creemos que el proceso sigue abierto, que siguen existiendo las mismas posibilidades y que, por lo tanto, hay que profundizar en esa apuesta. Bueno, que soy amigo de ETA, yo he sido militante de ETA, y me parece muy bien que a usted le parezca muy bien, lo que pasa es que a Garzón le parece bastante mal.

JOSEBA EGIBAR: Bueno, a lo que era mi pregunta de antes, una precisión: no creo que Arnaldo quiera perder habitantes para ese referéndum, somos dos millones ochocientos cincuenta mil, te has *cascao* tres territorios de cuajo, porque Iparralde tiene doscientos cuarenta y cinco mil, pero a lo que era la pregunta...

ARNALDO OTEGUI: Un momento, seguramente habré reducido la población a las fuerzas de ocupación, guardias civiles, policías, etcétera.

JOSEBA EGIBAR: Bueno Arnaldo doscientos cuarenta y cinco mil en Iparralde: adelanto electoral. ¿Cómo se piensa en el PNV? Yo creo que la vida política institucional de Euskadi, para empezar, abre informativos, en los telediarios de todas las cadenas a nivel nacional, que dicen, y tenemos a un presidente del gobierno que a todas horas pide lo mismo, solicita, exige lo mismo. La otra vez decíamos, por lo menos, que vaya espaciando en el tiempo su petición porque no se van a adelantar las elecciones, y que deje de hacer el ridículo. Pero con esto no quiero orillar el tema en cuestión, porque no se trata de tener garantizada la gobernabilidad de una institución como el parlamento vasco, estamos en minoría, PNV y EA, con una HB, no intermitente porque ahora a los temas de construcción social y nacional acuden, curiosamente van todos, o casi todos, pero las circunstancias políticas son complicadas. Repito, el problema no es tanto el de gobernabilidad, que también, yo en el cuadro que presentaba antes en el proceso de paz y normalización política, no solamente constato personalmente sino como partido, las acciones de ETA nos están achicando espacios y limitando los tiempos. O sea, si ETA ha deci-

dido proyectar, en no sé cuantos años, su acción armada o no sé que tiempo, desde luego los espacios de colaboración que han dejado de existir, nos llevarán a un escenario en el que difícilmente podamos compartir nada. Les obligará a cambios, a no sé qué tipo de reorientaciones políticas, combinaciones. No está en el empeño ni vocación ni desafío del *lendakari* Ibarretxe, porque por algo se constituyó el gobierno sobre unas bases, unas bases que estaban absolutamente ancladas en el proceso de paz, y el gobierno tiene también su devenir, su futuro, muy relacionado con el proceso de paz, de ahí que cuando se retiran activos tan importantes como el alto el fuego, le afecta al gobierno, afecta a las instituciones, y afecta también a los partidos evidentemente. ¿Cómo se retoma esa situación? Repito, puede parecer lo más importante y prioritario para un partido político el decir: "es que tenemos el *lendakari*, por encima de todo, con la combinación que sea". No, no, este gobierno tiene bases programáticas, se puede proyectar en el tiempo pero no con argucias, que también se pueden hacer, presupuestarias, prorrogando, etcétera, etcétera, perdiendo y ganando votaciones, pero nuestra consideración va más allá, es más profunda, de más calado, este gobierno corre su suerte con el proceso de paz, si el proceso de paz o de normalización se trunca definitivamente y el activo que ha tenido, por parte de ETA. Pero también ha habido activos de movimientos sociales, sindicatos y partidos políticos. ETA de un plumazo, si lo quiere retirar, quiere despachar todo eso de encima de la mesa, pues lo vamos a tener complicado. Pero no porque tengamos una previsión de adelanto electoral. Sin embargo, otros, con esquema de poder, de querer llegar a Ajuria-ene a imponernos o proponer no sé qué tipo de políticas, están siempre con el mensaje de adelanto electoral, adelanto electoral, adelanto electoral, incluso se llegó a formular que el adelanto electoral era la fórmula de pacificación. Nosotros, desde luego, sabemos que no es así, porque si fuera así, si el adelantar las elecciones salva una sola vida, desde luego nosotros no vamos a tener ni una sola duda. Pero sabemos que no es ésa la fórmula, que la fórmula pasa por el compromiso, pasa por el diálogo, por entenderse y por arreglar, por supuesto abordando todas las raíces y todas las problemáticas, porque nadie tiene soluciones definitivas, pero sí pueden ser soluciones progresivas. Y ahí sitúo yo la reflexión sobre el adelanto electoral o no.

ANTONI BATISTA: Obrirem un segon i últim torn de preguntes. Sisplau, s'identifiquen i acotin tot el possible la pregunta.

PREGUNTA: Una pregunta, bueno, una pregunta y plantear un tema que es el tema de los presos.

ANTONI BATISTA: Es podria identificar, sisplau?

PREGUNTA: Sí, soy Urchi, estudiante en estos momentos. Tema de lo presos, es decir, estamos en un momento en que el tema de los presos toma un, digamos un carisma importante, y hablamos de vidas humanas y... perfecto, de acuerdo, pero en estos momentos hay quinientos presos políticos dispersados, torturados sistemáticamente y ante ello, ¿qué? Una pregunta, sobre todo a Uriz y a Egibar. Y a Egibar una del tema de *baterra* que es ¿defendemos los presos dependiendo de una coyuntura política o lo haremos porque es su derecho, estar en Euskalerría?

PREGUNTA: Primera pregunta al señor Otegui. Me ha parecido que..., no me ha satisfecho mucho su tratamiento del tema... o por lo menos me ha dejado insatisfecho el tema de la violencia de ETA. ¿No le parece a usted que tanto la violencia institucional... por ejemplo, la detención de negociadores cuando la tregua, como la violencia de ETA impide y bloquea la paz? Primera pregunta, segunda pregunta: Señor Uriz, usted ha dicho que no representaba institucionalmente a su partido, pero me parece que su postura no es exactamente la de Redondo, no sé si se acerca más a la de Elorza, pero tampoco estoy seguro. Y finalmente y muy brevemente, más bien al señor Aracil y a los organizadores, me hubiera gustado ver también aquí a representantes de movimientos sociales y de ONG's, Iglesia incluso, y en ese sentido creo que es muy importante y es muy pedagógico y les felicito nuevamente, como he hecho anteriormente, este acto, porque creo que los universitarios y las Universidades, yo soy profesor de la Universidad Autónoma de Barcelona, Pere Solà, pues tenemos un papel que, en fin, ni que sea a través de intercambios entre estudiantes, etcétera. Muchas gracias

PREGUNTA: Sí, hola, me llamo Fernando y soy estudiante y le quería preguntar a Arnaldo Otegui qué opinión o qué significan o qué suponen en el País Vasco aquella gente que es vasca también pero que no quiere independencia y que quiere seguir perteneciendo a España. Nada más.

PREGUNTA: Hola, Salvador Costa, de TV3. Quería preguntar a todos, pero especialmente a Arnaldo Otegui, qué efecto le parece que tiene el hecho de que ETA sea una organización tan política, es decir, que hable tanto, constantemente y en qué reduce eso su margen de actuación.

PREGUNTA: Hola, bona tarda, estudiant també, una pregunta a Egibar y a Otegui: habéis planteado de fondo, creo, un poco la estructuración del Estado español, la reestructuración o qué encaje pueden tener las naciones sin estado dentro del Estado español, donde estamos también los catalanes, *Països Catalans* en general, los gallegos, y bueno, me imagino que habrá

gente dentro del Estado también que estará de acuerdo en que se tiene que buscar otro encaje que ahora no existe, detrás del "España va bien" hay una realidad que no han resuelto los veinte años de democracia y es que los que no nos sentimos españoles no estamos a gusto donde estamos viviendo, y si somos capaces de sumar a todos estos individuos, nos dan muchos más de los que suman cada una de las comunidades nacionales que están dentro del Estado. El primer intento ha sido la declaración de Barcelona, hace dos años, pero a mi me parece más un intento de propaganda electoral que no una realidad de forzar la estructura del Estado español a que ceda incluso los poderes fácticos que el sábado vendrán a visitarnos. Entonces yo creo que los partidos políticos aquí tienen una responsabilidad mucho más allá...

ANTONI BATISTA: Pot formular la seva pregunta sisplau?

PREGUNTA: Bé, no era cap pregunta, era una reflexió d'un cas, però m'agradaria, ja que estan dos representants dels partits polítics, que poguessin aclarir una mica... Moltes gràcies.

PREGUNTA: Isabel Nadal, Agencia EFE. Una pregunta para el señor Otegui, que es la que le queríamos hacer los periodistas a la entrada: cuál es su opinión sobre la propuesta que han lanzado hoy los socialistas vascos, que el señor Egibar ya ha calificado de buena noticia.

ANTONI BATISTA: Bé, de moment aquí tanquem i veurem si després hi ha molta demanda, n'obriríem un altre. De moment abans de passar als polítics, com que hi ha hagut una pregunta directament dirigida a l'organització, passo la paraula al doctor Aracil perquè contesti.

RAFAEL ARACIL: Si, bé, portem des de les sis amb aquesta sessió i han vingut dues persones davant, analistes polítics, tres persones més aquí, i no podem portar d'altres persones, això d'entrada i òbviament hem fet una opció. És una opció personal, és una opció política també, el tema no s'ha esgotat i més endavant podem fer més coses que això i podem pensar en més gent.

JOSEBA EGIBAR: Bueno, presos. Yo le invitaría al interpelante a leer el decálogo *batera*, antes he dicho cómo surgen espacios de colaboración entre formaciones políticas, sindicales y movimientos sociales diversos, con una trayectoria histórica no precisamente coincidente en la defensa de determinadas cuestiones y, en el caso concreto de *batera*, es verdad que surge después de mucha relación, dimes y diretes, pero se establece un decálogo que debe servir, debiera servir para, desde la defensa inequívoca de los derechos hu-

manos de todas las personas, que es el primer punto del decálogo, habilitar a través del segundo, una mención específica y un tratamiento específico en torno a los derechos de los presos de ETA. No voy a entrar en las razones políticas por las que, no ya principios de legalidad, ni siquiera de humanidad ha respetado el gobierno español desde hace ya muchos años, por muchas demandas que se le hayan hecho desde el ámbito institucional, político o incluso social. La razón es clara, es la única llave, la única llave, por supuesto tiene todos los resortes del Estado, que son muchos, el gobierno español. Pero es la única llave que controla una parte del proceso, tiene la llave de la celda o de las celdas, y sabe positivamente Aznar, es más, en un momento dado, cuando en el Congreso de los Diputados se aprueba una resolución de política consensuada, flexible, etcétera, etcétera, en materia penitenciaria y sale por unanimidad, hay un hecho que sucede al mes, que es el voto de investidura de Ibarretxe, que es el hecho que hace encender todas las alarmas y dicen: "aquí hay algo de fondo que no controlamos", y toman dos decisiones que es pegar donde puedan a la organización, para eso ya tenían su línea de coordinación con Francia, y segunda, no mover ni un preso. Y en todo caso a ese eslabón que es débil, que es débil en el sentido de que proyecta sufrimiento, etcétera, etcétera, ahí se pega el cerrojazo. Pero en el ámbito ya de la defensa, cuando nosotros tuvimos en marzo la reunión, nosotros fuimos con el punto primero desde el uno hasta el décimo, y claro, a mí, si una organización política y unas organizaciones sociales muy dedicadas y empeñadas, y con todo el reconocimiento que quieran en la defensa de los derechos de los presos, ante un hecho grave como es un asesinato, o acciones ininterrumpidas de *kaleborroka*, que también suponen vulneración de derechos, se nos responde, no, eso es coyuntural, eso hay que ubicarlo en el contencioso, el problema es otro, entonces yo digo: "bueno, la defensa de los derechos humanos no admite parcelación; o son derechos para todos o deja de tener sentido una plataforma conjunta". A partir de ahí ¿qué se decidió? Que cada formación política defenderá en el ámbito que estime oportuno, sea institucional, político o social los derechos de los presos, y, en el momento en que haya alguna propuesta que pudiera, pues, concitar la adhesión de más organizaciones, pues que cada organización plantearla en torno a esa mesa. Pero la plataforma *Batera* no sucumbe porque el Partido Nacionalista Vasco ha dicho: "hasta aquí hemos llegado", no, no, porque el decálogo, desde el punto uno, se puede analizar también el sexto y el noveno, otras organizaciones no están dispuestas a admitir esos supuestos. En ese esquema de conjunto, antes lo he dicho, el alto el fuego de ETA propició muchas cosas, pero la retirada del activo del alto el fuego también supone otras, y estamos en una situación en la que estamos inmersos en una semana de defensa de los derechos de los presos que ha articulado, básicamente, la izquierda abertzale.

le, y otras formaciones no estamos participando en esas actividades hoy en día, haremos otras, diseñaremos otras, y es posible que también en un país como el nuestro, la defensa de los derechos humanos tenga para empezar, tres ámbitos, tres espacios, tal y como lo entienden unos, que desde luego combaten otra serie de derechos, ETA con lo que está provocando, y desde luego el espacio propio de quienes entendemos los derechos como lo que son. Y no sé si tenía yo la pregunta del estado-nación, nación sin estado, yo creo que ese debate está planteado, otra cosa es cómo conciliarlo, ésa es la pregunta, un esquema de estado-nación, nación-estado y las naciones sin estado, ¿cómo se articula? Partiendo del principio de que la convivencia colectiva, la convivencia política no se puede imponer, hay que pactar. Cómo se habilita la fórmula para hacer que el Estado no determine la suerte colectiva de naciones sin estado, colectividades que tienen también tienen su derecho a serlo; por eso nosotros, en nuestra ponencia política, no estábamos planteando un debate sobre esto. ¿Cuántas transferencias más necesita el PNV, el insaciable nacionalismo, para que se quede contento el nacionalismo? No se trata tanto de tener para hacer, que también, dicho sea de paso el cuadro agónico que se podría decir de alguna manera de hasta qué punto podemos hacer retos o de hacer frente a los retos y desafíos que nos presenta un mundo internacionalizado, etcétera, etcétera, hoy tenemos a una sociedad vasca, a un País Vasco en lo que se refiera a las dos comunidades foral y autónoma en el sur, y también a Iparralde que, en términos económicos, en términos políticos también y, sobre todo, en culturales y sociales, y me refiero al último, a los sociales, que presenta la sociedad con menos desigualdades entre sus miembros, y el último informe del BBVA no es nada sospechoso a los defectos donde mejor atención social se practica, etcétera, etcétera. O sea, no tenemos un cuadro tan agónico, pero claro el debate con el Estado ¿cómo se cifra?, ¿cómo se mantiene?, ¿va a surgir en el Congreso de los Diputados ese debate? Difícilmente, con una mayoría de ciento ochenta y tres... ¿es el pueblo vasco sujeto de derechos? Nosotros decimos que sí, y en la medida en que es sujeto de derechos, tendrá derecho a decidir su futuro, no será un futuro definido hasta la última estación, pero sí tiene derecho a decidir, a tomar decisiones progresivamente, eso va a llevar a un necesario pacto con el Estado, con el Estado español y, en su caso, con el Estado francés. Pero es un debate, yo creo que lo he dicho en mi primera intervención, que el pacto de Barcelona, hoy, no es lo que pretendió ser, tampoco estoy de acuerdo con que haya sido puro marketing electoral, porque el debate de fondo está ahí y está planteado y el Estado lo sabe.

JOSÉ LUIS URIZ: Primero, sobre el tema de presos, decir que en el ayuntamiento de Villaba, aprobamos, claro, estas cosas no son noticiables, aproba-

mos un texto en el que por unanimidad, planteamos una serie de derechos, entre otros, los derechos de los presos a cumplir sus condenas cerca de su lugar de origen. Pero yo voy más allá aún, yo no solamente estoy a favor de que los presos, o estoy luchando porque los presos estén cerca de sus casas cumpliendo sus condenas, yo es que quiero que estén en sus casas, y la única forma de que los presos estén en sus casas, por lo menos los que no tienen delitos de sangre es cuando no haya violencia. Porque es uno de los temas, todo el mundo lo tenemos claro, que en el caso de finalizarse el proceso de la violencia el tema más fácil de conseguir va a ser ése. Y aquí surge un poco la pregunta del secuestro de los presos, porque realmente ¿quién tiene secuestrados a los presos? En mi opinión los tiene secuestrados ETA que sabe que, finalizando la violencia, los presos, por lo menos los que no tuvieran delitos de sangre, saldrían de las cárceles.

Segunda cuestión, Elorza, Redondo, de nuevo aclarar que soy del Partido Socialista de Navarra, ya sé que a Otegui eso le parece mal, pero en mi partido estamos estructurados así, y la verdad es que estoy más de acuerdo con las tesis que defiende Odón Elorza, pero debo reconocer que hoy estoy muy satisfecho de la propuesta que ha presentado el Partido Socialista de Euskadi en el parlamento de Euskadi, yo creo que es un camino que muchos hemos defendido, que muchos seguimos defendiendo dentro del Partido Socialista Obrero Español, que es uno de los debates que habrá en el congreso de julio, en el que espero estar si no me quitan después de venir aquí, y yo creo que es uno de los elementos que pueden estar en el buen camino, ¿no?

Y por último, una reflexión. Yo he escuchado con atención las tesis de Egibar y Otegui, discrepo profundamente de casi todo lo que han dicho, pero creo que es la forma de defenderlo, es la forma, con la palabra, en lo que creo que deberíamos estar todos de acuerdo es en que lo que no pinta nada en este proceso es la violencia, o sea, que cualquier tesis, sea lo radical que sea, se puede defender y que se debe defender por la única vía que tenemos que defender las cosas que es por la vía democrática y por la vía pacífica.

ARNALDO OTEGUI: Sí, bueno, un pequeño apunte con el tema de presos. Yo creo que hay un factor clave que hace entender cuál ha sido la posición, no sólo del gobierno español sino del gobierno francés con la actitud que han mantenido durante un periodo prolongado de tregua en el tema de presos. Por lo menos nosotros creemos que ése es el factor clave para entender lo que algunos hemos denominado como inmovilismo por parte del gobierno español y del gobierno francés. Porque una pregunta racional que cualquiera se haría asimismo sería por qué el gobierno español y el gobierno francés no acceden a una petición que incluso está legislada en su propia

legislación penitenciaria y que cuenta además con un respaldo social evidentemente mayoritario en Euskalerría y, probablemente, en muchos sectores del Estado. Y para nosotros la respuesta es muy, muy clara, la primera es: porque había que habilitar una estrategia de permanente provocación en un tema como es el tema de presos, que es un tema especialmente sensible en la izquierda independentista y, por lo tanto, había que habilitar una estrategia de permanente provocación. Y la segunda, la que es más importante y la que nosotros solemos reseñar. Nosotros ya no solamente defendemos el derecho de los presos a estar en Euskalerría porque la legislación penitenciaria así lo dice, que también. Ni tampoco por una óptica exclusivamente sustentada en los derechos humanos, que también. Sino por una tercera razón que para nosotros es fundamental y es que la sociedad vasca ha decidido que los presos tienen que estar, primero en Euskalerría y segundo en la calle y lo ha decidido de múltiples maneras, por la vía institucional, en los ayuntamientos, en las diputaciones, parlamento de Vitoria, lo ha decidido en movilizaciones masivas, en huelgas de hambre, en encerronas, y, por lo tanto, lo que estamos exigiendo es el respeto a la palabra y a la decisión que ha tomado Euskalerría, ¿dónde está pues el problema? El problema está en que si ambos Estados deciden aceptar y respetar la palabra de Euskalerría, hoy es en el tema de presos, mañana será en el tema de la autodeterminación y pasado será en el tema de la independencia y ése es precisamente el problema que tienen ambos Estados a la hora de plantear una estrategia de sabotaje y de provocación permanente en el tema de presos.

En segundo lugar, sobre los vascos que quieren seguir ligados a España, que se sienten españoles, ¿cuál es nuestra opinión? Pues nuestra opinión es de absoluta tolerancia con respecto a esos sectores ciudadanos, ¿no? Nosotros siempre hemos manifestado con claridad que para nosotros vasco y vasca es todo aquel que vive y trabaja en Euskalerría, por lo tanto nosotros no planteamos una adscripción nacional vía sanguínea, es decir nosotros no tenemos esa apuesta política, para nosotros todo el que vive y trabaja en Euskalerría puede ser vasco si quiere ser vasco, y, por lo tanto, desde la libre adhesión de cada ciudadano y ciudadana cada cual formará parte del pueblo vasco en virtud de que así lo decida libre y voluntariamente y, por lo tanto, nuestra visión es absolutamente abierta en ese sentido.

Estructuración del Estado español: antes comentaba en mi intervención que había dos estrategias posibles para que los vascos y las vascas que nos sentimos y somos sólo vascos y vascas, podamos desarrollar nuestros derechos cívicos y políticos como ciudadanos vascos. Una es el pacto con el Estado que necesariamente tendrá que haber, que nosotros situamos a final del trayecto, no al principio del trayecto y, por lo tanto, a nosotros lo que

de verdad nos preocupa es cómo reestructuramos y estructuramos, cómo reconstruimos nuestro país, esa es la obsesión para nosotros. Y, por lo tanto, a nosotros no es que nos deje fríos un debate sobre la federalización del Estado o no sabemos qué reformas estructurales en el Senado. No, es que nosotros queremos volcar todas nuestras energías en la reconstrucción de la estatalidad que perdimos un día en nuestro país, y por lo tanto ésta es fundamentalmente nuestra aspiración. Nosotros sabemos que al final tendrá que haber un pacto con el Estado, pero sólo podrá haber pacto con el Estado, cuando ese pacto se haga desde condiciones de igualdad, y nosotros a lo que aspiramos es a organizar nuestro país para que en condiciones de igualdad, desde una representación nacional soberana, decida y pacte con los dos Estados cuál va a ser el futuro, el diseño de nuestro país, el encaje en esos Estados, si alguna vez lo tiene.

En el tema de la violencia, nosotros hemos dicho, por activa y por pasiva, que a nosotros no nos gusta la violencia y lo hemos manifestado con absoluta rotundidad, es decir, ningún ser humano puede aspirar, ni sobre todo no sería natural pensar que los seres humanos hemos nacido y estamos viviendo en el planeta o para matar o para ser muertos, eso sería una aberración en el terreno intelectual, y siempre hemos dicho que ningún militante de ETA, ningún militante de ETA, entiende su actividad en la organización armada como algo estratégico, como algo que vaya a durar toda la vida, se ha entendido el recurso a las armas siempre de forma coyuntural, siempre entendiendo que no existían otras vías que posibilitaran a los vascos y vascas ejercitar sus derechos, y la función que históricamente ETA se ha dado a sí misma ha sido la de combatir la imposibilidad de defender y de desarrollar nuestros derechos como vascos y como vascas, nunca como una especie de tutelaje militar, nunca como una especie de hipoteca frente al pueblo vasco, al contrario, siempre se ha entendido así y, por lo tanto, nosotros entendemos y así lo hemos manifestado, lo que pasa es que hay más medios interesados en difundir otro tipo de ideas sobre lo que nosotros decimos, que evidentemente la violencia no puede ser un mal estructural en nuestro país, pero que hay que ir a las razones de la violencia y a las razones del conflicto y que definitivamente, definitivamente seamos capaces de entender una cosa que antes comentaba, que no hay salidas con esquemas del siglo XIX a problemas del siglo XXI, y que sobre todo una clase política, y yo tampoco me considero muy de clase política, pero que la máxima responsabilidad que tenemos es que nuestros hijos y nuestras hijas no tengan que pasar por lo que nosotros hemos pasado. Eso se lo debemos a nuestro país, pero para eso hay que hacer las cosas con seriedad y, por lo tanto, yo comentaba en cierta ocasión en un debate con Joseba Egibar, que se ciñe el argumento a la violencia porque sería un deba-

te para una tesis el tema de la violencia, con lo que está ocurriendo ahora mismo en Palestina, por ejemplo. Lo que estábamos diciendo es: "¿por qué no condenan ustedes la violencia?". Y nosotros pusimos un ejemplo que creemos que aclara perfectamente cuál es nuestra posición. Nelson Mandela se pasó veinticinco años en una celda en Sudáfrica y cada vez que le daban el desayuno le ofertaban un papel en el que le decían: "condene usted las acciones del Congreso Nacional Africano, y será usted puesto en libertad", y Nelson Mandela pasó veinticinco años todos los días y todos los minutos, negándose a firmar ese papel, y para nosotros, esa actitud de Nelson Mandela es la que ha propiciado la democratización en Sudáfrica. Y nosotros entendemos que ésa es la vía, no porque entremos en un debate ético o no, sino porque sabemos que o se sustentan bases para una resolución y convivencia democrática o el conflicto armado está asegurado en nuestro país para las próximas generaciones, y eso es algo que no nos podemos permitir.

Y en último lugar, no conocemos en detalle la propuesta que ha hecho el Partido Socialista de Euskadi, de tres provincias, por eso me alegro que él sea del Partido Socialista de Navarra, cómo no. No sabemos exactamente qué tipo de contenidos tiene la propuesta, lo que nosotros sabemos es que se ha propuesto que se configure una mesa, pero creo que ha puesto dos condiciones, una es que se acepte el marco actual, y la segunda es que se renuncie a la violencia. Por lo tanto, propiciar una mesa en la que se diga: "mire usted, vamos a apuntarnos para decir que la Constitución y el Estatuto son inamovibles", pues tampoco tiene mucho sentido y entonces, no, ¿no dice eso? Pues a mí es lo que me han comunicado, y en todo caso nosotros sí hacemos siempre una reflexión en torno a la mesa de partidos, para nosotros nuestro país tiene un problema global, no tiene un problema en Álava, Gipúzcoa y Vizcaya, tiene un problema en Álava, Guipúzcoa, Vizcaya y Nafarroa, tiene un problema en la Bourguen Siverois y, por lo tanto, habría que habilitar dinámicas con una mesa del conjunto del país que habilite soluciones globales a los problemas globales, por lo tanto ésa es nuestra obsesión y ésa va a ser nuestra apuesta. En todo caso, si los socialistas a los que nosotros hemos hecho una apelación manifiesta y permanente durante todo el proceso para que recuperen posiciones que algún día tuvieron, posiciones de progreso y posiciones de izquierda, siempre hemos hecho una invitación y una apelación permanente al debate y a la contribución. Terminó, que si no voy a acabar como Fidel Castro.

En Lizarragarasi estamos los que combatimos al franquismo, fundamentalmente los que combatimos al franquismo. En el gobierno del Estado español, están los herederos ideológicos del franquismo, y el Partido Socialista está en tierra de nadie, y el lugar natural donde deberían estar los so-

cialistas sería con nosotros, diseñando definitivamente la ruptura de un modelo de España que es cárcel de pueblos.

MODERADOR: Per al·lusions, té la paraula el señor Uriz, naturalment.

JOSÉ LUIS URIZ: Muy brevemente y por alusiones, somos un partido de izquierdas, eso no tiene ninguna duda, es más, yo estoy convencido de que cuando se elimine esta situación de violencia, si Herri Batasuna algún día decide que es más de izquierdas que nacionalista y no al revés, seguro que nos entendemos.

a u t o r s

Margarida Álvarez i Álvarez

Enric Argullol

Judith Astelarra

Kepa Aulestia

Antoni Batista

Jordi Casassas Ymbert

Antoni Castells

Àngel Castiñeira

Joan Coscubiela

Joseba Egibar

Miguel López Oliver

Ciriaco Hidalgo

José López Rabadán

Isabel Martínez

Carme Molinero

Txema Montero

Mary Nash

Magda Oranich

Arnaldo Otegui

Empar Pineda

Jordi Pomé

Antonio Rivera

José Luis Uriz

Carme Valls

Ramón Villares

Eulàlia Vintró